

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BOZCAADA'NIN DEMOGRAFİK VE İKTİSADÎ YAPISI

(XVI.- XVIII. YÜZYILLAR)

Yüksek Lisans

AYŞE NESLİHAN MUTLU

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi CENGİZ PARLAK

Çanakkale - 2018

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BOZCAADA'NIN DEMOGRAFİK VE İKTİSADÎ YAPISI
(XVI- XVIII. YÜZYILLAR)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
AYŞE NESLİHAN
MUTLU

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi
CENGİZ PARLAK

Çanakkale-2018

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “ BOZCAADA’NIN DEMOGRAFİK VE İKTİSADÎ YAPISI (XVI- XVIII. YÜZYILLAR)” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

(Tarih) 21/12/2018

(İmza)

AYŞE NESLİHAN MUTLU

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Ayşe Neslihan Mutlu' ya ait Bozcaada'nın Demografik ve İktisadî Yapısı adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üyeler

İmza

Doç. Dr.
Ad SOYAD

Şerif Korkmaz

Dr. Öğr. Üyesi
Ad SOYAD
(Danışman)

Cengiz Parlak

Doç. Dr.
Ad SOYAD

Mikail Acıpinar

Doç. Dr.
Ad SOYAD

Dr. Öğr. Üyesi
Ad SOYAD

Tez No : 102 22963
Tez Savunma Tarihi : 21.12.2018

ONAY

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü

13./02/2019.

ÖZET

BOZCAADA'NIN DEMOGRAFİK VE İKTİSADÎ YAPISI (XVI- XVIII. YÜZYILLAR)

Bu çalışmada Bozcaada'nın 16.-18. yüzyıllar arasında sosyal ve ekonomik gelişmeleri ile kent tarihinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bozcaada 15. Yüzyılda Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Venedik-Osmanlı mücadeleleri sonucunda, adada Osmanlı idaresiyle sulh ve sükûn ortamı sağlanmıştır. Bozcaada'da ilk iskan 16. yüzyılda yapılmıştır ve 17. yüzyılda adada nüfus yavaş yavaş artış göstermiştir. Adada özellikle 18. yüzyılda normalin çok üstünde nüfus artışı yaşanmıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar adada, Türk iskânının ve idarî yapılanmanın ancak toparlanabildiği; 18. yüzyılda ise sistemin tam işlerlik kazanmış olduğu sonucunu kaynaklar da desteklemektedir. İktisadî ve sosyal gelişmelerdeki görünen olumlu ortam, nüfus artışını sağlayan diğer mühim kazanımlardan biridir. Adada 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üretim ve ticarî faaliyetlerde artışlar olmuş, devletin vergi gelirleri de iktisadi gelişmeye paralel olarak artmıştır. Bozcada, bilhassa Çanakkale Boğazı'na en yakın Ada olması sebebiyle zaman zaman Venedik tarafından ablukaya maruz kalmıştır. Bir yıl Venedik istilasına uğrayan Bozcaada'yı, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa 1657'de geri almış, 1658 yılında kendi adına vakıf kurmuş, adada yeni bir bakım, onarım ve bayındırlık hizmetlerini başlatmıştır. Köprülü Mehmed Paşa sayesinde, Bozcaada'da pek çok değişim ve yenilikler yaşanmıştır. Adada 16.-18. yüzyıllar arasında bağcılık ve balıkçılık en önemli gelir kaynaklarından biridir. Ada gelirleri padişah haslarına dâhil olduğu için, bu gelirler üç asır mukataa gelirlerinden sayılmış ve iltizam sistemi dâhilinde işletilmiştir. Osmanlı idaresinde Bozcaada üç asırda sosyal ve ekonomik yönden refah bir dönem yaşamıştır. Bu refahın sağlanmasında Ada ekonomisinin temel taşı olan balıkçılık ve bağcılığın sağlandığı ticarî imkân yanında siyasî istikrarda önemli rol oynamıştır. Çalışma da günümüze kadar gelemeyen mimarî eserler, müslim-gayrümüslim ayırımı gözetmeksizin Adalıların sosyal ve ekonomik yaşantısı ile Ada'ya hizmette bulunan tüm görevliler birlikte incelenmiştir.

ABSTRACT

DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC STRUCTURE OF BOZCAADA (16TH- 18TH CENTURIES)

The aim of this study is to present the city of Tenedos' (Bozcaada) history as well as its social and economic development between 16th - 18th centuries. Tenedos under the domination of Ottomans in the 15th century. As a result of Venice – Ottoman war, Ottomans ruled the island and provided a peaceful environment. The first settlement in Tenedos was made in the 16th century and in the 17th century, the population in Bozcaada gradually increased. Especially in 18th century there was an excessive population increase on the island. The fact that Turkish settlement and administrative could merely gather strength by the beginning of 17th century, and the system could gain total interoperability in 18th century is supported in resources. The positive environment that had seen in social and economic developments was one of the other important earnings. There were increases in production and commercial activities on the island by mid-17th century, the tax income of the government was also increased as parallel to the economic development. Tenedos island (Bozcaada) was subjected to investments from Venice because it is in particular the closest island to the Dardanelles (Çanakkale) Hellespont. After one year of Venice investment, Grand Vizier Köprülü Mehmed Paşa took Tenedos (Bozcaada) back in 1657, he established a foundation for his name, started maintenance, repair, and public services on the island. Thanks to him in Tenedos (Bozcaada) there had been many changes and reforms. According to island's financial nature and viticulture and fishing were amongst the most important income sources between 16th – 18th centuries. Since island incomes were counted as Sultan's private, the notebooks that kept the record of landlords had been counted as the direct income of exchequer and operated as farming taxes or other state revenues for three centuries.

As a result under the Ottoman Government Tenedos (Bozcaada) had a wealthy period socially and economically for three centuries. As the island's main income sources fishing and viticulture played a great role to ensure this wealth as well as contributing its political stability. Additionally, all the historical works that could not survive so far had been presented with its archive materials by all the office bearers without the segregation of Muslim- non Muslim.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti Ege ve Akdeniz’de çok sayıda adayı hâkimiyeti altına almıştır. Böylece Ege ve Akdeniz’deki bu adaların idari, mali ve sosyo-kültürel yapısının oluşmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti’nin hakimiyet kurduğu adalardan birisi de Bozcaada’dır. 1456 yılında hâkimiyet altına alınmasından itibaren 18. yüzyılı da kapsayacak şekilde, Boğazönü adalarından Bozcaada çalışmanın konusunu oluşturacaktır. Osmanlı döneminde Ada hayatı, kale yaşamı, idarî görevlileri, demografik yapısı, vakıfları, mimari eserleri ve ekonomisi incelenecektir.

Araştırma ‘giriş’ ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş, tarih boyunca ada için kullanılan adlar, adanın coğrafi konumu, stratejik önemi, ilk çağlardan itibaren adanın tarihi, adanın Türklerle tanışması ve nihayetinde Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesi sürecinin sonlanmasına kadarki kısımınıdır.

Birinci bölümde adada Osmanlı idaresi kurulduktan sonraki süreç ve 16-18. yüzyıllardaki aralığında sosyal hayatı incelenecektir. 16. yüzyıl ile 17. yüzyılın ilk yarısına ait mevcut beş Tahrir Defterine göre müslüman-gayrimüslim cemaat nüfus verileri incelenecektir. Türk-İslam kültürünün birer abidesi olan Bozcaada Kalesi, camii, mescid, medrese, hamam, çeşme tarzı vakıf eserleri anlatılacaktır. Mezarlıklar ve muhtelif yerlere dağılmış olan mezar taşları analiz edilmeye çalışılacaktır.

Adada Osmanlı idaresi kurulduktan sonra idari teşkilatlanma süreci ikinci bölümde ele alınacaktır. 16. yüzyılda sancaktan eyalete geçiş aşamasında adalar için Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti kurulmuştur. Bu süreçte Ada’nın bu eyaletin sınırları içerisinde Gelibolu Sancağı’na bağlı bir kaza haline gelmesiyle oluşan gelişmeler incelenecektir. Bozcaada’nın 16. yüzyıldan itibaren oluşan idari teşkilatlanmasına değinilecektir. İdari görevliler ve kale görevlilerine yer verilecektir. Kale sakinlerinin yaşamları ve Kale’deki faaliyetleri anlatılacaktır. Bozcaada Kalesi’ndeki askeri görevliler incelenecektir. Bozcaada’da kurulan vakıflar ve özellikle ilgili yüzyıllarda dinî-mimarî eserlere tayin edilen görevliler ve görevlilerin maaşları da belirtilecektir. Bozcaada’da sürgün hayatı ve Osmanlı döneminde Bozcaada’nın sürgün yeri olarak kullanım gerekçeleri açıklanacaktır. Sürgün menfası olarak kullanılan Ada’ya sürgün edilenler belgeler ışığında incelenecektir. Sürgün ve sürgün çeşitleri (kalebend, cezirebend, zindanbend vs.) açıklanıp örneklendirilecektir.

Üçüncü bölümde ise, Ada'nın ekonomik yaşamı anlatılacaktır. Ziraât yaşam (bağcılık) ve hayvancılık yüzyıl bazında ele alınacaktır. Tahrir defterlerine göre devletin Ada halkından aldığı vergiler üzerinde durulacaktır. Bozcaada toprak idaresi hakkında bilgi verilecek ve adadaki mirî araziler ve şahsî mülkler incelenecektir. Bozcaada'daki önemli gelirlere haslar da dâhil idi. Osmanlı Devleti'nin adadaki haslar ile ilgili iltizam sistemini uygulayış şekli hakkında bilgi verilecektir. Ekonomik yaşamın parçası olan adadaki tarım ve hayvancılık, mirî arazi yapısı, haslar, mukataalar, mülkler ayrı ayrı başlıklar halinde değerlendirilecektir.

Bozcaada ile ilgili bütüncül bir çalışmanın mevcut olmaması sebebiyle, üç yüz yılı kapsayacak şekilde Bozcaada kent tarihi oluşturulmaya gayret edilecektir. Üç asırlık dilim çok uzun olarak gözüke de, ilgili süreçte en fazla 1.500'ü geçmeyen nüfusuyla Bozcaada, köyü olmayan sahilde bir ada-kenttir. Konu bütünlüğü süreç olarak 'uzun' sayılabilecek çalışma ile ancak anlam kazanacaktır.

Çalışmalarım sürecinde tezime ilgili her konuda yardımcı olan, tezime destek ve görüşlerini esirgemeyen, çalışmalarımı sonuna kadar destekleyen ve takip eden danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Cengiz PARLAK'a şükranlarımı sunarım. Tez yazım sürecinde yanımda olarak desteğini her an hissettiren değerli Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ESENKAYA hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez hazırlama sürecinde bilgi ve görüşlerini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin İhsan ERKOÇ'a teşekkürlerimi sunarım.

Tez sürecinde maddi manevi desteğini esirgemeyen her zaman yanımda olan çok değerli anneme Şükran ALİM'e teşekkürü borç bilirim.

Ayşe Neslihan MUTLU

Çanakkale 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	ix
TABLolar LİSTESİ	xi
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BOZCAADA'NIN MAHALLELERİ, NÜFUSU VE FİZİKİ YAPISI

1.1. Bozcaada Kalesi	16
1.1.1. Yenikale	20
1.2. Bozcaada'da Mahalleler ve Nüfus.....	21
1.2.1. Mahalleler.....	21
1.2.1.1. Müslüman Mahalleler.....	22
1.2.1.2. Gayrimüslim Mahalleler.....	27
1.2.2. Nüfus.....	29
1.3. Bozcaada'da Fizikî Yapının Oluşumunda Vakıfların Etkisi.....	34
1.3.1. Camii ve Mescitler	35
1.3.1.1. İçkale Camii (Hüdavendigâr-Hünkâr Camii).....	35
1.3.1.2. Köprülü Mehmed Paşa Camii (Mihçî-Yalı Camii).....	37
1.3.1.2.1. Köprülü Mehmed Paşa Mescidi.....	38
1.3.1.3. Alay Bey Camii (Miralay-Koca Ahmed Ağa Camii).....	38
1.3.1.3.1. Alay Bey Mescidi.....	40
1.3.1.4. Fındıklı Mehmed Paşa Camii ve Mescidi.....	41
1.3.1.5. Çelebioğlu Camii (Hamamcı Mustafa Cami- Mustafa Çelebi Camii).....	41
1.3.1.6. Abdullah Camii (Seyyid Abdullah Cami- Abdullah Çelebi Camii).....	41
1.3.1.7. Diğer Camii ve Mescitler.....	42
1.3. 2. Mekteb ve Medreseler	43

1.3.2.1. <i>İçkale Camii Mektebi (Hüdâvendigar-Hünkar Cami)</i>	43
1.3.2.2. <i>Köprülü Mehmed Paşa Medresesi</i>	43
1.3.2.3. <i>Alay Bey El-hac Ahmed Mektebi ve Medresesi</i>	43
1.3.2.4. <i>Fındıklı Mehmed Paşa Mektebi</i>	44
1.3.2.5. <i>Çelebioğlu Mektebi ve Medresesi</i>	44
1.3.3. Diğer Eserler	44
1.3.3.1. <i>Hamamlar</i>	44
1.3.3.2. <i>Çeşmeler</i>	45
1.3.3.3. <i>Mezarlıklar ve Mezar Taşları</i>	47
1.3.3.4. <i>Meryem Ana Kilisesi</i>	49

İKİNCİ BÖLÜM

BOZCAADA'DA İDARİ YAPI

2.1. İdarî Teşkilat	53
2.1.1. Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin Kurulmasından Önce Bozcaada'nın İdarî Yapısı	53
2.1.2. Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin Kuruluşu ve Sonrası Bozcaada'nın İdarî Yapısı	53
2.2. İdarî Görevliler	54
2.2.1. Kadı	54
2.2.2. Muhtesib	56
2.2.3. Nâib	57
2.2.4. Liman Reisi	58
2.2.5. Didebân	59
2.2.6. Cizyedâr	59
2.3. Kale Görevlileri	61
2.3.1. Dizdâr	65
2.3.2. Müstahfızlar	68
2.3.3. Sağ ve Sol Gönüllüler	74
2.3.4. Cebeciler	78
2.3.5. Topçular	82
2.3.6. Kapıcılar	85
2.4. Vakıf Görevlileri	86

2.4.1. İçkale (Hüdavendigâr- Hünkar) Camii Vakfı Görevlileri.....	86
2.4.1.1. Mütevelli.....	87
2.4.1.2. Diğer Görevliler.....	88
2.4.2. Köprülü Mehmed Paşa Vakfı Görevlileri.....	93
2.4.2.1. Mütevelli.....	94
2.4.2.2. Diğer Görevliler.....	95
2.4.3. Miralay El- hac Ahmed Camii (Koca Ahmed Ağa) Vakıf Görevlileri.....	97
2.4.4. Bozcaada'daki Diğer Vakıflara Bağlı Görevliler.....	100
2.5. Sürgün Yeri Bozcaada.....	103
2.5.1. Devlet Ricâline Bozcaada'ya Yapılan Sürgünler.....	104
2.5.2. Mülkî Yöneticilerden Bozcaada'ya Yapılan Sürgünler.....	106
2.5.3. Yeniçerilerden Bozcaada'ya Yapılan Sürgünler.....	107
2.5.4. Ulemâ Sınıfından Bozcaada'ya Yapılan Sürgünler.....	108
2.5.5. Diğer Sürgünler.....	110
2.5.6. Kalebend.....	114
2.5.7. Cezirebend.....	118

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BOZCAADA'DA İKTİSADÎ HAYAT VE TOPRAK İDARESİ

3.1. İktisadî Faaliyet Alanları.....	122
3.1.1. Çiftlikler.....	123
3.1.2. Bağlar.....	125
3.1.3. Zeminler.....	133
3.2. Bozcaada'daki Meslek Grupları.....	135
3.3. Vergiler.....	137
3.3.1. Reayadan Alınan Vergiler.....	138
3.3.1.1. Çift Resmi.....	138
3.3.1.2. Bennak Resmi.....	140
3.3.1.3. Mücerred Resmi.....	140
3.3.1.4. İspençe Resmi.....	141
3.3.1.5. Dönüm Resmi.....	142
3.3.1.6. Tapu Resmi.....	142
3.3.1.7. Ağnam ve Ağıl Resmi.....	143

3.3.1.8. <i>Küvâre Resmi</i>	143
3.3.1.9. <i>Asiyab Resmi</i>	143
3.3.1.10. <i>Bâd-ı Hevâ Resimleri</i>	143
3.3.1.11. <i>Bağ, Bahçe, Bostan Resmi</i>	144
3.3.1.12. <i>İhtisab Vergisi</i>	145
3.3.1.13. <i>Palamut Resmi</i>	145
3.3.1.14. <i>Şarap Vergisi (Bedel-i Hamr)</i>	146
3.3.2. Toprak Mahsullerinden Alınan Vergiler	147
3.3.2.1. <i>Öşür</i>	147
3.3.2.2. <i>Harâc</i>	147
3.3.3. Ticarî Mallardan Alınan Vergiler	148
3.3.3.1. <i>Gümrük Vergisi</i>	148
3.3.3.2. <i>Şarap Ticareti</i>	148
3.3.4. Cizye Vergisi	151
3.4. Ziraat Ve Hayvancılık	159
3.4.1. Adanın Genel Ziraî Özellikleri	159
3.4.2. Adada Yetiştirilen Ziraî Ürünler	160
3.4.2.1. <i>Hububat ve Bakliyat</i>	160
3.4.2.2. <i>Bağ, Bahçe Bostan Ürünleri</i>	160
3.4.3. Hayvancılık Faaliyetleri	161
3.4.3.1. <i>Küçükbaş Hayvancılık</i>	161
3.4.3.2. <i>Balıkçılık</i>	163
3.4.3.3. <i>Arıcılık</i>	163
3.5. Adada Toprak İdaresi	164
3.5.1. Haslar	164
3.5.2. Mukataalar	165
3.5.2.1. <i>16. Yüzyıl Bozcaada Mukataaları</i>	167
3.5.2.2. <i>17. Yüzyıl Bozcaada Mukataaları</i>	172
3.5.2.3. <i>18. Yüzyıl Bozcaada Mukataaları</i>	181
3.5.3. Mülkler	184
SONUÇ	187
KAYNAKÇA	194
EKLER	211

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DTCFD	Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
Ed.	Editör
H.	Hicri
HD.	Hurûfât Defterleri
h.	Hüküm
Haz.	Hazırlayan
İA	İslam Ansiklopedisi
İÜE F	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
KK	Kamil Kepeci Tasnifi
M.	Miladi
MAD.	Maliyeden Müdevver Defter
mad.	Maddesi
MD	Mühimme Defteri
MÜTAD	Marmara Üniversitesi Türklük Araştırması Dergisi

neşr.	Neşreden
Nr.	Numara
OA	Osmanlı Araştırmaları
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi
S.	Sayı
s.	Sayfa
SAEMK	Stratejik Araştırma Ve Etüdler Milli Komitesi
TAK	İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı
TD	Tahrir Defteri
TİD	Tarih İncelemeleri Dergisi
TKGMA	Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi
TTK	Türk Tarih Kurumu
TÜBAR	Türklük Bilimi Araştırmaları
VD	Vakıflar Dergisi
v.	Varak
vd.	Ve diğerleri
Y.	Yıl
Yay.	Yayınlayan

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo-1.1: 16- 17. Yüzyıllardaki Tahrir Defterlerine Göre Bozcaada'daki Gayrimüslim Hane Dağılımı.....	27
Tablo-1.2: 16- 17. Yüzyıllarda Tahrir Defterlerine Göre Bozcaada'da Hane Sayısı.....	32
Tablo-1.3: Bozcaada'da Dinî- Mimarî (Camii/ Mescid/ Mekteb/ Medrese) Yapıların İnşa Edildiği Yüzyıllar.....	51
Tablo-2.1: 17- 18. Yüzyıllarda Bozcaada'da Görev Alan Kadılar.....	55
Tablo-2.2: 18. Yüzyılda Bozcaada'da Görev Alan Nâibler.....	57
Tablo-2.3: 18. Yüzyılda Bozcaada'da Görev Alan Cizyedârlar.....	60
Tablo-2.4: 17- 18. Yüzyıllarda Bozcaada Kalesi'nde Görev Alan Dizdârlar.....	67
Tablo-2.5: 17.Yüzyılda Bozcaada Kalesi Muhafızlarının Mevâcibleri.....	69
Tablo-2.6: 17-18. Yüzyıllarda Muhafız Fener Tabyası Neferlerinin Mevâcibler.....	71
Tablo-2.7: 17-18. Yüzyıllarda Sağ ve Sol Gönüllüler Cemaatinin Mevâcibleri.....	76
Tablo-2.8: 17-18. Yüzyıllarda Bozcaada Kalesi Sağ ve Sol Gönüllüler Ağaları.....	78
Tablo-2.9: 1692 Yılında Bozcaada Kalesi'ne Gönderilen Levazım Listesi	81
Tablo-2.10: 1692 Yılında Bozcaada'ya Gönderilen Top Çeşitleri ve DiğerMühimmatlar.	82
Tablo-2.11: 17. Yüzyılda İçkale Camii/ Mekteb Görevlileri.....	88
Tablo-2.12: 18. Yüzyılda İçkale Camii/ Mekteb Görevlileri.....	90
Tablo-2.13: 18. Yüzyılda Köprülü Mehmed Paşa Camii/ Mescid/ Medrese Görevlileri...	96
Tablo-2.14: 18. Yüzyılda Miralay Elhac Ahmed (Koca Ahmed Bey-Alay Bey) Camii/ Mescid/ Mekteb/ Medrese Görevlileri.....	98
Tablo-2.15: 18. Yüzyılda Fındıklı Mehmed Paşa Camii/ Mescid/ Mekteb Görevlileri...	100
Tablo-2.16: 18. Yüzyılda Çelebioğlu Camii/ Mekteb/ Medrese Görevlileri.....	101
Tablo-2.17: 18. Yüzyılda Abdullah Camii Görevlileri.....	102

Tablo- 2.18: 17-18. Yüzyıllarda Bozcaada'ya Sürgün Edilen Toplum Sınıflarının Oranları.....	114
Tablo-3.1: 1595 Yılında Bozcaada'da Çiftlik-Zemin Dağılımında Çift-Nim Miktarı...	124
Tablo-3.2: 1657 Yılında Sahiplerinin Adına Hüccet Verilen Bağlar.....	128
Tablo-3.3: 1657 Tahririne Göre Bozcaada Bağlarında Kadın Mülkleri.....	129
Tablo-3.4: 1657 Yılında Miriye İntikal Eden Bağlar.....	131
Tablo-3.5: Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bozcaada'da Meslek Grupları.....	136
Tablo-3.6: 1535- 1614 Yılları Arasında Bozcaada'da Alınan Vergiler (Akçe).....	138
Tablo-3.7: 16- 17. Yüzyıllara Ait Tahrir Defterlerine Göre Küçükbaş Hayvancılığın Bozcaada Ekonomisine Yaptığı Katkı Oranı.....	162
Tablo-3.8: 16. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bozcaada Mukataaları ve Diğer Yerlerden Sorumlu Mültezimin Topladığı Gelir Miktarı.....	170
Tablo-3.9: 1676-1677 Yıllarında Bozcaada Kalesi Neferlerinin Mevacibleri İçin Bozcaada Mukataa Gelirlerinden Yapılan Ödemeler.....	180
Tablo-3.10: 18. Yüzyılda Bozcaada Kalesi Neferlerinin Mevacibleri İçin Bozcaada Mukatasından Yapılan Ödemeler.....	182

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik-1.1: 17. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Ada Nüfusunun Müslim-Gayrimüslim

Yüzdelikleri.....33

Grafik-3.1: 1657 Tahririne Göre Bozcaada'da Toprak Ünitelerinin Dağılımı.....134

Grafik-3.2: 1657 Tahririnde Gösterilen Bağların Müslüman-Gayrimüslim Elindeki

Yüzdelikleri 135

Grafik-3.3:1535 Yılına Ait Bozcaada'daki Raiyyet Vergilerinin Nüfusa Göre Dağılımı141

GİRİŞ

Şehir tarihi çalışmaları, Osmanlı Devleti'nin nüfusu, iskân siyaseti, toplumsal yapısı, idarî, adlî, malî ve zirai hayatı hakkında pek çok konunun gün ışığına çıkarılmasını sağlamıştır.

Bozcaada, Ege denizinde Osmanlılar tarafından ilk fethedilen adalardan biridir. Adanın Osmanlılar öncesinde uzun yıllar iskân edilmediği için Osmanlılar adayı fethinden sonra ilk olarak iskân politikasını uygulayarak şenlendirmeye çalışmıştır. Bu yüzden 16. yüzyıldan itibaren Bozcaada'da idarî yapılanmanın nasıl kurulmaya başlandığı, 17.-18. yüzyıllarda nüfusun artışı etkileyen ve güçlendiren faktörlerin neler olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Araştırmada doküman analiz tekniği kullanılmıştır. Birinci el kaynaklar arşivlerden taranarak elde edilmiştir. Tahrir, Evkaf, Hurufat Defterleri ile perakende arşiv belgelerine dayanarak 16-18. yüzyıllar arasında adadaki kent dokusunda meydana gelen değişiklikler de ele alınmıştır. Bozcaada'daki camii, mescid, mekteb, medrese, çeşme, han, hamam vb. hayratların yüzyıllar içindeki durumlarını inceleyip, bunların Ada'nın dini, kültürel ve toplumsal hayat ile fizikî yapısının şekillenmesindeki etkileri değerlendirilmiştir.

Bozcaada, 1456 yılında feth olunduktan sonra önce Gelibolu Sancağı'na bağlanmış ve Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar statüsünü korumuştur. Aynı dönemde kaptanların ikametgâhları olan Gelibolu'da Kaptan Paşa Eyaleti kurulmuştur. 1533'te Barbaros Hayreddin Paşa'ya ait Cezayir memleketinin dâhil edilmesiyle bu eyalete Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti denilmiştir. Bu dönemde adalarda yapılan tahrirlerde Bozcaada'da dâhil olmak üzere eyaletin merkezi Gelibolu Sancağı olarak düzenlenmiştir. Sosyo-ekonomik ve idari yapılanma açısından Gelibolu ile kıyaslanamayacak kadar küçük olan Bozcaada'nın verileri çok daha kısıtlı ve çok daha azdır. Bozcaada için 16-18. yüzyılları kapsayan üç asır alınırsa konu bütünlüğü ancak sağlanacaktır. Araştırma ile ilgili Osmanlı Arşivi'nde, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivleri'nde 15. yüzyıla ait malzemenin olmaması araştırmanın 16. yüzyıldan başlamasına sebep olmuştur.

Arşiv kaynakları belge, defter ve harita vb. malzemeler olup, yazıldığı ya da çizildiği dönem hakkında sağlıklı ve kapsamlı bilgiler veren kaynaklar olarak ilk sırada yer

almaktadır. Defter katalogları arasında bulunan Tapu Tahrir Defterleri (TD) nüfus, iskân, emlak ve toprak konusunda bilgiler vermektedir. Arşivlerde çalışma konusu ile ilgili tespit edilen Tapu Tahrir Defterleri fihristinde toplam beş tahrir defteri bulunmaktadır. Bir de Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterleri fihristinde geçen Bozcaada'ya ait bir tahrir defteri (MAD 4777) mevcuttur. Tapu Tahrir defterlerinin dördü (TD 434, 490, 702, 724) Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) iken, bir tahrir defteri de (TD 141) Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde (TKGMA) bulunmaktadır. Arşivlerde beş Mufassal Tahrir Defteri ve bir Maliyeden Müdevver Defteri ile toplamda altı Bozcaada tahrir kaydı mevcuttur. Bu tahrirler 16. yüzyıldan 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar tespit edilmektedir.

İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi Tapu Tahrir Defterleri verileriyle hazırlanacak olan bu çalışmada Bozcaada'nın Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Mehmed, I. Ahmed ve IV. Mehmed devirlerinde tahririnin yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Bu tahrirler Ada'nın özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda açısından iktisadî, içtimaî ve idarî olarak geçirdiği değişikliklerin tespit ve mukayese edilmesi açısından son derece önemlidirler.

Kanuni Sultan Süleyman Dönemine ait TD 434: Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan defterin eski numarası 853'tür. Katalogda ilgili defter: “*Gelibolu, İmroz, Taşoz, Limnos, Semendirek Kanunnamelerini ve Gelibolu Livası'nın, Evreşe, Malkara, Limnos, Bozcaada, İmroz, Semendirek, Taşoz Nahiyeleri Kurasının Nüfus ve Hasılatını, Gelibolu, Kilitbahir İle Mezkûr Nahiyelerde Bulunan Kal'a'larının Müstahfizlerine Ait Tımarları ve Evkafı Havi Mufassal Defter*” şeklinde kaydedilmiştir. Tarihi belli olmayan bu mufassal defter Boğazönü Adaları (Limni, Taşoz, Semendirek, Bozcaada, İmroz) ile beraber Gelibolu Sancağı'nı kapsamaktadır. Bozcaada ile ilgili kayıtları da ihtiva eden tahriri yapan emin Hasan olup toplam 255 sayfadır. Bu tahririn Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapıldığı bilinirken tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ama tahririn tarihi konusunda çeşitli görüşler mevcuttur.¹

1568 Tarihli TD. 490: Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bu defterin eski numarası 81'dir. Defter toplam 673 sayfa olup ve Gelibolu Sancağı'nın defteridir. Defterin fihristine göre, 490 numaralı defterde Gelibolu ile diğer nahiyeler ve Ege adalarından Bozbaba ile civarındaki adaların kayıtları yer almaktadır. Fihristin ardından Bozcaada ve

¹Yasemin Demircan, *Osmanlı İdaresinde Limni Adası (XVI. Yüzyıllar)*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 6.

mücavir adaların kanunnameleri kaydedilmiştir. Defter H. 975 (1567-1568) tarihinde tutulmuştur. Tahrir tarihi II. Selim dönemine denk gelmektedir.² Bu defterde Bozcaada'nın kanunnamesi mevcut değildir. Bozcaada ile ilgili veriler 143-146 sayfa aralığında yer almaktadır.

TD. 702: Bu defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Eski numarası 959'dur. Gelibolu Sancağı'nın bir başka tahrir defteridir. Defterde Bozcaada ve civar adaların tahrir verileri bulunmaktadır. Defter 266 sayfadır. Bu tahririn III. Mehmed veya I. Ahmed döneminde tutulabilceği düşünülmektedir. 1601 sonrası ile 1613 öncesi tarihleri arasında bir tarih de tutulduğu tahmin edilmektedir. Bununla birlikte 141 numaralı defterdeki verilerin küçük bazı farklarla 702 numaralı defterde de bulunması karşısında, bu defterin de 1591 tarihine ilişkin tespitler muvacehesinde meydana getirildiği görülmektedir.³ Bu defterde Bozcaada'nın müslim ve gayrimüslim nüfusunun dağılımı ve iskân merkezleri hakkında veriler mevcuttur. Adanın sosyo-ekonomik konuları hakkında bilgiler sunmaktadır.

1614 Tarihli TD. 724: Bu defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer almaktadır. Eski numarası 680'dir. Gelibolu Sancağı'nın tahrir defteridir. Katalogda “*Gelibolu Livasının ve Adaların Nüfus ve Hasılatıyla Evkafını Havi Mufassal Defter Suretidir*” şeklinde bilgi vermektedir. Bozcaada'ya ait veriler 90-93 sayfa aralığındadır. H. 1023 (1614) tarihlidir.

Tahrir defterlerinin bir kısmı Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver tasnifi içinde de bulunmaktadır. Maliye kalemlerine ait defterleri içeren bu tasnifte, arazi tahriri, saray, yeniçeri, mevacib gibi konuları kapsamaktadır. Bu tasnif içerisinde bir defter konumuzu destekleyen bilgiler içermektedir.

1657 Tarihli Mad. 4777: Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndedir; Maliyeden Müdevver Defter kaydı olarak kodlanmıştır. Gömlek numarası 4777'dir. H. 1067 (1656-1657) yılında düzenlenmiştir. Katalogda ilgili defterin açıklaması şöyledir:

“Bozcaada feth olunduktan sonra Ordu-yı Hümayun kâtibi olan Mustafa Efendi marifetiyle isimleri muhtelif nahiyelerinde tahrir olunan bağ, çiftlik, ağılların eshabı zuhur edip etmediğine ve hüccet verilip verilmediğine göre adlarıyla dönüm ve evlek miktarlarını ve Salih Ağa mübaşeretıyla mezkûr

²Yasemin Demircan, a.g.e., s. 7.

³Yasemin Demircan, a.g.e., s. 9.

*cezirede yapılan muhasebe icmallerini ihtiva eden Bozcaada tahrir defteri.
Mustafa Efendi'nin imzasıyla tatbik mührü mevcuttur*

Bozcaada 1656'da Venediklilerce zabtından bir yıl sonra Osmanlı Devleti tarafından geri alınınca, adada yeni düzenlemelere ilişkin yeni bir tahrir yapmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu tahrir, Bozcaada ve Limni'nin geri alınması için düzenlenen bir seferde ordu kadısı olarak görev yapan Mustafa Efendi tarafından tutulmuştur. Bu konuyla ilgili defterde: *“Bozcaada Ceziresinde Ordu-yı Hümmâyün Kadısı Mustafa Efendi Marifetiyle Tahrir Olunan Bağat ve Çiftliklerin Defteridir. El vâki der sene 1067”* denmektedir. Tertip tarzı itibariyle defter iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Venedik zabtından önce sahipleri olup, bunu ispat eden şahısların ‘bağları’nın tahriridir. İkinci kısım ise sahibi bulunmayıp hüccet verilmeyen bağ, arazi, çiftlik ve ağılların tahririnden oluşmaktadır.

Bozcaada hakkında bilgiler de içeren tahrir defterleri 17. yüzyılın ortalarına kadar tutulmuştur. 18. yüzyılda Bozcaada nüfusu hakkında arşiv bilgisine ulaşmak zorlaşmıştır. Çeşitli matbu kaynaklarda 18. yüzyıl ada nüfusu hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca destekleyici biçimde 19. yüzyıla ait Nüfus Defterleri, Seyahatnameler ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Salnamelerinde Ada nüfusu hakkında bilgilere ulaşılmıştır.

Araştırma ile ilgili tasnif Muhasebe Kalemi Defterleri’de mevcuttur. Bunlar Bab- 1 Defteri Baş Muhasebe Kalemi (D. AHM.d...), Bab-1 Defteri Baş Muhasebe Bursa Mukataası Kalemi (D. BRM. d...), Bab-1 Defteri İstanbul Mukataası Kalemi (D. İSM. d...), Bab-1 Defteri Büyük Ruznamçe Kalemi Defterleri (D. BRZ. d...), Bab-1 Defteri Cizye Muhasebesi Kalemi Defterleridir (D. CMH. d...). İlgili defterlerde Akdeniz Adaları’ndaki çeşitli mukataaların gelirleri denetlenir. Bu defterlerde 16-18. yüzyıllarda Bozcaada’nın ekonomik hayatına dair birçok bilgi tespit edilmiştir.

Osmanlı arşivinde Bozcaada ile ilgili diğer tasniflerde şöyledir. Kamil Kepeci Kataloğunda 494 ve 4914 numaralı defterler kale mevacibleri ve kale nüfusu hakkında bilgi vermektedir. Cevdet Tasnifinin Evkaf ana bölümü araştırma açısından oldukça önemli ve kapsayıcıdır. İbnü’l-emin tasnifinin Maliye ve Askeriye bölümünde Bozcaada’nın sosyal ve ekonomik hayatına dair önemli bilgiler mevcuttur. Âli Emiri tasnifindeki Bozcaada ile ilgili kayıtlar mevcuttur.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde (TKGMA) araştırma ile ilgili arşiv kaynakları mevcuttur.

1601 Tarihli TD. 141: Bu defter Gelibolu Sancağı'na ait mufassal defterdir. Defterin fihristinde Bozcaada ve diğer adalara ait kayıtlar mevcuttur. Defterin eski numarası 337'dir. Defterdeki toplam sayfa sayısı 307'dir.

Köprülü Mehmed Paşa'nın 1658 yılında Bozcaada için kurduğu vakıf ile ilgili bilgiler içeren vakfiye defteri, 81 numaralı (V.C. 81) defterdir. Bu konuyla ilgili diğer bir defter 2144/ 2238 numaralıdır. Kayıtlarda da Köprülü Mehmed Paşa'ya ait Evkaf Defteri ile ilgili bilgi bulunmaktadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde (VGMA) araştırma ile ilgili arşiv kaynakları bulunmaktadır. Arşivde vakıf banileri ve vakıfların işleyişi, ada vakıfları ve Türk-İslam eserleri hakkında kapsamlı bilgilere ulaşılan tasnif, Hurufat Defterleri'dir (HD). Vakıf ve bunlara bağlı mimarî eserlerin görevlilerinin tayin ve terfi işlemleri ile ilgili çok sayıda bilgi tespit edilmiştir. Bozcaada Hurufat Defterleri ile özellikle 18. yüzyılda Bozcaada'da vakıflar marifetiyle yapılmış dinî ve mimarî eserlerle ilgili olan kişilerin tayin ve maaşları hakkında detaylı bilgilere ulaşılmıştır. Bozcaada ile ilgili hurufat defterlerinin numaraları: "1164, 1164, 1164, 1165, 1165, 1171, 1171, 1171, 1171, 1171, 1171, 1171, 1174, 1186, 1193, 1195, 1196, 1196, 1198, 1200." İlgili defterler H. 1144- 1250 (1731- 1835) yılları arasında Bozcaada ile ilgili kayıtları içermektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden çalışma ile ilgili Tahrir, Mühimme, Ahkâm, Neft Defterleri ve Muhasebe Kalemi Defterleri kullanılmıştır. Bozcaada ile ilgili Şeri'yye Sicil kayıtlarına ulaşılamamıştır. Bozcaada ile ilgili Şer'iyye Sicilleri yerine, sadece parekende bilgilere ulaşılmıştır.

Yasemin Demircan, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Bozcaada ile ilgili Tahrir Defterleri kullanarak (1992) *Tahrir Defterlerine Göre Boğazönü Adaları (XV. ve XVII. Yüzyıllar)* adlı doktora tezi hazırlamıştır. Cengiz Orhonlu'nun "Bozcaada (iki farklı makale)", "Bozcaada'da Türk Eserleri ve Kitabeleri" "1657 Bozcaada Tahriri ve Adadaki Türk Eserlerine Ait Bazı Notlar"; Yasemin Demircan-Hamza Keleş "Köprülü Mehmed Paşa'nın 1068 (1658) Tarihli Bozcaada Vakfiyesi", Yasemin Demircan, "Ege Adalarında Osmanlı Hâkimiyeti" XV-XVIII Yüzyıllarda Ege Adalarında Çeşitli

Yönleriyle Küçük Baş Hayvancılık”; Ersin Gülsoy, “1656 Venedik Zabtından Önce ve Sonra Bozcaada” adlı makaleler kaleme almışlardır.

Her ne kadar doğrudan Bozcaada ilgili olmasa da İdris Bostan, *Ege Adalarının İdari Mali, Sosyal Yapısı, Osmanlılar ve Deniz (Deniz Politikaları, Teşkilat, Gemiler), Osmanlı Bahriye Teşkilatı XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire, Haritalar ve Coğrafya Eserlerine Göre Ege Denizi ve Ege Adaları* (Ali Kurumahmut ile birlikte), *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği* adlı dört eserde Bozcaada’dan da bahsetmektedir. Cevdet Küçük’ün, *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi, Türk Hâkimiyetinde Ege Adalarının Yönetimi* adlı iki eserinde yer alan adalardan biri de Bozcaada’dır. Bu çalışma ile 16-18. yüzyıllar aralığında Bozcaada kent tarihi hakkında bir bütünlük oluşturmak istenmiştir.

16.-18. yüzyıllar için yerel kaynaklar sınırlıdır. Bu yüzden parakende arşiv kayıtlarına ulaşılmıştır. Gelibolu Yarımadası veya Limni, Midilli gibi büyük adaların nüfus ve vergi gelirleriyle karşılaştırıldığında Bozcaada oldukça küçük kalmaktadır. Bozcaada’nın nüfus miktarı, mahalle, hane, vakıf, dinî- mimarî eser, idarî ve kale görevli sayısı gibi yönleri oldukça daha azdır. Bu durumda bir yüzyılı ele almamız olay öncesi ve sonrası bilgi olmaması açısından araştırmayı eksik kılacaktır. Bu yüzden bir yüzyılda kaynak yetersizliği tez konusunu 16.-18. yüzyıllar arasında çalışmaya mecbur kılmıştır.

Bozcaada’nın Coğrafi Özellikleri ve Adı

Bozcaada, Ege Denizi’nin kuzey doğusunda, Çanakkale Boğazı’nın güney batısında bulunan küçük bir adadır. Kıyından altı kilometre açıktaki bulunan ada, Çanakkale Boğazı’na 19 kilometre uzaklıktadır.⁴ Bozcaada’nın kuzeybatısında İmroz (Gökçeada), batısında Limni ve güneyinde de Midilli Adaları bulunmaktadır. Ada, Çanakkale Boğazı’nın 18 deniz mili güneyinde bulunmaktadır. Çanakkale ile uzaklığı 27 deniz milidir. Bozcaada’nın çevresi Piri Reis’e göre 18 mildir.⁵ Ada’nın yüz ölçümü 36.03 km²dir. Bozcaada’nın genel görünümü dik üçgeni andırır. Ada’nın etrafında Tavşan (Mavro), Presa ada (Praso), Orok Ada (Drepona), Yılan Ada, Fener Adası, Taş Ada, Yıldız Ada, Kaşık Ada, Gökçe Adalar, Sıçancık Adası ufak adacıklar bulunmaktadır.⁶

⁴“Bozcaada”, *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. 4, Ana Yayıncılık, İstanbul 2004, s.566.

⁵Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 90.

⁶Mehmet Saadettin Aygen, *Bütün Yönleriyle Bozcaada*, Türkeli Matbaası, Afyon 1985, s. 16.

Ada'nın coğrafi koordinatları, 39⁰ 49' 39" kuzey enlemleri ile 26⁰ 05' 15" doğu boylamları arasında yer almaktadır.⁷ Bozcaada, genelde çok yüksek olmayıp basık bir yapısı vardır. Bozcaada'nın en yüksek mevkiisi Göztepe'dir (191 metre). Piri Reis, adanın fiziki coğrafyası ve bu tepe hakkında eserinde şunları ifade etmektedir:

*“Ada yükseltisi az, düz yerlerdir. Yüksek yeri Yıldız tarafında boz bir sivri tepedir. Bu Ada'ya çıkılınca, 40 mil mesafede denizde hareket eden gemiler görülebilir. Gemilerle geçenler de, 30-40 mil kadar uzaklıktan o tepeyi bir çadır görünümünde görebilirler. Denizden Bozcaada'nın işareti, adı geçen bu tepedir. Tepenin karayel tarafında küçük bir ada vardır. Bu küçük ada ile Bozcaada'nın arasından kayıklar geçmez. Sığdır. Ondan başka adacıkların arasından ise büyük gemiler geçebilir.”*⁸

Adada istikrarsız bir Akdeniz iklimi mevcuttur. Genel olarak yazlar sıcak ve kurak kışlar ise soğuk ve yağmurludur. Kış mevsimi çok soğuk geçmesine rağmen kar yağışı, kırağı ve don olayları nadiren görülmektedir. Bozcaada, Çanakkale Boğazı'nın çıkışında yer aldığı için özellikle kış aylarında aşırı rüzgârlıdır. Bozcaada'da genelde kuzey doğudan poyraz ile güney ve batıdan lodos rüzgârı esmektedir. Lodos sıcak hava poyraz ise soğuk hava getirmektedir. Bozcaada bitki örtüsü üzerinde rüzgâr önemli bir etkidir. Sert poyraz ve lodosun estiği açık yerlerde bitki örtüsü oluşmamıştır. İç kısımlarda ormanlık alanlar vardır. En yaygın bitki örtüsü, makiler ve ufak çalılardır. Adada üzüm bağları geniş yer kapsamaktadır.⁹

Bozcaada'ya birçok Avrupalı seyyah uğramıştır. Seyyahların İstanbul'a giderken yol güzergâhlarındaki Bozcaada'yı tanıma fırsatı olmuştur. Seyyahların da bulunduğu gemilerden bazıları Çanakkale Boğazı'na doğru yaklaşırken seyahati engelleyecek tarzda olumsuz hava şartlarıyla karşılaştıklarında Bozcaada önlerinde beklemek zorunda kalmıştır. Bu durum çoğu seyyah için büyük fırsat olmuş; bu sayede Bozcaada'yı tanıma ve tanıma fırsatını elde etmişlerdir.¹⁰

⁷Hüseyin Durmuş, Bozcaada'nın Sosyo- Ekonomik Yapısı ve Kültürü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir 2006, s. 10.

⁸Piri Reis, a.g.e., s. 90.

⁹Hüseyin Durmuş, a.g.t., ss. 14-15.

¹⁰Michael Heberer Von Bretten, *Osmanlı'da Bir Köle Berettenli Michael Heberer'in Anıları*, (Çev. Türkas Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s. 181, 329; Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530- 1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 43, 58; Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi (1790 Yıllarında Türkiye Ve İstanbul)*, Ankara 1977, s. 5; George William Frederick, *Türk Sularında Seyahat*, İstanbul 1978, s. 39, 43.

Strabon'a göre Ada, Kalydna ve Leucophrys isimleriyle de anılmaktaydı. Bunlar, Ada'nın antikçağda kullanılan adıdır. Yunanca kökenli olan Leukophrys (Leucophrys) adı 'Beyaz Kaş' anlamına gelir. Rivayete göre Bozcaada'nın karşı kıyıda görünümü beyaz bir kaşa benzediği için bu isim verilmiştir.¹¹

Tenedos, antikçağda Ada için kullanılan diğer bir isimdir. Günümüzde yabancı kaynaklar tarafından da kullanılır. Tenedos Yunan mitolojisinde geçmektedir. Tenedos'un antikçağda olan Tenes'den geldiği düşünülmektedir. Eskiçağ yazarları Tenedos adının bu adada ilk koloniyi kurmuş olan Kyknos'un oğlu Tennes'den geldiği görüşündedir.¹²

Ada tarih boyunca savaşlar sebebiyle ara ara boşaltılmış ya da uzun süre hiç iskân edilmemiştir. Özellikle 14. yüzyılda Venedik, Ceneviz, Bizans adaya sahip olmak için uzun yıllar mücadele etmişlerdir. Adaya kimin hâkim olacağı belirlenemeyince ada, 1383'te boşaltılmıştır. Hatta ada halkı Girit ve Ağriboz'a (Eğriboz) nakledilmiştir. Bozcaada bir süre boş kalmıştır. Bu yüzden 'Boş Ada' da denilmiştir.¹³

1403 yılında Semerkand'a Timur'un yanına gitmekte olan meşhur İspanyol seyyah Clavijo, Ada'nın metruk yapılardan ve sahilindeki harap kaleden bahsetmektedir.¹⁴ 1435-1439 yıllarında bir başka İspanyol seyyah Pero Tafur da adaya uğramış; adanın boş ve ihmal edilmiş olduğunu kaydetmiştir. Görülen odur ki; ada 1381-1439 tarihleri arasında meskûn değildir. 17. yüzyılda Ege adalarını gezen İngiliz tüccar Bernard Randolph "Limni'nin doğusunda Hellespont yahut Çanakkale'ye 12 mil uzaklıkta bulunan Bozcaada'ya Türkler Boş Ada yahut Kırac Ada derler. Çoğu yeri kayalıktır." bilgisini vermektedir.¹⁵

Venedikliler bu adaya sahip olmak için uzun süre mücadele vermişlerdir. Akdeniz adalarında yaşayan İtalyanlar bilhassa Venedikliler bu yerleşim bölgeleri kendi benimsedikleri isimler ile anmışlardır. Bizans'ın elindeki bu Ada'ya "Tenedos" demek yerine kendi dillerine uyarlayarak "Tenedo" demeyi uygun görmüşlerdir. Venedikli

¹¹Hüseyin Durmuş, a.g.t., s. 6.

¹²Mehmet Korkmaz, *Mitoloji Sözlüğü*, Alter Yayınları, Ankara 2011, s. 307; Bilge Umar, *Türkiyedeki Tarihsel Adlar*, İnkılap Yayınevi, 1993, s. 777.

¹³Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 75.

¹⁴Ruy Gonzalez de Clavijo, *Timur Devrinde Kadiz'den Semerkand'a Seyahat*, (Çev. Ö. Rıza Doğrul), İstanbul 1993. ss. 31-33.

¹⁵Bernard Randolph, *Ege Takımadaları (Arşipelego)*, Pera Turizm Ve Ticaret A.Ş. İstanbul 1998, s. 41.

tüccarlar veya casuslar raporlarında, mektuplarında, günlüklerinde ve kitaplarında ada hakkında bilgi verirken “Tenedo” adını kullanmışlardır.¹⁶

Bohçaada adının kullanımı ada halkı arasında yaygındır. Adadaki Alaybey Camii haziresinde bulunan 1835 ve 1857 tarihli iki mezar kitabesi ile Aburga Ahmed Dede Mezarlığı’ndaki diğer bir mezar kitabesinde Bohçaada adı kullanılmıştır. 18. yüzyıl yazarlarından İnciciyan da adaya halk arasında Bohçaada dendiğini belirtmektedir.¹⁷

Türkler adayı fethedene kadar burası Tenedos adı ile anılmıştır. Osmanlı Devleti adayı fethedince adını değiştirmiştir. Buraya Türkçe bir ad vermek istemiştir. Adaya Osmanlı Devleti önce ‘Boz Ada’ demiş zamanla bu ifade Bozcaada’ya dönüşmüştür. Ada’nın genel görüntüsü boz görünüme sahip olduğundan ‘Bozcaada’ adı ile anılmıştır.¹⁸

Osmanlı Devleti’nden Önce Bozcaada Tarihi

Ada antikçağda ‘Tenedos’ olarak bilinmektedir. Ada hakkında ilk bilgilere İlyada ve Odysseia¹⁹ adlı eserlerde rastlanmaktadır. Ada antik çağlarda meskûn bir mahaldir ve deniz ticaretinde önemli bir yere sahiptir. Doğusunda bulunan liman, Çanakkale Boğazı’nı geçerken hava muhalefetine uğrayan gemilerin sığınabileceği liman işlevi görmüştür.²⁰

Antikçağda Tenedos, sırasıyla Persler, Atinalılar ve Romalıların hâkimiyetine geçmiştir. Roma’nın ikiye ayrılması sonucu Tenedos, Doğu Roma topraklarına dâhil olmuştur. Bizans İmparatorluğu da adayı Tenedos olarak anmaya devam etmiştir.²¹

Tarih, Ege Adaları’nda 13. yüzyılın sonundan itibaren 14. yüzyılın tamamında daha da yoğunlaşan Venedik, Ceneviz ve Bizans arasındaki mücadelelere şahit olmuştur. Bu mücadelelere Batı Anadolu’daki Türklerin de zaman zaman katıldığı görülmektedir. Adayı elinde tutanların, burada etkili olan Türk ilerleyişi karşısında güçsüz ve yalnız kalmamak için, ağır siyasi şartlara karşın ticari sorunların ikinci plana attıkları görülmektedir.²²

¹⁶Volkan Dökmeci, Venedik Kaynaklarına Göre II. Beyazıt ve I. Selim Dönemlerinde Osmanlı Denizciliği ve Korsanlık, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2011. ss. 15-16.

¹⁷Cengiz Orhonlu, “Bozcaada”, *Türk Kültürü*, Sayı: 83 (1969), s. 830.

¹⁸Cengiz Orhonlu, “Bozcaada”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 317.

¹⁹Homeros, *İlyada*, (çev. Azra Erhat), Can Yayıncılık, İstanbul 2010. s. 86, 98, 309, 334; Homeros, *Odyseia*, (Çev. Azra Erhat), Can Yayıncılık, İstanbul 2010. s. 73

²⁰Turan Takaoğlu ve Onur Bamyacı, “Antikçağda Bozcaada (Tenedos)”, *ÇOMÜ Bozcaada Değerleri Sempozyumu (25-26 Ağustos 2008)*, ÇOMÜ Yayınları, Çanakkale 2008, ss. 71-73.

²¹Turan Takaoğlu ve Onur Bamyacı, a.g.m., ss. 75- 76.

²²Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine Bir Araştırma*, (Çev. Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi, İstanbul 2000, s. 208-210.

Bu işlevi büyük, kendi küçük ada yüzünden Venedik ve Ceneviz devletleri arasında Chioggia Savaşı başlamıştır. Savaş, Kasım 1377’de Tenedos önlerinden batıya doğru ilerleyerek Venedik şehrine kadar yayılmıştır. Savaş Chioggia’da sonlandığında 8 Ağustos 1381’de Savoia Kontu Amedeo aracılığıyla kontun şatosunda Torino Antlaşması yapılmış adanın akıbeti tartışılmıştır. Yapılan müzakereler sonucunda adaya kimin hâkim olacağı kararı alınamamıştır. Nihayet Venedik’in Ada’nın boşaltması ve Amedeo’ya teslim edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece ada sakinleri adadan sürülmeye karşı direnme kararı vermiş; direniş bir yıldan fazla sürmüştür; Nisan 1383’te Ada halkı teslim olmak zorunda kalmıştır. Lider konumundaki Mudazzo’nun Tenedos’dan serbestçe ayrılmasına izin verilmiştir. Adanın kaptanı olan Giovanni Memo, Torino Antlaşması’ndaki şartları altı ay içerisinde uygulamak üzere görevlendirilmiş; Ada hakkındaki hüküm ancak 1384 kışında uygulanabilmiştir.²³ Adada yaşayan 4.000’den fazla Yunanlının bir bölümü Girit’e bir bölümü de Ağriboz’a (Eğriboz) taşınmıştır.²⁴ Tenedos tamamen ıssız ve istihkâmsız halde bırakılmıştır. Yine de Venedikliler, adanın hep kendilerine ait olduklarını düşünerek, savaş gemileri için barınak veya depo olarak kullanmışlardır. Tenedos Amedeo’nun atayacağı memurlara teslim edilmiştir.²⁵

Osmanlı Devleti’nin Adadaki Hâkimiyeti

Türk tarihinde ilk kez Batı Anadolu kıyılarında donanma kuran Türk beyi Çaka Bey’dir. Çaka Bey zamanla donanması yeteri kadar güçlenince Ege’ye açılmıştır. Burada Bizans’a ait adalara yönelmiş ve Bizans donanması ile savaşmıştır. Ege Denizi’nde Midilli, Sisam, Sakız ve Rodos adalarına hücumlar yapmıştır.²⁶ Çaka Bey’in baskın düzenlediği Bizans adaları arasında Bozcaada’da gösterilmektedir. Nicolae Jorga bu konuda eserinde:

“Çaka Bey zamanında olduğu gibi, adaların yakınında yerleşik Türkler filolarını kurmuşlardı. Bu filolar şimdi kuzeyli soydaşlarına destek olmak üzere ortaya çıktı ve Türklerin gemileri Rodos, Sakız, Sisam, Kerpe adalarının etrafındaki sularda görüldü, hatta Siklat adalarına kadar geldiler. Ayrıca Bozcaada’yı da Türkler ele geçirdiler.” şeklinde bahsetmektedir.²⁷

²³Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 500.

²⁴Şerafettin Turan, a.g.e., s. 75.

²⁵Donald M. Nicol, a.g.e., ss. 304-305.

²⁶Mücteba İlgürel, “Çaka Bey” *DİA*, C. 8 s. 187-188 .

²⁷Nicolea Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300-1451)*, C. I, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s.148; Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1966, ss. 39-40, 49.

Çaka Beyliği'nin peşinden Menteşe Beyliği'nin de, denizcilik bilgi ve deneyimleri ileri düzeydedir. Bizans ve Venedik'in elindeki birçok Ada'ya akınlar düzenlemiştir. Pachymeres'in bu konudaki görüşü şöyledir:

*“Her gün, yalnız bir taraftan değil her taraftan ve her yerde fena haberler duyuluyordu. Yalnız karada değil, denizde de Türkler korsanlık ederek önce Tenedos'u hücumla aldılar. Ve orada birçok işkenceler yapıp yine geri döndüler. O vakit onlardan başkaları da kâh korkutarak, kâh razı ederek orada bulunan Pers gemicilerini Kiklatlar'a gönderdiler ve fena muamele ettiler; hem Sakız'a hem Sisam'a hem Kapathos'a hem de Rodos ve daha birçok yerlere gemileriyle hücumlar yaparak halkı yurtlarından ettiler.”*²⁸

14. yüzyılda Anadolu'daki Türk beylikleri arasında Çaka Beyliği'nden sonra İzmir limanlarını kendine üs edinip Türk denizciliğini ileri noktaya taşıyan beylik, Aydınogulları Beyliği olmuştur. Bizans, Venedik ve Ceneviz donanması ile savaşmış ve adalar üzerinde hâkimiyet mücadelesi vermiştir. Aydınoglu Umur Bey 1329-1333²⁹ yıllarında Bozcaada ve yakın adalar ile Gelibolu sahillerine sık sık hücumlar yapmışlardır. 1328-1329 tarihlerinde Umur Bey, Bozcaada'ya da baskın düzenlemiştir. Umur Bey kardeşi İbrahim Bey ile birlikte ve yedi küçük gemiden oluşan filosuyla Bozcaada'ya uğramış ve Bizans'a ait bu adada iki gece süren savaş sonucu Bizans filosu Türk donanmasına mağlup olmuştur. Bizans, Aydınogulları ile savaşmak yerine vergi vermeye razı olmuştur. Fakat Umur Bey kâfirlerle anlaşmayı yersiz ve anlamsız bulmuş ve onlarla savaşmayı tercih etmiştir. Bizans İmparatoru III. Andronikos Palaiologos'un (1328-1341) gemileri İstanbul'a dönerken Umur Bey donanması ile Ege'ye açılmıştır. Bizans gemilerine baskın düzenlemek için önce Bozcaada'ya çıkmış, düşman gemilerini kontrol etmiş ve onlarla savaşmıştır.³⁰

Batı kaynaklarının verdiği bilgiye göre 24 Haziran 1347'de Aydın ve Saruhan Beylikleri'nin ittifakı sonucu 118 küçük gemiden oluşan Türk donanması ile Haçlı

²⁸Pachymeres'ten aktaran; Paul Wittek, *Menteşe Beyliği 13-15' inci asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, (Çev. Orhan Şaik Gökyay), TTK Yayınları, Ankara 1986, s. 45, Dipnot: 147; Serdar Çavuşdere, 14. Yüzyıl İtalyan Kaynaklarında (Zibaldone Da Canal, Francesco Balducci Pegolotti, Pignol Zucchello) Türkiye Ticaret Tarihine Dair Kayıtlar, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2007, s. 22.

²⁹Tuncer Baykara, Umur Paşa'nın Bozcaada akını 1329 yaz ayı olarak göstermektedir. Tuncer Baykara, *Aydınoglu Gazi Umur Bey (1309- 1348)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 104; Feridun Emecen, “Umur Bey”, *DİA*, C. 42, s. 156; Erdoğan Merçil, “Aydınogulları” *DİA*, C. 3, s. 239.

³⁰Feridun Emecen, “Umur Bey” , *DİA*, C. 42, s. 156; Salim Koca, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2001, s. 96; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 105; Şerafettin Turan, a.g.e., s. 230.

donanması Bozcaada açıklarında savaşmış ve Türk donanması bozguna uğramıştır. Ada'ya baskın düzenleyen düşman gemileri Bozcaada'nın limanında bulunan birçok Türk gemisini zapt etmiş olsa da 32 Türk gemisi muhabereye girmeden kaçabilmiştir. Haçlılar, Bozcaada'da mahsur kalan 5.000 Türk'ü esir almıştır. Ayrıca düşman gemilerinin önünden kaçmayı başaran Türk gemilerinin içinde Umur Bey'in gemisi de bulunmaktadır.³¹

15. yüzyılda Osmanlı-Venedik ilişkilerinde zaman zaman adayı da etkileyecek durumlar olmuştur. Venedik Torino Antlaşması sonrası Bozcaada'dan vazgeçmemiştir. Her ne kadar antlaşmaya göre Bozcaada boşaltılsa da burayı kendine ait olarak görmüştür. Ada'nın limanını kullanmıştır.³² Venedik, 1390'dan itibaren Gelibolu'daki Osmanlı tehdidine karşı, gerek Çanakkale Boğazı'ndan geçerken gerekse Osmanlı-Venedik savaşlarında Bozcaada'yı bir donanma üssü olarak kullanmıştır. Venedik Donanması Bozcaada'da üslenerek Türklerin Çanakkale Boğazı'ndan çıkıp adalara yapacakları hücumları engellemeye çalışmıştır. Venedik, Osmanlıların Bizans topraklarını ele geçirdikten sonra sıranın kendi topraklarına geleceğinin bilincindedir. Bu yüzden de Gelibolu'da üst kuran Osmanlılar'a karşı Bozcaada'da Venedik Donanması her an hazır durumda bekletilmektedir.³³

Çelebi Mehmed döneminde Osmanlı-Venedik ilişkileri bozulmuştur. Osmanlı donanması 1415 sonbaharında 13 kadirga ve 112 gemi ile Bozcaada açıklarında Venedik'e meydan okumuştur. Hatta Venedik'e ait bazı adalara hücumlarda bulunmuştur. Fakat bu süreçte kaynaklardaki veri yetersizliğinden ötürü Osmanlı donanmasının hücum yaptığı adalar içinde Bozcaada'nın olup olmadığı bilinmemektedir. Diğer yandan Venedikliler, adayı Bizans'ın elinden almak için İmparator II. Manuel Palaiologos (1391-1425) ile pazarlık etmektedir.³⁴

29 Mayıs 1416'da Venedik ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen Gelibolu Savaşı'nda, Bozcaada Venedik güçleri açısından bir üs görevi görmüştür. Venedik donanma Amiralı Loredano, gemilerin ihtiyacını sağlamak için Bozcaada'da üslenmiştir. Venedik, Türk donanmasına ağır zayıat vermiştir. Osmanlı deniz mürettebatından çok esir almıştır. Loredano, savaş esirlerinin içinde ücretli olarak Osmanlı donanmasına hizmet

³¹Serdar Çavuşdere, a.g.t., ss. 51-52; Serdar Çavuşdere, Marino SanudoTorsello'nun Gözünden XIV. Yüzyılın Birinci Yarısında Ege'de Egemenlik Mücadelesi, 1291-1353 Latinler, Denizci Türkmen Beylikleri Ve Haçlılar, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2014, ss. 448- 449.

³²Georg Ostrogorsky, a.g.e., s. 500.

³³Donald M. Nicol, a.g.e., ss. 344-345; Şerafettin Turan, a.g.e., ss. 329-335.

³⁴Nicolea Jorga, a.g.e., s. 329; Şerafettin Turan, a.g.e., s. 397.

eden Latin kökenli yabancı askerlere de rastlamıştır. Amiral, bu durumu hainlik olarak nitelendirmiştir. Bu yüzden Bozcaada'da bunları kazığa oturtmuştur.³⁵

Ege Denizi'nde bulunan adalar Bizans, Venedik, Ceneviz ve Rodos şövalyeleri arasında paylaşılmıştı. Bozcaada, Bizans İmparatorluğu hâkimiyetindeydi. İstanbul'un fethi, sırasında Venedik Amiralı Loredano³⁶ donanmasını tedbir amaçlı Ada kıyılarına demirlemiştir. Osmanlı Devleti tarafından İstanbul fethedilince Bizans İmparatorluğu sona ermiştir. Bundan sonra Bozcaada'yı Venedik sahiplenmiştir. Çanakkale Boğazı'na yakın konumda bulunan bu Ada sayesinde Boğaz'ı denetleyebilen Venedik böylece Ege Adaları üzerinden Türklerle olan mücadelesine başlamıştır.

İstanbul'un fethinden iki yıl sonra Osmanlı donanması hazırlıklarını tamamlamış ve Ege Denizi'ne açılmıştır. Donanma ilk olarak Boğazönü adalarına (Limni, Bozcaada, Gökçeada, Semadirek, Taşoz) yönelmiştir. Dukas, Hamza Bey komutasında Osmanlı donanmasının 1455 yazında Gelibolu'dan Ege Denizi'ne açıldığını yazmaktadır.³⁷ Cengiz Orhonlu³⁸ Dukas'a atfen aynı yılda Limni, İmroz ve diğer adaların Osmanlı hâkimiyetinde olduğunu bundan dolayı Bozcaada'nın da Osmanlı Devleti'nin hakimiyet altında olacağını söylemektedir. Yine de adanın fetih tarihi ile ilgili iki bilgiden birisi 1455 yılı yaz ayı³⁹; diğeri de İsmail Hami Danişmend'in kaydettiği 1456 yılıdır. Yazar, Fatih Sultan Mehmed emriyle, 1456'da Has Yunus Paşa'nın İmroz'u fethettiğini eklemektedir. Osmanlılar'ın İmroz'u 1456 yılında fethine dayanarak Bozcaada'da da aynı yıl içerisinde hâkimiyet kurulduğu söylenebilir.⁴⁰

Osmanlı donanması 1455 yılında başlayan Ege Adalarını fetih aşamasında Avrupa donanmalarıyla uzun süre mücadele etmiştir. Osmanlı Devleti adaları ilhak ederken haraca bağlamış ve yerli yöneticilerle anlaşarak kendisine tabii kılmıştır. Bir yandan fethettiği adalarda korsanlık faaliyetlerinin önüne geçerek güvenliği sağlamış diğer yandan bölgedeki ticareti Venedik'in elinden almak istemiştir. Fakat Venedik, Osmanlı

³⁵Şerafettin Turan, a.g.e., s. 400-403; Dukas, *İstanbul'un Fethi Dukas Kroniği (1341-1462)*, Kabalca Yayıncılık, İstanbul 2013, ss. 83-84.

³⁶Donald M. Nicol, a.g.e., ss. 381-385.

³⁷Dukas, a.g.e., s. 217.

³⁸Cengiz Orhonlu, "Bozcaada", *DİA*, C. 6, İstanbul 1993, s. 318.

³⁹Yasemin Demircan, "Ege Adalarında Osmanlı Hâkimiyeti", *Türkler*, C. 9, ss. 673-674.

⁴⁰İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi Tarihi*, C.1, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, ss. 272, 277.

donanmasının elinden aldığı bu adalardan kolay kolay vazgeçmeyecektir. Bu durum Ege adalarında Osmanlı hâkimiyetinin kurulmasını geciktirmiştir.⁴¹

Osmanlı ordusunun 1456 yılında Belgrad'ı alma teşebbüsü başarısız olunca Papa, ertesi yıl Ege Adalarını Türklerin elinden tekrar almak umuduyla bir Haçlı donanması oluşturmuştur. Venedik amirali komutasındaki donanma 1457'de Rodos sonra da Sakız ve Midilli, Limni, Bozcaada, Gökçeada, Semadirek, Taşoz Adaları'nı işgale yönelmiştir, Venedik adalardaki Türk memurlarını esir etmiş ve kendi muhafızlarını yerleştirmiştir. Haçlılar Rodos'a geri dönünce Haçlı saldırısına uğrayan bu adalar 1457'de İsmail Bey tarafından tekrar geri alınmış, bölgeye yönelik İtalyan saldırısı da geri püskürtülmüştür.⁴²

1463-1479 yılları arasında Osmanlı-Venedik savaşlarında Bozcaada, Venedik ve müttefikleri tarafından işgale uğramıştır. Venedikliler, Bozcaada'yı Osmanlı donanmasını kontrol etmek için bir üs olarak kullanmaya başlamıştır. Venedik Osmanlı Devleti'ne savaş açarken ittifaklar yapmıştır. Venedik gemileri 1466'da Mora'yı geri alabilmek için Osmanlıların elindeki Sakız, Limni ve Bozcaada'ya doğru yönelmiştir.⁴³ Bozcaada'yı işgal edip tekrardan üs edinen Venedikliler bu savaş sürecinde Osmanlı Devleti'ne itaat eden birçok adayı yağmalamıştır. Midilli'nin Venedikliler tarafından kuşatıldığını öğrenen Fatih Sultan Mehmed, adaların geri alınması için Mahmud Paşa'yı görevlendirmiştir. Bozcaada açıklarında Boğaz'ı denetlemek amacıyla bulunan dört düşman gemisinden ikisi yakalanınca, Venedikliler eşyalarını Midilli'de bırakarak uzaklaşmışlardır.⁴⁴

Osmanlı-Venedik savaşlarında Limni ve Bozcaada'da üslenmiş olan Venediklilere karşı Osmanlı Devleti de 1478'de donanmayla harekete geçmiştir. Fatih Sultan Mehmed donanma komutanı olarak Mahmud Paşa'yı görevlendirmiştir. Donanma Gelibolu'da üslenmiştir. 1478 yılında ani bir hücumla Mahmud Paşa Bozcaada'yı Venediklilerden geri almıştır.⁴⁵

Yaklaşık 16 yıl süren Osmanlı-Venedik savaşının ardından barış antlaşması imzalanmıştır. Uzun süren savaş Venedik ekonomisine büyük zarar vermiştir. Artık adalar yüzünden daha fazla yıpranmak istemeyen Venedik, donanmasını 1478'de tamamen

⁴¹Özlem Kumrular, *Türkler ve Deniz*, Kitap yayınevi, İstanbul 2007, s. 268.

⁴²Cevdet Küçük, *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, Ankara 2001, s. 16; Cevdet Küçük, *Türk Hâkimiyetinde Ege Adalarının Yönetimi*, Ankara 2002, ss. 17-18.

⁴³Nicolae Jorga, *Fatih Dönemi: Büyük Türk*, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 155.

⁴⁴Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, MEB Basımevi, İstanbul 1971, ss. 200-201.

⁴⁵Cengiz Orhonlu, "Bozcaada", *DİA*, C. 6, İstanbul 1993, s. 318.

uzaklaştırmıştır. Yapılan nihai antlaşmaya göre Venedik, işgal ettiği Limni ve Bozcaada'yı geri teslim edecektir. Limni ve Bozcaada Kalesi yıkılmış, halkı kaçmış, ıssız ve terkedilmiş bir halde teslim alınmış; hemen tahkimat yapılmaya başlanmıştır.⁴⁶

Boğazın emniyeti için 1479'da ada müstahkem hale getirilmiş; kale yapılmasına karar verilmiştir. Gedik Ahmed Paşa bir yıl sonra Bozcaada'yı tahkim etmekle görevlendirilmiştir. Ayrıca buranın iskân edilmesi halinde halk bazı vergilerden muaf tutularak adaya yerleşim cazip hale getirilmeye çalışılmıştır. Ana karadan getirilen ahali buraya yerleştirilmiştir.⁴⁷ 1480 ve sonrası adada sukûnet ve istikrar sağlanabilmiş ve artık adadaki Osmanlı idarî ve askerî yapılanmaları oluşmaya başlamıştır. Hatta Fatih Sultan Mehmed (1450-1480) devri tarihçisi Kritovulos, Osmanlı donanmasının Akdeniz'e sefere çıktığında ikmal için Bozcaada'ya uğradığını söyler.⁴⁸ Venedik bu adadan Girit Savaşı'na (1645-1670) kadar uzak durmak zorunda kalmıştır.

---

⁴⁶İsmail Hami Danişmend, a.g.e., s. 342, 344.

⁴⁷Yasemin Demircan, "Ege Adalarında Osmanlı...", s.675; Suraiya Faroqhi, *Türkiye Tarihi (1453-1603) Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu*, C. II, İstanbul 2016. s. 190.

⁴⁸Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani (İstanbul'un Fethi)*, (Çev. Karolidi), İstanbul 1967, s. 123.

BİRİNCİ BÖLÜM

BOZCAADA'NIN MAHALLELERİ, NÜFUSU VE FİZİKÎ YAPISI

1.1. Bozcaada Kalesi

Bozcaada Kalesi'nin ilk olarak Venedikliler tarafından inşa edildiği tahmin edilmektedir.¹ Cenevizliler ve Venedikliler tarafından kullanılmış olan kale, Türkler dönemindeki ilk halini Fatih Sultan Mehmed zamanında almıştır. Kale 1480 yılında var olan kalıntılar üzerine yeniden inşa edilmiştir.² Fatih Sultan Mehmed zamanında kale, Gedik Ahmed Paşa³ tarafından tahkim edilmiştir.

Adanın kuzeydoğusunda bulunan kale, limana yakındır. Kale, kente çok yakın, 10 metre genişliğinde ve 250 metre uzunlukta bir hendekle kentten ayrılmıştır. Eskiden su dolu olduğu bilinen hendeğin üzerinden kalenin ana giriş kapısında bir köprü vardır. Dış cephesinde ana kapıdan ziyade Mendirek Kapısı ve Deniz Kapısı diye bilinen iki kapısı vardır. Dış kalede iki cephanelik, bir kuyu, iki tabya yeri, kamacı atölyeleri, tören ve eğitim alanları ve evlerinin bulunduğu bir alan mevcuttur. Kalenin İç kale kısmı iki bölümden oluşmaktadır. Birincisi giriş bölümü olup İç kalenin doğusundadır. Doğuda ve batıda iki rampaya açılan iki kapısı vardır. Burada revir, camii, zindanlar ve kışla bulunmaktadır. İkinci bölüm olan asıl İç kaleye doğudaki küçük kapıdan girilir. İç kalenin biri başburç-kale olmak üzere sekiz burcu vardır. Levazım deposu, kuzeydoğu köşede cephanelik ve sarnıç vardır.⁴

Gezgin bir tüccar olan Bernard Randolph gözlemlerinde, kalenin dikdörtgen şeklinde olduğu, kıyıdağı 20 ağır toptan başka, yüksek bir tepe üzerine de 10 kadar top bulunduğunu; kalenin denize bakan tarafında yüksek surlar ve mazgalların var olduğunu nakletmiştir.⁵

---

¹1481 Torino Antlaşması öncesinde Venedik Ada'ya sahiplenip yerleşmiştir. Bu sırada kaleyi yaptırmıştır.

²İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 60.

³Cengiz Orhonlu, "Bozcaada", *DİA*, C. 6, İstanbul 1993, ss. 317-319.

⁴Hasan Ali Göksoy, *Türk Tarihinde Bozcaada*, Seyhan Grafik Sanatlar Matbaası, İstanbul 2002, ss. 122-23.

⁵Bernard Randolp, *Ege Adaları Arşipeloga*, (Çev. Ümit Koçer), İstanbul 1998, s. 41; Cengiz Orhonlu, *Bozcaada'da Türk Eserleri ve Kitabeleri*, *Türk Kültürü*, Sayı: 86, Ankara 1969, s. 145.

Ege denizinde korsanların nam saldığı dönemde Bozcaada Osmanlı korsanları tarafından kullanılan bir deniz üssü idi. 1500 yılında Ege sularında kol gezen ünlü korsan Kemal Reis, aynı yılın Ekim ayında Bozcaada'ya uğradıktan sonra İstanbul'a ve Saray'a uğrar. II. Bayezid'in huzurundan ayrılırken aldığı emre göre, Bozcaada Kalesi'nin onarımını üstlenecektir. Ustalar ve malzemeler temin edip, gemileriyle Bozcaada'ya geçmiştir. II. Bayezid zamanı Bozcaada Kalesi'nde askeri teşkilatlanmanın oluşturulduğu bir dönemdir. Venedik saldırılarına karşı Boğazlar'ın ve Bozcaada'nın güvenliği için kale teşkilatı oluşturulmuştur.¹

Piri Reis eserinde Bozcaada Kalesi 'nden şöyle bahseder:

“Adanın karşısında Anadolu kıyısında Eski İstanbulluk diye meşhur olan ve kefare ortasında Truva denen harap şehir, mamur ve meskûn iken Bozcaada'da kale yokmuş ama gemilerin yatmasına elverişli bir liman varmış Eski İstanbulluk da çok mamur imiş. Oraya giden tüccar gemileri gelip faydalanırlarmış. Bunun için Frenk gemileri ve tüccarları her zaman gidip giderlermiş ve çoğu zaman korsan gemileri Ada'nın limanına saklanırlarmış. Ticaret maksadıyla gemiler oraya gelince üzerine saldırıp mallarını yağma ederler ve birçoğunu öldürürlermiş. Bu yüzden Venedik ve Ceneviz kâfirinin tüccarları birleşerek Bozcaada'ya bir kale yaptırmıştır. Böylece kendilerini emniyete almışlardır. Buralar da İslamiyet galip geldikten sonra Eski İstanbulluk harap olmuş, Anadolu kenarlarındaki şehir ve kaleler de fethedilince Eski İstanbulluk içindeki kâfirler orada kalmayacaklarını anlayıp Frencese memleketine gitmeye karar vermişler ve kaleyi yıkmışlar. O tarihten bu zamana kadar Bozcaada Kalesi harap bir durumda kalmış Sultan Mehmed (Fatih) tahta çıkınca ticaret gemilerimizin emniyetle sefer edebilmeleri için Bozcaada'ya bir kale yapılmasını emir etmişler. Eski Kale yerine yenisi yapılmış böylece limana yabancı gemilerin girmesi önlenmiştir.”²

1657 yılında Bozcaada'yı ziyaret eden Evliya Çelebi kaleyi anlatır:

“Adanın doğusunda, Anadolu tarafının görüldüğü bir kaya üzerinde yedi köşeli ve dirsek birbirini örten kaleler ve bedenlerle süslü olup, taş yapı

¹Volkan Dökmeci, Venedik Kaynaklarına Göre II. Beyazıt ve I. Selim Dönemlerinde Osmanlı Denizciliği ve Korsanlık, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, ss. 109, 171-172, 185.

²Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 88-89.

güzel bir kaledir. İçi ve dışı, kapı araları silahlarla doludur. Etrafında kesme derin hendekleri vardır. Kapısı iki kat ve demirdendir. Hisar içinde epeyce kiremit örtülü evleri vardır. Dizdâr, kethüda, imâm ve müezzîn evleri mamurdur. Cephanesi ambarları su yolları ve Hünkâr Camii (İçkale-Hüdâvendigar Camii) var. Çevresi bin adımdır. Topları gayet şahane olup, ta Eşek Adaları'nı döver. Melek Ahmed Paşa'nın yaptırdığı kalede de uzun boylu toplar vardır.”³

Evliya Çelebi, kalenin Venedikliler tarafından işgal edildikten sonraki halinden eserinde şöyle bahseder:

“Rum tarihlerinde, bunun ilk kurucusu Kıdâfe kızı Mamaça adlı kadın-kral olduğu gösterilir. Sonra Cenevizlilerin eline girip, bu sırada İstanbul'u fethetmeye gelen Emevi Devleti askerleri buraya da çıkmışlardır. Sonra yine Cenevizlilerin eline geçmişse de, nihayet Osmanlılar almışlardır. Sonra Boğaz Hisarı da, Sarı Kenan Paşa'nın kaptanlığı sırasında, Venedikliler burayı istila edip, kalesini mamur ve limanını da temizleyerek her birini istihkâmlarla takviye ettiler. İçine 10.000 muhafız koyarak mülkiyetlerine geçirdiler. Kaleyi aman ile kendilerine veren cebeci ve yeniçerileri, yeniçeri ağasını, muhafızı olan Abaza Ahmed Paşa'yı gemilerle İstanbul'a gönderdiler. Bunlar İstanbul'a geldiklerinde hepsi kılıçtan geçirildi. Köprülü Mehmed Paşa karadan, Osmanlı Donanması denizden Boğaz Hisar'a varıp, bir gecede yiyecek ve içecekleriyle 3.000 yiğidi Bozcaada'ya çıkartıp, arkasından Kazdağı tarafından 3.000 serdengeçtiyi de yardımcı gönderdi. Birbiri peşine İslam askeri gece büyük cenk ederek, kuvvet zoruyla kaleyi ve bütün adayı fethederek, herkesi memnun ettiler.”⁴

Fransız arkeolog Antoine Galland, 1672-1673 senesinde İstanbul'a ziyareti sırasında Bozcaada'ya uğramıştır ve kısa süre adada kalmıştır. Kale hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Bundan sonra Bozcaada'ya doğru ilerledik. Limanına yaklaştığımız sırada kaleden bir top atıldığını duyarak hayret ettik. Bunun gemimizi limana

³Evliya Çelebi, *Seyahatname* (V. -VI. Cilt), C. 3, (Haz: S. Ali Kahraman), TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 92a.

⁴Evliya Çelebi, a.g.e., s. 92a; Hasan Ali Göksoy, a.g.e., ss. 21-22.

iltica etmekle kurtulacağımızı bildirmek üzere atılmış bulunduğunu ticaret gemisinin bizim gemimizi takip eden bir korsan gemisi olduğunun zannedilmiş bulunduğunu ve döğüşmek kastını asla istidaf etmemişlerse de teati edilmiş topların bu zanna meydan verdiklerini de bilahare öğrendik. Limanda demir attığımız sırada saat takriben dört olmuştu ve Büyükelçi keleyi geminin bütün toplarıyla selamlayınca kale ile Venedikliler tarafından vücuda getirilmiş bulunan istihkâm bu selama on beş topu can ve gönülden atmak suretiyle mukabele ettiler. Bizzat ağa Son Ekselansa saygılarını bildirmeye geldi ve kendisini karaya çıkmaya ve kasırda misafir olmaya davet etti. B. Büyükelçi de bu misafirliği memnuniyetle kabul etti. Bu kale pek muntazam değildir, bununla beraber pek ufak olup vaktiyle olduğu gibi şimdi de statio malefida carenis olan limanı pek güzel müdafaa etmektedir. Kara tarafından fıçı biçiminde bir çukura maliktir. 1646'da Venediklilerce zaptedildiği zaman kendisini bir müddet müdafaa etmişti. Eğer vali burasını daha sonra imansızlara satmamış olsaydı, bu mevki kendileri için oldukça faydalı olurdu. Kale muhafazasına memur bulunanların içinde oturdukları evlerle doludur. Bu adada pek çok misket şarabı yetiştigiinden ilk önce bu şaraptan aranıldı, fakat mahsul taze olduğundan pek iyisi bulunamadı. Akşama doğru, Rumların kilisesine gittim ve bu kilise oldukça güzel ve iyi resimlerle müzeyyen buldum. Burası Midilli psikoposluğuna tabidir. Kalenin ve istihkâmın muhafız kuvveti bütün gece, Allahuekber ulu olan ancak Allah vardır diye gayet yüksek sesle birbirlerine bağırdılar. Gece olur olmaz kalenin kapıları kapanmaktadır.”⁵

Orhonlu'nun tespitine göre adada yeniçeri kışlaları bulunmaktadır. Kale dışında eski yeniçeri kışlası odaları mevcuttur. Kışlanın aslında büyük bir konak olduğu bilinmektedir. Burası kimsenin mülkü olmadığından dergâh-ı âlî cebecileri için kışla olarak tesis edilmiştir.⁶ Kalenin veya Ada'nın başka önemli bir odası olan mahzeninden bahsedilmektedir. Kasım Çavuş, Bozcaada'nın Kemer Limanı'nda bir mahzen yaptırmıştır.⁷

⁵Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıraları (1672-73)*, (Yay. Charles Schefer), (Çev. Nahid Sırrı Örik), C. 2, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 110.

⁶Cengiz Orhonlu, “1657 Tarihli Bozcaada Tahriri ve Adadaki Diğer Türk Eserlerine Aid Bazı Notlar” *Türk Kültürü*, S. 86, Ankara 1969, s. 70.

⁷Murat Torun, 3 Numaralı (H. 983-984) Tarihli Mühimme Zeyl Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 1-175), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2014, s. 180, h. 204.

Kale, 1714-1715 yılında da tamir görmüştür. Kayserili Mehmed Ağa, 1725-1726 yıllarındaki kalenin tamiri hakkında bilgi vermektedir:

*“Bozcaada Kalesi’nin bazı mevzileri harap olmuştu. 1138/ 1725 senesi sonlarına doğru kale dizdârı, tamiri için müracaatta bulundu. Daha evvel 1126/ 1714-1715 senesinde Derya Kaptanı Süleyman Paşa marifetiyle, bir tamir daha yapılmıştı. Bu sonuncu tamirat keşfi için teşebbüse geçilmiş mahallinde tetkikat yaptırılması emredilmiştir. 1139/ 1726-1727 başlarında keşif icrası için Hamza Ağa adlı başka bir zat memur edilmiştir.”*⁸

II. Mahmud zamanında da kale yeniden tamir edilmiştir. Bu işleme dair kalenin girişinde bulunan kitabede şu cümleler yazmaktadır:

Ana kapıdaki kitabe metni: *Yapdı bu kale-yi mansura-yı Sultan Mahmud / Hak te’ala ede a’dasın her dem makhûr/ Aynıyâ düştüm dedim mısra’-i tarihi metîn /Oldu Bozcaada’nın kal’e ve şehri ma’mûr 1231 (1815)*

Kalenin deniz tarafında olan Liman Kapısı’ndaki kitabe metni: *Etdi bu hısn-ı hasîni yeni başdan tecdîd/ Han-ı Mahmûd- Şiyem dâd u dârâ tedbîr⁹/Her gören eyledi târîhini Aynî tahsîn/ Buldu Bozcaada’nın suru ne zîbâ ta’mîr 1231 (1815)*

Kalenin iç avlusunda sergilenen mezar taşları arasında kalenin tamiri esnasında konduğu düşünülen Sultan Mahmud’a ait tuğra bulunmaktadır. “Mahmud Han bin Abdülhamid el-muzaffer dâimâ Adli” tuğrada bir imzada bulunmakla birlikte kazanmış olduğundan okunamamıştır.¹⁰ Daha sonra yapılan tamirat, tadilat ve ilavelerle orijinal halinden eser kalmamıştır.

1.1.1. Yeni Kale

Yenikale, Yenikale Tepesi’nde bulunmaktadır. 1827 yılında Bozcaada muhafızı Hafız Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Günümüzde harap haldedir.

Binası yıkılmış olan tabyanın Bozcaada Ortaokulu bahçesinde bulunan ortadan kırılmış bir kitabe vardır. Bu kitabe, bahsedildiği üzere tepedeki tabyaya aittir. Halk buna

⁸Muzaffer Erdoğan, *Lale Devri Baş Mimarı Mehmet Ağa*, Baha Matbaası, İstanbul 1962. s. 70-71.

⁹Bu mısra “*Han-ı Mahmud- şiyem dâver-i dârâ tedbîr*” şeklinde okunmuştur. Gülgün Yazıcı, İmran Şahin, Mesut Yazıcı, “Bozcaada’da Osmanlı Medeniyeti’nin Tanıkları: Kitabeler”, *Bozcaada Değerleri Sempozyumu (25-26 Ağustos)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yayın: 77, Çanakkale 2008, s. 101.

¹⁰Kale 1996’da restore edilmiş ve müze de yapılmıştır. Deniz ve Mendirek kapısı kullanılmamaktadır. Gülgün Yazıcı vd., 2008, a.g.m., s. 101.

yeni kale demektedir. Adı geçen tabya günümüzde harap olmuş durumundadır. Bir rivayete göre kitabe Alaybey Camii'ne getirilmiş daha sonra ortaokul bahçesine nakledilmiştir. Son olarak da Bozcaada Kalesi'ne getirilmiştir. Kitabe nakil sırasında ortadan ikiye kırılmış üzerinde kurşun ve mermi izleri mevcuttur. Kitabe, II. Mahmud devrinde Bozcaada Muhafızı olan Hafız Ali Paşa tarafından 1827'de yaptırılmıştır.¹¹ İki sütun halinde sekiz beyitlik manzum kitabenin son mısraı Ebced hesabıyla 1827 yılına tarihlenir:

“Berr ü bahrin padişâhı (Hazreti Sultan Mahmud)/Bir veziri karamanı ya'ni ..... (?) gibi/Hazreti Hafız Ali Paşa (vezîr-i bî-) nazîr/Asker-i islâma olmaz işte bu rehber/ gibi/Bozcaada'ya muhafız oldu..... hemân/Yapdı bu tabya-ı bâlâyı kavî mermer gibi/Kalb- ı a'daya düşer elbetde bir hayf ü elem/Arada (bir) gösterince topları ejder gibi/Asker ile ittîfaken daneler top (da) (kü) nûn/bütün/(Bârek) Allah uğraşurlar sıdkile leşker gibi /Niyyet-ı pâkile hudmet etdi dîn ü devlet/Etdi/Yandı¹² gönlü düşmenin bu dem yine bu ahker gibi/Hısn-ı tevfikde mevlâ ol /müşîri hıfz ede /Böyle âlî top edip¹³ eder bende-i kemter gibi/... mi'mar ile tarih-i tam/Pek (zibâ/metin)¹⁴ bir tabya oldu Seddi İskender gibi 1243 (1827)”

1.2. Bozcaada'da Mahalleler ve Nüfus

1.2.1. Mahalleler

Adalarda toplum-cemaat yapısı dini açıdan çeşitlilik göstermekteydi. Fakat Hıristiyan halk çoğunlukta idi. Osmanlı Devleti, gayrimüslimlerin geleneksel mahalli uygulamalarını sürdürmelerine izin vermiştir. Adalarda, Müslümanlar ve gayrimüslimler ayrı mahallelerde yaşamaktadır. Her mahallenin temsilcisi bulunmaktadır. Mahalli temsilciler, mahalle kethüdaları, imâm, papaz, voyvoda, kocabaşı, muhassıl yahut malî

¹¹Cengiz Orhonlu, 1969b, a.g.m., s.146; Gülgün Yazıcı vd., 2008, a.g.m., s. 101.

¹²Orhonlu: “etdi” diye okumuştur. Cengiz Orhonlu, 1969b, a.g.m., s. 146; Yazıcı:“yandı” olarak okumuştur. Gülgün Yazıcı vd., 2008, a.g.m., s. 102.

¹³Orhonlu: “Bu ali eder.....bende-i kemter gibi” şeklinde okumuştur. Cengiz Orhonlu, 1969b, a.g.m., s. 146.

¹⁴Orhonlu “ziba” diye okumuştur. Cengiz Orhonlu, 1969b, a.g.m., s.146; Yazıcı, “metin” şeklinde okumuştur. Gülgün Yazıcı vd., 2008, a.g.m., s. 102.

yükümlülüklerle bağlı bulunan mültezimlerdir. Mahalle halkı, iç meselelerini bu temsilcileri vasıtasıyla çözmekteydi.¹⁵

Mahalle, aynı mescitte ibadet eden ‘cemaat’ın aileleri ile birlikte yaşadıkları yerdir. Bazı meslek grupları da kendi adlarına kurulan mahallerde oturmaktaydılar. Diğer yandan Osmanlı şehirlerinde klasik dönemde dinsel ve etnik grupların şehirlerde birbirine tamamen kapalı ayrı cemaatler halinde yaşamadıklarını da belirtmek gerekir. Osmanlı şehirlerinde mahallenin belirtilmesi gereken diğer bir özelliği, temel yönetim birimi olmasıdır. Vergi yükümlüsü reaya tahrirlere buldukları mahallelere göre tek tek vergi kayıtlarıyla birlikte yazılmıştır. Oturdukları binanın hangi mahalle sınırları dâhilinde bulunduğu belirtilmiştir. Osmanlı kanununa göre mahalle sakinleri birbirine kefildir.¹⁶ Mahalleler, dinî-mimarî yapıların (camii, mescid, mekteb, medrese, zaviye, imaret vb.) etrafında oluşmaktaydı. Şehri diğer iskan yerlerinden ayıran faktörlerin başında da mahallelere bölünmüş olmak gelmekteydi. Mahalleler genellikle camii, mescid ve imaret isimleriyle anılmaktadır. Bazı mahalleler meslek veya şahıs isimleri de taşımaktadır.¹⁷

1.2.1.1. Müslüman Mahalleleri

Bozcaada tahrirlerinde adadaki gayrimüslim ahalinin mahalle adları mevcut iken, Müslüman mahalleler kayıtlı değildir. Dolayısıyla hangi Müslüman mahallesinde kaç hane kayıtlı olduğu bilinmemektedir. 16-17. yüzyıllarda hazırlanmış tahrir defterlerine göre sadece 37 müslüman hane¹⁸ vardır. Müslümanların çiftlik-zemin sahibi olduğu ve buralara yakın yerlerde ve yahut kale görevlisi olarak Bozcaada Kalesi’nde yaşadığı bilgisi mevcuttur. Kale, Bozcaada’da en eski yerleşim bölgesidir. Kale, kenti müdafaa eden hisar, çarşı ve pazarların bulunduğu surlarla çevrili kale ve varoş olmak üzere üç fiziki kısımdan¹⁹ oluşmaktaydı. Kale içinde ve dışında yerleşimler bulunmaktaydı. 16.-17.

¹⁵Halil İnalçık, “Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar”, *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*, İstanbul 1998, ss. 78- 79; Cevdet Küçük, *Türk Hâkimiyetinde Ege Adalarının Yönetimi*, Ankara 2002, ss. 37-39; Feridun M. Emecen, “XV- XIX. Yüzyıllarda Ege Adaları’nda Osmanlı İdari Teşkilatı” *Ege Adaları’nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, (Ed. İdris Bostan), Ankara 2003, ss. 20-24.

¹⁶Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle” nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları, IV*, İstanbul 1984, ss. 69-73.

¹⁷ Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 47.

¹⁸BOA, TD. Nr. 434, v. 40b-41a; BOA, TD. Nr. 490, s. 143-145; BOA, TD. Nr. 702, s. 98-100; TKGMA, TD. Nr.141, s. 50b- 52a; BOA, TD. Nr. 724, s. 90-93.

¹⁹Halil İnalçık- Bülent Arı, “Türk İslam Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık’ın Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, S. 6, 2005, s. 34; Eftal Şükrü Batmaz, “ Osmanlı Devleti’nde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış”, *OTAM*, Sayı: 7, Ankara 1996, s. 3,10; Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 106- 108.

yüzyıllarda kale içinde Müslümanlar ikamet etmekteydi. Kale dışında (varoş) ise gayrimüslim mahalleri mevcuttu.²⁰

16. yüzyılda adadaki ilk ve tek camii olan İçkale Camii (Hüdâvendigar- Han Camii) iç kalededir. Ada varoşunda kurulan ilk Müslüman mahalle Köprülü Mehmed Paşa Camii etrafında gelişen Köprülü Mehmed Paşa Mahallesi'dir. Zira Bozcaada'da inşa edilen camiilerin imar kronolojisine göre adanın ikinci camiisidir. 1656 yılında Venedik tarafından ele geçirilen Bozcaada, Köprülü Mehmed Paşa tarafından 1657 yılında Venedik elinden geri alındıktan sonra bu camii inşa edilmiştir. Camiinin masraflarını karşılamak adına vakıf²¹ kurulmuştur. 17. yüzyılda Köprülü Mehmed Paşa'nın imar faaliyetleri sayesinde ada şenlenmiştir. Köprülü tarafından inşa edilen bu külliye formu yapılar sayesinde adanın sosyo-kültürel çeşitliliği artmıştır. Köprülü Mehmed Paşa Camii, Ulu Camii²² olarak ada merkezindedir. Camii etrafında gelişen mahalle, çarşı, dükkânlar ve büyük bir han inşa edilmesiyle adada camii-pazar-hamam birlikteliği oluşmuştur. Adada kale civarında çarşı kültürü de oluşmaya başlamıştır. Böylece ada Müslümanları 17. yüzyılda hem bu camiinin etrafında oluşan mahallede hem de Bozcaada Kalesi'nde iskan edilmekteydi.

18. yüzyılda önceki yüzyıllara nazaran ada varoşunda birden fazla camii, mescid, mekteb, medrese ve diğer mimari eserler mevcuttur. 18. yüzyılda Bozcaada ada-kent olma özelliğini devam ettirmiştir ve bu konuda daha ihtişamlı hale gelmiştir.²³ Bozcaada'da 18.

²⁰BOA, TD. Nr. 434, v. 40b-41a; BOA, TD. Nr. 490, s. 143-145; BOA, TD. Nr. 702, s. 98-100; TKGMA, TD. Nr.141, s. 50b- 52a; BOA, TD. Nr. 724, s. 90-93.

²¹Yasemin Demircan ve Hamza Keleş, "Köprülü Mehmet Paşa'nın 1068 (1658) Tarihli Bozcaada Vakfiyesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.7 NO:2, Ekim Kastamonu 1999, s. 135.

²²Osmanlı hukukuna göre bir yerin kent sayılabilmesi o kentte devamlı şekilde ticaret yapılan bir mekanın olması ve merkezde cuma namazının kılınacağı Cuma Camisi'nin (Ulu Cami) olması gerekti. Merkezde cami- pazar- hamam birlikteliği mevcuttur. Ayrıca Osmanlı kentlerinde kentin can damarı durumundaki çarşının kaleye yakın yerde inşa edilmesinin nedeni mevcut mallarının güvence altına alınmasıdır. Çarşı merkezindeki ilk çemberi hanlar oluşturmuştur dükkânlar, zanaat bölgeleri ve en dışta deri atölyeleri ile pazarlar izlemiştir. Ancak bu kuralın her zaman geçerli olduğu söylenmez. Ankara çarşısı ve hanlarının bir kısmı kent surları arasında, bir kısmı da surun eteklerine yayılmıştır buna karşın Tokat ve Bursa örneklerinde dini anıtlar, sosyal işlevli imaretler, ticari öğelerin parçalara ayrılmasına birbirinden uzakta olduğu rastlanmaktadır. Türkan Kejanlı, "Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı...", s. 297- 298; Tuba Akar, "Osmanlı Kentinde Ticarî Mekânlar: Bedesten, Han, Arasta, Çarşı Mekânları Literatür Değerlenmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.7, S. 13, 2009, s. 268- 269.

²³Kent iskânının belirleyici unsurları denince kale, saray, cami, kilise, medrese, külliye, han, hamam, bedesten, çarşı, pazar, köprü, mahalle, sokak ve diğer sivil mimarî yapılar akla gelmektedir. Bu mekânlar kentin idarî, sosyal, ticarî ve kültürel ihtiyaçlarına göre şekillenmesi yüzünden ve hem kentin hem de kentlilerin kimliğini yansıttığı açısından önemlidir. Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, S. 6, 2005, s.75; Yunus Koç, "Osmanlı'da Kent İskânı ve Demografisi (XV- XVIII. Yüzyıllar)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, S. 6, 2005, ss. 163, 166.

yüzyıla ait sekiz camii dört mescid tespit edilmiştir²⁴. Bu dinî-mimarî yapıların etrafında mahalleler oluşmuştur. Kale dâhilinde bulunan İçkale Camii dışında Köprülü Mehmed Paşa Camii, Alay Bey Camii, Fındıklı Mehmed Paşa Camii, Hamamcı Çelebioğlu Camii, Seyyid Abdullah Camii, Câmi-i Cedîd ada varoşunda bulunan diğer camilerdir. Bir de Elhac Mustafa tarafından yaptırıldığından bahsedilen Namazgâh Camii vardır. Ayrıca Köprülü Mehmed Paşa Mescidi, Alay Bey Mescidi, Fındıklı Mehmed Paşa Mescidi, Tekeli Kapu Mescidi diğer mimari yapılarıdır. 18. yüzyılda Bozcaada Kalesi'nde yaşayan Müslümanlardan başka ada varoşunda meskun Müslümanlar da bu dinî-mimarî yapılar etrafında oluşan mahallelerde yaşamaktaydı. Bu durum her ne kadar tahrir defterlerinde açık bir şekilde ifade edilmemiş olsa da ada varoşunda meskûn Müslümanların bu mahallelerde yaşadığı fikri akla gelmektedir.²⁵ Günümüzde Bozcaada'da halen Alay Bey Mahallesi, Alay Bey Camii Sokak, Namazgâh Caddesi, Namazgâh Sokak diye anılan mahalle sokak isimleri vardır.

18. yüzyılda adada Müslüman nüfusu artmıştır. Çünkü artan nüfusla birlikte ada varoşunda ciddi boyutta İslamî yapılar çoğalmıştır.²⁶ Müslümanlar hem kale görevlisi olarak kalede görev alıp hem de Bozcaada varoşunda yaşamaktadır.²⁷ 18. yüzyıla ait belgelerde Bozcaada varoşunda bulunan camiilerin çevresinde oluşan bazı Türk mahallelerinin adları tespit edilmektedir. Bozcaada camiileri ile ilgili belgeler bu konuda ipucu vermektedir. Mesela, Bozcaada varoşundaki Alay Bey Camii etrafında oluşan Alay Bey Mahallesi ve Köprülü Mehmed Paşa Camii etrafında gelişen Mehmed Paşa (Köprülü) Mahallesi gibidir. Aynı şekilde Namazgâh Mahallesi'nde bulunan Elhac Mustafa'nın yaptırdığı bir camii mevcuttur. Aynı yüzyılda Türk mahallelerinden bir tanesi Namazgâh Mahallesi'dir.²⁸ Yine ada varoşundaki bir diğer mahalle Tekeli Kapu Mescidi Mahallesi'dir.²⁹ Abdullah Ağa Camii, Çarşubaşı Kapısı(?) denilen yerdedir. Türklerin bulunduğu mahallelerden bir diğeri Çarşubaşı Kapısı'dır. Adada çok sayıda dükkân

²⁴VGMA, HD. Nr: 1164, s.6; 1164, s.7; 1171, s.9; 1171, s.11; 1171, s.13; 1171, s.16.

²⁵ VGMA, HD. Nr. 1164, s.3; 1164, s.6; 1164, s.7; 1165, s.10; 1165, s.19; 1171, s. 9; 1171, s.11; 1171, s.13; 1171, s.16; 1171, s.17; 1171, s.21; 1174, s.30; 1186, s.37; 1193, s.56; 1195, s.20; 1196, s.30; 1196, s.57; 1198, s.14; 1200, s.51.

²⁶18. yüzyıla ait kaynaklarda Bozcaada'nın mahalleleri ve nüfus miktarları gösterilmemiştir. Fakat aynı döneme ait hurufat defterleri ve çeşitli parekende arşiv kaynaklarında Bozcaada varoşunda bulunan çok sayıda dini-mimarî eser hakkında bilgiye ulaşılmıştır. Buna ilaveten 18. yüzyıldan bir yüzyıl öncesi ve sonrası yüzyıllara ait kaynaklar arasında kıyaslama yaparak Müslümanlar mahalleler hakkında açıklama yapılmıştır.

²⁷BOA, TD. Nr. 434, v. 40b; BOA, TD. Nr. 724 s. 90; BOA, TD. Nr. 702, s. 98.

²⁸VGMA, HD. Nr: 1171, s. 9.

²⁹BOA, C. ADL. Nr: 10- 643.

işletilmektedir. Bu dükkânlar vakıfların gayrimenkulu olarak gelir sağlamıştır. Türklerin işlettiği bu dükkânlar da Çarşubaşı kapısındadır.³⁰

18. yüzyıla ait Bozcaada dinî- mimarî yapılarından olan Câmî-i Cedîd (Mescîd-i Cedîd) ve Çelebioğlu Camii ve Medresesi birbirlerine yakın yerdedirler. Alay Bey Camii ile Fındık Mehmed Paşa Camii birbirlerine yakın konumdadır. Dolayısıyla bu camilerin etrafında gelişen mahalleler birbirine komşu mahallelerdir.³¹

1814 yılında Bozcaada'ya gelen Edward Raczynski, şehrin doğusunda daha önceden bir kasaba bulunduğunu fakat 1807'de yaşanan savaşta düşman donanmaları tarafından yakılıp yıkıldığını söyler. Bozcaada'da tek bir köye bile rastlayamadığını fakat adada dağınık olarak Türklerin çiftliklerini gördüğünü söylemektedir. Ona göre adada Türkler adada daha çok çiftliklerinde yaşamışlardır.³²

16.-18. yüzyıllarda Müslümanlar hem kalede askerî hem de ada merkezinde sivil hayat yaşamıştır. Tahrir defterlerinde Müslüman mahallelerine ulaşamamaktadır. 18. yüzyılda müslümanların yaşadığı mahallelerin isimleri hakkında bilgi oldukça sınırlıdır. Mahallerdeki hane sayısına da ulaşmak mümkün değildir. Fakat 1830-1831 yılında Türk-Müslümanların yaşadığı mahallelerin isimleri nüfus, ve hane sayıları Bozcaada nüfus defterlerinde açık ve net bir şekilde kayıtlıdır. 1830-1831 yılında Bozcaada'da Müslümanlar hem ada merkezinde hem de taşrada bağlarına yakın olan çiftliklerde yaşamışlardır. Çünkü hem ada merkezinde hem de taşrada Müslüman mahalleleri mevcuttur. 1830-1831 yılında Bozcaada merkez mahalle sayısı beştir. Bu mahalleler, Han, Diğer Han, Metris, Alay Bey, Kal'a adındadır. Han Mahallesi'nde 25 hane ve 41 erkek nüfus (nefer), Diğer Han Mahallesi'nde 45 hane ve 88 erkek nüfus, Metris Mahallesi'nde 43 hane ve 91 erkek nüfus, Alay Bey Mahallesi'nde 119 hane ve 229 erkek nüfus, Kal'a Mahallesi'nde 36 hane ve 50 erkek nüfus mevcuttur. Merkezde en fazla nüfusa sahip Alay Bey Mahallesi'dir. En az nüfusa sahip olan ise Han Mahallesi'dir. Ada merkezinde bulunan mahallerde toplamda 268 hane kayıtlıdır.³³

Bu dönemde mahalle isimleri çeşitlenmiştir. 18. yüzyılda bilinen bazı mahalleler (Namazgâh Mahallesi, Tekeli Kapu Mescidi Mahallesi vs.) veya etrafında mahalle olduğu düşünülen dinî-mimarî yapılar (Fındıklı Mehmed Paşa Camii, Hamamcı Çelebioğlu Camii,

³⁰VGMA, HD. Nr: 1171, s.9.

³¹ VGMA, HD. Nr: 1171, s.14.

³²Edward Raczynski, *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, (Çev. K. Turan), İstanbul 1980, s. 89, 92.

³³BOA, Nfs. d. Nr. 3779, ss. 2-17.

Seyyid Abdullah Camii, Câmi-i Cedîd mahalleleri) bu kayıtlarda görülmemiştir. Bu mahalleler 1830-1831 yılına kadar artan ada nüfusu ile beraber daha da genişleyip isim değişikliğine uğradığı ya da birden fazla az nüfuslu mahallenin birleşerek yeni bir mahalle oluşturduğu fikrini akla getirmektedir. Ayrıca 18. yüzyılda mevcut olduğu bilinen ve 1830-1831 yılında da varlığını sürdüren mahalleler, Alay Bey (Camii) Mahallesi ve Köprülü Mehmed Paşa (Camii) Mahallesi'dir. 18. yüzyılda bu mahallelerin nüfus-hane miktarı bilinmemekteydi. 1830-1831 yılına ait kayıtlarda bu mahallelerin Müslüman hane sayısı nüfus miktarı tespit edilebilmektedir. Köprülü Mehmed Paşa Mahallesi hane sayısı 49'dur.³⁴ Alay Bey Mahallesi 113 hane, erkek nüfusu 229 kayıtlıdır.³⁵

1830-1831 yılında tıpkı merkezde olduğu gibi Müslümanlar taşrada bağlarına yakın bulunan çiftliklerde de yaşamıştır. Bunlar Bozcaada reaya sınıfından kimselerdir. Taşradaki mahalle sayısı dördütdür. Bu mahalleler Kenisa, Manastır, Koruk, Anderyaoğlu adındadır. Kenisa Mahallesi'nde 220, Manastır Mahallesi'nde 247, Koruk Mahallesi'nde 191, Anderyaoğlu Mahallesi'nde 116 hane vardır. Toplamda taşrada 774 hane kayıtlıdır.³⁶

Bozcaada Temettuât Defterlerine göre hazırlanmış bir çalışmada 1840'da Alaybeyi, Han, Metris, Kale, Han adında beş Müslüman/Türk mahallesi olduğu bilgisi mevcuttur. Bu Türk mahallelerinde toplam hane sayısı 248, erkek nüfusu 491 olarak kayıtlıdır.³⁷

18. yüzyıl arşiv kayıtlarında Bozcaada'da yaşayan Müslümanlara dair bir takım sosyal olaylara da ulaşılmıştır. 1759 yılında ada varoşunda Tekeli Kapu Mescidi Mahallesi'nde yaşanan başka bir olay, Bozcaada kadısı Abdullah El-Mühiddin'in yazdığı arzda geçmektedir. Arzda ilgili mahallede Kavaklıoğlu diye bilinen Mustafa adlı bir şahıs, ahaliyi taciz ve rahatsız ettiği; oğlu Ahmed'inde aynı mahalle sakinlerinden Taliboğlu Molla Mahmud'un evine girip eşya çaldığı ve eşyalar elinde yakalandığı arz da belirtilmiştir. Kavaklıoğlu Mustafa'nın zevcesi Saime Hadice Hatun'nun da mahalle

³⁴1830-1831 yılına ait Bozcaada merkez mahallelerinde yaşayan Müslümanlar hakkında birden fazla nüfus defterleri vardır. Aynı yıla ait diğer kaynaklarda mahalle sayısı dördütdür. Bunlar Han, Miralay (Alay Bey), Mehmed Paşa (Köprülü), Cami-i Şerif (Kal'a) adlı mahallelerdir. Han Mahallesi'nde 49 hane, Miralay Bey Mahallesi'nde 93 hane, Mehmed Paşa Mahallesi'nde 79 hane, Câmi-i Şerif Mahallesi'nde 13 hane vardır. BOA, Nfs. d. Nr. 3776, ss. 51-55; BOA, Nfs. d. 3778, s. 2- 6. Diğer kaynakta (Nfs. d. 3779) Mehmed Paşa Mahallesi gösterilmemektedir. Ayrıca bu kaynakta diğer kaynakta Metris diye bilinen mahalleden de bahsedilmemektedir. Alay Bey Mahallesi burada 93 hane iken diğer kaynakta 113 hane olarak kayıtlıdır. Görüldüğü üzere kaynaklar arasında mahalle sayısı ve mahallelerdeki hane sayısı farklıdır. Aynı yıla ait bu nüfus defterlerine ait farklılıkların sebebi bilinmemektedir.

³⁵ BOA, Nfs. d. Nr. 3779, ss. 2-17.

³⁶BOA, Nfs. d. Nr. 3777, ss. 245-261; BOA, Nfs. d. 7418, ss. 2-15.

³⁷Şerif Korkmaz, "Bozcaada'nın 1840'da Sosyal ve Ekonomik Yapısına Dair Tespit ve Değerlendirme"*Tarih İncelemeleri Dergisi* Cilt/Volume XXVI, Sayı: 2, Aralık 2011, s. 427.

kadınlarına iftira attığı söylenmektedir. Bu üç kişi mahalle sakinleriyle uğraşmayı terk etmeyip üzerine diğer sakinlerin kapılarına katran sürerek namuslarına dil uzatıp hakaret etmiştir. Mahalle sakinlerinden El-hac Mustafa, Mustafa Beşe, Molla Mahmud, Molla İbrahim, Süleyman Beşe ve Molla İbrahim meclis şer'iyeye gelip bu durumları mahalle kadısına bildirmiştir. Mahalle sakinleri, Kavaklıoğlu ve ailesinin mahalleden ihraç edilmesini istediği kayıtlıdır.³⁸

1.2.1.2. Gayrimüslim Mahalleleri

Tahrir defterlerinde gayrimüslim mahallelerin adları mevcuttur. Bozcaada'da gayrimüslim mahalleleri beş adettir. Tahrir defterlerinde “*Gebrân-ı cezire-i mezbûr*” ifadesinin altına bu beş mahalle sıralanmıştır. 1535 ve 1568 tarihli tahrirlerde gayrimüslim mahalle kaydı yoktur. 1595 tahririnde ilk iki mahallenin adı yazılmamış (Kumso Papa, Dimitri ve Mehan) diğer üç mahallenin adı belirtilmiştir. Fakat 1595 yılında isimleri belirtilmeyen mahallelerin üç tahrir defterinde de aynı hane sayısına sahiptir. Bu durum 1600 ve 1618 yıllarında düzenlenen diğer tahrir kayıtlarını beraber inceleyince göze çarpmaktadır.

Tablo- 1.1: 16-17. Yüzyıllardaki Tahrir Defterlerine Göre Bozcaada'da Gayrimüslim Hane Dağılımı³⁹

Mahalle Adları	1595	1600	1614
Dimitri Mehan	44	44	44
Köse Yorgi	40	41	41
Mihal Kaldos	66	68	68
Mesika / Mesila	54	54	55
Kosta Papa/ Kumso Papa	38	38	38
TOPLAM	242	245	246

Dr. Covel's Diary, 17. yüzyılda (1670-1679) Bozcaadalı Rumların kasabannın kuzey-doğu ucunda oturduklarından ve kiliseleri olmadığından bahsetmektedir.⁴⁰

³⁸BOA, C. ADL. Nr: 10- 643, (28 Receb 1172/ 27 Mart 1759).

³⁹BOA, TD. Nr. 702, s. 98-100; TKGMA, TD. Nr.141, s. 50b- 52a; BOA, TD. Nr. 724, s. 90-93.

18. yüzyılda adanın gayrimüslim mahalleleri hakkında herhangi bir veri tespit edilememiştir. Fakat 19. yüzyılda Bozcaada nüfusu ve mahalleleri hakkında yapılan bir çalışmada bahsedilen mahallelerin 18. yüzyılda da mevcut olduğu tahmin edilebilir. 1840 yılında Bozcaada’da Bayır, Kilise, Manastır, Orta adında dört Rum mahallesi, 400 hane, hanelerde 930 erkek nüfus kayıtlıdır.⁴¹

1790 yılında Bozcaada’ya uğrayan Fransız seyyah Olivier adalıların eğlence hayatını çevre adalardaki eğlence hayatı ile kıyaslayarak bilgi vermektedir:

“Buranın yerlileri diğer adalılar kadar şen şakrak değillerdir. Eğlenceleri fazla gürültülü, gösterişli değildir. Yüzleri asık, ciddi, sokaklarda gezinmekle yetinirler. Kim bilir belki de Türklerin dikkatlerini dolayısıyla hışımalarını çekmekten kaçınıyor olmalılar. Bununla beraber, ortalıkta pek tehlike görmedikleri zaman bazen de onlar zivanadan çıkar. Truva sahile çok yakındır. Bir düğün bayram olduğunda oraya gidip çınarların altında sabaha kadar yer içer dans ederler. Evinde konakladığımız Rum, bizleri Fransız Cumhuriyeti’nin temsilcileri olarak gereği gibi ağırlayabilmek için evinde büyük bir ziyafet verdi. Şehrin belli başlı eşrafını da davet etti. Davete her yaştan kadınlarda gelmişti. İçilen şarabın yenilen yemeğin hesabı yoktu. Kalabalık bir çalgıcılar heyeti hazır bulunuyordu. Yemekle beraber müziğin ahengine uyularak şarkılar söylendi. Geniş bir odanın ortasında dans başladı. Önce ağır aksak başlayan dans, müziğin hızlanan temposuyla şiddetlendi tepişmeye dönüştü. Odanın tahta döşemeleri buna dayanamayarak çöktü. Fakat kimsenin aldıracağı yoktu. Herkes öylesine çoşmuş ve kendisini kendini kaybetmişti ki, kimsenin kimseyi görececek hali yoktu. Herkes kadın erkek birbirinin koluna beline sarılmış dans ediyordu. Taban çökünce dansa başka odada devam edildi. Bu hal sabahın erken saatlerine kadar sürdü. Baküs şarkıları sonraları aşk şarkılarına dönüştü. Sesler ve kahkahalar ve çığlıklar, içilen şarapların miktarı ile ölçülü biçimde artarak yükseldi. Bununla beraber, kadınlar çok güzel ve neşeli olmalarına rağmen, neşelerini, sarhoşluklarını ve çoşkularını pek aşırı ölçülere götürmekten itina ile kaçındılar. Şarkıları tatlı,

⁴⁰Dr. Covel’s Diary’dan aktaran Cengiz Orhonlu, 1969b, a.g.m., s.139.

⁴¹Şerif Korkmaz, 2011, a.g.m., s. 427.

*dansları hoş ve ölçülü kaldı. Erkeklerle pek aşırı sarmaş dolaş olmadılar. Gençlikleri ve güzellikleri bizleri esatiri Yunan dilberlerini anımsatır oldu.”*⁴²

1.2.2. Nüfus

Adalarda birden fazla millet ve cemaat birlikte meskundur. Fakat Müslüman, Hıristiyan, Yahudi her dinî cemaatin kendine özgü mahallesi bulunmaktadır. Diğer yandan adalarda Ortodoks Hıristiyan-Rum ahali daha yoğunluktadır. Latin döneminden kalma Katolik Hıristiyan zümreler de vardır. Çingeneler içinde Müslüman ve gayrimüslim mevcuttur. Osmanlı Devleti'nin adaları feth etmesiyle birlikte Türk-Müslüman ahali adalara yerleştirilmiştir.⁴³

Bozcaada 1456 yılında Osmanlı Devleti tarafından feth edildikten sonra II. Mehmed döneminde yaşanan Osmanlı-Venedik (1463-1479) savaşlarında Bozcaada bir savaş alanıydı. Ada ahali savaştan dolayı yurtlarını terk etmiştir. Osmanlı-Venedik savaşı sonrası 1480'de Bozcaada'ya Türk-Müslüman ahali getirilerek iskân edilmesi kararlaştırıldı. Adaya yerleşenlere bir takım vergilerden muafiyet ayrıcalığı tanındı. Kâtip Çelebi bu konuda eserinde şöyle bilgi vermektedir:

*“Kıyıya yakın Bozcaadası'nda kaleler, köyler ve kasabalar yoktu. Bundan dolayı denizde gezen leventlerin sığınağı olmuştu. Padişahın buyruğu üzerine o yılda o adada bir berk hisar yapıldı. Orada yerleşmek isteyenlerden tekâlîf-i divâniye kaldırılarak muaf tutulduğundan çevreden çok kimseler gelüp yerleştiler. Limnos çevresi boşken o zamanda mamur kılındı.”*⁴⁴

Bozcaada 1456'da fetholunduktan sonra 16. yüzyılın ikinci yarısında ilk tahriri yapılmıştır. Uzun süren Osmanlı- Venedik savaşları nedeniyle ilk tahrir 16. yüzyılda tutulmaya başlanabilmiştir. Tahrir defterlerine ada sakinlerinin adı, dini ve etnik yapısı ile birlikte yazılmıştır. Vergiyi ödeyen erkekler babalarının adları ile beraber kaydedilmiştir. 'Gebran' veya 'zımmî' olarak belirtilen Gayrimüslimlerin adlarına bakılarak hangi etnik kökenden olduğu anlaşılır. Tahrir defterlerinde Müslümanlar “*Cemaat-ı Müslimîn karye-i mezkûrda sakinlerdir*”, Gayrimüslimler de “*Cemaat-ı Gebran karye-i mezkûrda*

⁴²Fransız seyyah Olivier'den aktaran Hüseyin Durmuş, a.g.t., ss. 179- 180.

⁴³İlhan Şahin, “Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları'nda Nüfus ve Nüfus Hareketleri”, *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, (Ed. İdris Bostan), Ankara 2003, ss. 135-136; Cevdet Küçük, *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, Ankara 2001, ss. 53- 63.

⁴⁴Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l- Kibar Fi Esrafi'l- Bihar*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2007. s. 34.

mütemekkinlerdir” şeklinde kayıtlıdır. Her iki grup ayrı başlıklar altında yazılmıştır.⁴⁵ Gayrimüslimler beş mahallede yaşamaktadır ve nüfus olarak sayıları daha fazladır.⁴⁶

16. yüzyıla ait üç tahrir defteri mevcuttur. Bu defterler 1535, 1568 ve 1595 tarihlilerdir. 16. yüzyılda yerleşim yerleri olarak kale ve Gayrimüslim mahalleleri vardır. Türkler ise genelde çiftlik sahibi muhafızlar olarak gösterilmiştir.⁴⁷

1535 tarihli tahrir defterinde, 40b ve 41a numaralı varaklar Bozcaada ile ilgilidir. İlk varak “*Cezire-i Bozcaada hâric ez-defterdir*” diye başlamaktadır.⁴⁸ Müslüman nüfus “*Cemaat-ı müslimîn*” başlığı altında kayıtlıdır ve çift, bennak, mücerred vergilerini ödemektedir. Bozcaada tahrirleri kanunnamesiz olduğu için, vergiden muafiyet ilgili bilgi mevcut değildir. 1535’te 63 gayrimüslim erkek; dört çift, bir nim çift, beş mücerred, sekiz bennak toplam 18 Müslüman erkek kaydedilmiştir. Bir hanede⁴⁹ ortalama beş⁵⁰ kişi yaşadığı varsayılarak, 1535’te 90 Müslüman 315 gayrimüslim hesabıyla toplam nüfus 405’tir.⁵¹

1568 tarihli tahrir defterine göre adada 190 vergi mükellefi mevcuttur. Bu tarihte deftere Bozcaada’da “*Cemaat-ı Müstahfızân*” başlığı altında Osmanlı askeri zümreden 25 nefer kalede görevli Müslüman kaydedilmiştir. Toplamda ise 39 Müslüman ve 126 gayrimüslim vergi mükellefidir. Müslümanlar bennak, mücerred, çift, nim çift vergilerini ödemektedir. Bunların arasında bir dizdâr, iki reis ve bir kethüda vardır. Kale

⁴⁵BOA, TD. Nr. 434 s. 40b.

⁴⁶BOA, TD. Nr. 434, s. 40b. , TD. Nr. 702, s. 98- 99. , TD. Nr. 724, s. 91.

⁴⁷BOA, TD. Nr. 434, v. 40b-41a, BOA, TD. Nr. 490, ss. 143-146, BOA, TD. Nr. 702, ss. 99-101.

⁴⁸Osmanlı İmparatorluğu’nda askerî, siyasî ve iktisadî yapısı gereği çok önemli olan tımar sisteminde bir sahada yaşayan bütün insanlar ve yaptıkları hemen her türlü üretim faaliyetleri devlet için gelir kaynağı olduğundan, hiçbir yerleşme merkezinin defter dışında kalmamasına özen gösterilmiştir. Bu yüzden ister şehirde ister dağ başında köyde yaşasın bütün insanlar vergilendirilmiştir. Hatta bir şekilde tahrir dışı kalmış yerleşmeler tespit edildiğinde “hariç ez defterler” düzenlenerek yeniden tahrir yapılmıştır. İnalçık: “hariç ez defterler” terimi hakkında: “Haric-ez- defter tâbiri arazi ve reâya her ikisi içinde kullanılır.” Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arnavid*, TTK, Ankara 1988, s. XXVI.

⁴⁹‘Hane’, 16. yüzyılda aynı çatı altında yaşayan kişilerin teşkil ettiği ve aynı zamanda mali niteliği olan bir kavramdır. Tahrir Defterlerinde ‘hane’, bir vergi türü karşılığı olarak tanımlanır. Nüfus gündemli Tapu Tahrir Defterlerini çalışan araştırmacılardan Barkan ve J. Russel haneyi beş, şayet 12 veya 14 yaşın üstündeki bütün erkeklerin kaydedilmiş olması halinde toplam nüfusun bu kaydedilen vergi nüfusu /nefer toplamının üç katı olarak alır; Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *VD.*, S. 22, Ankara 1991, s. 437.

⁵⁰Kat sayısı hakkında çeşitli yazarların farklı rakam görüşleri vardır. Mesela; McGowan ise mücerredlerin hane toplamına oranlarını dikkate alarak ve incelediği dört sancağın her biri için farklı bir katsayı temin eden bir yaklaşımı benimser. M. A. Cook hane ile ilgili verilere dayalı nüfus hesaplarken 4,5 kat sayısını kullanmaktadır. Suraiya Faroqhi’de McGowan’ın bulduğu katsayılardaki esnekliğe dikkat çekmektedir. Nejat Göyüncü, “Hane Deyimi Hakkında”, *İÜEF Tarih Dergisi*, C.32, İstanbul 1979, ss. 331-333, 346-347.

⁵¹BOA, TD. Nr. 434, v. 40b-41a; İlhan Şahin, “Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları’nda Nüfus ve Nüfus Hareketleri”, *Ege Adaları’nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, (Ed. İdris Bostan), Ankara 2003, ss. 146- 147.

görevlilerinin arkasından ‘reaya’ başlığı altında 39 Müslüman kaydedilmiştir. Anadolu, Karamanlı, Arnavud ve Arap tarzı ilave bilgileri de içerir. Bu reayanın arasında bir berber ve bir de imâm ve hatîb de kayıtlıdır.⁵²

1595 tarihli tahrir defterinde öncelikle kaledeki görevli müstahfızlara yer verilmiştir. Bunlar 37 nefer olup çift, mücerred, nim çift vergilerini ödemektedir. Kalede görevli cemaati müteakib 19 Müslüman haymana mevcut olup, sekizi veled-i Abdullah’tır. Adadaki Gayrimüslimler (gebrân), beş mahalle halinde kayıt edilmiştir. Müslümanların sayısı 19 haymana ve 37 Bozcaada Kalesi müstahfızıdır. Gayrimüslim sayısı ise 242’dir. Adadaki toplam nüfus 1.490’dır. Gayrimüslim 1.210 ve Müslüman 280 tahmin edilebilir. 1568 tarihine göre genel nüfusta yüzde bir oranında azalma görülmüştür. Demircan, 1568’daki tahrirde gördüğü Müslüman nüfusundaki azalmayı, adaya dışarıdan gelenlerin tekrar eski yerlerine dönmüş olabilecekleri şeklinde yorumlamaktadır.⁵³

16. yüzyılda Bozcaada’ya yakın yerleşimlerde toplam nüfus, Bozcaada nüfusundan daha yüksektir. Bozcaada diğer yerleşim alanlarına nazaran oldukça küçük ve düşük nüfusludur. Tahmini nüfus 1568’da Gelibolu’da 7.500⁵⁴, Biga Kazası’nda 7.005⁵⁵ ve 1591’da Limni Kazası’nda ise 19.940 olduğu yönündedir.⁵⁶

Tahrir defterlerinde bazen kişi adlarının altına nereden geldiği, mesleği ve dini de yazılmıştır. Müslüman ve gayrimüslim nüfusun geliş yeri olarak Anadolu, Balkanî, Yunan, Eğriboz, Mora ve Midilli olarak kayıtlıdır. 1535 yılı tahririnde Müslümanlar arasında üç Midillili (Midillü), bir Anadolu, bir Moralı ve iki Nev-müslim; gayrimüslimlerden yedisi Midillili, üçü Moralı, üçü Eğribozlu, biri Selanikli, biri de Bulgar olarak kaydedilmiştir. 1595 yılına ait tahrirde bir Midillili, dört Balkanî (veya Balganî, Balakan) Gayrimüslimler mevcuttur.⁵⁷

⁵²BOA, TD. Nr. 490, s. 143-145; Yasemin Demircan, Tahrir Defterlerine Göre Boğazönü Adaları (XV. ve XVII. Yüzyıllar), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 1992, ss. 153-154; İlhan Şahin, “Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları’nda Nüfus ve Nüfus Hareketleri”, *Ege Adaları’nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, (Ed. İdris Bostan), Ankara 2003 s. 147; 1568’da Ada’nın toplam tahmini nüfusu hane x 5 hesabı üzerinden tahmini 850 vergi nüfusu vardır. Bunun 320’si (64x5) Müslüman ve 630’u (126 x 5) Gayrimüslimdir.

⁵³ BOA, TD. Nr 702, s. 98-101; Yasemin Demircan, a.g.t., s. 155.

⁵⁴İbrahim Sezgin, XV. Ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 1998, ss. 33-36.

⁵⁵Hüsnü Demircan, Osmanlı Klasik Dönemi Biga Tarihi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2000, ss. 67- 69.

⁵⁶Yasemin Demircan, *Osmanlı İdaresinde Limni Adası*, TTK Yayınları, Ankara 2014, ss. 210-211.

⁵⁷BOA, TD. Nr. 434, s. 40b; BOA, TD. Nr. 702, s. 99-100.

1601 ile 1614 tarihli defterler, içerik olarak 1595 tarihli defterle paralellik göstermektedir. Bozcaada Kalesi'nde 37 nefer müstahfız ve 21 haymana mevcuttur. Müslümanlar nim çift ve çift vergisi vermektedir. Gayrimüslim sayısı 246'dır. Adadaki 290 Müslüman 1.230 gayrimüslim ile toplam tahmini nüfusu 1.520'ye yükselmiştir. 1595 tarihindeki tahrirde göre binde altılık bir artış vardır. Beş gayrimüslim mahallesi mevcuttur.⁵⁸ Müslümanlardan sonra haymana kayıtlanmıştır. 'Haymana'⁵⁹, çalışmak üzere adaya geçici olarak gelmiş işçiler için kullanılan tabirdir. 1595'te 19; 1601 ve 1614'de 21 Müslüman haymana mevcut olup, bunlar "Veled-i Abdullah" olarak kayıtlıdır.⁶⁰

Tablo- 1.2: 16 -17.Yüzyıllardaki Tahrir Defterlerine Göre Bozcaada'da Hane Sayısı⁶¹

Tarih	Müslüman Hane	Gayrimüslim Hane	Haymana Hane	Tahmini Nüfus
1535	18	63	---	405
1568	39	126	---	850
1595	37	242	19	1.490
1601	37	246	21	1.520
1614	37	246	21	1.520

Tabloda görüldüğü üzere adada 16-17. yüzyıllarda gayrimüslim nüfus Müslüman nüfusa olan 1/6'lık oranını hep korumuştur. Gayrimüslim hane 1595'te yaklaşık iki kat yükseliş göstermiştir. 1568'de 126 olarak bilinen hane sayısı 27 sene sonra yapılan tahrirde 242 hane olarak kaydedilmiştir. Bu süreçte ada göç almış olabilir. Durumu dönemin tahrir kayıtları doğrulamaktadır. 1601-1614 yıllarında da 246 hane olarak sabit kalmıştır. 1535'te 18 Müslüman hane sayısı, 1568'de iki katına çıkmıştır. 1595-1614 yıllarında 37 hane olarak sabit kalmıştır. Müslümanlar, kale görevlisi olarak kalede yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Kaledeki müstahfız cemaati içerisinde çoğunluğu Müslümanlar oluşturmaktadır.

⁵⁸TKGMA, TD. Nr.141, s. 50b- 52a; BOA, TD. Nr. 724, s. 90-93.

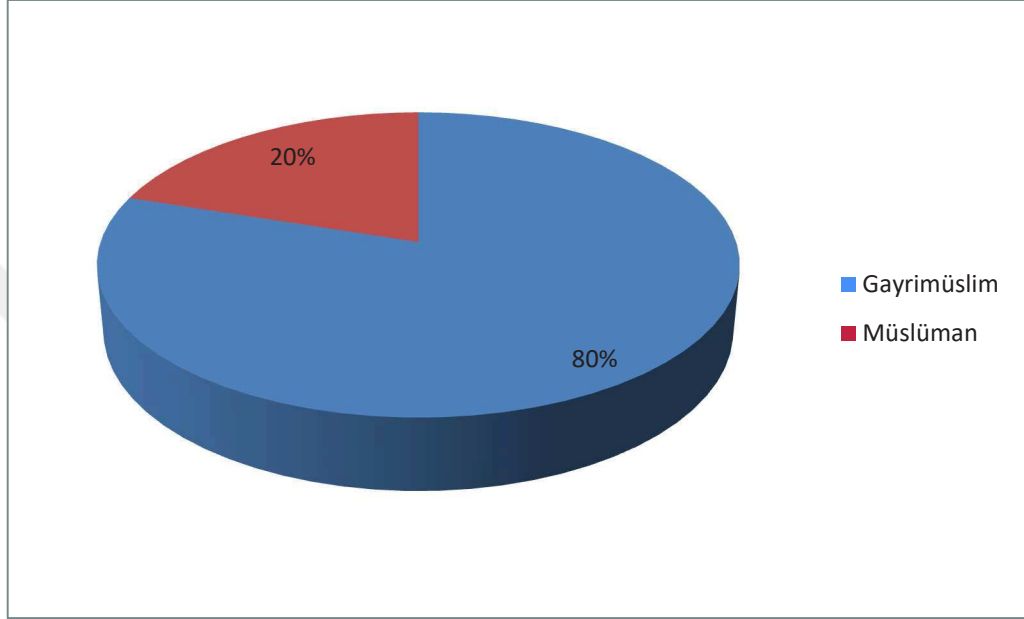
⁵⁹Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995, s. 54-55, 62-63, 77, 96.

⁶⁰BOA, TD. Nr. 724 s. 90, BOA, TD. Nr. 702, s. 98; İlhan Şahin, "Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları'nda Nüfus ve Nüfus Hareketleri ", *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, (Ed. İdris Bostan), Ankara 2003, s. 147.

⁶¹BOA, TD. Nr. 434, s. 40b; BOA, TD. Nr. 490, ss. 143-146; BOA, TD. Nr. 702, s. 98-100; TKGMA, TD. Nr.141, s. 50b- 52a; BOA, TD. Nr. 724, s. 90-93.

1535'te nüfusun % 77.7'si gayrimüslim, % 22.2'si Müslüman; 1568'de % 66.3 gayrimüslim, % 33.6 Müslüman; 1595'te ise % 81.2'si gayrimüslim, % 18.7'si Müslüman'dır.

Grafik- 1.1: 17. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Ada Nüfusunun Müslim-Gayrimüslim Yüzdeleri

18. yüzyılda adayı ziyaret eden Fransız seyyah Olivier, ada nüfusu hakkında bilgi vermektedir ve adadaki demografik yapının dağılımı hakkında yorumda bulunur. Olivier'in eserinde nüfusu hakkında görüşü şöyledir: “Şehir vadide iki yamacın üzerinde yarım daire şeklinde inşa edilmiştir. Genişliğine ve haraç defterlerine bakılırsa beş-altı bin kadar nüfusu var. Burada yaşayan Türk ve Rumların sayıları birbirine eşittir. Çoğunluğu tarımla uğraşır. Küçük bir kısmı denizcidir. Türklerin çoğu kalenin hizmetinde çalışıyor”.⁶²

Orhonlu, adanın merkezinden başka meskûn yer olmadığını, merkezde yer alan kasabanın adanın kuzey-doğu yönünde kurulmuş olduğunu ve Bozcaada sakinlerinin 17. yüzyıldan beri hemen hemen aynı yeri işgal ettiğini kaydetmektedir. Richard Pococke, 18. yüzyılda adada 200 Rum, 300 Türk ailesi yaşadığını ve Rumların bir kilisesi olduğunu yazmıştır. Adada Yahudilerin de olduğu ve Rumlarla birlikte adanın kuzeydoğu yönünde yaşadığı tespit edilmiştir. Buna ek olarak 18. yüzyıla ait cizye vergisi⁶³ ile alakalı arşiv

⁶²Olivier'den naklen Hüseyin Durmuş, a.g.t., s. 177.

⁶³BOA, AE. SAMD. III Nr. 53- 5354; BOA, AE. SAMD. III Nr. 41- 4012; BOA, AE. SAMD. III Nr. 148-14464.

belgeleri bu düşünceyi destekler niteliktedir. Cizyenin hem Hıristiyan hem de Yahudi cemaatinden alındığı tespit edilmiştir. L. İnciciyan coğrafya kitabında 1804 yılında ada nüfusunun toplam 5.000 olduğunu söyler.⁶⁴

Demircan, 1745 yılında 300 Müslüman 200 gayrimüslim ahalî toplamda 2.500 nüfus olduğunu söylemektedir. 1831 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirilen ilk nüfus sayımında Bozcaada'da 439 Müslüman, 793 Hıristiyan olmak üzere 1.232 kişi sayılmıştır. V. Cuinet, Bozcaada nüfusunu 4.140 göstermiştir. Bunun 1.300 Müslüman, 2.820 Ortodoks Rum, 14 Ermeni, dört yahudi, iki yabancı diye tespit etmektedir. Bozcaada'daki 2.173 erkek nüfusun 640 Müslüman, 1.520 Rum Ortodoks, sekiz Ermeni, üç Yahudi ve iki yabancı olduğu bilgisine ulaşılmıştır.⁶⁵

1831 yılına ait Bozcaada nüfus defterlerine göre Müslümanlar ada merkezindeki ve taşradaki mahallelerde yaşamaktaydı. Ada merkezinde bulunan mahallelerde toplamda 268 Müslüman hane kayıtlıdır. Ada merkezinin tahmini nüfusu 1.340 olmuştur.⁶⁶ Taşrada ise 774 Müslüman hane kayıtlıdır. Burdaki toplam tahmini nüfus 3.870'dir.⁶⁷

1876 yılı Cezayir-i Bahri Sefid Salnamesine göre Bozcaada'da 438 hane mevcuttur. Bunların 171'i Hıristiyanlara, 267'si Müslümanlara, biri Ermenilere, üçü Kıptilere aittir. 580 Müslüman, 1.438 Rum, iki Ermeni, yedi Kıpti toplamda 2.027 nüfus vardır.⁶⁸ 1885 tarihli salnameye göre Bozcaada nüfusu; 844 hanenin 312'si Müslüman 532'si Hıristiyan hanedir. 601 zükûr ve 613 inâs Müslüman olup; 1.292 zükûr ve 1.161 inâs Hıristiyan mevcuttur.⁶⁹ 1886 yılında Bozcaada'da 906 hane olup 324'ü Müslüman, 582'si Hıristiyan hanedir. Müslüman nüfusun 745 zükûr ve 625 inâs'dır. Hıristiyan nüfus 1.494 zükûr 1.281 inâstan oluşmaktadır. Bunların 79'u yabancıdır. Bu tarihte bir Fransız hane olduğu tespit edilmiştir.⁷⁰ 1899 yılında ise Bozcaada 3.667 kişiden ibaret olup 1.214'ü Müslüman'dır.⁷¹

1.3. Bozcaada'da Fizikî Yapının Oluşumunda Vakıfların Etkisi

Vakıflar özellikle Selçuklular ve Osmanlılar zamanında Türk kültür sistemi içinde son derece mühim bir rol oynamıştır. Yol, köprü yapımı ve fakirlere yardım etme, sosyal

⁶⁴R. Pocke'den ve L. İnciciyan'dan aktaran Cengiz Orhonlu, 1969b, a.g.m., s. 139.

⁶⁵Yasemin Demircan, a.g.t., ss. 29- 30.

⁶⁶BOA, Nfs. d. Nr. 3779, ss. 2-17.

⁶⁷BOA, Nfs. d. Nr. 3777, ss. 245-261; BOA, Nfs. d. 7418, ss. 2-15.

⁶⁸Salname-i Cezair-i Bahr-i Sefid 1293, s. 90

⁶⁹Salname-i Cezair-i Bahr-i Sefid 1302, s. 250.

⁷⁰Salname-i Cezair-i Bahr-i Sefid 1303, s. 246.

⁷¹Şemseddin Sami, *Kamusü'l - A'lam*, C.2 Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, ss. 1381- 1382.

yardımlaşma faaliyetleri; eğitici ve öğretici zümrenin ücretini, talebelerin bakımı, medrese ve kütüphanelerin yapımı gibi kültür işleri, camii inşası tarzı dini hizmetler Osmanlı'da vakıflar yoluyla sağlanırdı.⁷²

Bozcaada'da vakıflar aracılığıyla birçok dinî- mimarî yapı inşa edilmiştir. Genellikle her camiinin vakfı bulunmaktadır. Bozcaada'da incelenen zaman dilimi içerisinde kurulan ve arşiv kayıtlarında en çok bahsedilen vakıf sayısı üçtür. Bunlar İçkale (Hüdavendigâr) Camii Vakfı, Köprülü Mehmed Paşa Camii Vakfı, Miralay Koca Ahmed Ağa Camii Vakfı'dır. Bu vakıfların içerisinde hayrî vakıflar olmakla birlikte akar ve nukûd vakıfları da bulunmaktadır. Bu vakıflar ya camiinin banisi tarafından ya da Bozcaadalı hayırseverler tarafından kurulmuştur. Arşiv kayıtlarında bu üç vakıftan başka Fındıklı Mehmed Paşa Camii Vakfı, Çelebioğlu Camii Vakfı, Abdullah Camii Vakfı, Câmî-i Cedîd/Mescîd-i Cedîd Vakfı, Hadımzade Vakfı ve kadınlar tarafından kurulan vakıflar bulunmaktadır. Bunlar Bozcaada'da 18. yüzyılda kurulan işlev bakımından yardımcı vakıflardır. Bozcaada'da vakıflar aracılığıyla yapılmış birçok hayrî eser bu eserler Bozcaada'nın fizikî yapısının şekillenmesinde yüzyıllar içerisinde etkili olduğu gibi, toplumsal ve dinî hayatına da katkıda bulunmuştur.⁷³

Adada günümüzde iki camii, bir kale, altı mezarlık, bir çeşme bir kilise mevcuttur. Kalenin içindeki camii yıkılmıştır ve kalıntıları mevcuttur. Medreselere ait iz yoktur.⁷⁴

1.3.1. Câmî ve Mescidler

1.3.1.1. İçkale Camii (Hüdavendigâr-Hünkar Camii)

Kale içinde bulunan bu camii, Bozcaada'nın ilk camiisidir. Günümüzde kalıntıları mevcuttur. Camii ile ilgili en erken kayıtlara 17. yüzyılın ilk çeyreğinde rastlanır. 16. yüzyıla dair herhangi bir kayda ulaşılmamıştır. II. Mehmed zamanında inşa edilmiştir. Çünkü 17. yüzyıla ait bir belgede camiinin Fatih Sultan Mehmed zamanında inşa edildiğine dair: “*Cezire-i Bozcaada'nın iç kalasında Sultan Mehmed Han ümerânın bina eylediği*” ifadesi geçmektedir. Ayrıca belgede İçkale Camiisi'nin mektebine 1675

⁷²Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK Yayınları, Ankara 2003, ss. 3-4, 41-53.

⁷³VGMA, HD. Nr. 1164, s.3; 1164, s.6; 1164, s.7; 1165, s.10; 1165, s.19; 1171, s. 9; 1171,s.11; 1171,s.13; 1171, s.16; 1171, s.17; 1171, s.21; 1174, s.30; 1186, s.37; 1193, s.56; 1195, s.20; 1196, s.30; 1196, s.57; 1198, s.14; 1200, s.51.

⁷⁴Gülgün Yazıcı vd., 2008, a.g.m., s. 100

senesinde mekteb hocası atanmıştır.⁷⁵ Camii, Kanuni Sultan Süleyman zamanında yeniden tamir edilmiştir. 17. yüzyıla ait belgelerde camii için: “*Bozcaada’da kal’a dâhilinde vâki merhûm ve mağfirunleh Sultan Süleyman Han bina eylediği câmi-i şerîf mabed-i latifede....*” ifadesi kullanılmaktadır.⁷⁶ İçkale Camii için belgelerde “*Bozcaada iç kalasında bina olunan*” veya “*İçkal’a Câmii*” ifadesi geçmektedir.⁷⁷ Öte yandan 1656 Venedik zabtı sonucunda Venedikliler Bozcaada’yı tahrip etmiştir. Camiinin 1660 yılında IV. Mehmed zamanında yeniden inşa edildiği için “*Hüdâvendigâr Câmii*” adı ile anıldığı düşünülmektedir.⁷⁸ 1660 yılında yeniden inşa edildiğine dair herhangi bir arşiv kaydına ulaşılmamıştır. Fakat 17. yüzyılın ikinci yarısına ait bazı belgelerde “*Hüdâvendigâr Câmii*” tabiri kullanılmaktadır.⁷⁹ 18. yüzyıl belgelerinde bu tabir camii için daha yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

İçkale Camii, hurufat defterlerinde “*Sultan Mehmed Han Câmii-i Şerîfi*” olarak da geçmektedir. 18. yüzyılın sonlarına doğru olmasına rağmen halk arasında camii halen Sultan Mehmed Han adıyla anılmaktadır. Bu durum arşiv kayıtlarına da yansımaktadır (2 Kasım 1766).⁸⁰

1707 senesinde İçkale Camii’nin hasarlı minaresi tamir edilmiştir. Bu tamir, Bozcaada ve Biga kadılarının mukataa eminine yazılan bir hükümde görülmektedir. Minarenin tamir masrafları Biga mukatasından karşılanmıştır. Biga’daki görevlilere Biga mukataasından 300 guruş havale olması ve 40 kese bina ve tamire ayırıp vermeleri emredilmiştir. Bu meblağ Bozcaada kadısına teslim edilmiştir.⁸¹

İçkale Camii’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemine kadar kullanıldığını ve hasara uğrayınca tamir edildiğini gösteren 19-20. yüzyıllara ait belgeler de vardır. 20. yüzyılın başlarında Köprülü Vakfı bütçesinden İçkale Camii’nin tamir edilmeye çalışıldığı tespit edilmiştir. 9 Ekim 1900 tarihli belgede camiinin tamirâtı için mecidî guruş hesabıyla 17.167 kuruşla yapacak müteahhid bulunamamıştır. Camii, 1904 tarihli bir vesikada Köprülü evkafından 17.667 kuruş bedel ile tamiri sürerken yıkılır. Yeniden inşası için

⁷⁵BOA, İE. ML. Nr. 16-1496.

⁷⁶BOA, İE. EV. Nr. 2-125, BOA, İE. ML. Nr. 16-1496, s. 4.

⁷⁷BOA, İE. ML. Nr. 24-2332, s. 1- 2.

⁷⁸Hüseyin Durmuş, a.g.t., s. 132.

⁷⁹BOA, İE. ML. Nr. 16-1496, s. 4.

⁸⁰VGMA, HD, Nr. 1171, s.11.

⁸¹BOA, İE. ML. Nr. 73- 6841.

32.490 kuruş lazım gelmekteydi.⁸² İçkale Camii'nin yeniden inşası çeşitli sebeplerle bir türlü tamamlanamamıştır. Günümüzde camii Bozcaada Kalesi içerisinde yıkık harabe haldedir.

1.3.1.2. Köprülü Mehmed Paşa Camii (Mıhçı Cami -Yalı Camii)

Arşiv kaynaklarına göre cami Bozcaada varoşunda olup adanın ikinci camiisidir. 17. yüzyılda Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Günümüzde Bozcaada'da Köprülü Mehmed Paşa Camii olarak bilinen ibadethâne, 1658 tarihli vakfiyeye göre önceden 'Mıhçı Camii' diye anılmıştır. Venedik istilasından önce var olan bu eser, o zaman Mıhçı Camii adı ile anılmakta olup, Bozcaada'nın Venedik istilası sırasında kullanılmayacak duruma gelmiş düşman tarafından oldukça tahrip edilmiştir. Bu camiiyi önceden kimin yaptırdığını tespit etmek mümkün değildir. Çünkü bu camii ile ilgili herhangi bir veri yoktur. Köprülü Mehmed Paşa'nın Vakfiyesi'nde geçen bir kayıt şöyledir:

“Ve yine işbu sene-i mübârekede anveten fethi müyesser olan Bozcaada'nın Aşağı kal'ası dâhilinde vâki' olup beyne'l- ahâli Mıhçı Câmî'i denmekle şehîr olan câmî'-i şerîf, zemân-ı istilâ-yı küffâr-ı hâksârda bi'l- külliyye harâb ve sukuf ve ciderâtı mâil-i türâb olduğundan gayri huddâmînin .... dahi huddâmı gibi perâkende ve perîşân olmağla, ba'de'l-feth ol câmî'-i şerîfi nakzından ma'adâ eyâlimden bir mikdar meblâğ sarf ile bâ izn-i sultân-ı zeman ve hâkân-ı evân ke'l-evvel ikamet-i ferâiz ve nevafile bâ-dâd-ı mü'minîn için tecdîd ve vakfa ilhak eylediğimden sonra kurbinde müceddeden yalım ile binâ eylediğim muallimhaneyi...”⁸³

1658 tarihli Köprülü vakfiyesinde halk arasında 'Mıhçı' adıyla bilinen camiinin istiladan sonra aslından bir şey kalmadığı ve bunun üzerine Köprülü'nün yeni bir camii ile muallimhane inşa ettirdiği kayıtlıdır. Köprülü Mehmed Paşa, bu eseri ihya ettikten sonra yapı “Köprülü Camii” diye anılmaya başlanmıştır. Köprülü'nün ihya ettiği camii, Bozcaada deniz kıyısındaki Köprülü'nün yalısı yakınında bulunuyordu. Bu yüzden de bu camiiye halk arasında aynı zamanda 'Yalı Camii' de denilmektedir. Köprülü, yalısının

⁸²Yusuf Sağır, Osmanlı Arşiv Belgelerine ve Vakfiyelerine Göre Köprülü Ailesi Vakıfları, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2012, ss. 161-162.

⁸³Cengiz Orhonlu, “Bozcaada'daki Köprülü Mehmed Paşa Cami ve Vakfı Hakkında”, *Türk Kültürü* Sayı: 142-143-144, Ankara 1974, s. 386. Cengiz Orhonlu'nun bahsettiği Evkaf Defteri için Defter-i Evkaf-ı Hazret-i Sadrazam Mehmed Paşa, TKGMA, Nr: 2144-2238, v. 108a.

yanında ayrıca bir muallimhane, kalesi içinde dört halvetli camekânlı bir hamam yaptırmıştır.⁸⁴

Evliya Çelebi Bozcaada'nın fethi akabinde adayı ziyaret etmiştir. O dönemde adadaki gelişmelere tanık olan önemli şahsiyetlerdendir. Evliya Çelebi Bozcaada'ya ait satırlarında adadaki herhangi bir inşa faaliyetinden bahsetmemektedir. Belki Çelebi'nin seyahati, camii inşa edildiği zamana denk gelmemiştir. Orhonlu'ya göre Evliya Çelebi'nin adayı tetkike belki de vakti olmamıştır. Çünkü Ada'nın fiilen fetih hareketini, geri alınmasını anlatmış ve kalenin tasvirini yapmıştır. Bozcaada Fetihnamesi'ni, Özi taraflarına götürmeye memur edilmiştir.⁸⁵

Köprülü Mehmed Paşa Camii'nin kitabesi yoktur, zaman içinde geçirdiği tamirler sonucu şimdiki haline gelmiştir. Kuzeydoğu köşesindeki minare 1965 yılında yeniden yapılmıştır. Ayrıca 1998 yılında camiinin avlusuna bir abdesthane yapılmıştır.⁸⁶ Köprülü Mehmed Paşa Camii 2006'da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Camiinin şimdiki kitabesinde 1655 yazmaktadır. Oysa Bozcaada 1657 yılında düşman elinden geri alınmıştır. Mıhçı Camii'nin yapılışına istinaden bu tarih yazılmış olabilir. Camii bahçesinde vakıflara ait olduğu bilinen bir ev vardır.⁸⁷

1.3.1.2.1. Köprülü Mehmed Paşa Mescidi

Bu mescidle ilgili çok bilgi yoktur. Sadece 18. yüzyıla ait bir belge, bu mescide kayyum ve müezzîn atandığına dair bilgi vermektedir. 1760-1761 senesinde Köprülü Mehmed Paşa Vakfı'nın mahsülü malından almak üzere yevmi 10 akçe vazifeyle önceden beri müezzîn ve kayyum olan Hasan veled-i Kebir vefat etmiştir. Kaymakam Mütevelli Vekili olan Süleyman Ağa, ilam etmesi üzerine boşa kalan görevi Çelebioğlu Ahmed'e tevcih etmiştir.⁸⁸

1.3.1.3. Alay Bey Camii (Miralay-Koca Ahmed Ağa Camii)

Arşiv kaynaklarına göre camii Bozcaada varoşundadır, adanın üçüncü camiisidir. Günümüzde halen mevcuttur. Adanın Çınarçeşme Sokağı'nda yer alır. Avlusunda haziresi vardır. Alay Bey Camii'nin 1700 yılında inşa edildiği tahmin edilmektedir. Camii

⁸⁴Cengiz Orhonlu, 1974, a.g.m., s. 386.

⁸⁵Cengiz Orhonlu, 1974, a.g.m., s. 386.

⁸⁶Hüseyin Durmuş, a.g.t., s. 131.

⁸⁷Yusuf Sağır, a.g.t., s. 162.

⁸⁸BOA, C.EV. Nr. 383- 19405.

bahçesinde sokaktan girişi sağlayan yuvarlak kemerli kapının üstünde ön ve arka yüzlü bir kitabe vardır. Fakat bu kitabe tamamen kazınmış olduğu için okunamayacak haldedir. Dolayısıyla inşa tarihi tam olarak bilinmemektedir. Orhonlu'ya göre, camiinin banisi ve inşa tarihi hakkında net bilgiler yoktur.⁸⁹ Aygen, Hadımzade Ahmed Bey'in vakfiyesinde camiinin Miralay Ahmed Ağa tarafından yaptırıldığını gösterir. Vakfiyede camiinin 1656 yılında Venedikliler tarafından yıkılınca kale komutanı olan Miralay Ahmed Ağa tarafından yaptırıldığı kayıtlıdır. Banisinin 'Miralay' rütbesine izafeten camiye 'Alay Bey Camii' denilmektedir.⁹⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan 7115/1 numaralı kayda göre Miralay Ahmed Ağa 1703-1704 tarihinde Bozcaada'da bir camii ve medrese vakfeder. Bu iki vakfiyeye göre Alay Bey Camii'ni Miralay Ahmed Ağa yaptırmıştır.⁹¹

18 Kasım 1593 tarihli bir belge, Cebeci Ali Ağa'nın kale dışında yaptırdığı ve bir mütevellisi olan camiinin masraflarına ilişkin bilgi vermektedir. 16. yüzyıl sonlarına ait olabileceği düşünülen bu yapıya ait başka bir kayda ulaşılmıştır.⁹²

Miralay Camii'nin 1656 Venedik istilası sırasında tahrip olduğu ve 1703-1704 yıllarında Miralay Hacı Ahmed'in kendi adına yeniden inşa ettirdiği düşünülmektedir.⁹³ Fakat 1656 istilasında tahrib olmuş olsaydı inşası 1700'lü yıllara uzaması pek mümkün değildir. Zira Köprülü vakfiyesinde böyle bir durumdan bahsedilmemektedir. 1656 istilasından sonra adada oluşan ağır tahribatı onarmak için Köprülü Mehmed Paşa'nın büyük imar faaliyeti başlamıştır. Bu camiinin gözden kaçması imkânsızdır. Miralay Ahmed Ağa tarafından 1700-1704 yılları arası bir tarihte yeniden ihyâ edildiğine göre muhtemelen 17. yüzyılın sonlarında başka bir sebepten dolayı hasara uğramıştır.

Bozcaada'da Alay Bey Camii'ni inşa ettiren Miralây Ahmed Ağa belki de adaya en yakın sancak olan Gelibolu Sancağı'nda görev almıştır. Bozcaada ile bu yüzden görevi gereği bağlantısı olup camii yaptırma fırsatını bulabilmiştir. Kitabeden kısmen anlaşıldığı üzere Alay Bey Camii, kapısından mihrabına kadar bütünüyle harap olmuşken 1846

⁸⁹Cengiz Orhonlu, 1969b, a.g.m., s. 147.

⁹⁰M. Saadettin Aygen, *Bütün Yönleriyle Bozcaada*, Türkeli Matbaası, Afyon 1985, s. 78; Hüseyin Durmuş, a.g.t., s. 131.

⁹¹Gülgün Yazıcı vd., 2008, a.g.m., s. 103.

⁹²Alptekin Yavaş, "Köprülü Mehmed Paşa ve Alay Bey Camileri", *XIII. Yüzyıl Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Pamukkale Üniversitesi, Ekim 2009, s. 674; Cengiz Orhonlu makalesinde bu eser için: "Keza XVI. Yüzyıl sonlarında inşa edildiği anlaşılan Ali Ağa adlı başka bir camide vardı, Ali Ağa bu camiye kale dışında inşa ettirmişti." söylemektedir. Cengiz Orhonlu "1657 Tarihli Bozcaada Tahriri ve Adadaki Türk Eserlerine Ait Bazı Notlar", *Tarih Dergisi*, S.26, İstanbul 1972, s.71.

⁹³Alptekin Yavaş, 2009b, a.g.m., s. 674; Hüseyin Durmuş, a.g.t., s. 131.

tarihinde Sultan Abdülmecid'in Kaptan-ı Deryası Ali Paşa yenilemiştir. Bu kitabesini 19. yüzyıl Tanzimat şairlerinden Şinasi Efendi yazmıştır. Şinasi divanında “*Bozcaada'da kâin bir câmiinin tamiri içindir ki mahalline hakk olundu*” ifadesi geçmektedir.⁹⁴ Kitabenin üst kısmında yer alan tuğra iyi korunmuştur. Ön yüzdeki kitabe de sadece 1307⁹⁵ tarihi okunabilmiştir. Camii, 1890'da yeniden tamir edilmiştir.⁹⁶

Orhonlu'nun Şinasi Divanı'ndan tahmin ettiği üzere Alay Bey Camii kitabesi:

*“İmamu'l müslimin Abdülmecîd Hân-ı kâmkârın/ Mülûk-ı mümnîn
içre nazırı olmuş manzur/ Odur şemn-i münîr mahfel-i ârâ-yı hilâfetkim/ Olur
mihrâb-ı şevket pertev zati ile pür nûr/Olup her bendegân ol dâver-i din
pervere peyrev/ Niçe âsâr ecr-i efzâyâ eyler sa'y na-maksûr/Ez ancümler
müşîrim himem-i derya kapudanı/Müberatta demadem nâiliyetle olu mecûr/
Husûsâ bu ibâdetgeh mine'l-bab ile'l-mihrab/Harab olmuş iken tecdid etdi
himmet-i mevfûr/ Menâirden ezan tezân olundukça heman Allah / Ede ol
camiiü'l-hayri müebbed hasmunu makhûr/Şinasi tam tarîhin cema'at böyle vird
etsün/Ali Paşa ra'na secdegâhı eyledi ma'mûr 1262 (1846)”*

Kitabeye göre tamir Abdülmecid devri Kaptan-ı deryası tarafından yaptırılmıştır. Adile Sultan'ın eşi Damad Mehmed Ali Paşa tarafından 1846'da yeniden inşa edilmiştir.⁹⁷

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşiv kayıtlarında Miralay Koca Ahmed Ağa Camii ile ilgili görevlilerin tayin belgeleri vardır. Hurufat defterlerinde de konuya dair bilgiler bulunmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki hurufat defterlerinde camii için: “*Bozcaada varoşunda vâki Miralay Hacı Ahmed Ağa'nın binâ ve ihyâ eylediği câmi*” ile “*Bozcaada varoşunda merhûm Miralay Bey/ Koca Ahmed Ağa'nın binâ ve ihyâ eylediği câmi*” veya “*Bozcaada varoşunda Alay Bey Câmi*” ifadeleri geçmektedir.⁹⁸ Vakıflardaki hatip, imâm, devirhan, müezzîn, müderris ve kayyum tayinleriyle ilgili bazı kayıtlar camii ile ilgili bilgiler vermektedir.

1.3.1.3.1. Alay Bey Mescidi

Alay Bey Camii yakınında mescidi de inşa edilmiştir. 18. yüzyılda inşa ve tamir edilmiştir. Bayramiç Kazası'nda Çarşu sakinlerinden Hadımazade El-hac Ahmed Ağa'nın

⁹⁴Şinasi Bütün Eserleri, Ankara 2005, s. 33.

⁹⁵Cengiz Orhonlu bu tarihi yanlışlıkla 1321 diye göstermiştir. bkz. Cengiz Orhonlu, 1969b, a.g.m., s. 147.

⁹⁶Gülgün Yazıcı vd., 2008, a.g.m., s. 103.

⁹⁷Cengiz Orhonlu, 1969b, a.g.m., s. 148.

⁹⁸VGMA, HD. Nr. 1164, s.6; 1164, s.7; 1171, s.9; 1171, s.11; 1171, s.13; 1171, s.16.

kurduğu vakfın sayesinde tamir edilmiştir. 1780 tarihli belgede bu vakıf Bayramiç'deki Elhac Murad Mescidi ile birlikte Bozcaada'daki Alaybeyi Ahmed Ağa Mescidi'ni tamir ettirmiştir. Bu sırada yedi akçe vazifeye bu işle ilgilenen vakfın mütevellisi Çelebioğlu Mustafa Halife vefat etmiştir. Boş kalan vazifeye yine yevmi yedi akçeyle müteveffanın büyük kardeşi Osman Halife'ye tevcih edilmiştir (23 Mart 1781).⁹⁹

1.3.1.4. Fındıklı Mehmed Paşa Camii ve Mescidi

Arşiv kaynaklarına göre Bozcaada varoşundadırlar. Günümüzde mevcut değildirler. Vakıf kayıtlarına göre Fındıklı Mehmed Paşa kendi adına Bozcaada'da camii, mescid, mekteb yaptırmıştır. Bu yapılar ile ilgili en erken bilgiye 18. yüzyılın ikinci yarısında ulaşılmaktadır. 18. yüzyılda Fındıklı Mehmed Paşa Camii ve Mescidi'ne görevli tayin edilmiştir. Bu camiinin mescidi ve mektebi Alay Bey Camii civarında ise Fındıklı Mehmed Paşa Camii'nde o civarda olduğu düşünülebilir.¹⁰⁰

1.3.1.5. Çelebioğlu Camii (Hamamcı Mustafa Cami -Mustafa Çelebi Camii)

Arşiv kaynaklarına göre Bozcaada varoşundadır. Günümüzde Bozcaada'da böyle bir camii yoktur. 18. yüzyılda Çelebioğlu ailesinden Hamamcı Mustafa tarafından inşa ettirilmiştir. Hurufat defterlerinde camii için Çelebioğlu Camii, Hamamî (Hamamcı) Mustafa Camii, Mustafa Çelebioğlu Camii hakkında şekilde üç isim kullanılmaktadır. Camiinin banisi Mustafa Çelebioğlu, hamamcı olduğu bilinmektedir.¹⁰¹

1.3.1.6. Abdullah Camii (Seyyid Abdullah Cami- Abdullah Çelebi Camii)

Arşiv kaynaklarına göre Bozcaada varoşunda bulunan diğer bir yapıdır. Günümüzde böyle bir camii mevcut değildir. Vakıflar Arşivi'ndeki belgelere göre 18. yüzyılda inşa edilmiştir. Arşiv kayıtları tarihi 18. yüzyılın son çeyreğine aittir. Belgede Bozcaada varoşundaki Çarşubaşı kapısında bulunduğu kayıtlıdır. Banisi Abdullah¹⁰² / Emir Abdullah'dır.¹⁰³ Camii için, ada varoşu sakinlerinden kale Cebeciler Ağası Abdullah Ağa hayratı olduğuna dair bilgi de mevcuttur. Camii vakfına müteveli tayin edilmiştir. Vakıf

⁹⁹BOA, C.EV. Nr. 254-12957.

¹⁰⁰VGMA, HD. No:1171, s.9; 1171, s.12; 1171, s.13; 1171, s.16.

¹⁰¹VGMA, HD. Nr. 1171, s.9; 1171, s.11; 1171, s.13.

¹⁰²VGMA, HD. Nr. 1171, s.9.

¹⁰³VGMA, HD. Nr. 1171, s.11, 1171, s. 15.

mütevellisi Abdullah Ağa'nın kızı Kara Fatma'dır (2 Ekim 1791).¹⁰⁴ Yevmi beş akçeden imâm ve yine beş akçeden hatîb olan Mustafa bin El-hac Hüseyin tayin edilmiştir.¹⁰⁵

1.3.1.7. Diğer Camii ve Mescitler

Bozcaada varoşunda buraya kadar anlatılanlardan başka camii ve mescidlerde vardır. Arşiv kaynaklarında bu eserler hakkında kısa kısa bilgiler mevcuttur. Detaylı bilgi yoktur. Bunlar Câmî-i Cedîd, Mescîd-i Cedîd, Namazgah Mahallesi Camii, Tekeli Kapu Mescidi'dir. Bu mimarî yapılar günümüzde mevcut değildir.

Câmî-i Cedîd/ Mescîd-i Cedîd, bu yapılar hakkında detaylı bilgi yoktur. Hurufat defterlerinde bazen 'Mescîd-i Cedîd' bazen de 'Câmî-i Cedîd' olarak geçmektedir. 2 Ekim 1791 tarihinde Bozcaada varoşunda hayrat sahiplerinin vakfından mescîd-i şerîf ve câmî-i cedîd binası inşa edilmiştir. Belgede vakıf mütevellisi Ahmed bin Ömer'in maaşı olmadığı için üç akçe yevmiyenin vakıftan verilmesi istenmiştir.¹⁰⁶ Bozcaada'da hayır sahiblerinin kurduğu bir vakıf tarafından inşa edilmiştir. Ayrıca Mescîd-i Cedîd vakfının 26 Mayıs 1732 tarihinde mütevellinin Ömer olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁷

18. yüzyıla ait bir belgeye göre Bozcaada varoşunda bulunan Mescîd-i Cedîd, Çelebioğlu Camii'nin medresesi civarında bulunmaktadır. Bu iki yapı birbirlerine yakındır.¹⁰⁸

Namazgâh Mahallesi Camii, Bozcaada varoşunda Namazgâh Mahallesi'nde Elhac Mustafa'nın inşa ettirdiği camiidir. 1760 senesine ait kayıda göre, bu mescidde yevmi iki akçe ile imâm olan Ali bin El-celil vefat etmiştir.¹⁰⁹

Tekeli Kapu Mescîdi, Bozcaada varoşundadır. Vakıflar Arşivi hurufat defterleri kayıtlarında bu mescide imâm tayin edildiği gösterilmektedir. 24 Aralık 1740 tarihli bir kayıtta, bu mescide imâm olan Abdullah Çelebi'nin ölümünden sonra boş kalan imâmlık vazifesi oğlu Ahmed Halife'ye tevcih edildiği gösterilir.¹¹⁰

¹⁰⁴VGMA, HD. Nr. 1171, s.14.

¹⁰⁵VGMA, HD. Nr. 1171, s.14 (22 M 1206/ 21 Eylül 1791)

¹⁰⁶VGMA, HD. Nr. 1195, s.20.

¹⁰⁷VGMA, HD. Nr. 1200, s.51.

¹⁰⁸"Bozcaada varoşunda mescid-i cedit havlusunda Hamamî Mustafa Çelebizâde binâ ve ihyâ eylediği medresesinde pabuççu dükkânı icâresinden almak üzere yevmi iki akçe vazife ile müderris olan Osman bin İbrahim ..." VGMA, HD. Nr. 1171, s.14.

¹⁰⁹VGMA, HD. Nr. 1171, s. 9.

¹¹⁰VGMA, HD. Nr. 1198, s. 15.

1.3.2. Mekteb ve Medreseler

1.3.2.1. İçkale Camii Mektebi (Hüdavendigâr-Hünkâr Camii Mektebi)

İçkale Camii'nin yanında bir de mektebi vardır. En erken tarihli belge 17. yüzyıl sonlarına aittir. Belgede “*Cezire-i Bozcaada'nın iç kalasında Sultan Mehmed Han ümerânın bina eylediği mekteb*” ifadesi geçmektedir. Belgede İçkale Camii Mektebi'ne 1675 senesinde bir mekteb hocası atanmaktadır.¹¹¹ Mektebe 1675 yılında Ahmed Safer'in 10 akçe yevmiye ile mekteb hocası olarak atanmıştır.¹¹²

18. yüzyılda bu mektebe muallim tayin edilmiştir. 10 akçe vazifeyle mekteb hocası olarak Ahmed görevlendirilmiştir. Ahmed yaşlanınca yerine Ahmed İbn-i Mehmedzide'ye görevini devretmiştir. Bozcaada Naibi Mevlana Ahmedzide Ali bu durumu merkeze arz etmiştir. 10 Ocak 1712 tarihinde Ruus-ı Hümayun tarafından Ahmed'e bu görev tevcih edilmiştir. Ahmed Gazi, İçkale Camii (Hüdavendigâr) Vakfı'ndan 10 akçe yevmiyesini almak üzere mekteb hocası olmuştur (26 Ocak 1712). İçkale Camii Mektebi ile ilgili aynı belgenin arka yüzünde Ahmed Efendi İbn-i Mehmed'in yine 10 akçe vazifeyle sıbyan mektebi hocası olduğu ve hak ettiği (Aralık 1722) bir senelik maaşı olan 3.600 akçeyi Bozcaada Mukataa Emîni Mehmed Ağa'nın elinden teslim almıştır (26 Mayıs 1723).¹¹³

1.3.2.2. Köprülü Mehmed Paşa Medresesi

Köprülü Mehmed Paşa'nın adına kurulan külliyyede bir camii, bir mescid, bir mekteb vardır. Bu medrese Köprülü Mehmed Paşa Camii yanında yer almaktaydı. 18. yüzyıla ait bir müderris tayinini gösteren belge, Halil adındaki kişi 10 akçe yevmiye ile bu medreseye vazifelendirilmiştir.¹¹⁴

1.3.2.3. Alay Bey El-hac Ahmed Ağa Medresesi ve Mektebi

18. yüzyıla ait arşiv kayıtlarına göre Alay Bey Camii yanına bir medrese inşa ettirilmiştir. Kayıtlardaki bilgilere göre bina avluya bitişik konumdadır. 21 Mayıs 1760 tarihinde yevmi iki akçeyle Müderris Osman görevlendirilmiştir. 1765 senesinde de Elhac

¹¹¹BOA, İE. ML. Nr. 16-1496.

¹¹²BOA, İE. ML. Nr. 16- 1496.

¹¹³BOA, C.MF. Nr. 87- 4312.

¹¹⁴VGMA, HD Nr. 1171, s.9; Alptekin Yavaş, 2009b, a.g.m., s. 673.

Osman medresede müderris olarak görevine devam etmiştir.¹¹⁵ Alay Bey Medresesi'ne Müderris Elhac Osman'ın vefatı üzerine Mehmed bin Elhac İbrahim 1766'da müderris olarak görevlendirilmiştir.¹¹⁶ 1778 senesinde de Süleyman, müderrislik yapmıştır.¹¹⁷ Miralay Ahmed Ağa Camii bitişiğinde Fındıklı Mehmed Paşa'nın yaptırdığı sıbyan mektebi vardır. Alay Bey Elhac Ahmed Mektebi de bu mektebin yanındadır. Mektebde üç akçe ile Ali bin Mehmed sıbyan muallimi olarak görevlendirilmiştir (Mayıs 1789).¹¹⁸

1.3.2.4. Fındıklı Mehmed Paşa Mektebi

18. yüzyılda Bozcaada'da varoşunda inşa edilen diğer bir yapıdır. Fındıklı Mehmed Paşa Bozcaada'ya bir camii bir mescide ek olarak bir de mekteb yaptırmıştır. Fındıklı Mehmed Camii ve Alay Bey Camii yakınındadır. 18. yüzyılda sıbyan muallimi ve mekteb hocası tayin edilmiştir.¹¹⁹

1.3.2.5. Çelebioğlu Mektebi ve Medresesi

Çelebioğlu Camii'nin mektebi, 18. yüzyıla ait belgelerde bir sıbyan mektebidir. Bu mektebe yevmi 3 akçe ile muallim tayin edilmiştir. Muallim 1768 senesinde vefat etmiştir. Muallimin adı da Mehmed Halife'dir.¹²⁰ Çelebioğlu Medresesi'ne ise 1761 yılında Ali bin Abdullah müderris tayin edilmiştir. 1791 senesinde de Ali Halife müderris olarak görev almıştır.¹²¹

1.3.3. Diğer Eserler

1.3.3.1. Hamamlar

Bozcaada'da biri 17. yüzyılda diğeri 18. yüzyıl başlarında inşa edilen iki önemli hamam vardır. Bunlar Köprülü Hamamı ve Alay Bey Camii'ne yakın olan Alay Bey Hamamı'dır. Alay Bey Hamamı 1960'lara kadar faaldir. Köprülü Camii'ne yakın olan Köprülü Hamamı'dır. Köprülü Mehmed Paşa'nın vakfiyesine göre Köprülü, Bozcaada

¹¹⁵VGMA, HD. Nr. 1171, s.9.

¹¹⁶VGMA, HD. Nr. 1171 s.10

¹¹⁷VGMA, HD. Nr. 1171, s.13.

¹¹⁸“Bozcaada varoşunda Miralay Cami şerifinde karinede Fındıklı Mehmed Paşa bina vücud eylediği mekteb-i şerifinde nukud mütevakıff malından almak üzere yevmi üç akçe vazifeyle muallim-i sıbyan olan Ali bin Mehmed...” VGMA, HD. Nr. 1171, s.14.

¹¹⁹VGMA, HD. No:1171, s.9; 1171, s.12; 1171, s.13-14; 1171, s.16.

¹²⁰VGMA, HD. Nr. 1171, s. 11.

¹²¹VGMA, HD. Nr. 1171, s. 9; VGMA, HD. Nr. 1171, s.14.

varoşunda ve Bozcaada Kalesi'nde hamam yaptırmıştı. Orhonlu'nun 4 Mayıs 1662 tarihli Maliyeden Müdevver Defterden tespit ettiği üzere adada kale eteğinde işletilen Köprülü'nün yaptırdığı hamam için kullanılacak olan kazan bedeli hakkındadır. Vakıftan karşılanmak üzere kazanın bedeli 24.480 akçedir.¹²² Bugün Köprülü Hamamı kullanıma kapatılarak depo olarak kullanılmaktadır. Köprülü'nün kale içinde yaptırdığı hamamdan geriye kalıntıları kalmıştır.¹²³

1.3.3.2. Çeşmeler

Bozcaada'da tarih boyunca hep su sıkıntısı yaşanmıştır. Bozcaada'da su sıkıntısı, genelde kaynaklara yansımıştır. Sadrazam Damad Öküz Mehmed Paşa, Bozcaada'da bazı çeşmeler inşa ettirmiştir. Bozcaada'daki çeşmeleri için adada bazı dükkânlar vakf etmiştir.¹²⁴ 1658 Köprülü Mehmed Paşa Vakfıyesisi'nde çeşme ve hamamlara akan suyolları ile ilgilenecek görevliler tayin edilmiştir. Bu görevliler dolapçı ve suyolcusudur.¹²⁵ Adada su sıkıntısı çekildiğinden hamam ve mektebin suyu su kuyusundan alınarak çeşme mecrâından akıtılmak suretiyle vakıf tarafından temin edilmektedir. Bu husus için bir suyolcu tayin edilmiş ve iki katır alınarak mevcut dolaba koşulmuştur. Katırlarla su taşınmıştır. Tayin edilen suyolcu; hamam, mekteb ile birlikte kalede bulunan çeşmeye gelen suyun kanalını da kontrol edecektir.¹²⁶

Bozcaada'yı ziyaret eden Bernard Randolph Bozcaada çeşmelerinden bahsetmektedir: “*Truva harabelerinden getirilen mermerlerle yapılmış birkaç çeşme çok heybetlidir.*”¹²⁷

Bozcaada'da günümüzde de halen mevcut olan çeşme Namazgâh Çeşmesidir. Bozcaada'daki tek yerleşim yeri olan kasabada, Alay Bey Mahallesi'nde Namazgâh Caddesi üzerinde yer alan çeşme, 'Namazgâh alanı' bugünkü park alanının kuzeydoğu köşesindedir. Çeşmeye adını veren Namazgâhtan iz kalmamıştır. Yakın zamanlara kadar

¹²²“*Be cihet-i kazgan-ı cedit beray-ı hamam-ı kala-ı Bozcaada dâmen kala-ı mezbure fi 15 N sene 1072*” Cengiz Orhonlu, 1972, a.g.m., s. 71.

¹²³Cengiz Orhonlu ve Yasemin Demircan makalelerinde Köprülü Mehmed Paşa'nın Bozcaada'da 1658 yılında Aşağı Kalesi dâhilinde bir hamam yaptırdığını söylerken, Yusuf Sağır, kale dâhilinde bir de Bozcaada varoşunda olmak üzere iki tane hamam yaptırdığını söylemektedirler. Cengiz Orhonlu, 1974, a.g.m., s.386; Yasemin Demircan ve Hamza Keleş, “Köprülü Mehmet Paşa'nın 1068 (1658) Tarihli Bozcaada Vakfıyesi, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.7, No:2 Ekim, Kastamonu 1999, s.137; Yusuf Sağır, a.g.t., ss.159, 162-163.

¹²⁴Orhonlu bazı cami ve çeşmelerin Venedik istilasında tahrip olduğunu düşünmektedir. Cengiz Orhonlu, 1974, a.g.m., s. 71.

¹²⁵Yasemin Demircan ve Hamza Keleş, 1999, a.g.m., ss. 139-140.

¹²⁶Cengiz Orhonlu, 1974, a.g.m., s. 388.

¹²⁷Bernard Randolph, a.g.e., s. 41.

mekânda bayram namazlarının kılındığı bilinmektedir. Namazgâh Mahallesi Bozcaada'da Köprülü Camii ve Alay Bey Camii'ne yakın istikamettedir.¹²⁸

Namazgâh çeşmesinin doğu cephesinde yer alan dört beyitlik manzum kitabede, çeşmenin susuzluk problemini çözmek için halk tarafından (güney kitabesine göre) 1752'de yaptırıldığı yazmaktadır. Orhonlu, tapu arşivindeki evkaf defterini göstererek Damad Öküz Mehmed Paşa'nın 16. yüzyıl başlarında adada çeşmeler inşa ettirdiğinden bahsetmektedir. Aygen, bu bilgiden hareketle Namazgâh çeşmesinin bunlardan birisi olduğunu düşünür.¹²⁹ Diğer yandan Öküz Mehmed Paşa 1619 tarihinde öldüğüne göre 1752 tarihli Namazgâh Çeşmesini onun yaptırmış olması mümkün olmayacağı düşünülmektedir.¹³⁰

Namazgâh çeşmesinin kitabesi:

“İttifak etdi cezire halk(ı) kim hal-i hayât / Etdiler bu hayr(ı) kim hep/olmaz ol asla (me)mât / Ol resulun kavline çün kıldılar her dem ‘amel / Rûz-ı /mahşerde şefa’at ede fahr-i kân’iat / Himmetiyle cümlelerin mevc etdi bu mâ-yı revân / Çeşme-i ayn-i şifâdan gel gel iç âb-ı hayat / Bu ..... târîhin eyledi maksûdu kim / “Eyleye Mevlâ bu çeşme sâhibin adın necât”

Güney cephedeki kitabede *“Mâşâallah / Ve mine'l-mâ'i külle şeyin hayyin¹³¹ 1750”* ayeti yazılıdır.

Bozcaada'da 1752 tarihli Abdullah Ağa Vakfiyesi'ne göre 18. yüzyılda Namazgâh çeşmesinin tamir ve diğer giderlerini kale komutanı Es-seyyid Abdullah Ağa üstlenmiştir. Ayrıca adalılar masraflar için çörekçi ve ekmekçi fırınlarını, tek kapılı kahveci dükkânının bir kısmını, menzil ve odalar ile bağ ve bahçelerden gelen kiralalarını bağışlamıştır. Mahir bir ustaya ihya etmesi adına günlük altı akçe ayrılmıştır. Abdullah Ağa, çeşmenin kaldırımlarını ve Alay Bey Camii'ne kadar kaldırımları yaptırdığı gibi suyollarının onarımı içinde artacak paradan harcanmasını istemiştir.¹³²

¹²⁸Alptekin Yavaş, “Bozcaada Namazgâh Meydanı Çeşmesi ve Cebeci başı Esseyid Abdullah Ağa Vakfiyesi” *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı: XVIII/1 Nisan 2009, s. 141, 145.

¹²⁹M. Saadettin Aygen, a.g.e., s. 84.

¹³⁰Gülgün Yazıcı vd., 2008, a.g.m., ss. 104- 105.

¹³¹“Biz her canlı şeyi sudan meydana getirdik” Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Enbiya Suresi (Sure:21, Cüz:17), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2005, s. 321.

¹³²Alptekin Yavaş, 2009a, a.g.m., ss. 144-145.

Bu vakfiyede tarif edilen çeşmelerden biri Namazgâh Çeşmesi'dir. Vakfiyede anılan yer ve zikredilen tarih ile örtüşmektedir. Buna karşın kitabeye göre halkın ittifakı sonucu yapılmış olan çeşmenin Abdullah Ağa'ya aid olduğu nasıl savunulabilir. Vakfiyede geçen bir ifade bu durumu aydınlatmıştır: "*Cümle ahali ittifakıyla .... üç aded çeşme habs ve vakf eyledim*" bu cümleden yola çıkarak ada halkının bu çeşmeleri yaptırdığı Abdullah Ağa'nın ise bu çeşmeleri tamir ve ihya ettirdiğini söylenilebilir. Abdullah Ağa'nın çeşmelerin bakım onarımını sağladığı ve suyun çeşmelere getirilmesine ilişkin masrafları vakfı sayesinde karşıladığı anlaşılmaktadır.¹³³

Namazgâh çeşmeleri 16. yüzyıldan itibaren inşa edilen bir çeşme türüdür, kervanlarla seyahat edenlerin veya mesire alanlarını kullananların istifade etmesi açık havada kullanabilmeleri için inşa edilmiş Namazgâhlarda çeşmeyle mihrap taşı birleştiren çeşmeli mihraplardır veya boğazda dolaşanların kullanabileceği sahil çeşmelerdir. Yavaş'a göre Bozcaada'daki Namazgâh Çeşmesi bahsedilen çeşme türünden ziyade 18. yüzyıldan itibaren görülen meydan çeşmelerine benzemektedir.¹³⁴

Vakfiyede geçen üç çeşmeden biri Namazgâh Çeşmesi'dir. Ancak Yavaş'ın makalesinde gösterdiği üzere 19. yüzyıla ait bir fotoğrafta Alay Bey Camii'ye inen sokağın köşesinde bir çeşmeye rastlanılmıştır. Vakfiyede bahsedilen diğer iki çeşmeden biri olması kuvvetle muhtemeldir. Üçüncü çeşme ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir.¹³⁵

1.3.3.3. Mezarlıklar ve Mezar Taşları

Adada üç hazirede, kalede, müzede sergilenen mezar taşları vardır. Adada toplam 55 mezar taşının 14'ü Alaybey haziresinde, 12'si Aburga Ahmed Dede mezarlığında, üçü Değirmenlik Sokağı'ndaki mezarlıkta, 17'si Bozcaada Kalesi'nde, dokuzu da müzededir. Muhtelif yerlerinde bulunup müzeye getirilmiş dokuz mezar taşı vardır.¹³⁶

¹³³Alptekin Yavaş, 2009a, a.g.m., ss. 144-145.

¹³⁴"*Namazgâh çeşmeleri arasında Namazgâh sofası ile çeşmeyi veya Namazgâhın mihrabı ile çeşmeyi birleştirerek teşkil eden iki değişik tip bulunur... Gerisindeki meydan ile doğrudan bir ilişki yerine bulunduğu alanın adının bu olması sebebiyle Namazgâh ile ilişkilendirildiği anlaşılan Bozcaada'daki çeşmenin bir meydan çeşmesi olduğu anlaşılmaktadır.*" Bozcaada'daki Namazgâh Çeşmesinin aslında bir meydan çeşmesi olduğunu dile getirmiş ve İstanbul, Gelibolu ve Çanakkale civarında bulunan çeşmelerin çeşitli özelliklerine (motif, kemer vs..) göre kıyaslayarak durumu izah etmiştir. Namazgâh Çeşmesi'nin Namazgâh Mahallesi'nde bulunduğu için bu isimle anıldığını söylemektedir. Alptekin Yavaş, 2009a, a.g.m., ss. 145-146.

¹³⁵Alptekin Yavaş, 2009a, a.g.m., s. 153; Ek-23.

¹³⁶Gülgün Yazıcı vd., 2008, a.g.m., s. 105.

Alay Bey Camii avlusunda mezarlık mevcuttur. Alay Bey Camii avlusunda küçük bir hazire vardır. 14 mezar taşından ikisi kırıktır. Mezar taşlarından biri 27 Nisan 1785'te adada idam edilen Sadrazam Halil Hamid Paşa'ya aittir. Başlı İstanbul'a gönderilmiş, bedeni Bozcaada'ya gömülmüştür. Diğerleri Elhac Ali Efendi 29 Eylül 1881, Hanife Hanım 13 Mart 1862, Bozcaada naibi Efendi'nin zevci Advıye Hanım 11 Ağustos 1866, Bohçaadalı Sağ Kol Ağası zevcesi Ümmü Gülsüm Hanım 4 Kasım 1834, Bohçaadalı Yahya oğlu Ali Bey 1856, sabık Mühendishane'yi Berriye-i Hümayun Dâhiliye Kol Ağası olup Bozcaada Binbaşı Morevî Mehmed Efendi 29 Kasım 1868, tarihli Alay Bey Camii imâm ve hatîbi Elhac Hafız Mustafa Nazır Efendi 26 Mayıs 1900.¹³⁷

Sadrazam Halil Hamid Paşa'ya ait mezar kitabesi: *“Hüvel bâki / Sadr-ı a'zam-ı sâbık Merhûm ve mağfûr el-muhtaç / İlâ rahmeti Rabbihi'l-Gâfur / Halil Hamîd Paşa rûh-ı / Şerîfyün el-fatıha / Sene 1199 (1785)”*

Kaptan-ı derya Hüsrev Paşa'nın Divan Efendisi Es-seyyid Emin Mehmed Efendiye aid mezar kitabe: *“Hüvelbâki / Kaptan-ı deryâ Hüsrev Paşa / Hazretlerinin Divan Efendisi / Hacegân-ı Divân-ı Hümayûnden / Merhûm ve mağfûr el-muhtaç / İlâ rahmeti Rabbihi'l-gafûr / Es-seyyid Mehmed Emin Efendi / Ruhiçün el-fâtıha / Sene 1240 (1824-1825)”*

Alay Bey Mahallesi'nin Değirmenler Sokağı'nda mezar taşları mevcuttur. Bakımsız bir haldedir mezarlık büyük ölçüde yok olmuştur. Orhonlu'nun tahminine göre burada 20'den fazla mezar taşı vardır. Bunların dışında 1281 tarihli Terzi Veli oğlu Süleyman ve İmroz Adası Müdürü Abdullah Ağa'ya aid mezar taşları vardır. Yazıcı; makalesinde üç mezar taşının kitabesini incelemiştir. Günümüzde 1865 tarihli Terzi Veli oğlu Süleyman'a aid taş da bugün ortada olmadığını söylemektedir.

Birincide: *“Hüvelbâki / Çün ecel geldi ana olmaz aman / Cürmünü afv eyliye yâ Rabbü'l-mennân / Maarifet kıl olmasun hali yaman / Mazhar-ı nûr-ı şefa'at kıl her dem / İmroz adasının müdürü / Elhac Abdullah Ağanın ruhuna / Fatıha fi 25 Şevval 1268.”*

İkincide: *“Ah mine'l-mevt / Hamlini vaz' eylemişken eyledi terk-i fenâ / Ol Habibin aşkına mağrifet kıl ya Rabbena / Hacı Ali Kapudan'ın kerimesi Şerife / Hadice Hanım'ın ruhuna Fatıha / Fi 15 Ca Sene 1277”*¹³⁸

¹³⁷Cengiz Orhonlu, 1969b, a.g.m., s. 143; Gülgün Yazıcı vd., 2008, a.g.m., ss. 107- 111.

¹³⁸Cengiz Orhonlu, 1969b, a.g.m., s. 144; Gülgün Yazıcı vd., 2008, a.g.m., ss. 114- 115.

Bozcaada'da bir de Aburga Ahmed Dede Mezarlığı vardır. Cengiz Orhonlu, buranın Köprülü Mehmed Paşa Vakfıyesinde geçen “*liman ağzında bulunan şüheda mezarları*” olabileceğini öne sürmektedir. Ona göre buraya adını veren zatın mezarında kitabe yoktur, rivayete göre kendisi denizci imiş. Adada yerini tespit edemediği bir tekkenin belki bu civarda olacağını düşünmektedir. Bu mezarlık limana hâkim bir tepecik üzerindedir. 10 mezar taşından Orhonlu sağlam olan 9 tanesini tespit etmiştir. Yazıcı, 12 mezar taşı kitabesini incelemiştir. En eski mezar 1717 tarihlidir.¹³⁹ “*Hüvelbâki / Beni kul mağrifet ay Rabbi yezdân / Bi-hakk-ı arş-ı a'zam nûr-ı Kurân Gelüp kabrim ziyaret eden ihvan / Edeler ruhuma bir Fatiha ihsan / Merhûm ve mağfûr Genç / Ali Ağa'nı rûhiçun fatiha / Sene 1129.*”

1806-1807 tarihli Şerife Hanife Hatun'a aid, 1809-1810 tarihli Çeşmeli Seyyid Hüseyin Beşe'ye aid, 9 Mayıs 1874 tarihli Bozcaada Kalesi tabur kâtibi Ahmed Efendi'nin kızı Emine Naciye Hanım'a aid, mezarlar mevcut idi.¹⁴⁰ “*Merhume Hadice binti / Es-seyyid Ali Çelebi / Ruhuna el- Fatiha / Sene 1156*”

Mezar taşlarından 26'sı erkek, 25'i kadın mezar taşıdır. Beş tanesinin isim kısmı kırık olduğundan cinsiyeti belirlenememiştir. En eski mezar taşlarının kaledeki 1697 tarihli kırık taş, en yenisi 1900 tarihli imâm-hatîbi Mustafa Nazif Efendi'nin mezar taşıdır. 16 mezar taşının alt kısmı kırık olduğundan tarihi belirlenememiştir.¹⁴¹

1.3.3.4. Meryem Ana Kilisesi

Bozcaada'da Ortodoks cemaate ait kilisedir. Kitabesinde 1867-1869 yılları arasında yapıldığı yazmaktadır. Kilisenin arka ortada dört katlı Çan Kulesi ve kulenin üç yanında odaları vardır. Üç nefli yapının bölümleri arasında Korent başlıklı beşer sütun bulunur. İki yandaki nefler çapraz kemerlerle altı adet çapraz tonoz biçimindedir. Orta nef, yuvarlak tonozludur. Orta tonozun sonunda yuvarlak apsis, apsisin orta önündeki çift sütun arasında da birer küçük kubbeye, bunların yanında birer küçük çapraz tonoz yer alır. Ayvalık taraflarına özgü sarımsaktaşına benzer bir taşla yapılmıştır. Çan kulesinde zamanla yer yer parçalarının düşmesi sonucu 1980'lerde kısmen sökülmüş ve kule metal kafes içine alınmıştır.¹⁴²

¹³⁹Cengiz Orhonlu, 1969b, a.g.m., s. 144; Gülgün Yazıcı vd., 2008, a.g.m., ss. 111-114.

¹⁴⁰Cengiz Orhonlu, 1969b, a.g.m., s. 144- 145.

¹⁴¹Gülgün Yazıcı vd., 2008, a.g.m., s. 106.

¹⁴²Hasan Ali Göksoy, a.g.e., s. 119.

Çeşitli kaynaklara göre 17. ve 18. yüzyılda Bozcaada'da Rum kilisesi mevcuttur. Fakat bu kaynaklarda bahsedilen kilisenin günümüzdeki Bozcaada kilisesi ile aynı olması muhtemeldir. Mesela yazar A. Galland, 1670-1673 yıllarında doğuya ilk seyahati sırasında, Fransa Büyükelçiliği ile beraber İstanbul'dan Fransa'ya geri dönerken gemisi Bozcaada'ya uğramıştır. Adada bir gece kalmıştır. Bozcaada'daki kilise hakkında çeşitli yorumlarda bulunmuştur. Akşama doğru adadaki Rum kilisesini ziyaret ettiğini, kilise resimlerini oldukça güzel bulduğunu, Bozcaada'daki bu Rum kilisenin Midilli Psikoposluğu'na bağlı olduğunu yazmaktadır. Bu kilisede Büyükelçinin ayin düzenlemek istediğini fakat bir rahib krizi yaşandığını belirtmektedir. Yazar, yerli Rum halkının büyükelçinin yanındaki rahibi benimseyemediğinden dolayı kilise de ayin düzenlenemediğini söyler.¹⁴³

Arşiv kaynaklarına göre 17. yüzyılda Bozcaada'ya metropolid tayini yapılmıştır. 17. yüzyılda Bozcaada'da bir kilisenin var olduğunu akla getirmektedir. 1694-1695 tarihinde Midilli ve Bozcaada metropolidi Danilos idi. Danilos beratının yenilenmesinden dolayı Hâvass-ı Hümâyun'a bir miktar para (pişkeş-peşkeş) vermiştir. Pişkeşin miktarı yaklaşık olarak 3.000-3.600 akçedir. Muhtemelen tekrardan metropolid olarak seçildiği için berat yenilemiştir. Danilos da şükranlarını sunmak için bir miktar para hediye etmiştir (7 Şubat 1695).¹⁴⁴

1819 yılı öncesi adada bir kilise mevcuttu. Fakat bu kilisenin günümüz kilisesi ile aynı olup olması muhtemeldir. 1819 tarihinden önce adada meydana gelen bir savaş sonucu tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Bozcaada'da yanan kilisenin tekrar yapılması için Rum ahali İstanbul'dan izin isteğini gösteren arşiv kayıtları vardır. 24 Mart 1807 tarihinde meydana gelen muhaberede ada istilaya uğradığında kilise harap olmuştur. Gayrimüslimler devletten izin alarak aralarında para toplayıp, kiliselerini yaptırmak istemişlerdir. Bunun için Rum milletinin Karabaş vekili ve kocabaşları Bozcaada naibine bu durumu bildirmiştir.¹⁴⁵ Rum ahali yanan kiliseleri için ruhsat verilmesini istemişlerdir. Devlet, yanan Rum kilisesinin inşasına ruhsat vermiştir. Hatta Şeyhülislam Mustafa Asım Efendi

¹⁴³ "Akşama doğru Rumların kilisesine gittim ve bu kiliseyi oldukça güzel ve iyi resimlerle müzeyyen buldum. Burası Midilli psikoposluğuna tabidir... Ertesi 24'ncü Pazar günü, Büyükelçi dua dinlemedi bunun bir sebebi bir rahip bulunmayışı değildi, çünkü kendi rahibi vardı ve Cizvit muhterem Sauger de ayini yapmaya hazır, fakat Rumlar kendi kiliselerinde yaptırmakta biraz güçlük çıkardıkları ve münasib bulunmadığı için ayin yapılmadı. Bundan dolayı Son Ekselans sabah saatlerini avda geçirdi." Antaine Galland, , İstanbul'a Ait Günlük Hatıraları (1672-73), (Yay. Charles Schefer), (Çev. Nahid Sırrı Örik), C. 2, TTK Yayınları, Ankara 1987 s. 110.

¹⁴⁴Pişkeşin miktarı ilk belgede 3.000 ikinci belgede 3.600 yazılmıştır. BOA, İE. ML. Nr. 43- 4190, s. 1, 2.

¹⁴⁵BOA, HAT. Nr. 776-36408.

kilisenin reaya tarafından inşasının caiz olduğunu söylemiştir. Kilise tamiri için 25 kişinin dâhil olduğu bir heyet oluşturulmuştur. Kilise yeniden inşa edilmiştir.¹⁴⁶

Tablo- 1.3: Bozcaada’da Dinî- Mimarî (Camii/ Mescid/ Mekteb/ Medrese) Yapıların İnşa Edildiği Yüzyıllar

Yapının Adı	Yüzyıl
İçkale Camii (Mekteb)	15. yüzyıl
Köprülü Mehmed Paşa Camii (Mescid/Medrese)	17. yüzyıl
Alay Bey Camii (Mescid/ Mekteb/ Medrese)	18. yüzyıl
Fındıklı Mehmed Paşa Camii (Mescid/ Mekteb)	18. yüzyıl
Çelebioğlu Camii (Mekteb/ Medrese)	18. yüzyıl
Abdullah Camii	18. yüzyıl
Cami-i Cedîd/ Mescîd-i Cedîd	18. yüzyıl
Namazgâh Mahallesi’ndeki Camii	18. yüzyıl
Tekeli Kapu Mescîdi	18. yüzyıl

¹⁴⁶Belgede bu kişilerin isimleri teker teker yazılmıştır; BOA, HAT. Nr. 776-36408 A; 776-36408 B; 776-36408 D. (25 C 1234/ 21 Nisan 1819).

Sonuç olarak bu bölüme göre; Bozcaada Osmanlılar tarafından 1456 yılında fetholunduktan sonra yaşanan Osmanlı- Venedik savaşlarının bitmesiyle adada istikrar sağlanabilmiş ve adaya Türk iskanı, 1480 sonrası vergi muafiyeti imkanı sağlanarak gerçekleşmiştir. Yaşanan savaşlar neticesiyle Bozcaada tahrirleri 16. yüzyılda tutulmaya başlanmıştır. Bozcaada tahrirlerinde adadaki gayrimüslim ahalinin mahalle adları mevcut iken, Müslüman mahalleler kayıtlı değildir. Dolayısıyla hangi Müslüman mahallesinde kaç hane kayıtlı olduğu bilinmemektedir. 16-17. yüzyıllarda hazırlanmış tahrir defterlerine göre sadece 37 müslüman hane vardır. Müslümanlar, çiftlik-zemin sahibi olup ve buralara yakın yerlerde ve yahut muhafız olarak Bozcaada Kalesi'nde yaşamıştır. Müslümanlar kale içinde ikâmet etmekteydi. Kale dışında (varoş) ise beş gayrimüslim mahallesi mevcuttu. Bozcaada'da 16.yüzyıl ile 17. yüzyılın ikinci yarısı kadar gayrimüslim nüfus Müslüman nüfusa göre daha fazla olmuştur.

16. yüzyılda adadaki ilk ve tek camii iç kaledeki İçkale Camii'dir. İkincisi ise 17. yüzyılda inşa edilen Köprülü Mehmed Paşa Camii'dir. Ada varoşunda kurulan ilk Müslüman mahalle Köprülü Mehmed Paşa Camii etrafında gelişen Köprülü Mehmed Paşa Mahallesi'dir. 1656 Bozcaada'nın Venedik istilasından sonra 1657'de Köprülü Mehmed Paşa'nın Bozcaada'yı geri alması sonrası kurulan Köprülü Vakfı sayesinde yapılan imar faaliyetleri ile ada şenlenmiştir. Köprülü sayesinde ada varoşunda inşa edilen bu külliye formu yapılar adanın sosyo-kültürel çeşitliliğini artırmıştır. Köprülü Mehmed Paşa Camii etrafında gelişen mahalle, çarşı, dükkânlar ve büyük bir han inşa edilmesiyle adada sosyo-ekonomik hayat gelişmiştir. Böylece ada Müslümanları 17. yüzyılda hem bu camiinin etrafında oluşan mahallede hem de kalede meskûndurlar. Diğer yandan 16.-18. yüzyıllarda Bozcaada'da vakıflar aracılığıyla yapılmış birçok hayrî eser bulunmaktadır. Bu eserler Bozcaada'nın fizikî yapısının şekillenmesinde yüzyıllar içerisinde etkili olduğu gibi, toplumsal ve dinî hayatına da katkıda bulunmuştur. 18. yüzyılda geldiğinde Bozcaada'da zamanla vakıflar aracılığıyla inşa edilen sekiz camii, dört mescid, üç mektep, üç medrese, üç çeşme, iki hamam ve adanın çeşitli yerlerinde mezarlıklar mevcuttu. Ayrıca 18. yüzyıl ve sonrasında önceki yüzyıllara nazaran ada daha da şenlenmiştir ve artan dinî- mimarî yapılar etrafında mahalleler genişlemiş ve mahallelerin nüfusu artmıştır. Böylece adada mahalle kültürü gerçek anlamda izini bulabilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

BOZCAADA'DA İDARÎ YAPI

2.1. İdarî Teşkilat

2.1.1. Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinin Kurulmasından Önce Bozcaada'nın İdarî Yapısı

Fatih Sultan Mehmed zamanında Bozcaada'da sosyal, idarî ve malî düzenlemeler yapılmıştır. Bozcaada, Limni ve Gökçeada adalarının idaresi vergi vermek şartıyla Cenevizli Gattilusio ailesine bırakılmıştır. 1489 tahrir defterine göre Limni, Gelibolu Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi olmuştur. Bozcaada ve Gökçeada'da bu kadılığa bağlı kalmıştır.¹

II. Bayezid döneminde Bozcaada Kalesi'nde ilk askeri teşkilatlanmanın temelleri atılmıştır. Venedik'in 16. yüzyılın başında Bozcaada'ya saldırdığında ada ve kale askerî teşkilat tarafından silahlarla ve topraklarla çok iyi korunmuştur.²

16. yüzyılın ilk yarısında Bozcaada, Osmanlı donanması ve korsanları tarafından kullanılan bir üsttür. Diğer yandan bu Osmanlı korsanları, devletin kıyı sahilleri ve adaların güvenliği için düşman gemilerine karşı Ege sularında faal durumdadır.³

2.1.2. Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin Kuruluşu ve Sonrası Bozcaada'nın İdarî Yapısı

Kanuni Sultan Süleyman döneminde denizlerdeki hâkimiyet alanı genişleyince Akdeniz adaları için yeni bir eyalet kurulmasına karar verilmiştir. Eyaletin adı Cezayir-i Bahr-i Sefid'dir. Eyaletin sınırları Kuzey Afrika'yı ve Akdeniz adalarının idaresini kapsamaktadır. 1534'de Hızır Reis (Barbaros Hayrettin Paşa) hem Kapudan Paşa (donanma kumandanı) hem de beylerbeyi görevleriyle bu eyalette görevlendirilmiştir.

¹Feridun Emecen, "XVI- XIX. Yüzyıllarda Ege Adaları'nda Osmanlı İdarî Teşkilatı", *Ege Adaları'nın İdarî, Mali ve Sosyal Yapısı*, (ed. İdris Bostan), Ankara 2003, s.s. 8, 19; Ersin Gülsoy, "1656 Yılı Venedik Zabtından Önce Ve Sonra Bozcaada" *MÜTAD*, Sayı:20, İstanbul 2008, s. 212.

²Volkan Dökmeci, *Venedik Kaynaklarına Göre II. Beyazıt ve I. Selim Dönemlerinde Osmanlı Denizciliği Ve Korsanlık*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2011, s. 109.

³Volkan Dökmeci, a.g.t., ss. 143-144, 220-222.

Donanma kumandanları önceden sadece Gelibolu sancak beyi iken bundan sonra ‘beylerbeylik’ makamına sahiptir.¹

Barbaros Hayreddin Paşa, Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti’nin kurulması sonucu Kaptan-ı Deryalığa getirilmiş, eyaletin merkezi Gelibolu olmuştur. Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletinin sınırları yıllara göre değişim göstermiştir. Bu eyaletin sınırları yeni fetihlerle daha da genişlemeye başlamıştır. Bozcaada, Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti’nin Gelibolu Sancağı’na kazâ olarak bağlıdır. Bu durum 1849 idari düzenlemeye kadar devam etmiştir.²

Cezayir-i Bahri Sefid Eyaleti’nin diğer adı Kapudan Paşa Eyaleti idi. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eyalet tabiri yerine vilayet tabiri kullanıldı. Osmanlı hâkimiyetinde bulunan adalar için oluşturulan bu eyalet 1849’da yeniden teşkilatlandırıldı. Yeni düzenlemeye göre eyalet Rodos, Sakız, Midilli, Limni, İstanköy ve Kıbrıs sancaklarından oluşmakta olup merkezi Rodos Adası’dır. Bu sırada Bozcaada Limni Sancağı’na bağlıdır. Limni Sancağı, Gökçeada ve Bozcaada Kazaları’ndan oluşmaktadır. Daha sonra Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti 1864 Vilayet Kanunnamesi’ne göre 1867 yılında ‘Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti’ adına dönüştürülmüştür. Mevcut düzenleme ile Biga, Midilli, Sakız, Rodos, Kıbrıs ve İstanköy sancaklarından oluşan vilayetin merkezi Kale-i Sultaniye olmuştur.³

2.2. İdarî Görevliler

2.2.1. Kadı

Kadı, kazâda mülki amir ve yargıçtır. Kadılar padişah beratıyla atanmaktadır.⁴ Osmanlı kadısı İslam devletleri içinde özgün bir yeri olan adliye ve mülkiye görevlisidir. Kadının mülkî, beledî, malî, askerî ve adlî sahaları kapasyan görevleri vardır. İlmiye sınıfına mensuptur.⁵ Bozcaada genel idaresi bir kadı ve bir kale dizdârı tarafından

¹Mahmut Şakiroğlu, “Cezayir-i Bahr-i Sefid”, *DİA*, C. 7, s. 500-501; Şerafettin Turan, “Barbaros Hayrettin Paşa” *DİA*, C.V, ss. 65-67; İdris Bostan, “Kapudan Paşa” *İA*, C. 24, s. 324.

²Mahmut Şakiroğlu, “Cezayir-i Bahr-i Sefid”, *DİA*, C. VII, s. 500-501; Feridun Bilgin, “Mekân Ve İnsan Gelibolu ve Barbaros Hayrettin Paşa (Osmanlı Devleti’nin Deniz Hâkimiyeti)” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı: 14, Çanakkale 2013. s. 21-26; Tuncay Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu’nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2000, ss. 89, 98, 104.

³Ayhan Afşin Ünal, “XVI.- XVII. Yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz- Ege Adaları) Ya da Kaptan Paşa Eyaleti”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:12 Kayseri 2002, s. 252-258; Mahmut Şakiroğlu, “Cezayir-i Bahr-i Sefid”, *DİA*, C. 7, s. 501.

⁴İlber Ortaylı, *Hukuk Ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara 1994. s. 7-10; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, MEB Basımevi, İstanbul 1993, s. 119.

⁵İlber Ortaylı, “Kadı”, *DİA*, C.24, Ankara 2001, s. 69.

sağlanmaktadır. Bunlar adada en yetkili kişilerdir. Orhonlu'ya⁶ göre 1602'de adada bir kadı mevcuttur. Kadıların görev süresi için genel olarak büyük kadılar bir sene, kaza kadıları ise 20 ay süreyle görev yapmıştır. Osmanlı coğrafyasında görev süreleri yer yer değişiklik göstermiştir. Bozcaada'da bu görev süresi sabit kalmamıştır.⁷ Adada kadıların görev süresi ile ilgili daha esnek davranıldığı görülmektedir. Adada 1618-1622 yılları arasında Kadı Müeyyed bin Abdurahman⁸ dört yıl görev yaparken 1672-1673'te Kadı Mehmed⁹, 1673-1674 yılında Kadı Abdurahman¹⁰ ve 1674-1675 yılında Kadı Hüseyin¹¹ birer yıl hizmet vermişlerdir.

Tablo- 2.1: 17- 18. Yüzyıllarda Bozcaada'da Görev Alan Kadılar¹²

Sene	Kadının Adı
1617- 1618	Mevlana Ahmed Bin Mustafa
1618-1619	Abdulkaki Fazlı
1619- 1622	Müeyyed bin Abdurahman
1658- 1660	Mehmed
1672-1673	Mehmed
1673-1674	Abdurahman
1674-1675	Hüseyin (Hüseyin bin Mehmed)
1689- 1690	Mehmed
1694- 1695	Mehmed El- Hüseyini El Eşrefi
1706- 1707	El-hac Mehmed Fazlı
1712- 1713	Seyyid İsmail
1715- 1716	Ahmed

⁶Cengiz Orhonlu, "Bozcaada" *Türk Kültürü*, Sayı: 83, Ankara 1969, s. 832; Hasan Ali Göksoy, *Türk Bozcaada*, Seyhan Grafik Sanatlar Matbaası, İstanbul 2002, s. 31.

⁷İlber Ortaylı, a.g.e., ss. 16-17.

⁸BOA, İE. EV. Nr. 2- 125, Ayrıca bu yıllara ait Bozcaada Kalesi neferleri maaşlarının ödendiğini gösteren belgeler de üst divanî kısmında "Müeyyed bin Abdurahman el- kadî Bozcaada" ifadesi geçmektedir. BOA, İE. AS. Nr. 4- 275, s.1, 2, 3, 4.

⁹BOA, İE. ML. Nr. 24- 2332.

¹⁰BOA, İE. ML. Nr. 16-1492, s. 1, 2.

¹¹BOA, İE. ML. Nr. 16- 1492.

¹²BOA, İE. ML, Nr.3-211; İE. TZ. Nr. 1-60; Nr. İE. EV. 2-125; Nr. İE. ML. 24-2332; Nr. 16-1496; Nr. İE. ML. 3-209; İE. AS. Nr. 4-275.

1720-1721	Es-seyyid Halil (Mevlana Seyyid Halil)
1722-1723	Ahmed
1740- 1741	Ali
1748- 1749	Mehmed Efendi
1769-1770	Mehmed
1770-1771	Mehmed Efendi
1776- 1777	Es-seyyid Mehmed Ali
1788- 1790	Mehmed

Bozcaada'ya 17.-18. yüzyıllarda atanan kadılar genelde bir-iki yıl arası görev almışlardır. Adadaki bazı kadınların bu yüzyıllarda yıllara göre görev süresi veya adada kaç yıl görev yaptığı veri yetersizliğinden dolayı tam olarak tespit edilememiştir.

Bozcaada kadısı, Rumeli Kazaskerliğine bağlıdır. 17. yüzyılın ikinci yarısında Rumeli Kazaskerliği'ne bağlı tüm kadılıkları içeren bir çalışmada, kadınlar dereceleri mansıbları elif-ba cetveline göre dizilmiştir. Kadınlar, aldığı maaşa göre derecelenmekteydi. Bozcaada kadılığı da Rumeli Kazaskerliğine bağlı olduğundan bu defterde kaydına ulaşılmıştır. İlgili deftere göre Bozcaada kadılığı derecesi “*Kazayı 200 ile 150 beyinde olan menasib*” (200 ile 150 arasında olan büyük memuriyetler) olarak kaydedilmiştir. 150 akçe kadılıklar mühim kaza kadılıkları olarak görülmektedir. Bozcaada kadısı, 17. yüzyıldaki aldığı maaş 200 ile 150 akçe memuriyetlik olarak kaydedilmiştir.¹³

2.2.2. Muhtesib

Muhtesib, adada idari yönetimden sorumlu olan kadının yardımcısıydı. İhtisab ağası veya muhtesib, kadının emri altında, toplumun zanaat ve ticaret hayatını düzenleyen ve kontrol eden görevlidir. Adada 1569 tarihinde ihtisab resmi toplanmaktadır. 1657 yılında adayı ziyaret eden Evliya Çelebi adada muhtesibin varlığından bahseder.¹⁴

¹³M. Kemal Özergin “Rumeli Kadılıklarında 1078 Düzenlemesi”, *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK Yayınları, Ankara 1988, ss. 254-256, 283.

¹⁴Evliya Çelebi, *Seyahatname (V.- VI. Cilt)*, İndeksli TıpkıBasım 3. Cilt, (Haz. Seyit Ali Kahraman), TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 92a, Hasan Ali Göksoy,a.g.e., s. 23.

2.2.3. Nâib

Şer'î mahkemelerin hâkimlerine verilen ünvandır. Kadının en önemli yardımcısıdır. Mahkemeler tarafından bir işin tetkikine memur edilen bilirkişilerin nezaret etmek üzere seçilen mahkeme uzvuna da verilen addır.¹⁵ Kadı her nahiyenin başına emirlerini yerine getirmek suretiyle bir nâib tayin etmektedir. Davalara bakmak, gerekirse atandığı bölgede keşfe çıkmak nâiblerin başlıca görevlerindedir.¹⁶

Tablo- 2.2: 18. Yüzyılda Bozcaada'da Görev Alan Nâibler¹⁷

Sene	Nâibin Adı
1714- 1717	Mustafa
1727-1728	Cafer Sadık Efendi
1740- 1741	Hüseyin ve Es-seyyid İbrahim
1745- 1746	Durmuş Es-seyyid Mehmed
1748- 1749	Ali Efendi
1760- 1763	Abdullah
1764- 1768	Mehmed Salih
1767- 1768	Hüseyin Efendi
1768- 1770	Mehmed
1771-1772	Kalaz oğlu Es-seyyid Mehmed Emin
1772-1773	İbrahim
1774- 1775	Es- seyyid Halil
1777- 1781	Es- seyyid İbrahim
1783- 1784	Ahmed Seyyid
1784- 1785	Mehmed
1791- 1792	Sadık Mehmed ve Mehmed Şerif
1793- 1794	Mehmed
1796- 1797	Mehmed Reşit

¹⁵Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, MEB Basımevi, İstanbul 1993, s. 644.

¹⁶İlber Ortaylı, a.g.e., ss. 30-31.

¹⁷VGMA, HD. Nr. 1164, s.3; 1164, s.6; 1164, s.7; 1165, s.10; 1165, s.19; 1171, s. 9; 1171,s.11; 1171,s.13; 1171, s.16; 1171, s.17; 1171, s.21; 1174, s.30; 1186, s.37; 1193, s.56; 1195, s.20; 1196, s.30; 1196, s.57; 1198, s.14; 1200, s.51.

1801- 1802	Mehmed Reşit
1804- 1805	Halil
1815- 1816	Seyyid Osman
1818- 1819	Mehmed

Tabloda da görüldüğü üzere naibler birkaç istisna dışında genel olarak adada bir yıl süreyle görev almıştır.

2.2.4. Liman Reisi

Liman Reisi (Liman Kaptanı), limandaki gemilerin muhafazasından sorumludur ve baş yetkilidir. 18. asırda Tersane-i Amire liman reisinin yevmiyesi en fazla 30 akçedir.¹⁸ Küçük iskelelerde en önemli kişi gümrük vergisini ve diğer vergileri toplayan merkezî idarî görevli, emin ya da mültezimlerdir. Liman reisi, iskele idaresinin sağlanması ve büyük gemilerin limandan yararlanmasını sağlamak adına kale görevlileriyle birlikte limanın taş ve kumdan temizlemesi ile bakımını sağlardı. Böylece limanın dolmasını önleyerek limanı gemiler için güvenli hale getirirdi.¹⁹

Liman reisi, iskele ve gümrüklerde yasağcı yeniçerilerle birlikte vazifelerini yerine getirmektedir. Liman reisinin, limana gelip giden tüccar gemilerinin işlerini görmek, Boğaz'a giriş çıkışları limandan kontrol etmek tarzında görevleri de vardır. Olağanüstü bir duruma karşı aday koruma ve kıyıları kontrol altına alma tarzında vazifeleri de vardır.

17 Temmuz 1714 tarihli beratla Bozcaada limanına Mehmed bin Ali liman reisi olarak atanmıştır. Yevmiyesi 30 akçe Biga mukataası haslar kaleminden (havâss-ı aklâm) ödenmiştir. Bir senelik toplam miktarı 10.800 akçe tutmaktadır.²⁰ Yine aynı belgede 1716-1717 tarihinde Bozcaada liman reisi Mehmed bin Ali olmuştur. 1717 Mart başlangıcından 1718 Şubat sonuna kadar bir senelik toplam yevmiyesi 10.800 akçelik olarak hesaplanmıştır. Yevmiyesini Biga mukataası emini Süleyman Ağa'nın elinden almıştır.²¹ 1759-1760 yılında Bozcaada liman reisi Hüseyin'dir. Hüseyin, Bozcaada limanına gelen Tersane-i Amire ve diğer gemi reislerinin başıboş bıraktığı gemilerin sebep olacağı olası

¹⁸İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 44.

¹⁹Surayıya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1994, ss. 117-118.

²⁰BOA, İE. ML, Nr. 88- 8279, s.1 (20 Ramazan 1126/ 29 Eylül 1714).

²¹BOA, İE. ML, Nr. 88- 8279, s. 1 (Evahir Receb 1129/ 1-10 Temmuz 1717).

bir kazayı önlemek amacıyla gemilerdeki eşyaları adaya çekmek üzere izin istemiştir. Olası bir tehlikeyi önlemek için izin istediğini arzualinde beyan etmiştir.²²

2.2.5. Didebân

Farsça bir sözcük olan olan ‘Didebân’ gözcü, bekçi, kolcu, nöbetçi ve gümrük kolcusu anlamına gelmektedir.²³ Bozcaada gümrük iskelesini muhafaza etmek üzere didebânlar atanmıştır. İskeleye atanan ilk didebânlar Ahmed bin Halil’dir. 8 Haziran 1615 tarihli bir beratta ada didebânı Ahmed bin Halil yevmi beş akçe olmak üzere ve bu yevmiyesini Bozcaada hasları mukataası mahsulünden alması şartıyla atanmıştır.²⁴ Bir sonraki didebân Ali bin Halil’dir. 1621 tarihli bir belgeye göre bu didebânın yevmiyesi beş akçedir. Bu Bozcaada mukataa gelirlerinden (Mahî Kolyoz ve Bozcaada tevabi mukataası) temin edilmiştir.²⁵

Önceki yıllarda gümrükte yaşanan yolsuzluklar sebebiyle bu işe ehli olan didebânlar atanacağı kararlaştırılmıştır. Ayrıca didebanların Bozcaada iskelesindeki görevi gümrük tahsili yapmaktır. Adaya atanan didebânlar her sabah Bozcaada iskelesinden hareket eden kayıklardan ücret alan memurlardır. Diğer yandan Bozcaada didebânları iskeledeki diğer görevlilerle birlikte iskele hareketliliğini kontrol eden, iskeleyi gözleyen, gelen giden gemilere bakan görevlidir.²⁶

3.2.6. Cizyedâr

Cizyedâr (haraççı), Hıristiyan tebaadan alınan cizyenin tahsiliyle mükellef memura verilen unvandır. Cizye Hıristiyan mahallelerce tahsil edilerek hazineye gönderilirdi. Cizyedârlara geçim olarak âlâ için onar, evsât için sekizer, ednâ için dörder akçe tahsis olunurdu. Cizyedârlarla onlar tarafından tahsildarlar ve mahallelerdeki hâkimler halktan cizye ile beraber mübaşiriye, tahsildariye, kefilleme ve kolcu hakkı, küşadiye ve ikramiye adlı vergilerin tahsilinde de görev alıyordu. ‘Cizye-i Gebran’ ifadesi Hıristiyanlardan alınan

²²BOA, AE. SMST. III Nr. 33- 2257.

²³Ferit Develioğlu, a.g.e., s. 209.

²⁴BOA, İE. TZ. Nr. 1-60 (23 Cemaziye’l-ahir 1027/ 17 Haziran 1618); BOA, İE. ML. Nr. 3- 211, s. 11 (Arka yüz) (23 Cemaziye’l-ahir 1027/ 17 Haziran 1618).

²⁵BOA, İE. ML. Nr. 3- 211 s. 10 (Arka yüz) (Evail Muharrem 1031/ 16- 25 Kasım 1621).

²⁶BOA, İE. ML. Nr. 3-211 s. 10 (Receb 1027/ Temmuz 1618).

cizye hakkında kullanılırken; Yahudilerden alınana ise ‘Cizye-i Yahudiyan (Yehudan)’ denilirdi.²⁷

Cizye vergisini toplama işlemi merkezî hazine (beytü’l-mal) görevlilerince bazı dönemlerde iltizama verilerek gerçekleştirilmiştir. Genel itibarıyla cizye toplayan mültezimlere de “cizyedâr” denilirdi.²⁸

18. yüzyılda adada gayrimüslim tebaa içerisinde Hristiyanlardan başka Yahudi nüfus da mevcuttur. Bu durum 18. yüzyıla ait Bozcaada cizyesi ve Bozcaada cizyedârlarıyla ilgili arşiv belgelerinde mevcuttur. Cizye vergisinin düzgün ve sağlam toplanması için yaşanabilecek yolsuzlukları haksızlıkları önlemek amacıyla zaman zaman adaya cizyedârlar gönderilmiştir. Cizyedârlar ‘Bozcaada ve Tevabii Kalemi Cizye-i Gebran ve Yahudiyan akçesini’²⁹ toplamak üzere görevlendirilmiştir. Adaya dair 18. yüzyıla ait ulaşılan cizyedârlar şunlardır:

Tablo- 2.3: 18. Yüzyılda Bozcaada’da Görev Alan Cizye-dârlar³⁰

Sene	Cizye-dâr Adı
1709-1810	Halil Ağa, Hamza Ağa
1711-1712	Mustafa Ağa
1712-1713	Hacı Mustafa Ağa
1723-1724	Hacı Abdulvahab Ağa
1724-1725	Ali
1725-1727	Mehmed Ağa, El-hac Ali Ağa
1751-1752	İbrahim
1754- 1755	Abdullah Ağa
1758- 1759	Hasan Ağa, Ali
1762- 1763	Ali Ağa
1768-1769	İsmail
1771-1772	Mehmed Ağa

²⁷Halil İnalçık, “Cizye”, *DİA*, C.8, İstanbul 1993, s. 45; Ferit Develioğlu, a.g.e., s. 163; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, MEB Basımevi, İstanbul 1993, s. 303.

²⁸Rahim Gökdemir, *Maliyeden Müdevver* (Mad. d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri (Transkripsiyon ve Değerlendirme), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın 2012, s. 6.

²⁹BOA, AE. SAMD III, Nr. 62-6173.

³⁰ BOA, AE. SAMD. III Nr. 62-6200, Nr. 62-6173, Nr. 53-5354, Nr. 41- 4012, Nr. 148- 14464, Nr. 219- 21172; AE. SMST. III Nr. 181-14273, Nr. 44-3183, Nr. 55-4061, Nr. 126- 9772, Nr. 315-25304; C.ML. Nr. 530- 21733.

2.3. Kale Görevlileri

Kıyı bölgelerinin korsan tehlikelerine ve düşman saldırılarına açık olması sebebiyle buraların güvenliği kaleler ile sağlanmıştır. Tehlikeli durumlar kıyı bölgelerinde kale teşkilatının önemini arttırmıştır.³¹ Bu yüzden kaleler oldukça yoğun bir nüfusa sahiptir. Kalelerdeki görevliler kale içinde ikamet etmektedir. Kalelerin içinde mahalleler, evler ve odalar bulunmaktadır.³²

Kale içindeki geniş alanlar sayesinde merkezden tayin edilen birliklerin dağılması engellenmektedir.³³ İnalçık'ın bahsettiği bu durum Bozcaada'da da söz konusudur. II. Bayezid zamanı Bozcaada Kalesi'nde askeri teşkilatlanmanın oluşturulduğu bir dönemdir. Gerek Venedik saldırılarına karşı gerek Boğazlar'ın ve Bozcaada'nın güvenliği için kale teşkilatı oluşturulmuştur.³⁴

'Mevacib', memur ve askerlere verilen maaş karşılığında kullanılırdı. Ulufe terimi ile aynı anlama gelmektedir. Kapıkulu askerlerinin maaşlarına ulufe denilirken resmi defterlerde 'mevacib' ve 'vacib' adı da verilmiştir. Maaşlar üç ayda bir ödenirdi.³⁵

Bazı kalelerde muhafızların maaşları tahsis edilen bir bölgeden gelen gelirlerden sağlanmakta olup buna 'ocaklık' adı verilmektedir. 'Ocaklık', kale muhafızlarının veya şehir neferlerinin ulufelerine ve yahut tersane masraflarına karşılık olarak tahsis olunan öşür veya örfi hasılat yerinde kullanılan bir tabirdir. Ocaklık âşara münhasır değildi. Örfi demekten kastedilen, cizye, mizan, harir ve gümrük vergileri tahsis olunmasıdır. Öşür veya rüsum hasılatı tahsis olunmuş olan hizmet sahibi, bunları 'cibayet' (toplamak) eder ve kendisi için bu 'hasılat' dirlik olurdu.³⁶ Benzer şekilde ada kalesindeki cemaatların mevacibleri için Bozcaada, Biga, Tuzla (Memlaha-yı Kozluca) mukataa gelirleri ocaklık gelirleri olarak sağlanmıştır.

16. yüzyılda Bozcaada Kalesi'ne ait veriler mevcuttur. Biga Livası piyade beyi Mehmed Bey'e yazılan bir hükümde, Bozcaada ve Sultaniye Kaleleri hizmetine tayin

³¹Orhan Kılıç, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri", *OTAM*, 31/ Bahar 2012, s. 88.

³²Eftal Şükrü Batmaz, "Osmanlı Devleti'nde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *OTAM*, Sayı: 7, Ankara 1996, ss. 3, 10.

³³Halil İnalçık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Cogito*, S. 19, 1999, s. 118.

³⁴Volkan Dökmeçi, a.g.t., s. 109.

³⁵Erhan Afyoncu, "Mevâcib", *DİA*, C. 29, Ankara 2004, ss. 418- 419; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları I*, TTK Yayınları, Ankara 1988, ss. 411-412.

³⁶Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, MEB Basımevi, İstanbul 1993, ss. 712-713.

olunan 32 ocak piyadelerin noksanı haymanalardan sağlanması emredilmiştir (14 Şubat 1572).³⁷

Bozcaada Kalesi'nin 17. ve 18. yüzyıllara ait ulufe defterleri (yevmiye defterleri) vardır. Bunlar Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 'kale yoklaması' ya da 'kale neferat yevmiye defteri' olarak geçmektedir. Bu defterlerden biri Kamil Kepeci Büyük Kale Yoklaması Defteridir. 18. yüzyıla ait olan bu deftere, kaledeki cemaatler gruplar halinde yazılmıştır. Her neferin altında yevmiyesi belirtilmiştir. Kale yoklaması defterlerinde en yüksek yevmiyeliler yukarı yazılıp yevmiyeleri az olanlar sırasıyla defterin sonuna yazılmaktadır. Neferlerin aldığı maaş miktarı, kıdemlerine ve gösterdikleri yararlılığına göre değişmektedir.³⁸ Fakat diğer defterde yani 17. yüzyıla ait defterde neferlerin yevmiyeleri yazılırken büyükten küçüğe veya çoktan aza diye hiyerarşi bir düzene dikkat edilmemiştir. Ayrıca bu defter kaledeki sadece muhafız ve çavuşların sayılarını ve mevaciblerini gösteren defterdir.³⁹

Ulufe defterlerinden ilki 1655-1657 senesine aittir. Bu defter İslimye, Bosna ve Bozcaada Muhafız birliklerinin mevacib listesini gösterir. Ada ile ilgili sayfanın başına “*Defter-i yeniçeriyân dergâh-ı âlî der muhafız-ı Bozcaada lezez sene 1065 ve mukayyed sene 1066*” şeklinde yazılmıştır. Bozcaada Kalesi muhafızlarının 1656 senesi Lezez mevaciblerinin kaydı ile ilgilidir. Daha sonra altına “*Cemaat-ı Hüseyin bin Hasan Şirban Ağa*” ifadesi yazılmıştır. Yevmiyeleri yazılan muhafız birlikleri Hasan Şirban Ağa oğlu Hüseyin Ağa cemaati neferlerindedir. Neferlerin adının altına yevmiyeleri yazılmıştır.⁴⁰ Defterin ilgili kısmında satır iki incelendiğinde mevacib toplamlarının eksik olduğu görülmüştür. İlgili defterde, “*Osman Ömer 10, Mustafa Yusuf 10, Osman Mehmed 10, Hasan Mehmed 10, Ali 9, İbrahim Ali 9, Hasan Veli 9, Mehmed Safer 9, Mahmud Mehmed 9, Murtaza Salih 9*” şeklinde yazılmıştır.⁴¹

Defterin muhafızlarla ilgili olan kısmının birinci bölümünde, 160 neferin adı ve yevmiyeleri yazılmıştır. Cemaat ağası Hasan Ağa'dır. Yevmiyesine zam gelen ya da

³⁷Kazım Kürşat Yücel, 18 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil Metin), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1996, s. 38 (Hüküm: 70).

³⁸BOA, *KK. d.* Nr. 4914-39, s. 70- 80.

³⁹BOA, *İE. AS.* Nr. 6- 562, s. 2-3.

⁴⁰BOA, *İE. AS.* Nr. 6- 562, s. 2; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu I*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 436.

⁴¹Neferlerin yevmiyelerinin toplamı 94 iken deftere 85 olarak yazılmıştır. ; BOA, *İE. AS.* Nr. 6- 562, s. 2

terakki alan neferlerin adının üstüne durumu hakkında açıklama yapılmıştır. Toplama 160 nefer ve yevmiyeleri 1.163 akçe olduğu yazılmıştır.⁴²

Defterin Bozcaada Kalesi ile ilgili ikinci kısmında Çavuşların adları ve yevmiyeleri yazılmıştır. Başlangıçta “*Bölük-ü Çavuş*” diye bir keşide ile başlamaktadır. Bu keşidenin üstüne 47 sayısı yazılmıştır. Çavuşların isimlerini ve yevmiyelerini satır satır yazmıştır. Her satırda 12 veya 14 kişi yazılmıştır. Yine her satırın yan tarafına muhafızlarda olduğu ulufe toplamları yazılmıştır. Çavuşların yevmiyeleri 9, 8, 7, 6, 5 akçedir. Çavuş sayısı 97 yevmiye miktarı 694 akçedir. Muhafız ve çavuşların toplamı (160+97) 257 neferdir. Yevmiyelerinin toplamı (1163+694) 1.857 akçedir. Ayrıca muhafızların ve çavuşların üç aylık maaşlarının toplamı 328.688 akçedir.⁴³

Defterin diğer bir sayfasında yine kale ile ilgili “*Defter-i yeniçeriyân dergâh-ı âlî der muhafız-ı kal'a-ı Bozcaada der vacib recec sene 1066*” keşidesi yazılmıştır. Bu sayfa kale muhafızlarının 1657-1658 senesi Recec mevaciclerinin kaydı ile ilgilidir. Yine muhafızlar Hüseyin Ağa'nın (Hüseyin bin Hasan Şirban Ağa) cemaatidir. Her muhafızın aldığı yevm miktarı değişmektedir. Muhafızların yevm miktarı sırasıyla '13, 12, 10, 9, 8, 7, 5, 4' akçedir. Buradaki ilk satırdaki ilk kişiye “*Mezkûr 24*” ifadesi kullanılmıştır. Mezkûrdan kastedilen cemaat ağası Hüseyin Ağa'dır. Hüseyin Ağa'nın yevmiyesi de 24 akçedir. Ağa'dan sonra yine yevmiyesi yüksek muhafızlar yazılmıştır.⁴⁴ Uzunçarşılı'ya göre de ilk satıra yevmiyesi yüksek kişiler yazılmaktadır. Çünkü bu satır ‘Ağa bölükleri’ satırındır.⁴⁵ Muhafızların sayılarının ve yevm toplamları verilmiştir. Kalede 1658 senesinde Recec mevacibi alan muhafızların toplam sayısı 153'tür. Toplamda günlük 1.115 akçedir.

18. yüzyılda Sakız, Midilli ve Bozcaada Kaleleri'nin yoklamasını ihtiva eden bir defter vardır. Bozcaada ile ilgili sayfalarda, kalede bulunan cemaatlerdeki nefer sayısı ve neferlerin yevmiyeleri gösterilmektedir. Neferler yine satır satır yazılmıştır ve her satırda beş kişi vardır. Defter 1715-1720 arası yıllar ait Bozcaada Kalesi'ndeki neferlerin sosyal

⁴²BOA, İE. AS. Nr. 6- 562, s. 2.

⁴³BOA, İE. AS. Nr. 6- 562, s. 3. 1656-1658 yılları Venedik tarafından istilaya uğrayan Bozcaada Adası için oldukça önemli yıllardandır. 1656 yılında gerçekleşen istila 1657 yılı Köprülü Mehmed Paşa sadareti zamanı geri alınmıştır. Bu yüzden bu dönemde Kale'de çavuş ve muhafız sayısı yüksektir. Neferlerin aldığı maaş miktarı, kıdemlerine ve gösterdikleri yararlılığına göre değişmektedir. Diğer yandan Bozcaada Kalesi'nde sadece bu dönemde müstahfiz cemaati bulunması diğer cemaatlerin (sağ ve sol gönüllüler, topçular, bevvalar) bulunmaması dikkat çekicidir. Uzun zamandır Ada (1480-1656 kesintisiz bir şekilde Osmanlı hakimiyetinde) düşman gemileri tarafından istilaya uğramadığı için gerek duyulmamıştır. Zira bu istiladan sonra 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diğer cemaatlerde Kale'de görevlendirilmeye başlanmıştır.

⁴⁴BOA, İE. AS. Nr. 6- 562, s. 2.

⁴⁵İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları I*, MEB Basımevi, İstanbul 1993, s. 436- 437.

ve ekonomik durumu hakkında bilgi sunmaktadır. Bazı yevmiyeleri değişen neferlerin ya da terakki alanların adının üzerine yeni bir tarih yazılmıştır.⁴⁶

Müstahfız Cemaati için, “*An Cemaat-ı Müstahfızân Kal’a-ı Bozcaada*” keşidesi kullanılmıştır. Bu kısma 90 kişi kaydedilmiştir. Müstahfızların yevmiyeleri çoktan aza doğru hiyerarşik bir sırayla yazılmıştır. Yevmiye miktarları “12, 9, 7” akçedir.⁴⁷ Topçular Cemaati için, “*An Cemaat-ı Dopçıyân Kal’a-ı Bozcaada*” keşidesi kullanılmaktadır. Topçuların mevcudu 40 kişidir. Topçuların yevmiyeleri sırayla “10, 8, 6” akçe kaydedilmiştir.⁴⁸ Cebeciler cemaati için, “*An Cemaat-ı Cebeciyan Kal’a-ı Bozcaada*” keşidesi kullanılmaktadır. Cebecilerin mevcudu 20 kişi gösterilmiştir. Cebecilerden sadece bir kişinin yevmiyesi 27 akçedir. Bu kişinin isminin altındaki “Ser- Cebeciyan” ifadesinden dolayı bu kişi Cebeci Ağası İbrahim Ağa’dır. Diğer cebecilerin yevmiyeleri 8 ve 6 akçe olarak kaydedilmiştir.⁴⁹

Kapıcılar Cemaati kısmı, “*An Cemaat-ı Bevvabân Tabya-ı Fener Der Kal’a-ı Bozcaada*” keşidesi ile başlamaktadır. 33 nefer kaydedilmiştir. Yevmiyeleri sekiz akçe gösterilmiştir.⁵⁰ Sağ gönüller cemaati kısmı, “*An Cemaat-ı Gönüllüyan-ı Yemin Der Kal’a-ı Bozcaada*” keşidesi ile başlamaktadır. 160 nefer kaydedilmiştir. Yevmiyeleri 17, 12, 9 akçe diye gösterilmektedir.⁵¹ Sol gönüllüler kısmı, “*An Cemaat-ı Gönüllüyan Yesar Der Kal’a-ı Bozcaada*” keşidesi ile başlamaktadır. 165 nefer kaydedilmiştir. Sırasıyla “17, 12, 9” akçe yevmiyeleri gösterilmiştir. Yevmiyeleri 1.505 akçe diye kaydedilmiştir.⁵²

18. yüzyıla ait diğer bir defterde Bozcaada Kalesi cemaat neferleri ve yevmiyeleri gösterilmiştir. Defterin tarihi tam olarak tespit edilmemiştir. 1727 tarihli defterin ada ile ilgili olan sayfası sol taraftaki sayfanın en üst kısmıdır. Burada ilk olarak “*Neferat-ı Bozcaada*” keşidesi yazıldıktan sonra cemaatlerin toplamlarını gruplar halinde vermiştir. Sağ tarafında ilk muhafızlar yazılmıştır. Muhafızların nefer sayısı 90, yavmiyeleri (bir günlükleri) 688 akçedir. Topçular cemaatinin nefer sayısı 40, bir günlükleri 250 akçedir. Cebeciler cemaatinin nefer sayısı 20, yevmiyeleri 143 akçedir. Sol gönüllüler cemaatinin nefer sayısı 109, yevmiyeleri 1.451 akçedir. Sağ gönüllüler cemaatinin nefer sayısı 165,

⁴⁶BOA, KK. d. Nr. 4914-39, s. 70-80.

⁴⁷BOA, KK. d. Nr. 4914-39, s. 70- 71.

⁴⁸BOA, KK. d. Nr. 4914-39, s. 71- 72.

⁴⁹BOA, KK. d. Nr. 4914-39, s. 72- 73.

⁵⁰BOA, KK. d. Nr. 4914-39, s. 73- 74.

⁵¹BOA, KK. d. Nr. 4914-39, s. 74- 77.

⁵²BOA, KK. d. Nr. 4914-39, s. 77- 80.

toplama yevmiyeleri 1.505 akçedir. Fener Tabyası muhafızlarının nefer sayısı 33, yevmiyeleri 271 akçedir. En son hepsinin toplama işlemini yaparak yekûn gösterilmiştir. Bozcaada Kalesi'ndeki bütün cemaatlerin toplam nefer sayısı 477 iken yevmiyeleri 4.307 akçedir. Ayrıca bu yevmiyeler hem Biga hem de Bozcaada mukataa gelirlerinden ödenmektedir. Çünkü toplamın sol tarafında “*An mal-ı Mukataa-yı Biga ve Bozcaada*” yazmaktadır.⁵³

Kale mevacibleri 18. yüzyılda Bozcaada cizyesinden ödenmiştir. Bu, İstanbul, Edirne, Pınarhisarı, Gümölcine, Gelibolu, Ahyolu, Filibe, Siroz, Manastır, Sofya, Yehirköy, Selenik, Üsküp, Avlonya, Yenişehir, Ermiye, Kesriye, Ohri, İnebahtı, Harda, Tırnova, Niğbolu, Mora, Bozcaada cizye-i gebran mallarından Lezez mevacibi için tertib olunan peşin gelirleri gösteren defterde görülmektedir. Cizye gelirleri kale ocaklıklarına gelir kaynağı olmuştur. 1764 senesinde Bozcaada Kalesi, Lezez mevacibleri Bozcaada cizyesi uhdesinde olan Elhac Ali Ağa hesabından ödenmiştir. Bozcaada Kalesi'nin 1775 senesinde neferlerin Lezez mevacibi miktarı 6.500 akçedir. Bütün kalelerin yekûnu 505.630 akçedir.⁵⁴

2.3.1. Dizdâr

Kale muhafızlarının kumandanı olan dizdârın, 'kale'nin bir askeri mevki olmaktan çıkmasıyla askeri görevinin yanı sıra şehrin asayışı, kalede saklanan değerli eşyaların korunması, hapishaneden sorumlu olma ve şehrin hayatıyla yakından ilgilenme görevleri de vardır. Kale dizdârlarının başlıca görevleri; şehrin savunması, kaledeki cephane ve mühimmatın korunması, tüccarların değerli eşyalarının ve paralarının saklanmasıdır. Başta dizdâr olmak üzere kethüda ve kale neferleri kalenin burç ve surlarını gece gündüz beklemek, sürekli olarak kale hizmetinde bulunmak zorundadır.⁵⁵ Dizdâr, kaledeki zindandan (kalebend) ve sürgün cezasını çekmek üzere adalara getirilen suçlunun muhafazasından sorumluydu. Dizdârın hükümlülerin kaleden firar etmesinden mesul tutulması da aynı zamanda cezaların infazından sorumlu olduğunu göstermektedir.⁵⁶

Dizdârın emrinde kethüda, bölükbaşılar (serbölük), kale imâmı, müezzîn, kapıcı, topçu, nöbetçi, terzi, marangoz, demirci gibi özel görevliler ve kale erleri vardır. Görev

⁵³BOA, D. AMH. d. Nr. 24793, s. 3.

⁵⁴BOA, D.CMH. d. Nr. 26827, s. 3.

⁵⁵Yusuf Oğuzoğlu, “Dizdâr” *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 480- 481.

⁵⁶Yasemin Demircan, *Osmanlı İdaresinde Limni Adası*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 67.

yaptıkları kalelerdeki her kişiden sorumlu olan dizdârlar orta dereceli tımar sahibi durumundadırlar. Kale erlerinin tımarları ise 500-1.800 akçe arasında değişmektedir. Yıllık tımar hasılatı, görev yerini uzun süre terk edemeyecekleri için her yıl merkezden gönderilen mübaşir tarafından toplanmıştır. Dizdârın yıllık aldığı 10.000 akçe civarındaki tımar, 25-30 akçe bir yevmiyeye tekabül ederdi. Dizdâr olacak kişi 16. yüzyılda kapıkulu askerleri arasından seçilmektedir⁵⁷ ve ulufesi hazineye kalan dizdâra bulunduğu yerden tımar tevcih edilmektedir⁵⁸

17. yüzyıla ait bir belgeye göre, Bozcaada dizdârının Bozcaada Kalesi'ndeki kale-bendleri uhdesinde bulundurduğunu kaledeki neferleri zapt etmekten sorumlu tutulduğu kayıtlıdır. 17. yüzyılda Bozcaada Kalesi'ndeki bir dizdârın aynı zamanda kalenin içindeki Camii ve vakfına nazır olduğu görülmüştür. Hatta bu durum şart koşulmuştur. Her kim Bozcaada kalesinin dizdârı olursa İçkale Camii'nin (Hüdavendigâr, Hünkâr Camii) nazır olma şartı da öne sürülmüştür. Diğer belgeye göre de kale içi camiinin vakfına müteveli ataması yapılmıştır. Belgenin sonunda “*Ali dizdâr kal'a-ı Bozcaada nazır vakf-ı mezbûr*” diye yazılmıştır. Bozcaada Kalesi Dizdârı Ali hem dizdâr hem de camiinin vakfına nazır olmuştur.⁵⁹

1621 senesinde kale dizdârı Mehmed bin Mustafa'dır. Bu Dizdâr, sekiz akçe ulufeye mutasarrıf olmuştur. Dizdâra 1621 senesinde Recec mevâcibi ödenmiştir. Ödenen miktar belgelerde kayıtlı değildir. Sadece yevmi sekiz akçe olduğu bilinmektedir.⁶⁰ Yine 1621 senesine ait mevacicb ödemesini gösteren belgede kale dizdârına Reşen mevacicbi ödenmiştir. Kale dizdârı Mehmed Ağa'nın bir günlüğü 16 akçedir. Toplam mevacicbi 1.060 akçedir.⁶¹

17. yüzyılda kale dizdârların yevmiyesi 8, 16 akçe olduğu tespit edilmiştir. Aynı yüzyılda görev alan iki dizdârın birinin yevmiyesi diğerinin iki katıdır. Bu yevmiye farkının sebebi bilinmemektedir. Aynı yüzyılda bazı yerlerdeki kale dizdârlarının yevmleri şöyledir: Teke Sancağı'nda 20 akçe, 1594'te Magosa dizdârı 40 akçe, 1635'te Lefkoşa dizdârı 80 akçe, 1609-1611 yıllarında Van Kalesi'ndeki 6 dizdârın birinin

⁵⁷Yusuf Oğuzoğlu, “Dizdâr”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 481.

⁵⁸Özer Ergenç, *Ankara ve Konya Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 78.

⁵⁹BOA, İE. AS. Nr. 4- 325; Belgede “*Kal'a-ı mezbûr da her kim dizdâr olursa câmi'-i mezbûreye nazırdır ferman sultanımdır.*” şeklinde yazmaktadır; BOA, AE. SMMD. IV. Nr. 23-2578 (Mayıs- Haziran 1676).

⁶⁰BOA, İE. AS. Nr. 4- 275, s. 6, 15 Şevval 1030 (2 Eylül 1621).

⁶¹BOA, İE. AS. Nr. 4- 275, s. 7, 25 Zilhicce 1030 (10 Kasım 1621).

yevmiyesi 100 akçe, birinin 18 akçe geri kalan dördünün ki 14 akçedir.⁶² 17. yüzyıldaki Bozcaada Kalesi dizdârlarının yevmiyeleri diğer kalelerdeki dizdârların yevmiyeleri göre ortalama daha düşük seviyededir.

Tablo- 2.4: 17-18. Yüzyıllarda Bozcaada Kalesi'nde Görev Alan Dizdârlar⁶³

Sene	Dizdârların Adı
1620-1621	Mehmed
1621-1622	Mehmed Ağa, İbrahim
1670-1673	Ali
1676-1677	Mehmed, Ali
1681-1682	Ali
1693-1694	Mehmed
1699- 1701	Ömer
1702-1703	Ömer
1706-1707	Mahmud Receb
1712-1713	Hasan
1715	Ali
1760-1762	Yahya
1762-1763	Ahmed

Kale dizdârları genelde Dergâh-ı Âlî Çavuşları'ndan seçilmiştir. 1657 senesinde Dergâh-ı Âlî Çavuşlarından Ali Çavuş, Bozcaada Kalesi'nde yevmi 35 akçe ulufeye mahzar olmuştur. Dizdâr Ali, uzun süre kalede dizdârlık görevini yerine getirmiştir. Dizdâr Ali, 26 sene görev yapmıştır. Yeni dizdâr, 22 Ağustos 1682 tarihinde kale içinden ikinci bölük ve 33. Cemaatten Dergâh-ı Âlî Çavuşlarından Mustafa seçilmiştir. Ulufesi günlük sekiz akçedir.⁶⁴ Yeni dizdârların yevmiyesi, eski dizdâr Dizdâr Ali'ye göre oldukça düşüktür. Aradaki bu yevmiye farklılığı hizmet yararlılığından kaynaklanan bir durum olduğu düşünülmektedir. Dizdârların yevmiye miktarları, kendi çabalarına göre ve yararlılıklarına

⁶²Latif Armağan, XV. Yüzyılda Teke Sancağı, (Tapu Tahrir Defterlerine Göre), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 1996, s. 195; Receb Dünder, Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya 1998, s. 143; Orhan Kılıç, 2012, a.g.m., s. 102.

⁶³BOA, İE. AS. Nr. 4-325, Nr. 4-275; C. AS. Nr. 1105- 4889, Nr. 308-12749; AE. SMST. II Nr. 49- 4923; AE. SMRD. III Nr. 2- 89.

⁶⁴Yasemin Demircan, a.g.e., s. 75; BOA, İE. AS. Nr. 4-325.

bağlı olarak değişebilmektedir.⁶⁵ 18. yüzyılda dizdârların kapıkulları arasından seçilmek yerine babadan oğula geçen ırsî bir hal aldığı anlaşılmaktadır.⁶⁶ Bozcaada'da da 1770 yılında kale dizdârının vefatı ile görev oğlu İbrahim'e verilmiştir.⁶⁷

Bozcaada Kalesi'nde Fener Tabyası vardır. Bu tabyanın da dizdârları olduğu görülmektedir. 1688 yılında tabyanın dizdârı Hasan Ağa, 1756 yılında Fener tabyası dizdârı Yahya'dır. Emirleri altında yüzlerce bölük gönüllü yeniçeri, topçıyan, cebeciyan ve müstâhfızlar vardır. Bu askerlerin mevâciblerinin ödenmesi hakkında mukataa eminlerine arz ettikleri görülmektedir. Kalenin baş temsilcisidir.⁶⁸

2.3.2. Müstâhfızlar

Müstâhfız, asayiş ve güvenliği sağlamakla görevli, kalelerde düşman hücumuna karşı muhafız olan askerlerdir. Müstâhfızları genelde kale içinde aileleriyle birlikte oturur ve müstâhfızların kaleden ayrılmamaları istenirdi. Görevleri arasında değerli eşyaların paraların, vergi gelirlerinin saklandığı ve suçluların kapatıldığı hapishanenin bulunduğu kaleyi beklemek, vergi toplayanlara refakat etmek, şehrin asayişinin temininde yardımcı olmak, eşkıya takibinde bulunmak da görevleri arasındadır. Müstâhfızların başında kale dizdârı bulunur. Müstâhfızlardan sorumlu bir de ağa vardır.⁶⁹

Evliya Çelebi, eserinde Bozcaada'nın kale muhafızları hakkında şöyle bahseder:

*“Her sene Bursa ve Biga Sancağı beyleri gelip zeamet ve tımar erbabı ile 2000 asker muhafaza eder. Kale dizdârı (muhafızı), kethüdası (kâhya), çavuş, mehterbaşısı, kale neferleri vardır. İstanbul tarafından bir oda yeniçeri ağası ve başçavuşu, kâtip ile bir oda cebeci (asker), bir oda topçu ve dergâh-ı âlî (padişah kapısı) çorbacıları ve odabaşlıları her zaman hazır dururlar. Şeriat tarafından 150 akçe payesiyle, büyük kazadır”*⁷⁰ şeklinde bahsetmektedir.

⁶⁵Erhan Afyoncu, “Mevâcib”, *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 419.

⁶⁶Julide Akyüz, Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara (Şer'ıye Sicillerinin Sayısal ve Muhteva Analizi Denemesi), Ankara Üniversitesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 102.

⁶⁷BOA, C. AS. Nr. 1105- 4889.

⁶⁸BOA, AE. SÜL. II, Nr. 26-2641; BOA, AE. SOSM. III, Nr. 24-1676.

⁶⁹“Müstahfiz” *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 110-111.

⁷⁰Evliya Çelebi, *Seyahatname* (V. -VI. Cilt), s. 92a; Hasan Ali Göksoy, *a.g.e.*, s. 23.

Bozcaada muhafızlarının mevâcibleri Biga Sancağı'nın gelir kaynaklarından temin edilmektedir.⁷¹

1535-1614 yılları arasında yapılan Bozcaada tahrirlerinde askerî sınıf müstâhfız cemaati başlığı altında kaydedilmiştir. Bunlar tımar tasarruf eden müstâhfızlardır. Kaledeki hizmetleri karşılığı kendilerine dirlik verilmiştir. Ödenmesi gereken vergileri de devlete ödemişlerdir. Tahrir kayıtlarında müstâhfız cemaati için hem Müslüman sipahi hem de Hıristiyan sipahi mevcuttur. Üzerlerine kayıtlı görülen çiftlik ve zemin dağılımı da mevcuttur.⁷² Diğer yandan 16. yüzyıla ait bir mühimme defterinde Bozcaada Kalesi hisar gedikleri hakkında bilgi verilmiştir. Yazılan hükümde kale müstâhfızları daha yararlı hale gelmesi için kaledeki hisar gediklerinin yararlı beylere verilmesi emredilmiştir. Hükümde, hisar gediklerinin çocuklara, malûl ve düşkün ihtiyarlara verildiği öğrenilince gediklerin onlardan alınıp daha faydalı olacak şahıslara verilmesi emredilmiştir.⁷³

16. yüzyılda ve 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Bozcaada Kalesi'ndeki müstâhfız cemaati tımar tasarruf ederken, 17. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren müstâhfızların hepsi ulufelidir. Bu dönemde Bozcaada Kalesi müstâhfızlarının mevâciblerinin ödenmesini gösteren birçok arşiv kaydı vardır. 17-18. yüzyıllarda Bozcaada Kalesi müstâhfızları artık maaşlı askerlerdir. Ayrıca bu dönemlerde Bozcaada Kalesi'nin en kalabalık cemaatlerden biri muhafız (müstâhfız) cemaatidir.

Tablo- 2.5: 17.Yüzyılda Bozcaada Kalesi Muhafızlarının Mevâcibleri⁷⁴

Sene	Mevacib Türü	Nefer Sayısı	Yevm Miktarı (Akçe)	Toplam Mevacib (Akçe)	Ödeme Yapılan Yer
1619	Lezez	80	433	38.485	Bozcaada Kolyoz Balığı ve Tevabi Mukataası
1619	Reşen	81	419	37.983	Bozcaada Kolyoz Balığı ve Tevabi

⁷¹Feridun Emecen, "XVI- XIX. Yüzyıllarda Ege Adaları'nda Osmanlı İdari Teşkilatı", *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, (Ed. İdris Bostan), Ankara 2003, s. 25.

⁷²BOA, TD, Nr. 434, s. 40b, TD Nr. 490, s. 143, TD Nr. 702, s. 98, 99, TD Nr. 724, s. 91.

⁷³İbrahim Etem Çakır, 10 Numaralı Mühimme Defterinin (s. 179- 356) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2006, s. 51, 199, h. 190/281.

⁷⁴BOA, AE. SMMD. IV Nr. 56- 6496, Nr. 32-3659, Nr. 47-5323, Nr. 56-6577; AE. SAMD. III Nr. 73-7340; AE. SMST. II Nr. 30-2910; İE. AS. Nr. 4-275, Nr. 4- 316; İE. ML. Nr. 3-209.

					Mukataası
1620	Recec	80	418	36.992	Bozcaada Kolyoz Balığı Dalyanları ve Tevabi Mukataası
1620	Reşen	80	123	37.935	Bozcaada Kolyoz Balığı Dalyanları ve Tevabi Mukataası
1620	Masar	81	438	38.763	Bozcaada Kolyoz Balığı Dalyanları ve Tevabi Mukataası
1680-1681	Masar Recec Reşen Lezez	81	616	54.870	Bozcaada Kolyoz Balığı Dalyanları ve Tevabi Mukataası
1684	Lezez	81	665	190.140	Biga Hasları Mukataası
1701-1702	Masar Recec Reşen Lezez	82	665	253.410	Biga Livası Mukataası Malından

17. yüzyılda kaledeki müstâhfız sayısı ortalama 80-82 kişi arasında değişmektedir. Bozcaada Kalesi'ndeki müstâhfız nüfusunu diğer yerlerin kaleleri ile kıyasladığımızda Kıbrıs, Erzurum, Van gibi büyük kalelere göre oldukça düşük seviyede kalmaktadır. Diğer yandan Bozcaada Kalesi'nin müstâhfız nüfusunu Mardin, Harput, Kefe, Ahlat, Adilcevaz gibi kalelerle kıyasladığımızda Bozcaada'daki yaklaşık yada üstün seviyedeydi. 1572-1572 yıllarında Kıbrıs'taki Lefkoşa, Magosa, Baf, Girne, Limasol Kaleleri'nde toplam 882 nefer müstahfız görev yapmaktaydı. 1642'de ise 870 neferdi. 1636'da Mardin Kalesi 25, 1523'te Harput Kalesi 42 müstahfız vardı. 1609-1610 Van Kalesi'nde müstahfız nüfusu 300 nefer civarındaydı. 17. yüzyılın ortalarında Erzurum Kalesi 200- 281 nefer arasındadır. Kefe

Kalesi'nde 1520'lerde 96 müstâhfız vardı. Ahlat Kalesi'nde 1742 yılında 91, Adilcevaz'da 117 müstahfız vardı.⁷⁵

18. yüzyıldaki muhafızların mevâciblerinin Biga Livası ve Bozcaada mukataa gelirlerinden ziyade başka yerlerden de ödendiği görülmüştür. Mesela Saruhan Sancağı'nın gelirleriyle Bozcaada Kalesi muhafızlarının mevâcibleri ödenmiştir. Bozcaada Kalesi ve Eğriboz, Rodos, Midilli, Sakız Limni, Bender Kaleleri'ndeki muhafızların mevâcibleri 1697 senesinde Saruhan bölgesindeki saliyane hasları gelirleri ile ödenmiştir.⁷⁶ 1718 senesinde Bozcaada Kalesi muhafızlarının Masar, Recec, Reşen ve Lezez mevâcibleri, yani bir senelik mevâcibleri, Suğla (İzmir) Livası kazalarından sağlanan nüzul ve avarız vergilerinden karşılanmıştır. Mevâcibleri buradan ödenen muhafız sayısı 500, yevmiyelerinin toplamı 3.646 akçedir. Bozcaada Kalesi muhafızlarının Masar, Recec, Reşen ve Lezez 4 kıst mevâcibleri için, Suğla (İzmir) Livası'ndan ödenen miktar 1.290.284 akçedir. Bu miktar Dergâh-ı Âlî yeniçerilerinden olan Mustafa elinden teslim olunmuştur.⁷⁷ Bozcaada ve Limni Kaleleri muhafız mevâciblerinin ödenmesini ihtiva eden bir belgede, 1673 senesinde Bozcaada ve Limni neferlerinin (muhafızlar ve cebeciler) mevâcibleri Rodos cizyesi mukataa gelirleriyle ödenmiştir.⁷⁸

Bozcaada Kalesi müstâhfızlarıyla ilgili belgelerde bir de Fener Tabyası isimle anılan tabyadan bahsedilir. Genelde mevâcib belgelerinde Fener tabyası için "*Mevâcibât-ı Cemaat-ı Müstahfızân Tabya-ı Fener der Kala-ı Bozcaada*" şeklindedir.

Tablo- 2.6: 17-18. Yüzyıllarda Fener Tabyası Neferlerinin Mevâcibleri⁷⁹

Sene	Mevâcib Türü	Nefer Sayısı	Yevm Miktarı (Akçe)	Toplam Mevâcib (Akçe)	Ödeme Yapılan Yer
1672	Lezez	33	271	23. 483	Biga Mukataası ⁸⁰
1679	Lezez	33	271	17. 960	Biga Hasları

⁷⁵Orhan Kılıç, 2012, a.g.m., s.116.

⁷⁶BOA, AE. SMST. II Nr. 47- 4646.

⁷⁷BOA, İE. AS. Nr. 65- 5885, 8 Receb 1130 (7 Haziran 1718).

⁷⁸BOA, AE. SMST. III Nr. 6- 388, 26 Şevval 1184 (12 Şubat 1771).

⁷⁹BOA, AE. SÜL. II Nr. 27-2692, Nr. 26- 2641; AE. SMST. Nr. 30-2910; C.AS. Nr. 308-12749, Nr. 41-1874; AE. SAMD. III Nr. 69- 6962; AE. SOSM III Nr. 10-667; İE. AS. Nr. 68- 6134, Nr. 4-316; AE. SMMD IV Nr. 56- 6577.

⁸⁰Biga mukataasından Kale'ye Abdurahman Çavuş elinden teslim edilmiştir; BOA, AE. SMMD. IV, Nr. 56-6577,18 Zilhicce 1083 (6 Nisan 1673).

					Mukataası ⁸¹
1687	Recec, Reşen, Lezez	33	271	71. 949	Biga Mukataası Malından ⁸²
1689	Recec, Reşen, Lezez	33	271	71. 949	Biga Livası Mukataası malından ⁸³
1692	Recec, Reşen, Lezez, Masar	33	271	95. 932	Biga Livası Mukataası Malından ⁸⁴
1703-1704	Recec, Reşen, Lezez, Masar	33	271	95.932	Biga Livası Mukataası ⁸⁵
1732-1733	Recec, Reşen, Lezez, Masar	33	271	95.932	Biga Livası Mukataası Malından ⁸⁶
1758-1759	Recec, Reşen, Lezez, Masar	33	271	186.339	Biga Livası Mukataası Malından

Müstâhfızlara ait mevacib ödemelerini gösteren belgelerde ‘Müstahfız Odabaşı’ tabirine rastlanılmaktadır. Müstâhfız Odabaşı, kaledeki bölüğün inzibatıyla en çok ilgili olan kişilerdir. Orta veya bölük zabitlerindedir. 1685 senesine ait başka bir mevacib belgesinde Müstâhfız Odabaşı Ali’dir. Biga mukataasından sağlanan kaledeki müstâhfızların üç aylıkları kendisine teslim edilmiştir.⁸⁷

Müstâhfızların 1620 senesi Masar mevaciblerinin ödenmesini ihtiva eden belgede Müstâhfız Odabaşı olarak Yusuf’un oğlu Ahmed gösterilmiştir.⁸⁸ 1621 senesine ait

⁸¹Biga mukataasından Kale’ye Mehmed Çavuş elinden teslim edilmiştir; BOA, İE. AS. Nr. 4-316,12 Safer 1091 (14 Mart 1680).

⁸²Biga mukataasından Kale’ye Hasan Ağa elinden teslim edilmiştir; BOA, AE. SÜL. II, Nr. 26- 2641, 15 Muharrem 1100 (9 Kasım 1688).

⁸³Bozcaada Kalesi’ndeki sol gönüllüler cemaatinden Hasan Ağa’ya teslim edilmiştir; BOA, AE. SÜL. II Nr. 27- 2692, 12 Zilkade 1101 (17 Ağustos 1690).

⁸⁴28 Ocak 1693’de Bozcaada Kalesi Fener Tabyası Dizdârı Mustafa Çavuş tarafından mevâciblerin ödenmesini arz etmiştir. Biga Sancağı mukataa emini Ebubekir Ağa havale etmiştir; BOA, İE. AS.No: 68- 6134.

⁸⁵Biga mukataasından Kale’ye El-Hac Mehmed Dizdâr elinden teslim edilmiştir; BOA, AE. SAMD. III, Nr. 69- 6962.

⁸⁶BOA, C.AS. Nr. 308- 12749.

⁸⁷“Mahsub 14 Zilhicce sene 1096 an akçe-yi Mukataa- yı Hassa-hâ-yı Livâ-ı Biga an vacib sene 1096 an yed Ali Ser- oda -ı Müstahfızân cemaat-ı mezbûr.”; BOA, AE. SMMD. IV Nr. 32- 3659.

⁸⁸“...Bozcaada Kal’ası müstahfızlarının odabaşlarından olan Ahmed bin Yusuf nam kimesne...” ; BOA, İE. AS. Nr. 4-275, s. 4.

müstâhfızların Reşen mevaciblerinin ödenmesini ihtiva eden diğer bir belgede, Müstâhfız başı Yusuf Durmuş'tur.⁸⁹ 1621 senesi Lezez mevacibinin ödenmesini gösteren belgede kale müstâhfızlarının oda başlarından Hasan bin Abdullah gösterilmiştir.⁹⁰

Müstâhfızlara ait belgelerde bir diğer görevli 'kethüda'dır. Osmanlı Devleti'nde kethüda, mülkî ve askerî görevlilerin işlerini yürüten yardımcısıdır. Yeniçeri teşkilatında büyük zabitlerden birinin ünvanıdır. Buna Kul kethüdası ya da Ocak kethüdası da denir. Kethüda Bey, Yeniçeri Ağası'nın yardımcısı niteliğinde büyük zabitlerdendir.⁹¹ Kalelerdeki cemaatlerin Kethüda Beyleri de Cemaat Ağalarının yardımcısı denilebilir. Mevacib ödemesini gösteren bir belgede bahsedilen Kethüda, Müstahfızların Kethüda Beyi'dir. "*Bozcaada Kal'a'sı muhafızlarından seksen neferin kethüdaları olan Ahmed Kethüda nam kimesne*" denilmiştir. Ahmed Kethüda 80 neferden sorumludur.⁹²

1620 senesi Reşen mevacibinin ödenmesini gösteren belgede dört neferin adı, yevmiyeleri ve üç aylıkları (Reşen mevacibi) yazılmıştır. Muhafız Hüseyin Mehmed'in bir günlüğü dört akçe, toplam üç aylığı 252 akçe 26 Haziran 1620'de; ikinci nefer Ahmed Ömer'in bir günlüğü beş akçe, üç aylığı 290 akçe 2 Temmuz 1620'de; üçüncü nefer Mehmed Ramazan'ın günlüğü beş akçe, üç aylığı 180 akçe 23 Temmuz 1620'de tarihinde ödenmiştir. Dördüncü nefer Hacı Mustafa Yusuf'un günlüğü beş akçe, üç aylığı 180 akçenin ödenmesi 23 Temmuz 1620 tarihindedir.⁹³

1620 senesine ait başka bir belge de, Mehmed İbrahim adlı bir muhafızın Lezez mevacibi ödenmiştir. Mehmed İbrahim'in bir günlüğü beş akçe, üç aylığı 160 akçedir. Bu miktarın ödeme tarihi 22 Ekim 1620 tarihindedir.⁹⁴ 1621 senesinde müstahfız cemaatine ait Hamza Yusuf adlı iki kişinin ve bir de Abdullah diye bir kişinin toplamda üç kişinin 1620 Reşen mevacibleri ödenmiştir. Hamza Yusuf adlı neferlerin bir günlükleri beş akçedir. Fakat belgede sağ taraftan ilk yazılan Hamza Yusuf'un üç aylığının toplamı 85 akçe eder iken hemen onun yanındaki 'Diğer Hamza Yusuf' diye yazılan neferin üç aylığı 400 akçe kaydedilmiştir. Bir günlükleri beş akçe aynı olmasına rağmen üç aylıklarındaki bu farkın

⁸⁹ BOA, İE. AS. Nr. 4-275, s. 2.

⁹⁰ BOA, İE. AS. Nr. 4-275, s. 3.

⁹¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, MEB Basımevi, İstanbul 1993, s. 252; Mehmet Canatar, "Kethüda", *DİA*, C. 16, Ankara 2002, s. 332.

⁹² BOA, İE. AS. Nr. 4-275, s. 1.

⁹³ BOA, İE. AS. Nr. 3-226, s. 1, 24 Zilkade 1029 (21 Ekim 1620).

⁹⁴ BOA, İE. AS. Nr. 4- 275, s. 5, 6 Rebiü'l ahir 1030 (28 Şubat 1621).

sebebi tespit edilememiştir. Belgedeki üçüncü kişi Abdullah'ın bir günlük akçesi beş akçedir. Ayrıca bu mevaciblerin havale olunduğu belirtilmektedir.⁹⁵

2.3.3. Sağ ve Sol Gönüllüler

Osmanlı Devleti'nde gönüllü veya gönüllüyân denen gruplar için özel askerî teşkilat oluşturulmuştur.⁹⁶ Muharabe zamanında savaşa iştirak eden ve kale muhafazası hizmetinde bulunan askerlerdir. Yeniçerilerin imtiyazlarından ve yeniçerilik şerefinden istifade etmek üzere maaşsız olmak üzere alınan zümredir. Buldukları yerin yeniçeri serdarının defterinde kayıtlıdır. Harb zamanında gençler turnacılar vasıtasıyla serdarın kumandası altında bütün teçhizatlarıyla mensub oldukları 'orta'ya eşlik etmek suretiyle muharebeye katılıp orduda 'tashih bedergâh' tabiriyle yeniçeri ulufe defterine maaşlı olarak kaydolunur ve hakiki yeniçeri olurlardı. Yaşlıları da kalede muhafızlık yaparlardı. Gönüllü tabiri klasik döneminde Osmanlılar'ın taşrada istihdam ettikleri ulufeli ve muvazzaf askerler için kullanılmıştır. Yerlikulu yeniçerilerine gönüllü denilmektedir. Merkezden uzak topraklardaki kalelerde dizdâr emri altında 'gönüllüyân' adı altında 'müstahfız' ve 'beşlü' teşkilatları tarzında düzenli askerî birlikler vardır. Gönüllü tabiri klasik dönemde Osmanlılar'ın taşrada istihdam ettikleri ulufeli ve muvazzaf askerler için kullanılmış, bunlar 'yerli kulu gönüllüleri' adıyla anılmıştır. Bunların adları ilgili mahallin yeniçeri kumandanının defterinde kayıtlıdır.⁹⁷

17. yüzyıl'da Bozcaada Kalesi'nde bulunan gönüllüler cemaati sağ ve sol olarak ikiye ayrılmıştır. Kaledeki sağ ve sol gönüllülerin maaşları için, adaya en yakınında bulunan mukataalar gelir kaynağı olarak seçilmiştir. Biga Hâsısları ve Tevâbileri Mukataası ve Tuzla Mukataası, cemaatlerin 17-18. yüzyıllarda maaşlarının ödenmesini sağlamışlardır. Diğer yandan 17. yüzyılda, gönüllüler cemaatinin maaşları yakın kazalardan ödenmektedir. 1676 Bozcaada muhafazasında olan bu neferlerin mevaciblerini Biga Sancağı dâhilinde Lâpseki kazasındaki bazı köyler ve Okçular Karyesi vergileriyle ödemekle yükümlüydü. Hatta köylerin bazısının perâkende ve perişan halde olduğundan yeni bir tahrir yapılması ona göre vergi alınması istenmiştir. Her köyün tahammüllerine göre vergi yüklemesi yapılması için ve defter harici köy kalmamak üzere tekrar tahrir yapma ihtiyacı doğmuştur. Lâpseki Kazası'na bağlı vergi ödeyen toplam 36 köy yazılmıştır. Bennak resmi, hane

⁹⁵BOA, İE. AS. Nr. 4- 275, s. 8, 11 Şevval 1030 (29 Ağustos 1621).

⁹⁶Abdulkadir Özcan, "Gönüllü", *DİA*, C. 14, Ankara 1996, s. 152.

⁹⁷İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu I*, TTK Yayınları Ankara 1988, s. 330-331; Abdulkadir Özcan, "Gönüllü", *DİA*, C. 14, Ankara 1996, s. 152.

resmi, ağnam resmi, deştbanı tapu resmi vs. vergilerle kaza köylerinin ödemekle yükümlü olduğu miktar 3.136 akçedir.⁹⁸

Bozcaada Kalesi'ne mensup sol gönüllülerin sene 1671 Lezez ve sene 1672 Masar mevaciblerinin ödenmesi ile ilgili bir belgede ocaklık geliri olarak Tuzla mukataası gösterilmiştir. Belgeye göre nefer sayısı 65, yevmiyeleri 1.460 ve toplam ödenen miktar 258.416 akçedir. Ödenen akçenin üstüne “*Kıst 2*” yazılmıştır. Böylece Lezez ve Masar mevaciblerinin ödendiği belirtilmiştir. Adaya 3 Mart 1672 tarihinde Tuzla mukataasından ödenmiştir. Meblağ, Mehmed Çavuş'un elinden alınmıştır.⁹⁹ Sol gönüllüler cemaatinin sene 1673'de Lezez mevâcibi Biga Hasları mukataasından ödenmiştir. Bozcaada Kalesi'nden Abdullah Ağa bu mevacibin ödenmesine dair arz iletmiştir. Mevacibi ödenen sol gönüller cemaatine mensup nefer sayısı 65, yevmiyeleri 1.505 akçedir. Mevacibler için ödenen miktar 233. 227 akçedir. Meblağın ödeme tarihi 6 Mart 1673'tür. Ayrıca belgenin divanî yazı ile üst kısmına “*Ocaklığından Ola*” diye yazılmıştır. Biga mukataasından verildiği kast edilmiştir.¹⁰⁰

Bozcaada Kalesi sağ gönüllülerin 1673 yılındaki mevaciblerine dair de veriler bulunmaktadır. Buna göre Biga Hasları mukataa gelirlerinden ödenmiştir. Buna göre nefer sayısı 106, bunların yevmiyeleri 1.406 ve yıllık ödenen miktar ise 196. 210 akçedir. Mevacibler, 21 Şubat 1673 tarihinde Biga mukataa gelirlerinden ödenmiştir.¹⁰¹

1694 senesine ait bir belgede sağ ve sol gönüllüler ve Fener Tabyası neferlerinin mevacibleri Biga ve Tevabileri mukataası malından ödenmiştir. Belgede “*Hassa-hâ-yı Biga ve Kal'a-ı Bahrem nam-ı diğer Kızılca Tuzla Hassa-hâ-yı Cezîre-i Bozcaada ve Dalyan-hâ-yı Mahî Kolyoz ve Tevabi-hâ Mukataası 1104 senesine mahsub olmak üzere Bursa Paşası İsmail Paşa der uhde...*” ifadesi mevcuttur. Böylece Bursa Paşası İsmail Paşa Biga mukataası sorumluluğunda olduğu ve İsmail Paşa'nın bu has gelirlerinin bir kısmı Bozcaada Kalesi neferatları ocaklığından olduğu tespit edilmiştir.¹⁰²

⁹⁸BOA, D.AMH. d., Nr. 24534, s. 2-3.

⁹⁹BOA, AE. SMMD. IV, Nr. 48- 5535, 8 Zilkade 1082 (7 Mart 1672).

¹⁰⁰BOA, AE. SMMD. IV, Nr. 56- 6580, 18 Zilkade 1083 (7 Mart 1673).

¹⁰¹Belge de hangi mevâciblerin ödendiğine dair bilgi verilmemiştir. Fakat “*Mevâcibât-ı Gönüllüiyân-ı Yemîn Der Kal'a-ı Bozcaada An Vacib Sene 1082*” ifadesi kullanılmaktadır. BOA, AE. SMMD. IV Nr. 48- 5534, 11 Zilkade 1083 (28 Şubat 1673).

¹⁰²BOA, İE. AS. Nr. 28- 2481, 26 Receb 1105 (23 Mart 1694).

Tablo- 2.7: 17- 18. Yüzyıllarda Sağ ve Sol Gönüllüler Cemaatinin Mevâcibleri ve Miktarları¹⁰³

Cemaat	Sene	Mevacib Türü	Nefer Sayısı	Yevm Miktarı (Akçe)	Toplam Mevacib (Akçe)	Ödeme Yapılan Yer
Sol Gönüllüler	1688-1689	Recec, Reşen, Lezez	160	1.492	396.126 (Kıst 3)	Biga Livası Mukataası Malından ¹⁰⁴
Sol Gönüllüler	1689-1690	Masar ¹⁰⁵	160	1.492	132.042 (Kıst 1)	Biga Livası Mukataası Malından
Sağ Gönüllüler	1699-1700	Recec, Reşen, Lezez, Masar	163	1.487	526.398 (Kıst 4)	Biga Livası Gümrük Mukataası Malından ¹⁰⁶
Sol Gönüllüler	1699-1700	Recec, Reşen, Lezez, Masar	165	1.550	523.770 (Kıst 3)	Biga Livası Gümrük Mukataası Malından
Sol Gönüllüler	1702-1703	Recec, Reşen, Lezez, Masar	160	1.505	532.700 (Kıst 4)	Biga Livası Mukataası Malından ¹⁰⁷
Sol Gönüllüler	1703-1704	Recec, Reşen, Lezez, Masar	160	1.505	532.700 (Kıst 4)	Biga Livası Mukataası Malından ¹⁰⁸
Sağ Gönüllüler	1754-1755	Recec, Reşen, Lezez, Masar	159	1.451	462.289	Biga Livası Mukataası Malından ¹⁰⁹

¹⁰³BOA, İE. AS. Nr. 68-6134; AE. SMMD IV Nr. 56-6580, Nr. 48-5534, Nr. 48-5535; AE. SAMD. III Nr. 71-7199, Nr. 69- 6960; AE. SÜL. II Nr. 26-2643, Nr. 27-2692; AE. SMST. II Nr. 30-2910; AE. SOSM. III Nr. 10-667.

¹⁰⁴Bu meblağ, Biga Livası mukataası malından Bozcaada Kalesi'ndeki Gönüllüyân-ı Yesar Ağası Hasan Ağa'ya havale edilmiştir; BAO, AE. SÜL. II, Nr. 26-2643, 12 Zilkade 1101 (17 Ağustos 1690).

¹⁰⁵Belgede hangi mevâciblerinin ödendiği açıkça ifade edilmemiştir. Bu belgeyle paralel olan sol gönüllüler hakkında benzer bilgileri içeren 1101/1689 senesine ait başka bir belge de vardır. İlgili belgede tablomuzda satır ikide gösterildiği gibi Sol gönüllülerin 1101/1689 senesindeki Recec, Reşen ve Lezez mevâciblerinin ödendiğinden bahsedilmiştir. Bu yüzden bu seneye ait geriye bir tek Masar mevâcibi kalmaktadır. Bu Biga Livası mukataası malından ödenen 132.042 akçe meblağ sol gönüllülerin Masar mevâcibi diye düşünebilir; BOA, AE. SÜL. II Nr. 26- 2643, 12 Zilkade 1101 (17 Ağustos 1690); AE. SÜL. II Nr. 27- 2692.

¹⁰⁶Bu miktar, Biga Livası mukataasından Bozcaada Kalesi'ne Mehmed Dizdâr elinden teslim edilmiştir; AE. SMST. II Nr. 30- 2910, s. 4, 15 Ramazan 1113 (13 Şubat 1702).

¹⁰⁷Mevâciblerin Biga Livası mukataasından ödenmesine dair Hasan Ağa arz etmiştir. Bu meblağ, İsmail'e verilmiştir; BOA, AE. SAMD. III Nr. 71- 7199, 9 Muharrem 1118 (23 Nisan 1706).

¹⁰⁸Bu miktar, Biga Livası mukataasından Bozcaada Kalesi'ne El-hac Mehmedzide elinden teslim edilmiştir; BOA, AE. SAMD. III Nr. 69- 6960, 9 Muharrem 1118 (23 Nisan 1706).

¹⁰⁹Mevâcib Biga mukataası malından 1169'da elde edilen gelirlerle ödenmiştir. AE. SOSM. III No: 10-667.

Bozcaada'da bir gönüllü neferin bir günlük akçesi tespit edilebilmektedir. 18. yüzyılın sonlarına ait belgede Mustafa Hüseyin'in Sağ gönüllüler neferinin yaşlandığı ve hizmet edemez hale geldiğinden bahsedilmektedir. Yerine Abdullah'ın oğlu Kara Ali alınmıştır. Belgede, Mustafa Hüseyin'in bir günlük akçesi dokuz akçe olarak gösterilmiştir.¹¹⁰ Yine tıpkı Mustafa Hüseyin'in durumuna benzer aynı yüzyıla ait benzer başka belgede sol gönüllüler cemaatinden dokuz akçe ulufe ile nefer olan Mehmed Ahmed'in yaşlandığını bu yüzden işini bırakmak zorunda olduğu görülmüştür. Yerine nefer olarak Çelebi Ahmed uygun görülmüştür.¹¹¹ 18. yüzyılda kalede gönüllüler cemaatine mensub bir neferin ortalama yevmiyesi dokuz akçedir.

Bozcaada Kalesi'ndeki 17-18. yüzyıllarda en kalabalık cemaat şüphesiz gönüllüler cemaatiydi. Daha sonra bunları müstâhızlar takip etmekteydi. Gönüllülerin nüfusu sağ ve sol gönüllüler olmak üzere ortalama 320-330 kişi arasında değişmiştir. 16. yüzyılda Kıbrıs kalelerinde oluşturulan askeri teşkilat içerisinde gönüllülerin mevcudu 561 kişidir. 1571-1572 yıllarında Lefkoşa Kalesi'nde 254, Magosa Kalesi'nde 203, Baf Kalesi'nde 104 kişidir. Kıbrıs kalelerinde 17. yüzyılda toplam rakam değişmeden 1642 yılında Lefkoşa'da 254, Magosa'da 194, Baf kalesinde ise 113 kişi olduğu tespit edilmiştir.¹¹² 16. yüzyılda Van Kalesi'nde dönemin İran savaşlarından dolayı gönüllü nüfusu genelde 300-500 kişidir 1578 yılında bu sayı 800-1.000 arasındadır. 16. yüzyılın sonlarında Basra'da 53 bölük halinde 479 kişilik bir gönüllü mevcudu vardı. 17. yüzyılda Mısır'da gönüllü mevcudu 1.100 civarında tutulmaktaydı. Erzurum Kalesi'nde 402, Kars Kalesi'nde 1002, Hartus Kalesi'nde 200, Geçvan Kalesi'nde 100 gönüllü vardı.¹¹³ Bozcaada Kalesi'ndeki gönüllülerin nüfusu diğer kalelerdeki gönüllü cemaatinin nüfus miktarı açısından ortalama seviyededir.

¹¹⁰BOA, AE. SMST. III Nr. 99- 7468, 16 Cemaziyelevvel 1180 (20 Ekim 1766).

¹¹¹BOA, AE. SMST. III Nr. 154- 12152, 20 Şevval 1185 (26 Ocak 1772).

¹¹²Receb Dünder, Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya 1998, s. 167.

¹¹³Receb Dünder, Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya 1998, s. 167.

Tablo- 2.8: 17-18. Yüzyıllarda Bozcaada Kalesi Sağ ve Sol Gönüllüler Ağaları¹¹⁴

Sene	Gönüllüler Ağasının İsmi
1661	Sol Gönüllüler Ağası Abdurahman
1687- 1690	Sol Gönüllüler Ağası Hasan
1698- 1702	Sol Gönüllüler Ağası Hasan
1701- 1702	Sağ Gönüllüler Ağası İsmail
1705- 1707	Sol Gönüllüler Ağası Hasan
1754- 1756	Sol Gönüllüler Ağası Es-seyyid Ömer
1755- 1756	Gönüllüler Ağası Mehmed
1766- 1767	Sol Gönüllüler Ağası Mehmed
1766- 1768	Sağ Gönüllüler Ağası
1771- 1772	Sağ Gönüllüler Ağası Ali

Bu cemaate ait diğerk bir zabıt ise, sağ ve sol gönüllüler cemaati kethüdalığıdır. 1703 senesinde Haksız yere kethüdalığı elinden alınan Sağ Gönüllüler Kethüdası Ahmed Bey, kethüdalığının tekrar kendisine verilmesine dair arz etmiştir. Kendisi önceden 17 akçe ulufeyle Kale kethüdalığına atanmıştır. Daha sonra Seyyid Ahmed bin Mehmed yerine taleb de bulunmuştur. Sağ gönüllüler kethüdalığı ona tevcih olunmuştur. Seyyid Ahmed bin Mehmed yevmi dokuz akçe ile Ahmed Bey'in makamına geçmiştir. Bu durumdan memnun olmayan Ahmed Bey'de kethüdalık görevinin tekrar kendisine verilmesini talep etmiştir.¹¹⁵

2.3.4. Cebeciler

Savaş aletleri yapan, muhafaza eden, bu aletleri ordu savaşmadan önce menzillere ve tabyalara taşıyan bir kısım ordu mensublarına verilen ünvanıdır. Cebenin terim anlamı 'zırh' tır. Cebeci bugünkü anlam karşılığında "tüfekçi ustası" manasındadır.¹¹⁶ Cebeciler, tıpkı Osmanlı askeri teşkilatına göre Cebeci Ocağı diye bilinen ocak sahibiydiler. Kapıkulu

¹¹⁴BOA, AE. SÜLL. II Nr. 26-2643, Nr. 27-2692; AE. SMST. II Nr. 30-2910, Nr. 13-1269, Nr. 49-4923, Nr. 13-1269; AE. SMST. III Nr. 154-12152, Nr. 99- 7468; AE. SAMD. III, Nr. 71-7199, Nr. 69- 6960; AE. SOSM III Nr. 10-667.

¹¹⁵BOA, AE. SMST. II, Nr. 13- 1269.

¹¹⁶Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul 1993, s. 262; Yasemin Kılıçarslan, "Cebeci", *DİA*, C. 16, Ankara 1993, s. 182.

ocaklarının yaya kısmından bölük ve cemaat olarak iki kısma ayrılan Cebeci Ocağı, Yeniçerelere ait ok, yay, tüfenk, kılıç, kürek, kazma, barut, fitil, kurşun, zırh gibi harb araç gereçlerin tedarikini sağlar, onları muhafaza ederlerdi. Bunlar silahların her türlü bakımından, temizliğinden, tamirinden sorumlulardır. Kalelere silah ve cephaneye gönderilmesi oralarda cephanenin kurulması muhafazası cebecilere aitti. Bu kalelerde silah, cephane, barut vesaire harp levazımatlarının muayeneleri, kontrolleri ve tedariki Cebeci başına aitti. Kalelerdeki cebecilerin başında zabitleri vardı. Kalelerde hizmet eden cebecilerde yeniçeriler gibi üç sene müddetle kale hizmetinde bulunur ve sonra merkeze çağrılarak yerine başkası gönderilirdi. Cebeci Ocağı'na mühimmat temini levazımatların ambara konulması çeşitli bölgelerden ya da belirli esnaflardan ok, tüfenk, iplik, külünk (siper kazmak veya kaya oymak için kullanılan alet) gibi bazıları sağlanmıştı. Cebhane ambarından giren çıkan her türlü mühimmat ve levazımatın kaydı tutulurdu ve her sene muhasebesi görülürdü. Cebecibaşı ve cebeci kâtibi bu hususlardan sorumlu tutulmaktaydı.¹¹⁷

Bozcaada Kalesi'ndeki, cebecilerle ilgili yüzyıllara göre sayıları ve mevacib ödemelerini gösteren arşiv kayıtları vardır. 17-18. yüzyıllara ait bu belgelerde cebecibaşılarının isimlerine de ulaşılmıştır. 1673 senesinde Bozcaada Kalesi'ndeki Cebecibaşı Ebubekir'dir.¹¹⁸ 1699 senesinde Bozcaada Kalesi'ndeki Cebecibaşı İsmail Ağa'dır.¹¹⁹

Bozcaada Kalesi'ndeki cebeciler ve cebeci zabitleri hakkında en erken tarihli arşiv kaydı 17. yüzyıla aittir. Belgeler kaledeki cebecilerin mevaciblerinin ödenmesi hakkında bilgiler ihtiva eder. 1672 senesinde kale cemaatından kale muhafızı ve cebecilerin Reşen ve Lezez mevacibleri ödenmiştir. Toplam nefer sayısı 172, yevmiyeleri 1.660 akçe ile toplam mevacib tutarı “192. 220 kıst 2” olarak yazılmıştır. “Kıst 2” derken iki tür mevacibin (Reşen ve Lezez) bu miktardan ödendiği kastedilmiştir. Bu miktar, İzmir İskelesi mukataasından ödenmiştir. Zira belgenin üst kısmında divanî yazıyla “*İzmir Gümrüğünden verile*” yazılmıştır.¹²⁰

¹¹⁷İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu II*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 3-6, 12-14.; Yasemin Kılıçarslan, “Cebeci”, *DİA*, C. 16, Ankara 1993, s. 183.

¹¹⁸BOA, AE. SMMD. IV Nr. 56- 6579, 18 Zilhicce 1083 (6 Nisan 1673).

¹¹⁹BOA, AE. SMST. II Nr. 49- 4923.

¹²⁰BOA, AE. SMMD. IV Nr. 47- 5323, 27 Zilkade 1082 (27 Mart 1672).

1673 senesine ait belgede, Bozcaada Kalesi'ndeki cebecilerin, topçuların ve kapıcıların Lezez mevacibleri bu sene de beraber ödenmiştir. Cebecilerin sayısı 16, toplam yevmiyeleri 126 akçe iken Cebecilerin hesap edilmiş Lezez miktarı 11.151 akçe tutarındadır. Bu miktar Biga Livası mukataasından ödenmiştir (5 Nisan 1673).¹²¹

1702 senesine ait belgede Cebecilerin nefer sayısı 16, yevmiyeleri 143 akçe, toplam ödenen miktar 50.322 akçe olarak gösterilmektedir. Biga Livası Mukataası malından sağlanmıştır.¹²²

1726 tarihli çeşitli yerlerin kale neferleri ve yevmiyelerini gösteren defterde, Bozcaada Kalesi cemaatleri muhafızlar, topçular, cebeciler, sol ve sağ gönüllüler ve fener tabyası müstahfızlarıdır. Yevmiyeleri Biga Livası ve Bozcaada mukataa gelirlerinden ödenmiştir. Toplam nefer sayısı 499 yevmiye 4.307 akçedir.¹²³

Bozcaada'da cebeci cemaatinin 1673 yılında 16 kişi, 1702 yılında 16 kişi, 1726 yılında 20 kişidir. Bozcaada'daki cebeci nüfusunu başka yerlerle kıyaslanıldığında düşük seviyededir. Kalelerde genelde cebeci sayısı çok yüksek tutulmamıştır. Kıbrıs kalelerinde 1571-1572 yıllarına ait kayıtlarda Lefkoşa Kalesi'nde 31 Magosa Kalesi'nde 32 nefer olmak üzere toplamda 63 nefer bulunmaktaydı. 1642 yılında ise bu sayı 65 yükselmiştir.¹²⁴ 1609-1611 yıllarında Van Kalesi'nde cebecibaşı dâhil yedi- on cebeci hizmet vermekteydi. 1755-1756 yıllarında Batum Kalesi'nde müstahfız ve azeblerle birlikte yazılan 121 neferin bir kısmı cebecilerdi, aynı yıl Ahalkelek Kalesi'nde 20 nefer yerli topçu ve cebeci bulunduğu görülmüştür.¹²⁵

Bozcaada Kalesi cebeci ambarlarında bulunan silah ve mühimmat miktarı ve savaş aletlerinin satın alındığını gösteren 1692 senesine ait defter vardır.

¹²¹BOA, AE. SMMD. IV Nr. 56- 6579, 18 Zilhicce 1083 (6 Nisan 1673).

¹²²BOA, AE. SMST. II Nr. 30-2910, s. 6, 15 Ramazan 1113 (13 Şubat 1702).

¹²³BOA, D. AHM. d. Nr. 24793, s. 3.

¹²⁴Receb Dünder, Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya 1998, ss. 178-179.

¹²⁵Orhan Kılıç, 2012, a.g.m., s. 108.

Tablo- 2.9: 1692 Yılında Bozcaada Kalesi'ne Gönderilen Levazım Listesi¹²⁶

Levazımın Adı	Miktarı
Varil	300 aded
Kese-i Meşk (Su Tulumu)	300 aded
Burgu	5 aded
Gav Sale (Öküz)	5 aded
Katran	20 kantar
Barut Fıtil	20 kantar
Temur (Demir) Ham	20 kantar
Mismar (Çivi)	2 kantar
Kece / Kiçe Bıçağı	30 aded
Yay Cülle (Yay Çulu)	200 aded
Sağır ve Kebîr	20 aded
Destere	20 aded
Burgu	20 aded
Silah	200 aded
Revgan-ı Sade (Sade Yağ)	300 kıyye
Köhne Alet (Tersane-i Amire'den)	20 kantar

Askerlerin et ihtiyacının karşılanması, cephaneye, mühimmatın taşınması ve askerî sevkiyatın sağlanması için büyük miktarda küçük ve büyükbaş hayvanlara ihtiyaç duyulmuştur. İhtiyaç duyulan yük hayvanları ya kiralama ya da satın alma yoluyla sağlanmaktadır.¹²⁷ Adaya da 1692 yılında beş öküz gönderilmiştir. Bedeli Bayramiç Kazası gelirlerinden sağlanmıştır.¹²⁸

¹²⁶BOA, İE. AS. Nr. 28-2515, s. 2, 4.

¹²⁷Uğur Demlikoğlu, "H. 1142 Tarihli Büyük Kale Defterlerine Göre Hamedan Kalesi Piyade ve Süvari Levendleri" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 24, S. 1, Elazığ 2013, ss. 290- 291.

¹²⁸BOA, İE. AS. Nr. 28- 2515, s. 2, 4 Cemaziyelevvel 1103 (23 Ocak 1692).

Deftere, Bozcaada Kalesi'ne nakledilen top çeşitleri ve mühimmatları hırdavatları sayılarıyla beraber yazılmıştır. Bu kısımda ki levazımların masrafları Tophane Nazırı tarafından ve Bayramiç Kazası'ndan Biga Livası malından verilmiştir.¹²⁹

Tablo- 2.10: 1692 Yılında Bozcaada'ya Gönderilen Top Çeşitleri ve Diğer Mühimmatlar¹³⁰

Levazımın Adı	Miktarı
Top Kundağı	15 aded
Top Sarığı	100 aded
Tomar Kaşuğu (Demir Kaşık)	100 aded
Köhne	10 aded
Yüz Dirhemlik Top Aleti	2 aded
Vezne-i Top (Ağır Top)	20 aded
Sikayet (Su Dağıtıcı)	20 aded
Mismar-ı Âhenîn (Demir Çivi)	10 kıyye
Mismar (Çivi)	2 kantar

Mısır'dan satın alınıp Bozcaada Kalesi'ne gelen barut fitilleri ile ilgili belgede, fitilin 100 kantarının ihraç olduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca fitillerin Bozcaada'ya nakledildiğine dair Divân-ı Hümâyûn'a ve Cephane-yi Amire'ye bildirilmiştir.¹³¹

18. Yüzyılda Bozcaada Kalesi'nin ihtiyacı kadar Tophane-i Âmire'de top dökülmesi kararı alınmıştır. Tophane'de çeşitli çapta 22 tane Dalyan topları yapılmıştır. Bu topların çapları 16 ve 21 karış uzunluğundadır.¹³²

2.3.5. Topçular

Topçular cemaati için 'Dopçiyân' tabiri kullanılmaktadır. Topçu ocağına topçu temini acemi ocağından sağlanırdı. Topçu için alınan efradlar ilk önce ocağa şakird olarak kaydedilirdi. Kapıkulu efradının evlenmelerine müsaade gelince kuloğlu denilen topçu ocaklıklarının babalarının ocaklarına kaydedilmeleri kanun oldu. Top dökücüler şakirdlikten yetişerek ustalığa ve dökücü başlığına kadar çıkarlardı. Topçu ocağı

¹²⁹BOA, İE. AS. Nr. 28- 2515, s. 2, 4 Cemaziyelevvel 1103 (23 Ocak 1692).

¹³⁰ BOA, İE. AS. Nr. 28- 2515, s. 2, 4.

¹³¹BOA, C.AS. Nr. 435- 18111, 15 Zilkade 1108 (5 Haziran 1697).

¹³²BOA, C.AS. Nr. 321- 13265, 18 Zilkade 1199 (22 Eylül 1785).

efradından iyi hizmeti görülenler faydalı olanlar ya ortalarında terfi ederlerdi ya da bölüğe tımara çıkarılırdı.¹³³

Topçu bölükleri ve topçu ortaları Nizam-ı Cedid'e kadar Ağa Bölüğü ve Cemaat olarak iki kısımdı. En kalabalık bölük birinci bölüktür. Ayrıca bu bölük Ağa Bölüğü olarak görülmüştür. Kapıkulu veya Dergâh-ı Âlî topçuları hudutlarla ve sahil kalelerde hizmet ederlerdi. Bunların başlarına Topçular Ağası, topçubaşı ve diğer tabirle 'Sertopî' denilen kişi getirilirdi. Kale topçuları kale dizdârlarının (kale muhafız kumandanı) nezaretleri altındaydılar. Kapıkulu topçularından başka bazı kalelerde tımar sahibi yerlikulu topçularda vardı. Bir şakird nefer topçuluğuna geçmek için kendi sahasına göre dökücü veya topçu imtihanına girerdi.¹³⁴

Topçu ocağındaki zabitlerin başında Topçubaşı (Sertopî) adlı bir ocak kumandanı ile dökücübaşı, ocak kethüdası ve çavuşu tarzında büyük zabitler çorbacı bölükbaşı, dökücü halifeleri isimlerinde diğer zabitler ve bir de ocak kâtibi vardı. Bölükbaşılar hem topçu ve hem topçu ustası olmak üzere iki sınıftı. Her bölük ve cemaatte bölükbaşılardan sonra odabaşılar ve vekilharçlar gelmekteydi. Topçubaşidan sonra top dökücü ustası kendi kısmının en büyük zabitiydi. Top dökücü için Osmanlıca'da Ser-rihtef tabiri kullanılmaktaydı. Bu top dökücü kısmının Topçu ocağı kethüdasından başka bir kethüdası da vardı. Topçubaşı, dökücübaşı, tophane nazırı, top dökücüleri kethüdası, topçu emini ve topçu çavuşu birinci sınıf amirlerdi. Topçu ocağının dökücü kısmında top fırını mimarı, topçu halifeleri ve ambar kâtibi denilen muavinler ikinci sınıf zabit ve memurlardı.¹³⁵

Kalelerdeki top, gülle ve barut miktarları top cinsleri zaman zaman yoklanarak miktarları tespit edilirdi. Kale döğmeğe mahsus yapılan toplar en aşağı sekiz okka ağırlığından başlayarak 10, 11, 14, 16, 20, 22 okka ağırlığındaydı. Osmanlılar taş gülle kullanmışlardır. Bunu demirden tefrik için (taş gülle) derlerdi. Bazı belgelerde taş gülle yerine 'demirtaş' ifadesi kullanılmaktaydı. Osmanlıların kullandığı topların adları vesikalarda şayka, pranki, havayî (havan topları), zarbazen, bacalaşko vesaire isimlerden bahsedilir. 17. yüzyıl ortalarına kadar zarbazen, miyâne, şahî zarbezan, şakloz, pranki, bedoluşka (becoluşka/ bacaluşka), marten, ejderdehen, kolonborna, miyane salyemez, havan topları kullanılmıştır. Toplarda kullanılan barutlara eski vesikalarda 'top otu'

¹³³İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu II*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 37, 41; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul 1993, s. 512.

¹³⁴İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1988, a.g.e., ss. 52-54.

¹³⁵İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1988, a.g.e., s. 59.

denilirdi. Osmanlılar demir, bakır ve tunçtan top dökerdi. Bu husus Anadolu'daki madenlerden sağlanırdı.¹³⁶

Kalelerdeki topçularla top ve cebehaneler zaman zaman yoklanır ve noksanları ikmal edilirdi. 16. yüzyılda deniz muharebelerinin olması nedeniyle sahildeki kalelerin bütün levazımının ve müstahfızlarının noksan olmamasına dikkat edilirdi.¹³⁷

Topçular cemaatinin mevacib hesapları, Maliye piyade kaleminde yapılırdı. Topçuların birinci cemaati, ağa bölükleri adıyla beş bölüktür. Her bölükte birinci nefer bölükbaşısıdır. Ulufe defterlerinde her adın altına rakamla Topçu zabıt ve neferinin yevmiyesi yazılmıştır. 16. yüzyılın ortalarında Topçubaşı'nın yevmiyesi 60 akçe, kethüda ile kâtibin ki 25'er akçe civarındaydı. Neferlerin yevmiyeleri altı ila sekiz akçe arasında olup, bu miktarlar sonradan artmıştı.¹³⁸

1673 senesinden Lezez mevaciblerinde Bozcaada Kalesi topçularının nefer sayısı 40 olarak kayıtlıdır. Bunların yevmiyeleri 250 akçe olup üç aylık Lezez mevâcibleri toplam 62. 156 akçedir. Topçuların bu maaşları Biga mukataası gelirlerinden ödenmiştir. Topçularla birlikte cebecilerin ve kapıcıların da Lezez mevâcibleri ödenmiştir. Topçu 40, cebeci 16, bevab 6 neferdir. 17. yüzyılda kalede topçuların sayısının yüksek tutulmasına önem verilmiştir.¹³⁹ Stratejik öneminden dolayı toplar düşman gemilerine açık konumdadır. Kalede topçu sayısını yüksek tutmak olası bir saldırı durumuna karşı alınan tedbirdir.

1688 senesine ait kayıta Bozcaada Kalesi'nde bulunan topçu neferlerinin sayısı 40'tır. Bu yılda topçuların yevmiyeleri 251 akçe iken toplamda ödenen üç aylık maaşları 66.375 akçeye ulaşmıştır. Recec, Reşen ve Lezez mevacibleri Biga Livası mukataası malından ödenmiştir. Topçu cemaatinden Uluç Ağa'ya havale edilmiştir (21 Mayıs 1689).¹⁴⁰

Bozcaada Kalesi Topçuların, 1700 yılı sonuna kadar olan bir senelik dört kıst mevacibi Biga Livası Gümrük Mukataası malından ödenmiştir. 18. yüzyılın başında Bozcaada Kalesi'nde topçu sayısı 40'tır. Yevmiyeleri 250 akçe olup, toplam ödenen akçe

¹³⁶İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1988, a.g.e., ss. 48- 50, 56.

¹³⁷İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1988, a.g.e., s. 51.

¹³⁸İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1988, a.g.e., s. 61.

¹³⁹BOA, AE. SMMD. IV Nr. 56- 6579, 18 Zilhicce 1083 (6 Nisan 1673).

¹⁴⁰BOA, AE. SÜL. II, Nr. 6-533, Cemaziyel-ahir 1100 (Nisan 1689).

miktarı 88.500'dür (28 Temmuz 1701).¹⁴¹ Diğer mevacib ödemesi topçular ve dergâh-ı âlî muhafızlarının 1700 senesine ait Reşen ve Lezez mevacibleri birlikte ödenmiştir. Toplam nefer sayısı 97, yevmiyeleri 491, toplam üç aylık mevacib miktarı (Reşen ve Lezez) 76.286 akçedir. Midilli cizye mukataasından ödenmiştir (17 Temmuz 1701).¹⁴²

Bozcaada'da 17. yüzyıl ve 18. yüzyılın başlarında ortalama 40 topçu bulunmaktadır. Bozcaada Kalesi'ndeki topçu sayısı ile Limni Adası, Van Kalesi ve Ahalkelek Kalesi'ndeki topçu sayısını karşılaştırıldığında Bozcaada'da daha fazladır.¹⁴³ Kıbrıs Adası'nda 1642 yılında Lefkoşa, Magosa, Baf ve Girne Kaleleri'nde toplam 268 topçu vardır. Diğer yandan Bozcaada Kalesi'ndeki topçu sayısı Kıbrıs Kaleleri'ndeki ile kıyaslandığında oldukça düşüktür.¹⁴⁴

2.3.6. Kapıcılar

Arapçada 'bevvâb, bevvâbîn' ve Farsçada (çoğul) 'Bevvâbân' terimi Türkçede kapıcılar anlamında kullanılmıştır. Sarayın kapılarını bekleyen görevliye 'bevvâb' denir. Mülkî amirlere ait sarayların ve kalelerin kapılarını korumakla sorumludurlar. Kale girişleri güvenliğinden ve kale ile dış dünya arasındaki irtibattan sorumlu görevlilerdir.¹⁴⁵

17. yüzyılda Bozcaada Kalesi'nde bevvab bulunmaktadır. Bozcaada Kalesi'ne 10 akçe ulufeyle bevvab olan İbrahim Dursun vefat etmiştir. Yerine 10 akçe ulufeyle Hasan 16 Mart 1673 tarihinde atanmıştır.¹⁴⁶

Bozcaada Kalesi bevvablarının 1673 Lezez mevacibleri Biga Livası mukataasından ödenmiştir. Bu belge aynı zamanda cebeci ve topçuların da Lezez mevâciblerinin ödemelerini göstermektedir. Bevvabların sayısı altı, yevmiyeleri altı ve toplam ödenen miktar 15.310 akçedir.¹⁴⁷ 1696- 1697 senesi mevâcibleri Biga Livası ve Tevabileri mukataası malından ödenmiştir. Nefer sayısı altı, yevmiyeleri altı ve toplam akçe miktarı 12. 316 akçe tutarındadır.¹⁴⁸

¹⁴¹BOA, AE. SMST. II Nr. 30-2910, s. 3, 15 Ramazan 1113 (13 Şubat 1702).

¹⁴²BOA, AE. SMST. II Nr. 35- 3471.

¹⁴³Yasemin Demircan, 2014, a.g.e., s. 72; Orhan Kılıç, 2012, a.g.m., s.109.

¹⁴⁴Receb Dünder, Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya 1998, s. 179-180.

¹⁴⁵Abdülkadir Özcan, " Kapıcı", *DİA*, C. 24, Ankara 2001, s. 345; Yasemin Demircan, 2014, a.g.e., s. 72

¹⁴⁶BOA, İE. AS. Nr. 14- 1385.

¹⁴⁷BOA, AE. SMMD. IV Nr. 56- 6579, 18 Zilkade 1083 (7 Mart 1673).

¹⁴⁸BOA, İE. TZ. Nr. 7- 672 (9 Zilkade 1108/30 Mayıs 1697) (Arka Sayfa).

18. yüzyılda bevvâbların mevacib ödemeleri Biga Livası mukataasından ödenmiştir. 1700- 1701 arası bevvâbların bir senelik mevaciblerinin ödeme tutarı 10.240 akçedir. Biga Livası gümrük mukataası malından 28 Temmuz 1701 tarihinde ödenmiştir.¹⁴⁹

Bozcaada Kalesi'ndeki bevvâblar için Muhâfız-ı Bevvâbân tabiri de kullanılmaktadır. 1705'te bevvabların mevacibleri Biga Livası Hasları mukataasından ödenmiştir. Nefer sayısı altı, yevmiyeleri altı, toplam ödenen akçe miktarı 21.240 akçedir.
150

17.- 18. yüzyıllarda Bozcaada'da altı bevvâb var iken Limni Adası'nda 1490, 1519, 1535 yıllarında bir bevvâb bulunmaktaydı. Limni'de 1642-1643 tarihli deftere göre bevvâb sayısı artırılmış, bu görevi yürütenler bir bölük halinde toplanmıştır.¹⁵¹

2.4. Vakıf Görevlileri

Vakıf görevlileri padişah beratı ile vazifelerini yerine getirdiklerinden dolayı, Osmanlı toplumunda askerî sınıfa mensupturlar. Ayrıca vazife yaptıkları vakfın gelirlerinden maaş aldıkları için ehl-i mürtezika, ehl-i vakıf ya da ehl-i vezaîf diye adlandırılırlardı. Mütevelli, müderris, sıbyan muallimi, hatîb, imâm, kayyum, hafız, müezzîn, cabi gibi vakıf görevlilerinin icra ettikleri görevlerine, cihet veya çoğulu cihât denilmektedir. Vakıf görevlileri iki grupta incelenmektedir. Birincisi; cihât-ı ilmiye olup müderris, imâm, hatîb, mütevelli, hafız ve cabi gibi görevliler bu gruba girmektedir. İkincisi ise ilim tahsiline ihtiyaç olunmayan cihât-ı bedeniye grubudur. Bu grupta ise kayyum, türbedar ve hizmetçi gibi görevliler bulunmaktadır.¹⁵²

2.4.1. İçkale (Hüdavendigâr-Hünkar) Camii Vakfı Görevlileri

Camii, adanın inşa edilen ilk camiisi, İçkale Camii Vakfı'da adadaki ilk vakıftır. Vakıfla ilgili en erken kayıtlar 17. yüzyıla aittir. Camiye ait bir vesikada vakfı için "*Bozcaada Kalası'nda Sultan Mehmed Han Gazî edamu'l-lâhu Te'ala devletlü hazret*

¹⁴⁹BOA, AE. SMST. II Nr. 30-2910, s.1 (15 Ramazan 1113/ 13 Şubat 1702).

¹⁵⁰BOA, AE. SAMD III Nr. 73- 7340, (16 Cemaziye'l-evvel 1117/ 5 Ekim 1705).

¹⁵¹Yasemin Demircan, 2014, a.g.e., s. 72.

¹⁵² Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osav Yayınları, İstanbul 1996, ss. 341-342; Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul 1993, s. 577, 624.

evkafına” ifadesi kullanılmaktadır. Bu vakfın diğer adı Fatih Sultan Mehmed Han Vakfıdır.¹⁵³

2.4.1.1. Mütevellî

17. yüzyılda İçkale Camii Vakfı'na mütevellî ataması gerçekleşmiştir. Yevmi yedi akçe olmak üzere Yunus vakıf mütevellîsi atanmıştır (27 Haziran 1664).¹⁵⁴ 1675 yılında Mehmed bu vakfa mütevellî olarak atanmıştır. Mütevellî maaşı Bozcaada cizye mahsülü malından sağlanan gelirlerle verilmiştir. Mehmed, İçkale Camii vakfına yevmi sekiz akçeden mütevellî olarak atandığı bir senelik maaşı (1674) 2.880 akçeyi Bozcaada eminden almıştır. Diğer bir belgede Mehmed on akçe yevmiye ile vakıf mütevellîsi olduğu, bir senelik (1674) maaşı 3.600 akçeyi Bozcaada'da cizye malını toplamaktan sorumlu Emin Abdullah Ağa'dan almıştır (11-20 Ekim 1674).¹⁵⁵

1676 senesinde Bozcaada'nın önde gelenleri arasında mütevellîye karşı hoşnutsuzluk oluşmuştur. Bu yüzden vakfa yeni bir mütevellî tayin edilmiştir. İçkale Camii Vakfı'nda vakıf mütevellîsi Mehmed, vakfa ait iki yük akçeyi kendi lehine kullanıp, vakfı zarara uğratmıştır. Ayrıca Mehmed'in kale ahalisinden olmadığı ve iki defa mütevellî seçildiği söylenmektedir. Yerine vakfa mütevellî olarak Mustafa seçilmiştir.¹⁵⁶ Aynı belgede bu vakfın nazırı Bozcaada Kalesi'nden Dizdâr Ali'dir. Belgenin sonuna “*Ali dizdâr kal'a-ı Bozcaada nazır vakf-ı mezbûr*” ifadesi yazılmıştır. Bozcaada Kalesi dizdârı Ali, hem kalede dizdâr hem de camiinin vakfına nazır olmuştur. Yaşanan bu hoşnutsuzluktan dolayı bundan sonra her kim Bozcaada Kalesi'nin dizdârı olursa vakfın nazırı da olma şartı öne sürülmüştür (Mayıs- Haziran 1676).¹⁵⁷

Bozcaada'nın ileri gelenleri, İçkale Camii Vakfı'nda yevmi yedi akçe ile vakıf mütevellîsi olan Hasan bin Mustafa'nın bu göreve uygun olmadığı kanısına varmıştır. Mütevellî aynı zamanda tüccardır. Onun yerine göreve Mustafa Halife bin Ahmed uygun görülmüştür. Konu hakkında görüşlerini belirtmek için Bozcaada Kalesi Müstahfız Dizdâr'ı Elhac İbrahim'e arz yazılmıştır. 29 Aralık 1715 tarihinde Ruus-ı Hümâyunu'nda onayı alınması üzerine yeni mütevellî görevine başlamıştır. Mustafa Halife aynı zamanda

¹⁵³BOA, İE. ML. Nr. 16-1496, s. 1.

¹⁵⁴BOA, İE. ML. Nr. 16-1496, s. 1.

¹⁵⁵BOA, İE. ML. Nr. 16-1496, s. 2 (arka yüz) - s. 3 (arka yüz).

¹⁵⁶BOA, AE. SMMD. IV, Nr. 23- 2578.

¹⁵⁷“*Kal'a-ı mezbûrda her kim dizdâr olursa câmi-i mezbûraya nazırdır fermân sultanumundur. Rebbiü'l evvel sene 1087/ Mayıs- Haziran 1676.*” BOA, AE. SMMD. IV. Nr. 23-2578.

İçkele Camiisi'nde müezzîndir. 1722-1723 senesinde İçkale Camii (Hüdavendigâr) Vakfı'na müteveli olan Mustafa Halife bir senelik maaşını Biga mukataası emini Mehmed Ağa'nın elinden teslim almıştır (11 Nisan 1723).¹⁵⁸

2.4.1.2. Diğer Görevliler

Arşiv kayıtlarında 17. yüzyılda İçkale Camii'ne atanan birçok görevlinin tayin belgeleri mevcuttur.

Tablo-2.11: 17. Yüzyılda İçkale Camii/ Mektebi Görevlileri¹⁵⁹

Görevli	Akçe Olarak Günlük Ücretleri
Vâiz ve Nasih	15
İmâm	10
Müezzîn-i Sani	10
Hatîb	10
Mekteb Hocası	10
Devr-hân	2

İçkale Camii görevlilerinin maaşları Bozcaada cizye malından sağlanan gelirlerle ödenmiştir. Görevliler maaşlarını Bozcaada cizye gelirlerini ve mukataa mahsüllerini toplamaktan sorumlu olan ağalardan teslim almışlardır. Tablodaki imâm, müezzîn, hatîb, mekteb hocası, devr-hân yevmiyelerini Bozcaada cizyesi malından, vâiz ve nasih ise Bozcaada mukataa mahsulü gelirlerinden almaktadır. Özellikle camiiye yeni atanan bazı görevlilerin maaşları Bozcaada cizyesinden ödenmesi adına 26 Kasım 1658 tarihinde bu

¹⁵⁸BOA, C.EV. Nr. 248- 12363.

¹⁵⁹ BOA, İE. ML. Nr. 16-1492, Nr. 16-1496, Nr. 24-2332; İE. EV. Nr. 2-125; AE. SMMD. IV Nr. 23-2578.

konuda bizzat bir berat yazılmıştır. 17. yüzyıl belgelerinin bir kısmında bu berattan sıkça bahsedilmektedir. Bu beratta Kozluca ve Tuzla mukataasından Bozcaada İçkale Camii'ne tayin olunan görevlilerin maaşının artık adadan toplanan cizye gelirlerinden ödenmesi istenmiştir.¹⁶⁰

İçkale Camii görevlilerinin akçe olarak günlük ücreti yani toplam bir senelik yevmiyesi caminin vakfına akar olan Bozcaada'nın gelir kaynaklarından (mukataa-cizye) ödenmiştir. Vâiz Mevlana Şeyh İbrahim'in 1620-1621 yılı bir senelik maaşı günlük 15 akçeden 5.400 akçe olup, mukataa gelirlerinden ödenmiştir. Devr-hân Ahmed Halife'nin 1672-1673 senesi bir senelik maaşı iki akçeden 720 akçesi ve Mekteb Hocası Ahmed'in 10 akçelik yevmiyeden 1675 senesi toplam bir senelik 3.600 akçesi cizye malından gelen gelirlerle ödenmiştir.

İçkale Camiisi'ne 10 akçe yevmiye ile müezzîn-i sani olarak tayin olunan Ahmed Receb Halife 1672-1673 arası bir yıllık maaşını yani 3.600 akçeyi Bozcaada Emmini Mehmed Ağa elinden teslim almıştır (Kasım- Aralık 1672).¹⁶¹ İçkale Camii Mektebi'nde 10 akçe yevmiye ile mekteb hocası olan Ahmed İbn-i Seyfi 1675 senesi müstehak olduğu bir senelik maaşını 3.600 akçeyi Bozcaada'da cizye malını toplamaktan sorumlu olan Abdullah Ağa elinden teslim almıştır (Şubat-Mart 1675).¹⁶²

İçkale Camiisi'nde 17. yüzyılda bir kişi birden fazla göreve tayin edilebilmekteydi. Mehmed bin Abdullah, hem baş mahfil hem de hatîb olarak görevlendirilmiştir. Bu kişi 1675 senesinde hatîblik görevi ile hak ettiği bir senelik maaşını yani 3.600 akçeyi ve baş mahfillik görevinden kazandığı bir senelik maaşı olan 1.080 akçeyi Bozcaada cizye sorumlusu İbrahim Ağa'nın elinden almıştır.¹⁶³

İçkale Camii'nde bazı görevliler mukataalardan maaşlarını alırken sıkıntı yaşamışlardır. Cami görevlilerinin maaşları ödenmemiştir. 1692 senesinde camii hüddamı maaşını Bozcaada cizye malından alacaktır. Fakat hüddamın bir dönem maaşı verilmemiştir. Hüddamın maaşı cizye malından verilmesi adına 26 Aralık 1691 tarihli bir fermanla emredilmiştir. Hüddamın maaşı cizyeden ödeneceğine dair görevlinin eline berat-ı şerif verilmiştir.¹⁶⁴ 1706 senesinde İçkale Camii vâizi Ahmed ve imâm- hatîbi Murtaza bu

¹⁶⁰BOA, İE. ML. Nr. 24- 2332, s. 1,2; BOA, İE. ML. Nr. 16- 1492, s.1 (Arka yüz), 2 (Arka yüz)

¹⁶¹BOA, İE. ML. Nr. 24-2332, s. 2 (Arka yüz).

¹⁶²BOA, İE. ML. Nr. 16-1496.

¹⁶³BOA, İE. ML. Nr. 16-1492, s. 1, 2.

¹⁶⁴BOA, İE. EV. Nr. 24- 2890.

iki nefer camii hüddamı alamadıkları maaşlarının ödenmesi için arzuhalde bulunmuşlardır. Görevliler maaşlarını Biga, Kızılcatuzlası (Memleha-ı Behram) ve Bozcaada Adası haslarında mukataa emini olanların elinden alamadıklarını belirtmişlerdir. Belgenin sonuna Vâiz Ahmed'in yevmi 20 akçe ve hatîb ve İmâm Murtaza'nın yevmi 20 akçe (her bir göreve 10 akçe) olduğu yazılmıştır. Maaşları Bozcaada hasları mukatasından ödeneceği ferman olunmuştur (8 Mart 1706). Ayrıca belgenin bir köşesinde sekiz yük (8.000 akçe) paranın Bozcaada mukatasından verileceği derkenar olunmuştur. (9 Mart 1706).¹⁶⁵

17. yüzyılın ikinci yarısına ait İçkale Camii'ne yapılan görevli tayinlerinden ziyade caminin revgan ve kandil ihtiyaçları hakkında bilgi veren birkaç belge de mevcuttur. İçkale Camii'nin revgan ve kandil ihtiyacı olduğundan bahsetmektedir. Revgan için ödenecek bedel camii çalışanlarından alınmıştır (Eylül- Ekim 1669).¹⁶⁶ Caminin revgan ve kandil ile ilgili çeşitli işlerde ilgilenmek üzere bir görevli görevlendirilmiştir. Görevlinin yevmiyesi de Kolyoz ve Biga mukataasından ödenmiştir.¹⁶⁷

Tablo- 2.12: 18. Yüzyılda İçkale Camii/ Mektebi Görevlileri¹⁶⁸

Görevli	Akçe Olarak Günlük Ücretleri
Müezzîn-i Evvel	3
Müezzîn-i Sani	10
Kayyum	5
Mekteb Hocası	10

¹⁶⁵BOA, AE. SAMD. III Nr. 157- 15439.

¹⁶⁶BOA, İE. ML. Nr. 16- 1496, s. 3.

¹⁶⁷BOA, AE. SABH. I Nr. 99- 6772.

¹⁶⁸VGMA, HD. Nr. 1171, s.11, 1171, s.13, 1171, s.16; BOA, AE. SAMD. III, Nr. 157- 15439; AE. SMST. III Nr. 59- 4341; C. EV. Nr. 517- 26127, Nr. 430- 21791, Nr. 445- 22540, Nr. 432- 21885, Nr. 481- 24305, Nr. 396- 20095 Nr. 366- 18598, Nr. 225-11249, Nr. 248- 12363; İE. EV. Nr. 24-2890, Nr. 51-5690, Nr. 54-5944; C. MF. Nr. 86- 4296, Nr. 87- 4312, Nr. 145- 7248.

Müezzîn	7
Hatîb	10
Hâfız	10
Devr-hân	2
Merkadçi (Mezarıcı)	5
Vâiz ve Nasih	21
Müezzîn-i Sani ve Kayyum	15

Tabloda da görüldüğü üzere 18. yüzyılda İçkale Camii çalışanlarından mekteb hocası, hatîb, müezzîn, devr-hân, hafız, merkadçi maaşları Biga ve Kolyoz mukataasından; müezzîn-i sani, kayyum, vâiz ve nasih maaşları Bozcaada mukataası malından ödenmiştir. 18. yüzyılda Biga ve Kolyoz mukatası ve Bozcaada mukataası İçkale Camii (Gazi Hüdavendigâr Sultan) evkafına gelir sağlayan iki önemli kaynaktır. Diğer yandan camide bir görevli birden fazla göreve sahip ise toplam maaş miktarına ulaşılmıştır. Hangi görevden ne kadar maaş aldığı tam olarak bilinmemektedir. Ayrıca camiide uzun süredir çalışan görevliler yaşlandığı için ve görevini yapamaz hale geldiğinden yerine başka biri atanmıştır. Görevlilerin belirtilmeyen sebeplerden kendi rızasıyla görevini, vakıf mütevellisi ve kadı izniyle başka birine devrettiği anlaşılmaktadır.

İçkale Camii’de görevliler arası görev teslimlerini gösteren belgede 1714 senesinde yevmi 10 akçe vazifeyle müezzîn-i sani ve beş akçe vazifeyle kayyum olan Mustafa bin Ahmed Hasan kendi rızasıyla işini diğer Mustafa Halife Salih’e teslim etmiştir. 15 akçe yevmiye ile camiide görevine başlamıştır. Ayrıca eski görevli Mustafa bin Ahmed’in

müstehak olduğu bir senelik maaşını 5.400 akçeyi Bozcaada mukataa emini elinden teslim almıştır (1 Ağustos 1714).¹⁶⁹

İçkale Camii'nde bir kişi birden fazla görevde bulunabilmektedir. 1715 senesinde hem yevmi 10 akçe müezzîn-i sani hemde beş akçe vazifeyle kayyum olarak çalışan Mustafa Halife vefat etmiştir. Bunun üzerine yerine aynı yevmiye üzerinden Çelebioğlu Süleyman uygun görülmüş ve bu görevlere atanmıştır.¹⁷⁰

İçkale Camii'ne bir merkadçi (mezarıcı) da tayin edilmiştir. Yevmi beş akçe vazifeyle merkadçi Es-seyyid İsmail Ahmed yaşlandığı için görevini yapamamaktadır. Bunun üzerine camii vakfının mütevellisi Hasan, İbrahim'i bu göreve uygun görmüştür. Vakıf mütevellisinin Ruûs-ı Hümâyûn'a gönderdiği arz ile İbrahim'in merkadçiliği onaylanmıştır. Aynı belgenin arka tarafında Merkadçi İbrahim müstehak olduğu bir senelik maaşını 1.800 akçeyi Biga ve Kolyoz mukataası emini elinden alınmıştır (3-13 Temmuz 1715).¹⁷¹

18. yüzyılda İçkale Camii görevli değişimlerinde bir takım haksızlıklar da yaşanmıştır. 1721 senesinde yevmi 10 akçe vazifeyle camii hatîbi Murtaza fevt olunca bu görev oğlu Seyyid İbrahim Halife'ye tevcih edilmiştir. Belgeye göre babası Murtaza Bey'in vefatından sonra Mehmed, müteveffanın oğlu Seyyid İbrahim'e haksızlık etmiştir. Mehmed, başkasının hakkı olan bu görevi üstüne almak istemiştir. Fakat Mehmed'in yaptığı haksızlık ortaya çıkınca görev müteveffanın oğlu Seyyid İbrahim'e verilmesi uygun görülmüştür.¹⁷² Vefat eden Hatîb Murtaza aynı zamanda İçkale Camii'nde vâiz ve nasihtir. Bu görevlere onun vefatından sonra yevm 21 akçeyle İbrahim adında başka biri tayin edilmiştir. Müteveffa Murtaza bu görevlerden daha önce 20 akçe maaş almışken yeni görevli İbrahim 21 akçe almıştır (Mart 1721). İbrahim yıllık maaşını Bozcaada mukataa emini Mehmed Ağa'nın elinden teslim almıştır (Mayıs- Haziran 1723).¹⁷³

İçkale Camiisi'nde beş akçe vazifeyle müezzîn olan Es-seyyid Said fevt olması üzerine görev Ebubekir bin Ali'ye tevcih edilmiştir. Vakıf Mütevellisi Mustafa 1 Nisan 1721 Ruûs-ı Hümâyûn'a arz etmesiyle Ebubekir'in camii müezzînliği kabul edilmiştir. Belgenin ön tarafında Ebubekir'in müezzînliğe tayini arka tarafında Müezzîn Ebubekir'in

¹⁶⁹BOA, C.EV. Nr. 430- 21791.

¹⁷⁰BOA, İE. EV. Nr. 540- 5944.

¹⁷¹BOA, C. EV. Nr. 432- 21885.

¹⁷²BOA, C. EV. Nr. 481-24305.

¹⁷³BOA, C. MF. Nr. 86- 4296.

bir müddet burada çalışınca müstehak olduğu maaşı aldığı gösterilmektedir. Müezzîn Ebubekir, yevmi beş akçeden bir senelik 1.800 akçeyi mukataa emini Mehmed Ağa'dan almıştır (17-26 Mayıs 1723).¹⁷⁴

Vefat eden camii görevlilerinin yerine yeni görevli tayin edilirken, eğer vefat edenin bir kardeşi varsa bu yeni görev ona verilebilmektedir. 18. yüzyılda İçkale Camii'nde daha önce yevmi iki akçeden devirhan olan Seyyid Mustafa vefat edince vazifesi kardeşine verilmiştir. Boş kalan devirhanlık görevi aynı yevmiye üzerinden kardeş Seyyid Feyzullah'a tevcih olunmuştur (22 Haziran 1727).¹⁷⁵

İçkale Camii'nde 10 akçe yevmi ile hatîb olan Es-seyyid İbrahim Murtaza Efendi fevt olmuştur. 1765 yılında müteveffanın oğlu Es-seyyid İbrahim Efendi hatîb olarak görevlendirilmiştir.¹⁷⁶

2.4.2. Köprülü Mehmed Paşa Vakfı Görevlileri

Bozcaada'nın Venedik işgali sürecinde Mihçı Camii'nin damı ve duvarları tamamen tahrip olmuştur. Köprülü, bu camiinin üstüne yeni bir camii inşa ettirerek yanına da bir muallimhane yaptırmıştır. Yeni inşa ettirdiği bu camiiye evkaf bağlayınca bu camii onun adıyla "*Köprülü Mehmed Paşa Camii*" adı ile anılmaya başlanmıştır. Köprülü, bu camii ve muallimhaneye 9 Mart 1658 tarihinde birçok gayrimenkulu ve Limni Adası'ndaki iki köyü vakfetmiştir.¹⁷⁷

Köprülü Mehmed Paşa adada bir camii, bir mekteb, bir mescid, 34 odalı ve iki mahzerli büyük bir han, Kale içinde bir hamam, ada varoşunda bir hamam, bir kahvehane, bir ahır, bir ev, bir dolap (su kuyusu), 84 dükkân, dokuz yel değirmeni, bir fırın ve iki debbeğhane (tabakhane) yaptırmıştır. Bozcaada'daki bu yapılara akar sağlamak için Limni Adası'ndan iki köyü, Efteri köyünde bulunan bir tepe ve 1000 koyunluk kışlayı vakfetmiştir.¹⁷⁸ Vakfiyede bahsedilen Kontias (Konduya) ve Atziki (Açiki) adlı iki köyü vakfetmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁴BOA, C. EV. Nr. 396- 20095.

¹⁷⁵BOA, C. EV. Nr. 366- 18598.

¹⁷⁶BOA, C. EV. Nr. 517- 26127.

¹⁷⁷Yasemin Demircan ve Hamza Keleş, "Köprülü Mehmet Paşa'nın 1068 (1658) Tarihli Bozcaada Vakfiyesi", 10., *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.7 NO:2, Ekim Kastamonu 1999., s. 135; Sağır, Vakfiye tarihini 4 Şubat 1658 olarak vermektedir; Yusuf Sağır, Osmanlı Arşiv Belgelerine ve Vakfiyelerine Göre Köprülü Ailesi Vakıfları, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2012, ss. 160-161.

¹⁷⁸Yasemin Demircan ve Hamza Keleş, 1999, a.g.m., s. 130; Yusuf Sağır, a.g.t., s. 159; Cengiz Orhonlu makalesinde, evkaf defterinde zikredilen Bozcaada'da Köprülü Mehmed Paşa'nın inşa ettirdiği eserler

Köprülü, Aşağı kalede bir hamam, bir kahvehane, Kâtip Tepesi'nde dokuz göz yel değirmeni, aynı yerde kale hendeği dışında çeşme terazisi yakınında bir büyük su kuyusu ve Limanağzı yakınında şehitler kabristanına birleşik birçok odası bulunan bir handan gelen gelirleri camii ve muallimhaneye vakfederek, müteveli olan Ahmed Bey'e (Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu) teslim etmiştir. Limni'deki köylerin vergileri ve diğer yerlerden gelen para, gayrimenkullerden sağlanan kira bedelleri ile bu hayrî eserlerin masrafları karşılanmıştır.¹⁸⁰

18. yüzyıla ait bir arzda Köprülü Mehmed Paşa Vakfı'na ait çeşme ve suyollarının tamir edildiğinden bahsedilmektedir. Köprülü Mehmed Paşa evkafı mütevellisinin meclis-i şer'eden Mahmud Ağa'ya gönderdiği arzda, 1728 senesinde vakıf mütevellisi Osman Ağa'nın Bozcaada'daki bozulan çeşme yolları ve hamamın tamiri için temin ettiği kireci, vakfın kâtibi ve mutemedi Ahmed Efendi'nin gasp ettiğini; bu yüzden Köprülü Evkafı dâhilinde olan hamamında halen tamire muhtaç olduğunu söylenmektedir.¹⁸¹

Orhonlu, bu çeşme arazisini bugün Köprülü Camii'nin arka tarafına isabet eden yerdeki su terazisi olabileceğini düşünmektedir. Hamamlara su taşıyan suyun kanalının sürekli olarak onarılması gerekmektedir. Bunun için görevli tayin edilmiştir.¹⁸²

Köprülü Vakfı bütçesinden Bozcaada'daki İçkale Camii tamir edilmiştir. 20. yüzyılın başlarında İçkale Camii'nin tamir edildiği hakkında kayıtlar vardır. Ayrıca Köprülü Vakfı için önemli gayrimenkul olan 34 odalı büyük han işletilerek vakfa gelir sağlanmıştır. 30 yıldır adada ikamet eden Ada sakinleri, Namazgâh Meydanı'ndaki Köprülü Camii'ne yakın 'Gümüş Hotel' eskiden han olduğunu söylemektedir. Köprülü Mehmed Paşa tarafından yapılan büyük hanın yeri olabileceği tahmin edilmektedir.¹⁸³

2.4.2.1. Müteveli

Köprülü Mehmed Paşa vakfında 1658 yılında müteveli için şart konulmuştur. Mütevellilik görevi, vakfın tevliyet görevini kendi erkek çocukları 'ekber' ve 'a'kal'

---

hakkında bir cami, bir mekteb, 34 oda, bir han, bir hamam, bir kahve, bir ahır, bir kuyu, 55 dükkân, dokuz değirmen, bir fırın olarak sıralamaktadır. Cengiz Orhonlu, "Bozcaada'daki Köprülü Mehmed Paşa Camii ve Vakfı Hakkında", *Türk Kültürü* Sayı: 142-143-144, Ankara 1974, s. 386.

¹⁷⁹Yasemin Demircan, 2014, a.g.e., s.114; Ömer İşbilir, "Osmanlı Vakıfları", *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, (Ed. İdris Bostan), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2003, s. 131.

¹⁸⁰Yasemin Demircan ve Hamza Keleş, 1999, a.g.m., s. 137.

¹⁸¹BOA, İE. EV. Nr. 42- 4736, s. 1; BOA, İE. EV. Nr. 42- 4736, s. 2.

¹⁸²Cengiz Orhonlu, 1974, a.g.m., s. 388.

¹⁸³Yusuf Sağır, a.g.t., ss. 161,162.

olanlarına, onlardan sonra ise uteka (azadlı köle) çocuklarından aynı özelliklere sahip olanlara bırakılmıştır. Bunlar da fevt olduğu takdirde vakıfta kız çocuklarına tevliyet verilmediğinden vakfa nazır olanların rey' ve istekleri üzerine bölgenin idarecileri tarafından erşed ve aslah birisine verilecektir. 1658 yılında vakfın mütevelliliğine Köprülü Mehmed Paşa'nın büyük oğlu Ahmed Bey atanmıştır.¹⁸⁴

2.4.2.2. Diğer Görevliler

Köprülü Vakfı'nda görev yapan kişilerin ücretleri ve yapılan masrafları tespit edilmiştir. İmâm 15 akçe, hatîb 15 akçe, ser-mahfil iki akçe, müezzîn-evvel 10 akçe, müezzîn'i-sâni 10 akçe, devr-hân dört akçe, vâiz 10 akçe, ferraş, kayyum beş akçe, abkeş üç akçe, hafız-ı kütüb iki akçe yevmiye yazılmıştır. Muallime 10 akçe ve mekteb halifesine beş akçe yazılmıştır. Mescid imâmına 10 akçe yevmiye yazılmıştır. Meremmetçinin beş akçe, dolapçının sekiz akçe yevmiyesi vardır. Hancının yevmiyesi sekiz akçedir. Mutemed 10 akçe, cabi (iki kişiye beşer akçe) 10 akçedir. Ayrıca su kuyusunda katırlara yükleme yapıldığında nakil ve görevli paraları yine bu vakıf gelirlerinden ödenmiştir.¹⁸⁵

Köprülü Mehmed Paşa'nın Bozcaada'daki hayratına ait gelirlerin gösterildiği 1658 tarihli vakfiyede, Mihçî Camii imâmına günde beş vakit namaz kıldırması halinde 15 akçe ödenmiştir. İmamın buna ek olarak her gün sabah, öğle, yatsı namazlarından sonra dua etmesine mukabil yevmiyesine beş akçe eklenmiştir. Camii imâmı cuma günleri hutbe okuyup cuma namazı kıldırması halinde 10 akçe daha alabilecektir.¹⁸⁶

17. yüzyılda Köprülü Mehmed Paşa Camii ile ilgili bilgi veren kaynak, Köprülü Mehmed Paşa'nın 1658 tarihli Vakfiyesi'dir. 18. yüzyıla geldiğimizde arşivlerde camii çalışanlarıyla ilgili tayin belgeleri çok fazla olmasada vardır.

¹⁸⁴Cengiz Orhonlu, 1974, a.g.m., s. 387; Yasemin Demircan, Hamza Keleş, 1999, a.g.m., s. 141.

¹⁸⁵Yusuf Sağır, a.g.t., ss. 159- 160; Yasemin Demircan ve Hamza Keleş, 1999, a.g.m., ss. 137- 140.

¹⁸⁶Yasemin Demircan, 2014, a.g.e., s. 70.

Tablo- 2.13: 18. Yüzyılda Köprülü Mehmed Paşa Camii/ Mescid/ Medrese Görevlileri¹⁸⁷

Görevli	Akçe Olarak Günlük Yevmiyesi
Kayyum, Abkeş	8
İmâm, Hatîb	32
Müderriş	10
Hatîb	15
Şeyh	10
İmâm	17

Köprülü Mehmed Paşa Camii'nde bir görevli birden fazla göreve tayin edilebilmekteydi. 18. yüzyıla ait belgelerde, camii görevlisi ayrılmak zorunda olduğunda, yerine başka biri tayin edilmektedir. Eski ve yeni görevlinin adı, yeni görevlinin göreve getiriliş süreci de anlatılmaktadır. 1705'te Köprülü Mehmed Paşa Camii'nde daha önceden yevmi sekiz akçeden kayyum ve abkeş olarak tayin edilen Ahmed görevini terk eylemiştir. Bunun üzerine Receb, yevmi sekiz akçeden bu görevlere getirilmiştir.¹⁸⁸

1720- 1721 senesinde camiide yevmi 32 akçeyle imâm, hatip ve baş mahfil olan Ahmed ihtiyarladığı için görevini yapamaz hale gelmiştir. Kendi rızasıyla görevinden feragat ederek yerine Çelebioğlu Mustafa Hasan görevlendirilmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁷VGMA, HD. Nr. 1171, s.9; BOA, AE. SAMD. III Nr. 175-17072; AE. SMST. III Nr. 156-12317; C. EV. Nr. 2-97, Nr. 383- 19405, Nr. 614- 30958; C.MF. Nr. 151-7546; İE. ENB. Nr. 5-542.

¹⁸⁸BOA, İE. ENB. Nr. 5-542.

¹⁸⁹BOA, AE. SAMD. III Nr. 175- 17072.

Köprülü Mehmed Paşa Vakfı mülhakatından almak üzere yevmi 15 akçeyle Mehmed bin İbrahim hatîb olmuştur. 1764-1765 senesinde Hatîb Mehmed kendi rızasıyla görevinden feragat etmiştir. Mütevellî vekili Seyyid İbrahim ve vakıf kâtibi Bekir İbrahim, durumu ilam etmesi üzerine göreve Hafız İsmail bin Mehmed getirilmiştir.¹⁹⁰

Köprülü Mehmed Paşa Camii'ne daha önceden yevmi 10 akçe ile şeyh (meşihat) olan İbrahim bin Hasan vefat etmiştir. 1764-1765 senesinde vakfın Mütevellî vekili Seyyid İbrahim, Çelebioğlu Şeyh Mehmed'in göreve getirilmesi uygun görmüştür.¹⁹¹

1766-1767 senesinde Köprülü Mehmed Paşa Camii'nde yevmi 17 akçeyle imâm ve baş mahfil olan Hasan Halife bin Hüseyin vefat etmiştir. Hasan Halife'nin yerine yeni görevli getirilmesi adına arzda bulunulmuştur. Hafız İsmail Efendi'ye bu görev tevcih edilmiştir.¹⁹²

Mütevellî arzında belirttiği üzere, 1761'de cabi vefat ettiğinden Köprülü Mehmed Paşa Vakfı'na cabi atanmıştır. Vakıf malından almak üzere yevmi beş akçeyle Köprülü Mehmed Paşa Vakfı'na cabi olan Hasan vefat etmiştir. Mütevellî vekili Süleyman Ağa'nın ilam etmesi üzerine Çelebioğlu Elhac Hüseyin yeni cabi olarak görevlendirilmiştir.¹⁹³ 1771 senesinde görevli değişikliği yapılmıştır. Elhac Ali bin Ahmed yeni cabi olarak tayin edilmiştir. (8 Ocak 1771).¹⁹⁴

2.4.3. Miralay El- hac Ahmed Camii (Koca Ahmed Ağa) Vakfı Görevlileri

Miralay Camii'nin kendi adıyla anılan vakfidir. Genelde arşiv kayıtlarında “Elhac Ahmed” veya “Koca Ahmed Ağa Camii Vakfı” diye geçmektedir. Görevlilerin yevmiyeleri için arşiv kayıtlarında “*Merhûm Elhac Ahmed binâ ve ihyâ eylediği câmi-i şerîfinde evkâf-ı mezbûr mâlından almak üzere*” ifadesi kullanılmaktadır. Bu da camiinin vakfa sahip olduğunu göstermektedir. 1765- 1766 senesinde Miralay Ahmed Ağa Camii mektebinde müderris olan görevlinin iki akçelik yevmi “*kaza malından*” temin edilmiştir.¹⁹⁵ Bu da bu vakfın akar vakıflarından olduğu düşüncesini akla getirmektedir.

¹⁹⁰BOA, C.EV. Nr. 614-30958.

¹⁹¹BOA, C. MF. Nr. 151-7546.

¹⁹²BOA, C. EV. Nr. 2-97.

¹⁹³BOA, C. EV. Nr. 383- 19405, s. 1.

¹⁹⁴BOA, AE. SMST. III Nr. 156- 12317.

¹⁹⁵VGM, HD. Nr. 1171, s.9, s. 10.

Tablo- 2.14: 18. Yüzyılda Miralay Elhac Ahmed (Koca Ahmed Bey-Alay Bey) Camii/ Mescid/ Mekteb/ Medrese Görevlileri¹⁹⁶

Görevli	Akçe Olarak Günlük Yevmiyesi
Hatîb	5
Müderris	2, 4, 5
İmâm	6
Devr-hân	2, 4, 8
Vâiz	1, 2, 3, 4
Hâfız	1, 4
Müezzîn	4
Sıbyan Muallimi	3
Kayyum	2
Mütevelli	2, 4

Tabloda da görüldüğü üzere müderris, devr-han, vâiz, hâfız, mütevelli gibi görevlerin yevmiyesi sabit bir rakam üzerinden belirlenememektedir. Mesela 18. yüzyılda Miralay Koca Ahmed Ağa Camii'nde görevli olan devr-hânların maaşı iki, dört ve sekiz

¹⁹⁶VGMA, HD. Nr. 1164, s.6, 1171, s.9, 1171, s.11, 1171, s.13, 1171, s.16, 1196, s.30; BOA, C. MF. Nr. 119-5912, Nr. 72-3598.

akçe arası değişkenlik göstermiştir. Aynı şekilde vâizlik, müderrislik, hâfızlık görevleri içinde geçerli olduğu görülmüştür.

Miralay Camii'nde bir görevli birden fazla göreve sahip olabilmektedir. 1764-1765 senesinde Elhac Osman bin Elhac Hasan üç görev birden üstlenmiştir.¹⁹⁷ Ya da bir görevli hem camiinin vakıf işleriyle hem de camiideki vazifesi ile ilgilenebilmektedir. 1818-1819 yılında İbrahim hem vakıfta mütevellî hem de camiide müezzîn ve şeyh görevini yapmaktadır.¹⁹⁸ 1772-1773 senesinde İbrahim Halife hem imâm hem de baş mutasarrıftır. İmamlık hizmetinden yevmiyesi altı akçe sabittir. Baş mutasarrıflıktan yedi akçe aldığı gösterilmektedir.¹⁹⁹

Miralay Ahmed Ağa Camii'nde görevlinin yevmiyesi, Miralay Ahmed Ağa Camii Vakfı'ndan değilde başka bir vakıftan ödenmiştir. Miralay Ahmed Ağa Camii'ne yardımcı vakıflar olup genelde Bozcaadalı kadınların nakid akar sağladığı vakıflardır. 30 Ekim 1765 tarihli kayıta camiinin vâizi ve imâmın yevmiyeleri Salih Ağa zevcesi Rukiye Hatun vakfından ödenmiştir.²⁰⁰ 11 Nisan 1784 tarihli kayıta vâiz ve nasih olan camii görevlisinin yevmi Aliye Hatun vakfından ödenmiştir.²⁰¹ 28 Nisan 1785 tarihli kayıta Miralay Ahmed Ağa Camiisi'ndeki müderris ve mütevellinin yevmiyesi için Şerif kızı Saliha Hatun vakfından ödeme yapılmıştır.²⁰²

Miralay Ahmed Ağa Camii masraflarına yardım eden vakıflardan biri de Elhac Bekir Ağa Vakfı'dır.²⁰³ 1778 tarihli diğer bir belgede Miralay Ahmed Ağa Camii'nde görevli olan müderrisin yevmiyesi Bayramiçli Hadımzade Elhac Ahmed Ağa Vakfı'ndan ödenmiştir. Müderris Şeyh Süleyman bin Şeyh İbrahim'in beş akçelik yevmiyesi, Hadımzade Ahmed Ağa Vakfı'ndan ödenmiştir. Ayrıca bu kişi aynı yıl vefat etmesi üzerine yerine Hafız İsmail Efendi bin Mehmed Efendi göreve getirilmiştir.²⁰⁴ Hadımzade Ahmed Ağa Bayramiç ve Bozcaada'da medrese, camii ve çeşmelerin bakım ve onarımı için vakıf kurmuştur. Vakıf sahibi aslen Bayramiç sakinlerindedir. Bu vakıf hakkında en erken tarihli belge 1760 senesine aittir. Bu belgede vefat eden Hadımzade Vakfı

¹⁹⁷VGMA, HD. Nr. 1171, s.9.

¹⁹⁸VGMA, HD. Nr. 1171, s.16.

¹⁹⁹VGMA, HD. Nr. 1171, s. 12.

²⁰⁰VGM, HD. Nr. 1171, s. 10.

²⁰¹VGM, HD. Nr. 1171, s. 13.

²⁰²VGM, HD. Nr. 1171, s. 13.

²⁰³VGM, HD. Nr. 1171, s. 15.

²⁰⁴BOA, C. MF. Nr. 119- 5912. (27 C 1192/ 23 Temmuz 1778).

mütevellisinin yerine yeni müteveli tayin edilmiştir. Hadımzade Vakfı'na müteveli tayin edilirken (eğer vefat eden görevlinin evladları var ise) ekber ve irşad şartına dikkat edilmiştir. 1762 yılında yevmi yedi akçeyle vakıf mütevellisi Mustafa Ağa seçilmiştir (7 Haziran 1762). Hadımzade Vakfı için nakit para ve dükkânlardan gelir sağlanmıştır. Bu vakfa akar sağlayan dükkânların içinde Bozcaada'daki dükkânların var olup olmadığı muhtemeldir. Miralay Ahmed Ağa Camii için harcanan masraflar (bazı görevlilerinin maaşları ve bakım ve onarım işleri) genelde 18. yüzyılda Hadımzade Ahmed Ağa Vakfı'ndan karşılanmıştır.²⁰⁵

2.4.4. Bozcaada'daki Diğer Vakıfların Görevlileri

Bozcaada'da genelde her camiinin banisi kendi adına vakıf kurmuştur. Çelebioğlu Camii'nde²⁰⁶ 'Çelebioğlu Vakfı' kurulmuştur.²⁰⁷ Fındıklı Mehmed Paşa Camii'nde kendi adına kurulan vakfı vardır.²⁰⁸ Bozcaada varoşunda Câmî-i Cedîd ve Mescîd-i Cedîd için kurulan vakıflara müteveli tayini yapılmıştır.²⁰⁹

Tablo- 2.15: 18. Yüzyılda Fındıklı Mehmed Paşa Camii/ Mescid/ Mekteb Görevlileri²¹⁰

Görevli	Akçe Olarak Günlük Yevmiyesi
Mescid İmâmı	0.5 (Yarım), 3
Sıbyan Muallimi	3
Devr-hân	2

²⁰⁵BOA, C. MF. Nr. 72- 3598.

²⁰⁶"Bozcaada'da Hamamcı Mustafa Çelebi câm-i şerîf cezire-i mezbûrda mescîd-i cedîd havalinde..." VGMA, HD. Nr. 1171, s. 9.

²⁰⁷"Bozcaada'da vaki Çelebioğlu nam sahib-i evkâfına binâ vücud eylediği câmî-i şerîfnde...." VGM, HD. Nr. 1171, s.13, s. 14.

²⁰⁸"Bozcaada varoşunda vaki Fındık Mehmed Paşa mâlından yevmi 10 akçe ile hoca-ı mekteb olan diğer Ali bin Abdulhalil ..." VGM, HD. Nr. 1171, s. 9.

²⁰⁹VGM, HD. Nr. 1171, s.13; 1195, s.20.

²¹⁰VGMA, HD. Nr. 1171, s.9, 1171, s.11, 1171, s.13.

Müezzîn	2
Kayyum	2
Mekteb Hocası	5, 10

Fındıklı Mehmed Paşa Camii, Mekteb ve Mescidi'nde bir görevli birden fazla göreve tayin edilebilmekteydi. Mehmed bin Hasan adlı kişi 18. yüzyılın sonlarında müezzîn, kayyum ve devr-hân olarak görevlendirilmiştir. Bu görevli her bir görev için iki akçe almıştır. 18. yüzyılda Fındıklı Mehmed Paşa Mescidi imâmlarının yarım akçe ve üç akçe aldığı tespit edilmiştir.²¹¹

Tablo- 2.16: 18. Yüzyılda Çelebioğlu Camii /Mekteb/Medrese Görevlileri²¹²

Görevli	Akçe Olarak Günlük Yevmiyesi
Vâiz	2
İmâm	4
Hatîb	2, 3
Müezzîn	3
Müderris	2
Sıbyan Muallimi	3

²¹¹VGM, HD. Nr. 1171, s.9; 1171, s.11; 1171, s.13; 1171, s.15.

²¹²VGMA, HD. Nr. 1171, s.9; 1171, s.11; 1171, s.13.

Tabloda görüldüğü üzere bir görevli birden fazla göreve sahip olabilmektedir. Ayrıca 18. yüzyılda Çelebioğlu Camii'nde görevlendirilen hatıblerin yevmiyeleri sabit bir rakam üzerinden olmayıp iki ve üç akçe olarak verilmekteydi.²¹³

Tablo- 2.17: 18. Yüzyılda Abdullah Camii'ndeki Görevliler²¹⁴

Görevli	Akçe Olarak Günlük Yevmiyesi
İmâm	5, 6
Müezzîn	5
Hatîb	5

Abdullah Camii Vakfı için arşiv kayıtlarında 18. yüzyıl sonlarına doğru verilere ulaşılmaktadır. Camiinin banisi olan Emir Abdullah tarafından vakıf kurulmuştur. Hayrî vakıftır. Camii vakfına müteveli tayin edilmiştir. Vakıf mütevellisi Abdullah Ağa'nın kızı Kara Fatma'dır (2 Ekim 1791).²¹⁵

Bozcaada varoşunda bulunan diğer dinî-mimarî eserler olan Câmî-i Cedîd ve Mescîd-i Cedîd diye bahsedilen yapılar içinde vakıf kurulmuştur. 18. yüzyılda müteveli, imâm ve müezzîn atanmıştır. 1776 senesinde Câmî-i Cedîd evkâfından almak üzere yevmi üç akçe olmak üzere müteveli atanmıştır.²¹⁶

Bozcaada'da kadınlar da vakıflara nakid akar sağlamıştır. Bunlar Saliha Hatun, Aliye Hatun, Fatma Hatun, Rukiye Hatun vakıflarıdır. Bozcaada'da hali vakti yerinde kadınlar vefat eden yakınlarının hayrına vakıf kurmuşlardır. Hatun vakıfları para vakıflarıdır. Ayrıca adada çarşıda bulunan dükkanlarda vakıflara akar sağlamaktaydı. Adadaki bir pabuççu ve berber dükkanı gelirlerini vakfetmiştir. Böylece Bozcaada

²¹³VGM, HD. Nr. 1171, s.9; 1171, s.11; 1171, s.13.

²¹⁴VGMA, HD. Nr. 1171, s.9; 1171, s.11; 1171, s.13; 1171, s.16.

²¹⁵VGMA, HD. Nr. 1171, s.14.

²¹⁶VGMA, HD. Nr. 1171, s.11; 1171, s.13; 1195, s. 20; 1198, s.14; 1200, s.51.

sakinlerinin vakıflara katkılarıyla Miralay Ahmed Ağa Camii, Köprülü Mehmed Paşa Camii gibi camiilerin giderlerinin karşılanabilmesi mümkün olmuştur.²¹⁷

Bozcaada'da tamir ve onarım işlerini halletmek amacıyla hayırseverler aracılığıyla hayrat vakıfları kurulmuştur. Bunlardan biri Çakı / Çagi Ali Oğlu Mehmed Vakfı diye bahsedilen vakıftır. Bozcaada'daki bir kuyunun tamiri için kurulmuştur. Kuyunun adı Çakı/Çagi Ali kuyusudur. Vakıf kaydına göre mütevellisi Mahmud, kuyu için ayarlanan nakit parayı kendi işleri için harcamıştır. Böylece ahali bu durumu şikâyet edince yerine müteveli olarak Es-seyyid İbrahim tayin edilmiştir (2 Nisan 1748).²¹⁸

2.5. Sürgün Yeri Bozcaada

Sürgün uygulaması, Osmanlı Devleti'nde sistematik bir haldedir. Kanunnamelerde ve arşiv belgelerinde, ceza hukukunda ta'zir (özür) cezaları arasında yer alan sürgünle ilgili hükümler mevcuttur. Sürgün için 'Nefy', kelimesi kullanılır. 'Nefy', 'İnha', 'Teb'id', 'Tağrib', 'İcla' ve 'İkamete memur' dereceleri vardır.²¹⁹

'Sürgün' hukuki bir terim olarak "ceza" çeşididir. 'Hadd' ve 'kınama' (tâzir) gerektiren suçlar için uygun görülen bir ceza türüdür. Kişi, kamu düzenine karşı suç işleme, kalpazanlık, sahte evrak düzenleme, mezhep değiştirmeye zorlama, yalancı şahitlik yapma, adam öldürme veya yaralama (kasten), tecavüz, fuhuş, iftira, şahsa küfür, hırsızlık, veraset anlaşmazlığı, rüşvet, münecimlik, kaleden suçlu kaçırma, halka zulüm, tagallüb (zorbalık), asayiş bozma, görevi ihmal etme, eşkiyalık, emre itaatsizlik, tehdit etme, kız kaçırmak, sahtekârlık, şekavet, fetva emirlerine karşı gelmek, fal bakma, vergiden kaçma, kaçakçılık, devleti zarara uğratabilecek gibi suçları işlediğinde sürgün cezasına çarptırılmıştır.²²⁰ Sürgün, mahkûmun ikamet ettiği yerden en az 60 km. uzakta belli bir kasaba ve şehirde altı aydan beş yıla kadar bir müdetle mecburî ikamete tabi

²¹⁷VGM, HD. No:1171-9; 1171-13; 1171-16.

²¹⁸VGM, HD. No:1164-3.

²¹⁹Kemal Daşcıoğlu, "Sürgün (Osmanlılarda)", *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 167; Talip Türcan "Sürgün", *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 164; Çağatay Uluçay, "Sürgünler Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'da Sürgünler", *Belleten*, Sayı: 60, C. XV Ekim, *TTK*, Ankara 1951, s. 508; Abdullah Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, Volume: 1/5, 2008, s. 13

²²⁰Abdullah Acehan, 2008, a.g.m., s.16; Kemal Daşcıoğlu, "Sürgün (Osmanlılarda)", *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 168.

tutulmasıdır.²²¹ Tahkikatlar sonucu hakkında şüphe kalmayıp suçlu olduğu tespit edilince sürgün fermanı yazılırdı. Sürgün fermanları genellikle sürülecek şahsın bulunduğu yerin mülki idarecisine ve sürüleceği yerin kadısına ve naibine yazılmaktadır. Sürgündeki kişi firar edip yakalandığı vakit sürgün cezası iki katına çıkmaktaydı.²²²

2.5.1. Devlet Ricâlinden Bozcaada'ya Yapılan Sürgünler

Osmanlı toplum yapısı genelde yönetenler (askerî) ve yönetilenler (reâyâ-tebaa) olmak üzere iki gruptur. Klasik dönem Osmanlı devlet teşkilatı, saray, merkez, eyalet ilmiye ve askerî olmak üzere beş grupta incelenmektedir. Osmanlı merkez teşkilatı, Divân-ı Hümâyûn merkez olmak üzere ona doğrudan veya dolaylı olarak bağlı kalemler (bürolar), divân erkanı olan vezirâzam, vezirler, kazaskerler, defterdarlar, nişancının genellikle öğleden sonra akdettikleri kendi divanlarında görüp; Divân-ı Hümâyûn ile irtibatlı olarak karar safhasına getirdikleri Osmanlı ülkesine ve devletlerarası münasebetlere ait idarî, hukukî, siyasî ve iktisadî meselelerin, belli program ve protokol içinde oldukça süratli bir prosedür ile ele alınıp padişahın tasdiki ile sonuca ulaştırdığı bir teşkilat idi. Merkez teşkilatı hakkında çeşitli tabirler kullanılmaktadır. Devlet ricâli (ricâl-ı devlet) büyük devlet adamları, devletin ileri gelenleri hakkında söylenmektedir. Bundan başka yine büyük memurlar için “erkan-ı devlet” tabiri kullanılır. Ancak ikisi arasında fark vardır. Erkan-ı devlet birinci derecedekilere, ricâl-ı devlet ise ikinci derecedekilere denir.²²³

Osmanlı Devleti'nde devlet ricâlinden sürgün olan kimselerin sürgün yeri olarak Bozcaada kullanılmıştır. Bu kişiler genelde ihanet ve görevini kötüye kullanma gibi devlete veya padişaha karşı büyük bir suç işledikleri zaman Bozcaada'ya sürgün edilmişlerdir. Devlet ricalinden Bozcaada'ya sürgün edilen görevliler sadrazam, vezirâzam, şeyhülislam, darü's-saade ağası ve sipahiler ağasıdır.

²²¹Müge Karaca, 94 Numaralı *Mühimme Defterinin Özetli Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2008, s. 36; Talip Türcan “Sürgün”, *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 164.

²²²*Anonim Osmanlı Tarihi (1688- 1704)*, (Haz. Abdulkadir Özcan), TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 290; Osman Köksal, “Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı Hümayunları”, *OTAM*, Sayı:19, Ankara 2006, ss. 296-302; Çağatay Uluçay, 1951, a.g.m., ss. 532-544; Abdullah Acehan, 2008, a.g.m., s. 20.

²²³Mehmet İpşirli, *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), C.1, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 1994, s.157; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, İstanbul 1993, s. 37.

Bozcaada'ya sürgün edilen devlet adamları içinde ilk göze çarpan I. Abdülhamid'in Sadrazamı Halil Hamid Paşa'dır. Halil Hamid Paşa, 1780'de Sadrazam Silahdar Karavezir Mehmed Paşa'nın kethüdalığına getirildi. Bir sene sonra Sadrazam Bolulu İzzet Mehmed Paşa tarafından sadrazam kethüdalığı görevinden azledildi. 1782'de Sadrazam Bolulu İzzet Mehmed Paşa'nın azli üzerine ikinci defa saderat kethüdalığına, Yeğen Mehmed Paşa'nın dört aylık sadaretinden sonra sadrazamlığa getirildi (31 Aralık 1782). Halil Hamid Paşa'nın I. Abdülhamid'i tahtan indirip yerine genç şehzade Selim'i tahta geçirmeyi planladığı söylentisi, üzerine I. Abdülhamid'in emriyle Halil Hamid Paşa önce Gelibolu'ya sürgün edilmiş daha sonra da Bozcaada'da idamı gerçekleştirilmiştir. Hamid Paşa'nın kesik başı İstanbul'a gönderildi ve Ortakapı'da teşhir edildi (2 Mayıs 1785). Hamid Paşa'nın vücudu da Bozcaada'ya defnedildi. Başı ise Karacaahmet Mezarlığı'na gömülmüştür.²²⁴

II. Mustafa (1695- 1703) zamanında da Dârü's-saaade Ağası olan Solak Nezir Ağa Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. Solak Nezir Ağa adada idam edilmiştir (17 Eylül 1704).²²⁵

1691-1692 yılında Şeyhülislam Ebu Said-zade Feyzullah Efendi emr-i hümayûn ile Bozcaada'ya sürgün olunmuştur. Daha önce Şeyhülislamlık görevinde bulunan Ali Efendi, İstanbul'a gelip Feyzullah Efendi'nin Bozcaada'ya sürgün edilmesini önlemek istemiştir. Hatta Bozcaada'ya sürgün edilmesi yerine kendi halinde yaşaması şartıyla İstanbul Fındıklı'daki yalısında sakin olarak kalmasını sağlamıştır. Ali Efendi, Bozcaada'ya sürgün olunan Feyzullah Efendi'nin cezası hakkında kolaylık sağlamak istemiştir.²²⁶

Bozcaada'da Sadrazam Halil Hamid Paşa'dan başka Vezir Mehmed Paşa, Maktulzade Ali Paşa, Mora Muhassılı Eğribozlu İbrahim Paşa-zâde, Cebecizade Mehmed Paşa, Genç Mehmed Paşa, Sadrazam Ağa Mehmed Paşa, Muhsinzade Mehmed Paşa, Cenaze Hasan Paşa ve Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi (azli 1730) bir müddet

²²⁴Kemal Beydilli " Halil Hamid Paşa" *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, ss. 316- 318; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihinden Portreler I*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 155.

²²⁵Anonim Osmanlı Tarihi (1688- 1704), (Haz. Abdülkadir Özcan), TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 282; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât Tahlil ve Metin* (H. 1066- 1116/ M. 1656-1704), (Haz. Abdülkadir Özcan), TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 823.

²²⁶Anonim Osmanlı Tarihi (1688- 1704), (Haz. Abdülkadir Özcan), TTK Yayınları, Ankara 2000, ss. 34- 35; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât Tahli ve Metin* (H. 1066- 1116/ M. 1656-1704), (Haz. Abdülkadir Özcan), TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 419.

sürgün hayatı yaşamışlardır. Topal Mehmed Paşa (ölüm 1658-59), Elhâc İsmail Paşa (ölüm 1790) Bozcaada'da sürgün hayatı yaşarken vefat etmişlerdir.²²⁷

2.5.2. Mülkî Yöneticilerden Bozcaada'ya Yapılan Sürgünler

Mülkî, ülke idaresine ait onunla ilgili olan kimsedir. Mülkî yönetici Osmanlı devlet teşkilatına göre taşra teşkilatına mensup yönetici kimselerdir.²²⁸ Bozcaada, Osmanlı Devleti zamanında beylerbeyi, sancakbeyi ve voyvoda gibi yönetici grubundan suçlu kimselerin sürgün yeridir. Bu yöneticiler genelde görevlendirildiği halka kötü davrandığı veya görevini suistimal ettiği için Bozcaada'ya sürgün gönderilmişlerdir.

18. yüzyılda yeniçeri ağalığından mîr-i mîrân (beylerbeyi) olan Ali Paşa, adaya sürgün olunmuştur. Kendisinin ve ailesinin Bandırma'ya nakli arz edilmiştir. Fakat ordu tarafından adaya sürgün edildiği için sadrazamdan bu nakl için müsaade istenmiştir (30 Eylül 1788).²²⁹

18. yüzyılda Atina Voyvodası Sabık Mustafa yalanları nedeniyle Bozcaada'ya sürgün olunmuştur. Voyvodanın annesi ve hemşiresi Rikâb-ı Hümâyûn'a Sabık Mustafa'nın ıtlakı için arz-ı hâlde bulunmuşlardır. 20 Eylül 1789'da cezasının affedilmesini ve ıtlak edilmesini padişahın taleb etmelerine rağmen, Padişah buna rızası olmadığını hatt-ı hümâyûnuyla belirtmiştir (20 Eylül 1789).²³⁰

18. yüzyılın ortalarında Eflak Voyvodası'nın hamisinin de Bozcaada'ya sürgün olduğu görülmektedir. Eski Boğdan Voyvodası Konstantin hamisi olan Vasilaki'nin Rusçuk ve Cernova'da bulunan ailesi ve kız kardeşleri bir mübaşir yardımıyla adaya gönderilmiştir. Buna ilaveten muhafazalarına dikkat edilmesi konusunda görevliler tenbih edilmiştir. Rusçuk ve Bozcaada kadılarına 5- 14 Şubat 1753 tarihli ayrı ayrı fermanlar gelmiştir. 18. yüzyılda Osmanlı Devleti, Bozcaada'ya sürgün gönderilen yönetici

²²⁷Cengiz Orhonlu, "Bozcaada'da Türk Eserleri ve Kitabeleri", *Türk Kültürü* Sayı: 86, Ankara 1969, s. 141; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, (Haz. Seyit Ali Kahraman), C. I, II, V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, ss. 129, 636, 649, 1460, 1560

²²⁸Mehmet İpşirli, *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), C.1, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 1994, s. 224; Ferit Develioğlu, a.g.e., s. 842.

²²⁹BOA, HAT, Nr. 15- 636.

²³⁰BOA, HAT, Nr. 1382- 54589.

sınıfından kimselerin yakınlarının adayı ziyaret edip onları görme fırsatı sunduğu görülmektedir.²³¹

Diğer bir sürgün edilen yönetici Köprülüzâde Abdü'l-vahid'dir. Bozcaada'ya sürgün edilmesi üzerine zevcesi ve iki nefer evladı kendilerinin perişan ve fakir halde bulduklarını Rikâb-ı Hümâyûn'a arz etmişlerdir. Bu durum üzerine Köprülüzâde Abdü'l-vahid'in ailesinin haline merhamet edilmiş ve sürgünün ıtlakına karar verilmiştir.²³²

2.5.3. Yeniçerilerden Bozcaada'ya Yapılan Sürgünler

Yeniçeri, 1826 yılından evvel Osmanlıların muvazzaf askerine verilen addır. Hükümdarın emri altında ve şahsına bağlı olduğu için "Kapıkulu" da denilirdi. Kapıkulu ocaklarının en büyüğü ve nüfuzlusu Yeniçeri Ocağı'dır. Yeniçeri Ocağı'nın başındaki görevliye 'Yeniçeri Ağası' denilirdi. Cebeci ocağı, topçu ocağı, top arabacıları ocağı, humbaracı ocağı ve lağımçı ocağı kapıkulu ocağına mensup diğer askerî zümrelerdir.²³³ 18. yüzyılda yeniçeri askerî teşkilatından kimseler görevini düzgün uygulamayıp kötüye kullanması sonucu sürgün cezasına çarptırılıp Bozcaada'ya sürgün edilmişlerdir. Yeniçeri teşkilatından olan Yeniçeri Ağası, cebecibaşı, topçubaşı ve neferler Bozcaada'ya sürgün edilen görevlilerdir.

Cebecibaşı Göynüklü Mustafa Paşa cebeci hududunu muhafaza eyleyemediğinden dolayı görevinden azl edilmiştir. Cebecibaşı 12 Haziran 1786 günü görevinden azledilip adaya sürgün olunmuştur.²³⁴

1790 yılında görevini düzgün yapmaması sebebiyle Topçubaşı Hasan Ağa adaya sürgün edilmiştir. Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Rusçuk'tan hareketleri sırasında top beldarları beldar ağasını sıkıştırdığı sanılmıştır. Böylece zor durumda kalan Beldar Ağası bunun üzerine Defterdar Raif Efendi'ye gelerek "Topçubaşı beni sıkıştırdı" diye şikâyette bulunmuştur. Raif Efendi'de böylece Topçubaşı Hasan Ağa'yı görevinden azledip

²³¹Meryem Kaçan Erdoğan, 1166- 1167 (1752- 1754) Tarihli R 37 Numaralı Rusçuk Şer'iyye Sicili'nin Tanıtımı Ve Fihristi, *Vakıflar Dergisi*, Haziran 2011, Belge No: 43 (Vr. 14b), s. 169.

²³²"Kâimmakâm Paşa 'afv olundu ıtlâk oluna gelsun." BOA, HAT Nr. 213- 11575; Yücel Özkaya, "Kaymakam", *DİA*, C. 16, Ankara 2002, s. 84.

²³³Abdulkadir Özcan, *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), C.1, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 1994, ss. 337-350; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, İstanbul 1993, s. 617.

²³⁴Ahmet Vâsif Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbar*, (Haz. Mücteba İlgürel), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978, s. 351.

Bozcaada'ya sürgün etmiştir. Daha sonra Topçubaşı'nın bu azline pişman olunmuştur. Hasan Ağa'nın Bozcaada'ya sürgününün 15-20 gün sonra onu tekrar ağa yapmak için Tatarpazarcık'a ıtlakı sağlanmıştır. Hasan Ağa Bozcaada'dan Tatarpazarcık'a geçmiş ve ordan İstanbul'a gönderilmiştir. (29 Ağustos 1791).²³⁵ 18. yüzyılda Osmanlı Devleti, Bozcaada'ya sürgün ettiği askerî zümreden kimselerin suçsuz olduğu anlaşılınca kişinin ıtlakını sağlayarak tekrardan görevine dönebilme şansını vermiştir.

18. yüzyılda adaya sürgün edilen yeniçerilerden ıtlak edilenler olmuştur. Yeniçeri Ağası Esbak Ali Paşa ıtlakını gösteren bir belgede, daha önceden Ali Paşa'nın sefere gelmeyip orduya biat etmemesi üzerine cezalandırılmıştır. Nefs-i ıslah için Yeniçeri Ağası Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. Sonradan Sadrazam Ekrem Yusuf Paşa merhamet etmiş serbest bırakılmasını emretmiştir (16 Nisan 1789).²³⁶

18. yüzyılda neferlerin sürgünlerini ve ıtlaklarını gösteren bir belgede, Paşabahçe neferlerinden Bostanî Süleyman Limni Adası'na ve Rumeli neferlerinden Bostanî Ahmed de daha önceden Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. Kale dizdârlarına yazılan belgedeki bir hükme göre bu iki neferin afv ve ıtlaklarına karar verilmiştir (11 Ocak 1767).²³⁷

2.5.4. Ulemâ Sınıfından Bozcaada'ya Yapılan Sürgünler

Osmanlı ilmiye sınıfı klasik ve yerleşmiş İslamî eğitim grubu olan medresede usulüne uygun tahsilden sonra icazet ile mezun olup, Osmanlı Devleti'nde hukuk, eğitim ve balıca dinî eğitim ve nihayet merkezî büroksasinin kendi sahaları ile ilgili bazı makamlarını dolduran Müslüman ve çoğunlukla Türkler'den oluşan meslek gruplarıdır. Ulemâ sınıfı, Osmanlı devlet teşkilatına göre aynı zamanda ilmiye teşkilatına mensup kimselerdir.²³⁸ Bozcaada, Osmanlı Devleti zamanında ulemâların sürgün yeridir. Bozcaada'ya sürgün olunan ulemâ sınıfından olan kimselerin halka zarar verme, kötü söz ve hakaret etme cüretkarlığı ve yalancı şahitlik gibi durumlar sürgün sebepleridir.

1664 yılında Bozcaada Kalesi dizdârına yazılan bir hükme göre, Rumeli Kazası'ndan Abdulvahhab oğlu Kadı Abdülbaki adaya sürgün olunmuştur (16 Temmuz

²³⁵BOA, HAT. Nr. 211- 1395.

²³⁶BOA, C.AS. Nr. 1158- 51528.

²³⁷BOA, C.AS. Nr. 856- 36650.

²³⁸Mehmet İpşirli, *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), C.1, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 1994, s. 247

1664). Ayrıca Kadı Abdülbaki'nin adadan kaçmamasının sağlanmasına dair görevliler tenbih edilmiştir.²³⁹

Bozcaada'ya sürgün olunan ulemalar için önceden görev yaptığı yerin halkı veya kadısı affedilmesine dair arz edince ulemanın ıtlakına karar verilebilmekteydi. 1696 senesinde Bilecik Kazası'nda Başköy karyesinden Bozcaada'ya sürgün edilen İmam Ali hakkında ıtlak olunması babında arzuhal gönderilmiştir. Bozcaada kadısına yazılan hükme göre Bozcaada'da sürgün olan İmam Ali'nin serbest bırakılması kararlaştırılmıştır (2-12 Haziran 1696).²⁴⁰

İdarî veya vakıf görevlileri kötü söz, hakaret ve halka karşı yanlış eylemde bulunması sonucu Bozcaada'ya sürgün edilmişlerdir. Bursa sakinlerinden Hamza Bey ve Bursa Medresesi müderrisi ve aynı zamanda Bursa mahkemesi başkâtibi Köleoğlu halka zarar vermişlerdir. Bu yüzden Bursa kadısına yazılan hükme göre adaya sürgün edilmişlerdir (21-30 Haziran 1697).²⁴¹

Bergos Naibi Şerif Mehmed Efendi, kötü söz ve hakaret etme cüretkârlığını gösterince, Bozcaada Kalesi'ne sürgün edilme kararı çıkmıştır (25 Kasım 1776).²⁴²

Tırhala Kadısı Hacı Kasım Efendi de sürgün edilmiştir. Eski Tırhala Kadısı'nın eşi evlatlarının hasta olduğunu, yevmiyeye muhtaç olduklarını, oldukça perişan bir halde yaşadıklarını merkeze yazdığı bir arzıhalde dile getirmiştir. Arzuhalde Bozcaada'ya sürgün olunan kocasının salıverilmesini dilemiştir. Belirtildiğine göre Padişah biraz daha adada durmasını istemiştir (5 Temmuz 1796). Böylece Bozcaada'ya gönderilen sürgünün ailesi zor durumda olduğunu beyan edip sürgün olan yakınının ıtlakını arz edebildiği görülmektedir.²⁴³

Davalarda yalancı şahitlik yapmak suçundan dolayı Bozcaada'ya sürgün edilen kimselerde vardı. İstanbul'da gerek divânda gerekse mahkemelerde Seyyid Mahmud, Ahmed ve Abdi 10 davada yalancı şahitlik yaptıkları fark edilmiştir. Yalancı şahitlikten

²³⁹Müge Karaca, 94 Numaralı Mühimme Defterinin Özetli Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2008, 115, h. 35/176.

²⁴⁰Mustafa Kılıç, 107 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon, Tahlil ve Değerlendirme, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 1996, s. 111, 31, h. 95.

²⁴¹Muhammet Demirsoy, 109 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir 2001, s. 44, h. 7.

²⁴²BOA, C. ADL. Nr. 100- 6007.

²⁴³BOA, HAT. Nr. 201- 10370.

ötürü adaya sürgün olmuşlardır (5 Şubat 1721).²⁴⁴ Diğer bir vaka da davalarda Hasan adlı kişinin yalancı şahitliği tespit edilince adaya sürgün edilmiştir (28 Aralık 1792).²⁴⁵

1760 senesinde Bozcaada kadısına yazılan hükümde İçel Valisi İbrahim Paşa'nın hazine kâtibi Mehmed Efendi adaya sürgün olmuştur. Affedildiğine dair hükme: “*Mûcebince fîmâ-ba'd kendü hâlinde olub vazîfesi olmayan husûsa karışmamak şartıyla bu def'a 'afv ve itlâk olunmak için hükm buyruldu.*” yazılmıştır.²⁴⁶

Ulemâ sınıfından Bozcaada'ya sürgün gönderilen görevliler arasında affedildikten sonra memuriyetiklerine geri dönme şansı tanınanlarda olmuştur. İftira sebebiyle adaya sürgün olunan ve sonrada ıtlak olunan Maliye Baş Halifesi Ahmed ile tarihçi Kıyasi Ahmed, görevlerinin geri verilmesini istemişlerdir. Halife Ahmed'in 20 senedir İstanbul'da görevini yerine getiren kendi halinde biri olduğu anlaşılmıştır. İstanbul'a tekrar dönüp görevine tekrar istihdam olması istenmiştir (9- 18 Mart 1713).²⁴⁷

2.5.5. Diğer Sürgünler

Osmanlı toplum yapısı genelde yönetenler (askerî) ve yönetilenler (reâyâ) olarak iki grupta incelenmektedir. Osmanlı Devleti'nde askeri sınıf dışında kalan, dolayısıyla yönetime katılmayan gwcımı tarım ve sanayi alanında üretim yapmak ve ticaretle uğraşmak suretiyle temin eden ve devlete vergi veren kesim, toplumun ikinci sınıfını oluşturuyordu. Bu sınıfa hükümdarın gözetimi ve sorumluluğu altında bulunan halk anlamına gelen 'raiyyet sınıfı' veya yönetilenler anlamına gelen 'reâyâ' denilmektedir. Reâyâ, çeşitli din, mezhep ve ırklara mensup topluluklardan müteşekkildi.²⁴⁸ Osmanlı reâyâ sınıfından olan kimseler de Bozcaada'ya sürgün edilmişlerdir. Bu kişiler genelde kendini mehdi ilan etme, idarecilerin işlerine karışma cüretkarlığı, kargaşa çıkartıp haydutluk yapma, eşkiyalık veya asilere yardım ve yataklık etme, fuhuş, tecavüz (çocuk ve kadın), içki içme, hırsızlık, yalancı şahitlik, başkasının hakkını gasp etme, toplum içinde huzursuzluk karagaşa yaratmak ve hür olan bir kimseyi esir pazarına götürme gibi sebeplerle Bozcaada'ya sürgün olunmuşlardır.

²⁴⁴BOA, C.ADL. Nr. 32- 1928.

²⁴⁵BOA, C.ADL. Nr. 16- 1008.

²⁴⁶BOA, C. ZB. Nr. 8- 374.

²⁴⁷BOA, C. ML. Nr. 61- 2782.

²⁴⁸Bahaeddin Yediyıldız, *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), C.1, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 1994, s. 465.

1665 senesinde Bozcaada kadısı ve dizdârına yazılan bir hükme göre; İznik sakinlerinden şakî Bağdadlı Mehmed fesad çıkarıp halkın huzurunu bozmuştur. Bunun üzerine İznik ahali de bu şakîyi ihbar edip şikâyet etmişlerdir. Bağdadlı Mehmed gemi ile seyir halinde iken birisinin canına kıymaya kalkışmıştır. Bağdadlı Mehmed'in bu uygunsuz hareketleri üzerine hakkında Bozcaada'ya sürgün edilme kararı alınmıştır. Hükümde adaya hapsolunması katiyen salıverilmemesi istenmiştir (7-16 Nisan 1665).²⁴⁹

Edirne'de Eski Camii ve Sultan Selim Camii'nde bir kişi kendini alenen mehdi ilan etmiştir. Sarf ettiği sözlerden ötürü Bozcaada'ya sürgünü olmuştur (15 Kasım 1694).²⁵⁰

18. yüzyılda halk arasında karışıklık çıkararak devlete karşı isyan eden kimseler de Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. Sipahi Halil, kendi halinde davranmayıp kadı ve voyvoda gibi idarecilerin işlerine karışma cüretini göstermiştir. Devlet görevlilerine karşı ahaliyi kışkırtmıştır. Sabık Kangırı Mutasarrıfı Derviş Paşa tarafından Halil Ağa'nın Bozcaada'ya sürgün kararı çıkartılmıştır (8 Temmuz 1706).²⁵¹ Toplum içinde uygunsuz hareketlerde bulunan yobazların ikamet ettiği mahalleden ihraç edilip Bozcaada'ya sürgün edildiği tespit olunmuştur. İstanbul Eyüp'de oturan Suyolu Bölükbaşları'ndan Hasan Ağa'nın zevcesi Ümmü Gülsüm Hanım ve kızı Hadice babasının yanına giderken bölgenin şakîlerinden, Süleyman, onların yolunu kesip darp eylemiştir. Hasan Ağa'nın kızı Hadice'nin başındaki makremesini paralamıştır. Bu esnada Hasan Ağa ailesini bu şakîye karşı müdafaa için geldiğinde şakî ona da saldırmış ve dinine imanına şahsiyetine küfretmiştir. Bu haksızlık karşısında Hasan Ağa ise Eyüp Mahkemesi'ne şakî Süleyman'ı şikâyet etmiştir. İlgili belge de Hasan Ağa'nın arz belgesidir. Şakî Süleyman'ın bu uygunsuz hareketlerinden dolayı Eyüp Mahallesi'nden ihraç edilerek Bozcaada'ya nefyi kararlaştırılmıştır (18 Haziran 1725).²⁵²

1767 senesinde Enez ve Bozcaada kaleleri dizdârlarına gönderilen bir hükümde; Şumnu ilçesinin Deliorman yöresi köylerinde birçok eşkıya barındığı ve bu eşkıyaların yol kesip, köy basarak halkın malına ve canına gasp eylediği, ırz namus kirletme, namuslu kişileri dövme, katletme, kadın ticareti yapma gibi kötü muamelelerde bulunduğu gösterilmektedir. Deliorman ahalisinden Şumnu Bucak ahali topluca bir halde şakîleri şikâyet etmek amacıyla mahkemeye başvurmuştur. Belgede geçen Şumnu şakîleri Memiş,

²⁴⁹Müge Karaca, a.g.t., s. 129, h. 42/ 212.

²⁵⁰Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995, a.g.e., s. 500-501.

²⁵¹BOA, İE. DH. Nr. 21- 1953.

²⁵²BOA, AE. SAMD III Nr. 31- 2916.

Yetimoğlu Hacı Mehmed ve Eyüboğlu diğer Mehmed'dir. Bu şakiler yakalanıp Bozcaada ve Enez Kaleleri'ne gönderilmek üzere sürgün cezasına çarptırılmıştır (21-30 Ocak 1767).

253

1789 tarihli hatt-ı hümayûn'da Baltacı Arnavud Veli adlı şakî bir müddet Arnavutluk'ta kargaşa çıkarıp haydutluk ettiği ve Arnavutluk'daki bu kargaşayı teskin etmek için görevlendirilen Mahmud Paşa'yı bozguna uğrattığı yazmaktadır. Fesat ve fitne çıkardığından dolayı Mora ve Rumeli taraflarında pek çok kişinin zeamet, malikâne, mukataaları, ziraat alanları ile geçim kaynaklarını berbat hale getirmiştir. Baltacı Arnavud yakalandığı vakit derhal Bozcaada'ya sürülmüştür bu kadar kargaşa yaratması üzerine devlete ve ahaliye verdiği zararlar neticesinde sürgün cezasının yeterli olmadığı görülmüş ve Bozcaada'da iken hakkında idam hükmü çıkarılmıştır (20 Eylül 1789).²⁵⁴

şakîlik meselesinden ötürü Bozcaada'ya sürgün edilen sürgünler arasında bu işte fail olmayıp şakîlik yapan kişiye yardım edenler de vardı. Eşkıya Hüsmen'e yardım ve yataklık yaptığı için Bozcaada'ya sürgün olan Eski Zağralı (Stora Zagora) Hacı İbrahim'in 1790 tarihli hatt-ı hümayûnunda görülmektedir. Bu belge Eski Zağralı'nın kadısı ve mollasına hitaben yazılmıştır. Eski Zağralı Hacı İbrahim'in evinde eşkıya Hüsmen'i sakladığı, evinde eşkiyanın mazgallar açmasına izin verdiği, kolluk güçlerine karşı savaşmak tarzında bir art niyette olduğu için beylerbeyi ve kadının önlem alması emredilmiştir. Hacı İbrahim'in Bozcaada'ya sürgünü gerçekleştirilmiştir (22- 31 Ağustos 1790).²⁵⁵

Bozcaada'ya sürgün olunanlar arasında fuhuş, tecavüz (çocuk veya kadın), içki içme, hırsızlık, yalancı şahitlik ve gasp etme suçlarını işleyenlerde vardı. Karaman'da Berber Seyyid Ahmed bir küçük çocuğu ayarıp evine götürdüğu için ve ahlaksız eylemde bulunduğu için adaya sürülmüştür.²⁵⁶ İstanbul'da oturan Ahıskalı Osman'ın çocuklara tecavüz etmesi münasebetiyle Bozcaada'ya sürgün olunmuştur (20 Haziran 1790).²⁵⁷

²⁵³Ahmet Hezarfen, *Rumeli ve Anadolu Ayan ve Eşkıyası 2*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004, ss. 49- 51.

²⁵⁴BOA, HAT. Nr. 204- 10585.

²⁵⁵Ahmet Hezarfen, 2004, a.g.e., ss. 270- 272.

²⁵⁶Osman Köksal, 2006, a.g.m., s. 293, 315.

²⁵⁷BOA, C.ZB Nr. 31- 1526.

1765 senesinde hür olan bir kızı esir diye Mağribîye satan ve bu tarz yolsuz işler çeviren Sarımsakçioğlu Ali adaya sürgün edilmiştir. Sürgün fermanıyla Muhzır Ağa kulları Hüseyin ile mahbus olduğu Bozcaada'ya gönderilmiştir (2 Kasım 1764).²⁵⁸

Toplum içinde dinî kurallara uymayan ahlaksız eylemlerde (zina, fuhuş) bulunan kimselerde adaya sürgün edilmiştir. Üsküdar Doğancılar Meydanı, Gece Mahallesi'nde Abdullah oğlu Ramazan Ağa'nın hanesinde misafir olmak üzere gelen Karabaş Ebubekir'in keyfi için eve kadın kapattığı görülmüştür. Mahalleli bundan rahatsız olmuştur. Yapılan tahkikatlarda Abdullah oğlu Ramazan Ağa, Mustafa oğlu El-hac Ebubekir, Ferhad oğlu Ahmed, Hüseyin oğlu Mustafa Beşe, hanenin kapıcısı olaylar hakkında sorguya çekilmiştir. Onlar da Karabaş Ebubekir'in uzun zamandır bu haneye gelip benzer eylemlerde bulunduğunu itiraf etmişlerdir. Bunun üzerine mahallenin belli kişileri de Karabaş Ebubekir'in mahallede bulunmasını istememişler bunun üzerine adaya sürgün olması kararlaştırılmıştır (26 Eylül 1706).²⁵⁹

18. yüzyılda Kasımpaşa havalisinde kahveci İbiş kendi halinde davranmayıp kahvehanesine gelen bazı adi kişilerle ve kendisi birtakım rezillikler yapma teşebbüsünde bulunmuştur. Vakalardan sonra kahvehanenin yıkılmasına Kahveci İbiş'in de adaya sürgün olması kararı çıkarılmıştır (30 Receb 1123).²⁶⁰ Üsküdar'da terzi esnaflarından Ermeni Karabet, kesilmesi yasak olan esvabı gizli yerlerde kesip dükkânında imalını sağlamıştır. Esnafı fesada uğratarak bozduğu için yasakları çiğnediğinden adaya sürgün olunmuştur (7 Ağustos 1793).²⁶¹ Zimmî grubundan sürgün cezasını çekmesi için Bozcaada'ya yollanmıştır. İstanbul'da oturan Simyon kendi halinde yaşamayıp çevresindeki insanlarla uğraşmış fakir fukaranın hakkını gasb etmiş, kimine iftira atmıştır. emr-i âlî ile adaya nefy ve ikamet olunması istenmiştir (3 Nisan 1727).²⁶²

18. yüzyılda suçlu kadınların da Bozcaada'ya sürgün edildiği tespit edilebilmektedir. Üsküdar sekenesinden Zenciyye Havva, bazı düzgün olmayan hareketleri üzerine fermanla Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. Havva hatun, daha önce kendisine ait olmayan başka yerlere tecavüz etmemesi hakkında tenbih edilmesine rağmen aynı hareketleri yapmaya devam etmiştir. Fakat uslanmayınca olayları tekrarladığı için

²⁵⁸BOA, C. ZB. Nr. 88- 4383.

²⁵⁹BOA, İE. ADL. Nr. 8- 495.

²⁶⁰BOA, C. ZB. Nr. 74- 3665.

²⁶¹BOA, C. ZB. Nr. 75- 370.

²⁶²BOA, AE. SAMD. III Nr. 1- 100.

hakkında sürgün kararı alınmıştır (27 Haziran 1783).²⁶³ Edirne’de oturan Yahudî Fatma’nın fuhuş halinden rahatsız olan mahalle ahali bu kızın mahallelerinden ihraç edilmesini istemişlerdir. Yahudi kızı Fatma nefsinin terbiye etmesi için adaya gönderilmiştir (1 Ekim 1695).²⁶⁴

Tablo: 2.18: 17-18. Yüzyıllarda Bozcaada’ya Sürgün Edilen Toplum Sınıflarının Oranları

Sınıf	Yüzde (%)
Devlet Ricâli	27.2
Mükî Yönetici	7
Yeniçeri	9
Ulemâ	20.4
Reâyâ (Diğer)	36.3

Bozcaada’ya 17.-18. yüzyıllarda en fazla reâyâdan ve devlet ricâlinden kimseler sürgün edilmiştir. Devlet ricalinden kimselerin sürgün menfası olarak kullanılması dikkat çekicidir. Bu durum Bozcaada’nın hem Boğazlar’a ve hem de İstanbul’a olan coğrafi yakınlığı, güvenliği ve denetimi sıkı bir ada olmasından kaynaklanmıştır.

2.5.6. Kalebend

Kalebend bir kalenin dâhilinde serbest gezip ancak dışarıya çıkmamak üzere mahkûm olma anlamına gelmektedir.²⁶⁵ Kalebendlik sürgün cezasıyla ortak yönleri olan sürgün cezasının bir çeşididir. Kalebendlikde kale içinde mahkûm olma durumu vardır.

²⁶³BOA, C. ZB. Nr. 75- 3723.

²⁶⁴Mustafa Kılıç, a.g.t., s. 101, 28, h. 85.

²⁶⁵Şemseddin Samî, *Kamus-ı Turkî*, İstanbul 2009, s. 1079; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara 2010, s. 50.

Osmanlı döneminde ağır işlerde çalıştırılmayı içeren ceza türü kürek ve prangabendliktir. Kalebendlik cezasında suçlu ağır işlerde çalıştırılmaz veya işkence görmezdi. Sadece kale içerisinde ikamete mecbur idi. Mahkûm, firar etmemek şartıyla kale içerisindeki kişilerle konuşabilirdi.²⁶⁶

Kalebendliğe benzeyen zindanbendliği de birbirleriyle karıştırılmamalıdır. Zira ikisi niteliklerine göre ayrı ceza türleridir. Kalebendlikte suçlu zindana konmayıp, suçlunun kale içerisinden başka bir yere gitmemesi konusunda görevliler tenbih edilmektedir.²⁶⁷ 17-18. yüzyıl belgelerinde adaya sürgün olan sürgünler ile ilgili bazen önce kalebend sonra da aynı kişi için zindanbend tabiri de kullanılmıştır. 18. yüzyılda Bozcaada'ya sürgün edilen Mısırlı El- hac Mehmed, kalebend olmuştur. Kale zindanında sekiz ay kalan bu şahsın vücudunda çibanlar çıkmıştır. Kalebendlerden sorumlu olan Bozcaada Kalesi Dizdârı Ahmed, Divân-ı Hümâyûn'a bu hastalıklı kişi adına afv talebinde bulunmuştur. Dizdâr, onun durumunu merkeze izah etmiştir hasta olduğundan merhamet edilmesini dilemiştir.²⁶⁸

Bozcaada Kalesi'ne gönderilen diğer bir zindanbendi mühimme defterine yazılan hükümde geçmektedir. Bozcaada Kalesi muhafazasında olan Çorbacı Mahmud'a yazılan bir hükümde, 67. Cemaatin Koloğlusı Receb'in ve 10. sekbandan Ahmed'in, kale zindanına haps olunduğu belirtilmektedir. Merkezden izin gelmediği süresince ıtlak edilmemelerine dair Yeniçeri Ağası kaymakamı tarafından Çorbacı Mahmud uyarılmış tenbih edilmiştir.²⁶⁹

17. yüzyılda kalebendlik cezası alan yeniçeriler Bozcaada Kalesi'ne gönderilmiştir. Bozcaada kale dizdârına yazılan bir hükme göre Dergâh-ı Muallâ yeniçerilerinden 26. Bölükten Ali Bey, 9-18 Mayıs 1663 tarihinde kalebend olmuştur. Aynı hükme göre daha sonra Ali Bey'in ıtlakı gerçekleştirilmiştir.²⁷⁰ Sipahiyan askeri oğlu olan dört yeniçeri askerinin, zabitlerine karşı geldiği ve uygunsuz hareketlerinden dolayı adaya kalebend olunması emredilmiştir. Salınmalarına dair emir gönderilmedikçe serbest bırakılmaması

²⁶⁶Uğur Koca, 17 Numaralı Kalebend Defterine Göre H. 1182-1188 (M. 1768- 1774) Yılları Arasında Osmanlı Devletinde Suç, Suçlu Hapishaneler Ve Cezalar, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul 2015, ss. 9- 10.

²⁶⁷Uğur Koca, a.g.t., ss. 9- 10; Mustafa Avcı, *Hukuk Tarihimizde Hapis Kurumu*, Diyarbakır 2000, s. 150; Yunus Koç, "Osmanlı'da Kent İskânı ve Demografisi (XV- XVIII. Yüzyıllar)" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6, 2005, s. 168.

²⁶⁸BOA, C. ADL. Nr. 9- 602.

²⁶⁹Müge Karaca, a.g.t., s. 95, h. 26/ 115.

²⁷⁰Müge Karaca, a.g.t., s. 62, h. 9/ 43.

husususunda Bozcaada kadısı ve dizdârına emredilmiştir (20 Ocak 1691).²⁷¹ Dergâh-ı Muallâ yeniçerilerinden Mustafa, suçsuz yere Bozcaada Kalesi'nde kalebend edilmiştir. Kendisinin de tahliye talebi üzerine masum olduğu ispatlanmış ıtlakına karar verilmiştir (30 Temmuz 1695).²⁷² Dergâh-ı Muallâ yeniçerilerinden İsmail, Bozcaada Kalesi'nde kalebend olmuştur. Yeniçeri İsmail, bir süre Bozcaada'da kaldıktan sonra nefsi terbiye olduğuna dair Divân-ı Humâyûn'a arzuhal göndermesi üzerine hakkında ıtlakına karar verilmiştir (16-26 Eylül 1697).²⁷³

Divân-ı Hümâyûn'un verdiği kararlara göre kalebend veya sürgün edilenler bir müddet ceza çektikten sonra tahliye olunmak için arz da bulunurlardı. Afv talebinde sürgünün kendisi, daha önce görevli olduğu yerin yöneticileri, üst amiri, suçlunun birinci derece yakınları, gayrimüslim tebaanın cemaat liderleri bulunabilirdi. Arzlarda merkeze, durumun ehemmiyeti izah edilmekte ve suçlunun sefalet çektiği veya ailesinin acınacak halde olduğu bildirilirdi.²⁷⁴ Bazı sürgünler, bir takım şartlar konularak serbest bırakılmıştır. adaya sürülen Ebubekir Ratib, İstanbul'a gelip ordunun ihtiyaçlarını karşılayıp sefere çıkmak kaydıyla Şubat 1791'de serbest bırakılmıştır.²⁷⁵

Bozcaada'daki kalebendlerin arz belgelerinde genellikle hasta olma durumu öne sürülmüştür. Bu durum kalebendin affedilmesini kolaylaştıran bir durumdu. Kalebendin hastalık kapması sonucu ıtlakına karar verildiğini gösteren bir belgede, sürgünün kazasındaki sakinlerin arzuhalleri üzerine sürgüne merhamet edilmiştir. Gördes Kazası sakini El-hac Hasan Bozcaada Kalesi'ne kalebend olunmuştur. Bozcaada Kalesi'ne teslim etmek üzere görevlendirilen çavuşla Bozcaada'ya giderken firar etmiştir. Kalebend El-hac Hasan hasta olduğundan ve Gördes Kazası ahalisinin ricası üzerine Divân-ı Hümâyûn, ahvaline merhamet edip serbest bırakılmasını istemiştir (16 Ocak 1709).²⁷⁶

Bozcaada Kalesi'ne gönderilen kalebendlerin masumluluğu ispatlanırsa salıverildiği olmuştur. Sipahiyan askeri oğlu olan dört yeniçeri askerin, zabitlerine karşı geldiği ve uygunsuz hareketlerinden dolayı adaya kalebend olunması emredilmiştir. Salınmalarına dair emir gönderilmedikçe serbest bırakılmaması hususunda Bozcaada kadısı ve

²⁷¹Tuba Meryem Karacan, *101 Nolu Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya 2010, s. 169, h.107.

²⁷²Mustafa Kılıç, a.g.t., s. 55, h. 40, s. 16.

²⁷³Muhammet Demirsoy, a.g.t., s. 94, h. 107.

²⁷⁴Uğur Koca, a.g.t., s. 16, 21, 22.

²⁷⁵Suha Oğuz Baytimur, 25 Numaralı Kal'abend Defteri (1/61- a. Sayfa) (H. 1205/ M. 1790-1791), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Elazığ 2015, s. 115.

²⁷⁶BOA, İE. ŞKRT. Nr. 5- 474.

dizdârına emredilmiştir (20 Ocak 1691).²⁷⁷ Dergâh-ı Muallâ yeniçerilerlerinden Mustafa, suçsuz yere Bozcaada Kalesi'nde kalebend edilmiştir. Kendisinin de tahliye talebi üzerine masum olduğu ispatlanmış ıtlakına karar verilmiştir (30 Temmuz 1695).²⁷⁸ Dergâh-ı Muallâ yeniçerilerinden İsmail, Bozcaada Kalesi'nde kalebend olmuştur. Yeniçeri İsmail, bir süre Bozcaada'da kaldıktan sonra nefsi terbiye olduğuna dair Divân-ı Humâyûn'a arzual göndermesi üzerine hakkında ıtlakına karar verilmiştir (16-26 Eylül 1697).²⁷⁹

Dergâh-ı Muallâ kapıcıbaşlarından İstanbul Gümrük Emini ve Kaymakam Kethüdası Hüseyin ve Bozcaada Kalesi dizdârına yazılan hükümde; İstanbul sakinlerinden Arapoğlu diye anılan Süleyman ve kardeşi Hasan, Saraçhane imâmı Hüseyin Efendi'nin 10 yaşındaki oğlunu kandırıp kaçırmışlar. Bursa taraflarına götürüp orada satma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Bu iki suçlu Bozcaada'ya ıslah-ı nefis olana kadar kalebend olmaları için götürülmüştür (28 Ocak 1771).²⁸⁰

1791 yılında Gelibolu Voyvodası Hafız Mustafa ayan olduktan sonra etrafına toplananlarla halkına zulm ettiği tespit edilince Bozcaada'ya sürülmüştür (Ocak 1791). Gelibolu Voyvodası Mart 1791'de salıverilmiştir.²⁸¹

18. yüzyılda vakıf görevlileri de suç işlediği vakit Bozcaada'ya kalebend cezasını çekmek üzere gönderilmiştir. Hazret- i Eyyüb-i Ensari vakfında görevli hademelerin vakıf rûznâmçecisi olan Hacı Mehmed Emin'in bazı uygunsuz davranışlarından şikâyet gelmesi üzerine Aralık 1790'da cezasını çekmek üzere Bozcaada'ya gönderilmiştir. Mart 1791'de ıtlakına karar verilmiştir. İstanbul'da Haremeyn'e bağlı vakıfta Kemerbaşidan olan Hafız Mehmed düzeni bozduğundan Temmuz 1791'de adaya sürülmüş, Eylül 1791'de serbest bırakılmıştır.²⁸²

Yalancı şahitlik yapan kimseler Bozcaada'ya 18. yüzyılda kalebend olarak gönderilmiştir. İstanbul Kumkapı civarında yaşayan ve para karşılığında bazı davalarda yalancı şahitlik yaptığı tespit edilen Uzun Mehmed, ahalisi tarafından Rumeli Kazaskeri

²⁷⁷Tuba Meryem Karacan, *101 Nolu Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya 2010, s. 169, h.107.

²⁷⁸Mustafa Kılıç, a.g.t., s. 55, h. 40, s. 16.

²⁷⁹Muhammet Demirsoy, a.g.t., s. 94, h. 107.

²⁸⁰Uğur Koca, a.g.t., s. 108.

²⁸¹Suha Oğuz Baytimur, a.g.t., s. 80.

²⁸²Suha Oğuz Baytimur, a.g.t., ss. 68- 69, 236- 237.

Mehmed Emin'e şikâyet edilmiştir. Uzun Mehmed hakkında Bozcaada'ya kalebend olunması kararı çıkmıştır.²⁸³

Önemli bir işte görevini düzgün ve zamanında yapmayan kimseler Bozcaada'da kalebend cezasına çarptırılmaktaydı. Alaşehir'in ileri gelenlerinden Şabanzade Süleyman toplamakla görevli olduğu askerleri kışlaya zamanında ulaştırmadığından Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. Eylül sonları 1791 tarihinde geri salıverilmiştir. Yine Aydıncık sakinlerinden Alay Beyzade Mehmed, yanında bulunan askeri kışlaya zamanında teslim etmediğinden Bozcaada'ya sürülmüştür. Sandıklı Kazası Nakibüleşraf Kaymakamı Seyyid Mehmed yanındaki askerleri zamanında kışlaya teslim etmediğinden adaya sürülmüştür.²⁸⁴ Trabzon'dan merkeze gönderilmesi gereken bakır, Bergos Gümrüğü'nden İslimiye Uzunca Abad panayırlarına naklolunca Bergos Gümrükçüsü'nün Bozcaada'ya sürgün edildiği görülmüştür. Bergos Kadısı merkeze gümrükçünün suçsuz olduğuna dair arz da bulunmuştur (Şubat 1791).²⁸⁵

18. yüzyılda Bozcaada Kalesi'ne başka kalelerde kalebend olan kimseler nakil olabilmekteydi. Suğla Sancağı mütesellimi Ali'nin katline sebep olan eşkıyabaşı Karakayalı Mehmed'in yoldaşlarından suhte Hüseyin, Ahmed, Müftioğlu Hasan ve Topal Emin oğlu Mehmed adlı şakilerle Çal Kadısı iken katledilen Muharrem'in ölümüne fitne sebebi olan Deli Ali zevcesinden Sinan oğlu Şemseddin, Resul oğlu Hasan ve Değirmenci Ali adlı şakiler, Kuşadası Kalesi'ne kalebend olunmuşlardır. Buradaki hapisleri uygun görülmeyp Bozcaada Kalesi'ne nakil edilmişlerdir (2-11 Nisan 1709).²⁸⁶

İstanbul'da suç işleyen şahısların kalebend edileceği zaman Seddülbahir Kalesi ve Bozcaada Kalesi tercihen ilk sıradaydı. Nefy cezasında ise Bozcaada ve Bursa'nın daha çok tercih edildiği görülmüştür.²⁸⁷

2.5.7. Cezirebend

'Cezirebend'lik, suçluların herhangi bir adaya gönderildiği ve buradan başka bir yere çıkamadığı bir ceza türüdür.²⁸⁸ Bozcaada'ya sürgün edilen bazı suçluların cezası cezirebendlik mi yoksa kalebendlik mi olduğu tam olarak ayırt etmek güçtür. Bozcaada'da

²⁸³Uğur Koca, a.g.t., s. 15- 16.

²⁸⁴Suha Oğuz Baytimur, a.g.t., ss. 55- 57.

²⁸⁵Suha Oğuz Baytimur, a.g.t., ss. 113-114 .

²⁸⁶BOA, AE. SAMD. III Nr. 25- 2390.

²⁸⁷Uğur Koca, a.g.t., s. 95, 137.

²⁸⁸Şemseddin Sami, a.g.e., s. 475; Ferit Develioğlu, a.g.e., s. 94.

cezirebend olan kimseler fahiş fiyatla kömür satmak, devlet görevlilerine karşı gelmek, görevinde ihmalkârlık, uygunsuz davranışlarda bulunmak, adam yaralamak, ıtlak şartına riayet etmemek gibi sebeplerle gönderilmiştir. Görevinde ihmalkârlığı sebebiyle Zindan Hasekisi İbrahim adaya cezirebend olarak gönderilmiştir (30 Haziran 1771).²⁸⁹

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Bozcaada'ya sürgün olarak gönderilen cezirebendlerle ilgili belgelerde, en dikkat çeken ve en önemli cezirebendler Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran, devlete mesele çıkaran Kırım Hanlarıdır. Kırım Hanları ile ilgili belgelerde 'nefy, iclâ ya da 'cezirebend' tabiri kullanılmaktadır. Kırım Hanları genelde devlet işlerinden dolayı 18. yüzyılda ıslah olsunlar diye Bozcaada'ya sürülmüşlerdir. 1792 yılında Bozcaada Kaymakamı'na Kırım Hanları için yazılan bir belgeye göre; Şumnu civarında ikamet eden Cengiz Han soyundan (Selatin-i Cengizkiye) Mehmed Giray Sultan Deli Orman eşkıyaları ile beraber bölgenin asayişini bozmuşlardır. Bu yüzden Sultan'ın nefisini ıslah edene kadar Bozcaada'da sürgün olunması emredilmiştir (12 Ocak 1792).²⁹⁰ Hanlar devlet tarafından takip edilmektedir. Kırım Hanları'nın devletten gizli işler çevirmemesi için merkez sıkı bir önlem almaktadır. Hanların görüştükları insanlara dikkat edilmektedir. Ayrıca Hanlar'a yardım edenler de sürgün edilmekteydi. 1792 tarihinde elinde Şahin Giray'a ait evrak müsveddeleri bulunan Tatar Feyzullah yakalanmıştır. Tatar Feyzullah'ın Şahin Giray ile gizli münasebeti merkeze bildirilmiştir. Yapılan tahkikatlarda Tatar Feyzullah hakkında Şahin Giray sorguya çekilmiştir. Tatar Feyzullah'ın suçlu olduğu tespit edilmiş ve sürgün edilmesi emredilmiştir.(18Ağustos1792).²⁹¹

Sonuç olarak bu bölümde; Bozcaada'da idarî ve kale görevlileri, vakıflar ve vakıf görevlileri ve son olarak Bozcaada'nın sürgün adası olma durumu incelenmiştir. 16-18. yüzyıllarda Bozcaada'ya kadı, muhtesib, dideban, liman reisi, cizyedâr gibi idarî görevliler; dizdâr, muhafızlar, gönüllüler, topçular, kapıcılar gibi kale görevlileri; dinî mimarî yapılarda görevli olan (imâm, hatîb, müezzîn, muallim, müderris, devr-han, müteveli, hafız, vâiz, abkeş, kayyum, merkadçi, katib) vakıf görevlileri tayin edilmiştir. Bunlar içerisinde Bozcaada'da en kıdemli ve en üst mercii olan bir kadı ve bir dizdâr bütün işleri idâme etmişlerdir. Kadı ve dizdâr İstanbul- Bozcaada arasında iletişimi sağlayan,

²⁸⁹Uğur Koca, a.g.t., , s. 63.

²⁹⁰BOA, CHR. Nr. 19- 902.

²⁹¹BOA, HAT. Nr. 187- 8855; Şahin Giray Han için 1201 (1786-1787) yılında Rodos'a gönderildiği ve 1202 (1787-1788)'de orda idam edildiği söylenmektedir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 5, (Haz. Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1561.

ekonomik ve sosyal hayatın düzenini kuran, görevlileri takip eden, denetleyen en üst yöneticiler olmuşlardır. Bu görevliler 16. yüzyıl ile kısım kısım oluşmaya başlamıştır. 17. yüzyılda önceki yüzyıla göre görevli sayısı daha da artmıştır. Esasen görevli sayısı ve çeşitliliği, adada 18. yüzyılda artış gösteren sosyo-kültürel canlılık ve ada ekonomisinin zenginleşmesi ile gerçek yoğunluğu kazanmıştır. Adada ilk olarak II. Bayezid zamanında kale teşkilatı oluşmaya başlamıştır. 17. yüzyılda Bozcaada Kalesi'nde oluşan ilk cemaat muhafızlar ve çavuşlarıdır. 1656 Venedik istilasından sonra 17. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren kalede diğer cemaatlerde (gönüllüler, topçular, kapıcılar) mevcuttur. Fakat 17.-18 yüzyıllarda Bozcada Kalesi'nde bulunan cemaatler arasında en fazla nüfusa sahip olan cemaatler muhafızlar ve gönüllülerdir. Bunların sayıları diğer cemaatlere nazaran daha yüksek tutulmuştur. Bozcaada Kalesi'nde her cemaatin orta veya bölük zabitleri (dizdâr, müstahfız odabaşı, topçubaşı, cebecibaşı, kethüda, gönüllüler ağası) mevcuttur. Bu durum kale görevlilerinin çeşitliliğini ve görev dağılımında alt-üst ilişkisinde hassasiyet gösterildiğini ve kale savunması ile ada güvenliğine ne kadar önem verildiğini ortaya çıkarmaktadır. Bozcaada Kalesi'nin savunulması ve düşman gemilerine karşı güçlü olması, gerek ada halkı adına, gerekse Boğazlar açısından İstanbul adına oldukça önemliydi. 16-17. yüzyılın ikinci yarısına kadar kale görevlileri tımar tasarruf ederken, 17. yüzyılın ikinci yarısı ve 18. yüzyılda ulufeli askerlerdir. 16.-17. yüzyıllarda kale görevlilerinin mevacibleri sadece Bozcaada ve Biga Livası gelirleri ile ödenmiştir. 18. yüzyılda bunlara ek olarak Saruhan Sancağı (mukataa), Suğla İzmir Livası (nüzul ve avarız), Rodos Adası (cizye) gibi çeşitli yerlerin vergileri mevaciblerin ödenmesine katkı sağlamıştır. Bu da adadaki kale nüfus yoğunluğunun diğer bir ispatıdır.

Bozcaada'da sosyo-ekonomik hayatın şekillenmesini ve gelişmesini sağlayan diğer bir boyut vakıflar ve vakıf görevlileridir. 16. yüzyılda vakıf sayısı bir iken (İçkale Camii Vakfı) 17. yüzyılda sayı ikiye (Köprülü Mehmed Paşa Camii Vakfı) çıkmıştır. 18. yüzyılda şenlenen ada varoşunda artan ekonomik refah seviyesi ile dinî mimari yapı sayısında da oldukça artış yaşanmıştır. 18. yüzyılda var olan vakıflara ek olarak Miralay Camii Vakfı ve diğer camiilere ait olan yardımcı vakıflar da kurulmuştur. Bozcaada'da en önemli gelir kaynakları olan mukataalar ve cizye gelirleri vakıflara akar sağlamıştır. 16-17. yüzyılda vakıf görevlilerinin maaşları Bozcaada mukataa ve cizye gelirlerinden ödenirken 18. yüzyılda buna ek olarak Biga Livası hasları gelirlerinden de ödenmiştir. Dinî- mimari yapıların bakım- onarımı, çeşitli masrafları ve görevli maaşları bu kaynaklar aracılığıyla sağlanmıştır. Böylece adadaki sosyo-ekonomik yapı sayesinde dinî kültürel yapı

çeşitlenerek bir bütünlük içerisinde ilerleme kaydetmiştir. Bozcaada'da bir vakıf görevlisi özellikle 18. yüzyılda birden fazla göreve sahip olabilmekteydi. Vakıf görevlilerinin yaşlılık, ölüm, görevini yerine getirmeme, memnuniyetsizlik ve şikâyet gibi sebeplerle görevlerine son verilmiştir ve görev değişikliğine gidilmiştir. Vakıf görevlileri arasında kıyaslama yapıldığında en yüksek maaşı Köprülü Mehmed Paşa Camii Vakfı'na bağlı olan görevliler almıştır. (Mesela; 18. yüzyılda Köprülü Mehmed Paşa Camii'ndeki imâm 17 akçe alırken diğerlerinde 3-6 akçe arası değişmektedir.)

Diğer yandan Bozcaada 17-18. yüzyıllarda sürgün, kalebend ve cezirebend menfasıdır. Bu sürgünler Osmanlı toplum yapısına göre devlet ricâlinden, mülkî idarî yöneticilerden, ulema sınıfından, yeniçeri askerî sınıftan ve reâyâdan (tebaadan) olan kimselerdir. Bozcaada'ya sürgün olanların sürgün sebepleri, görevini düzgün yapmama veya kötüye kullanma, halka zarar verme, kötü söz ve hakaret etme, yalancı şahitlik, kendini mehdi ilan etme, idarecilerin işlerine karışma, eşkiyalık, kargaşa çıkartıp haydutluk yapma, asilere yardım ve yataklık etme, fuhuş, tecavüz, içki içme, hırsızlık, gasp etme, hür olan kişiyi esir pazarında satma, adi kişilerle halkın huzurunu bozacak eylemlerde bulunmaktır. Bozcaada 17-18. yüzyıllarda kalebend ve cezirebendlerin sürgün yeri olarak kullanılmıştır. Bozcaada'da cezirebend olan kimseler fahiş fiyatla kömür satmak, devlet görevlilerine karşı gelmek, görevinde ihmalkârlık, uygunsuz davranışlarda bulunmak, adam yaralamak, ıtlak şartına riayet etmemek gibi sebeplerle gönderilmiştir. Ayrıca Kırın Hanları'da Osmanlı Devleti'ne karşı suç işledikleri zaman Bozcaada'ya cezirebend olarak gönderilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BOZCAADA'DA İKTİSADÎ HAYAT VE TOPRAK İDARESİ

3. 1. İktisadî Faaliyet Alanları

İktisadî tarih, toplumları bir bütün olarak inceleyen tarih anlayışı içinde toplumların maddi temellerini ve bu temellerin gelişmesini hem insanın doğayla ilişkisi açısından, hem de insanın insanla ilişkisi açısından inceleyen bir alanı oluşturur. Bir başka deyişle, hem ekonomileri hem de toplumsal boyutlarıyla ele alır. İktisadî hayat, tarım ve hayvancılık, ticaret, meslek grupları, toprak idaresi, gıda maddeleri üretici ve satıcıları bunlara bağlı iş kollarını kapsar.¹

Tarıma dayalı ekonomik değerleri benimseyen Osmanlı sistemi, adalarla ilgili mali düzenlemeler yaparken adaları daima 'sengistan (taşlık)' tarıma elverişsiz olarak tanımlanmış ve hemen hemen bu yaklaşıma uygun olarak vergiler kanunnameler düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti ekonomisinin temelini teşkil eden ve halkın büyük çoğunluğunun meşgul olduğu ziraat Bozcaada Adası'nın da genel ekonomik bünyesini oluşturmaktadır. Bozcaada'da üzüm bağları iktisadî hayatın en önemli temel kaynağıdır. Sanayi dışı faaliyetlerinin tümünü kapsayan ziraat hayatı adada yoğun olarak gerçekleşmekteydi. Diğer yandan Bozcaada kısıtlı bir ekonomik yapıya sahip olmuştur. Bozcaada'nın incelenen dönem itibariyle ziraat hayatıyla ilgili tahrir defterleri sayesinde ulaşılabilmektedir. Tahrir defterlerinde ziraat sahaları, tasarruf şekilleri, bunların miktar ve ölçülerine ait bilgileri bulunmaktadır. Defterlerde ziraat ile meşgul olan ahalinin elinde bulunan sahalara çift, nim-çift ve zemin olarak adlandırılarak defterlere kaydedilmektedir.²

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ada merkezinde Köprülü Mehmed Paşa Camii etrafında oluşan çarşı ve pazarlarda bulunan dükkanlar da iktisadî hayatın varlığına işaretler. 1656 Venedik istilasından sonra adanın sosyo-kültürel ticarî, iktisadî hayatı canlılık kazanmıştır. Bu gelişimede Köprülü Mehmed Paşa'nın etkisi büyüktür ve Bozcaada'daki bu değişime öncülük etmiştir. Zira 1658 yılında Köprülü Mehmed Paşa,

¹Şevket Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, ss. 14- 15.

²BOA, TD. Nr. 434, v. 41a; BOA, TD. Nr. 702, s.101; BOA, TD. Nr. 724, s. 93.

adada 34 odalı ve iki mahzenli büyük bir han, 84 dükkân, bir fırın, iki debbeğhane (tabakhane) ve bir kahvehane yaptırmıştır. Bozcaada'daki bu yapılara akar sağlamak için vakıf kurmuştur.¹ Adada mevcut ticarî yapıların nitelikleri ve sayıları da iktisadî yönden gelişmişliğin deliliydi. Ada merkezinde bulunan çarşıda çeşitli dükkanlar bulunmaktaydı. Bu dükkanlardan gelen gelirler aynı zamanda Bozcaada vakıflarının akarlarıydı.²

3.1.1. Çiftlikler

Osmanlı toprak denetiminde 'zemin', arazi, 'çift'³, toprak ölçü birimidir. Birkaç çiftlik, 'hasa çiftlikleri' adıyla askeri çiftlikler olarak kayıtlıdır. Bunların diğer çiftliklerden farkı, 'raiyyet vergileri'ni ödememeleridir. Hasa çiftlikleri, özel askeri teşkilatın içinde yer alan yaya, müselleme, doğancı çiftlikleri ve tımarlı sipahilerin ellerindeki çiftliklerinden oluşmaktadır. 'Kılıç yeri' olarak da adlandırılan hasa çiftlikleri ortakçılık mukataa (toprak kiracılığı sistemiyle) ile tımarlı sipahiler tarafından işletilirken, yaya ve müselleme çiftlikler, kendileri tarafından ekilip biçilmektedir. Bu çiftlikler, elinde bulundurulan şahsın adıyla anılmaktadır. Hasa çiftlikleri, sipahi tımarında doğrudan doğruya sipahi tarafından veya kiraya verilmek suretiyle işletilen ufak arazi parçalarıdır. Bu tür arazilerde sipahi hissesi 1/3 veya 1/4 oranındadır.⁴

Bozcaada gelirleri, padişah haslarından sayıldığı için bu çiftlikler aynı zamanda Bozcaada Kalesi'ndeki askeri görevliler tarafından işletilen birer hasa çiftliktir. Adada hem reaya hem de hasa çiftlikleri olmak üzere her ikisi de mevcuttur. Tahrir defterinde, çiftlik veya zemin sahibi olan kadınların ve gayrimüslimlerin de adına yer verilmektedir. Bunlar kaledeki askeri görevliler olamayacağı için Bozcaada varoşundaki reaya aynı zamanda çiftlik sahibidir.⁵

Tahrir defterlerinde reaya üzerine kayıtlı 'çift resmi'ne tabi topraklardan başka, 'zemin ve mevkuf zemin' adı altında araziler de birlikte kayıtlıdır. Ada sakinleri bu toprakları ya çocukları ya da kardeşleriyle birlikte işletmişlerdir. 'Maa' birader' ve 'binti,

¹Yasemin Demircan, Hamza Keleş, "Köprülü Mehmet Paşa'nın (1658) Tarihli Bozcaada Vakfiyesi", 10, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.7 NO:2, Ekim Kastamonu 1999, s. 130.

²VGMA, HD. Nr. 1171, s.15; 1171, s. 14; 1174, s. 22.

³'Çift', bir çift öküz tarafından sürülebilen arazinin ölçüsünü belirlemek üzere kullanılır; Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüşümü", *Belleten* S. XXIII, 1959, s. 577- 585.

⁴Halil İnalçık, "Çiftlik" *DİA*, C.8, İstanbul 1993, s. 314; Feridun Emecen "Çift Resmi", *DİA* C.8, İstanbul 1993, ss. 309- 310.

⁵"Çiftlik-i Hacı Mutaf Der Yed Fatma Binti Hacı El- Mezbûrdur. (Çift)"; "Çiftlik-i Hamza Der Yed Emine Binti Hamza El- Mezbûr ve Aişe (Çift)"; "Çiftlik Der Yed Nikola ve Solbad Veledin-i Küçük Yorgi (Çift) BOA, TD. Nr. 702, s. 98; BOA, TD. Nr. 724, s. 90.

veled ve bin' tabirleri sık geçmektedir. Toprak sahipleri baba-oğul, baba-kız, abi-kardeş akrabalık ilişkileri veya Müslüman-gayrimüslim adları ile gruplar halinde yazılmıştır.⁶

Klasik dönem tahrir defterlerinde, müstahfızlara ait pek çok çiftlik mevcuttur. Çiftlik ve zeminlerin sahiplerinin adları altında 'çift-nim' raiyyet olduğu da gösterilmiştir. Hatta bazılarının altına bir çifte ne kadar miktarda akça ödeyeceği vergi miktarı da yazılmıştır. Bu çiftlik ve zeminler sahipleriyle beraber 16. ve 17. yüzyıl tahrir kayıtlarında "Cemaat-ı Müstâhfızân Cezire-i Mezbûre"⁷ başlığı adı altında toplanmıştır. Bu da Bozcaada sakinlerinin Müslim-Gayrimüslim vatandaşların Bozcaada Kalesi'nde görev almalarına karşılık çift sisteminden faydalanma ve toprak tasarruf etme imkânı verildiğine dair ipucu vermektedir. Adadaki her iki grup da bu sistemden faydalanmıştır.⁸

Tablo-3.1: 1595 Yılında Bozcaada'da Çiftlik- Zemin Dağılımında Çift- Nim Miktarı

Toprak Türü	Çift	Nim
Çiftlik	16 ⁹	1
Zemin	----	17

1595 yılı tahrir defterinde müstahfızân cemaatine ait toplam 16 çiftlik ve 20 zemindir. Sadece üç zeminnin çift veya nim olup olmadığı gösterilmemiştir. Üç haymana toprak sahibi olmuştur. Biri çiftlik ve çift kategorisinde "Çiftlik-i Mutaf Birader-i Ali der

⁶Mehmet Öz, "Toprağı yok gözüken cabalar hakkında şuna dikkat edilmelidir ki defterde çift, nim veya bennak yazılan kardeş veya akrabalarıyla aynı toprağa mutasarrıftı. Defterler bu durumu "maa' biraderes" vb. notlarla göstermektedir. Böyle yerlerde ortak tasarruf edenler bu toprağı müştereken veya ayrı ayrı işliyor olabilirler. Ancak Osmanlı merkezî yönetimi açısından raiyyet çiftliğinin hukukî bütünlüğünün korunması esas olduğu için defterlerde böyle yerler tek bir kişi üstüne de kaydedilebilirdi." Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskân ve Nüfus (1485- 1576)" *Bulleten C. LVII*, 33, s. 521; Doğru, "Çiftlik yapısı ocak gelirlerinin dağılmaması için yamaklarını yakın çevreden (akraba-oğul) seçmekteydi. Bunlardan 14 yaşından büyük ve bekâr olanlar "mücerred" olarak kaydediliyordu." Doğru, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya- Müsellem-Taycı Teşkilâtı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, İstanbul 1990, s. 65.

⁷BOA, TD. Nr. 702, s. 98; BOA, TD. Nr. 724, s. 90.

⁸Bozcaada'da XVI. yüzyılda olduğu gibi, XV. yüzyılda da Bergama Kalesi'nde tımar defterine kale tımarları kaydedilirken Hristiyan sipahilerinde olduğu tespit edilmiştir. Bunların nöbetçilik ettikleri ve hizmetleri karşılığında çiftlik tasarruf ettikleri görülmüştür. Vehbi Günay, *XV- XVI. Yüzyıllarda Bergama, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Ege Üniversitesi, İzmir 1999, s. 59.

⁹Çiftlerden bir tanesi tahrirde, "Haymana Cezire-i Mezbure" bir haymanaya aittir. Diğerleri müstahfızân cemaatine ait çiftlerdir. "Çiftlik-i Mutaf Biraderi Ali Der Yed Emin (Çift)" BOA, TD. Nr. 702, s. 98.

yed-i Emîn (çift)” olarak kaydedilmiştir. Diğer iki haymananın raiyyet kategorisi ‘nim’ olarak gösterilmiştir.¹⁰ 1595 yılında raiyyet rüsumu ödeyen tüm ada sakini (Müslüman-gayrimüslim-haymana), toplamda 16 çift ve 20 nim olarak hesaplanmıştır. Adadaki tüm toprakların % 44.44’ü çift resmi ödenen topraklardır ve %55.56’sı nim kategorisindedir.

1618 yılı tahririnde yine 36 tane çiftlik-zemin kaydı mevcuttur. Önceki tahrirde ‘çiftlik’ olarak kaydedilen bazı araziler¹¹ bu tahrirde ‘zemin’ şeklinde kaydedilmiştir. Çiftliğin sahipleri yine aynı şahıslardır. Yeni tahrirde başka bir değişiklik yapılmamıştır. Yeni tahrirde de 15 çiftlik 21 zemin mevcuttur.

1618 tahririnde Müstahfızân cemaatine ait 36 kayıt vardır. 1595 tahririnde çift-nim olarak gösterilmeyen üç zemin kaydının bu tahrirde sahibi yazıldıktan sonra altına ‘nim’ ifadesi eklidir. Ayrıca önceden kaydedilen 19 haymana sayısı 21’e yükselmiştir. Bu yeni haymanların bir tanesi bennak, diğerleri mücerredir.¹²

1657-1658 tarihli tahrir defterinde Bozcaada’da mülk halinde bulunan birçok çiftlik, sahiplerinin adlarıyla kaydedilmiştir. Bu çiftliklerin 52’si Müslümanlara 14’ü Hıristiyanlara aittir. Yeni satın alınan çiftlikler üzerine yeni sahibinin adı kayıtlıdır. Çiftlik sahipleri arasında ada sakini çoğunlukta olsa da, bazen ümera ve devlet görevlileri de vardır.¹³

3.1.2. Bağlar

Bozcaada’da en önemli ziraî faaliyet alanı bağcılıktır. Adada bağlar oldukça fazla yer kaplamaktadır. Belgelerde genellikle üzüm için ‘engür’ ifadesi kullanılır. Bağlar anlamına gelen ‘Bağat’ terimi de kullanılmaktadır. Belgelerde, üretilen şarap için ise, ‘bâde, hamr, mey, sahbâ, müdâm’ veya ‘şarâb-ı engür’ ifadeleri kullanılır. Bağlardan hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler beraber tasarruf etmektedir. Şarap üretimi ile sadece gayrimüslimler ilgilenmektedir. Evliya Çelebi Bozcaada üzümü ve bağcılığı ile ilgili eserinde şöyle bahseder:

“Çevresi altmış mildir. Fakat kibleye doğru uzunca olup, Anadolu’da Kazdağı tarafına yakındır. Bütün dağ ve bağlarında misket üzümü olur ki,

¹⁰BOA, TD. Nr. 702, s. 98.

¹¹Önceki tahrirde: “Çiftlik-i Mahmud Birader-i Hatib Der Yed-i Emine Binti Mahmud El- Mezbur ve Ali Beyleri” olarak yazılan toprak zemin olarak değişmiştir. İki tahriri kıyaslamak için BOA, TD. Nr. 702, s. 98. ve BOA, TD. Nr. 724, s. 90.

¹²BOA, TD. Nr. 724, s. 90.

¹³BOA, MAD. Nr. 4777, ss. 83-85.

*hiçbir tarafta benzeri yoktur. Hatta Kazasker Zahki (Razaki üzümü) Efendi'nin bağlarında yetişen yedi çeşit kokulu üzüm buralarda yetişir.”*¹⁴

1656 yılında Osmanlı-Venedik donanmaları Girit için mücadele ederken Venedik, 14 Temmuz 1656'da Bozcaada'yı muhasara etmiştir. Venedik 22 Temmuz 1656¹⁵ tarihinde Bozcaada'yı işgal etmiştir. Bir yıllık Venedik işgali Köprülü Mehmed Paşa'nın sadareti zamanı sona ermiştir.¹⁶ Adada yeni bir tahrir yapılmıştır.¹⁷ 1657 yılı tahriri ile büyük oranda bağlar ve bağ sahipleri kayıtlanmıştır. İlgili defterin birinci bölümde Venedik'in bir yıllık işgalinden önce mülk sahipleri olup, 'hüccet' verilen bağların tahriri, diğer bölümde de sahipsiz ve 'hüccet' verilmeyen bağların kayıtları mevcuttur. Tahrirde bağlar, nahiyeler adı altında, tepe, akarsu (çeşme yolu), kuyu, kovanlık, hayvan ağılları, çamlık, bağ, tarla, bahçe vs. yönüne göre kaydedilmiştir. Adada bu döneme ait güzergâhlar, komşu olanlar alt alta yazılmıştır. Nâhiyeler de belirli bir coğrafi sırayla kaydedilmiştir.¹⁸

1657 tarihli defterin iki kısmında nâhiyeler aynı sırayla kaydedilmiştir: “*Dolap-pınarı, Yardım Limanı, Tekfurpınarı, Karağaç, Halil Odabaşı, İdris Bahçesi, Aşı Tepesi, Sadık oğlu Kovanlığı, Koçba Tepesi, Panaya Kilisesi, Halil Odabaşı Deresi (Akyarlar), Çelebi Ağılı Kurbü, Kanlı Pınar, Yazıcı Oğlu Bahçesi, Engüride Çiftliği, Bino Oğlu Tarlası, Mısırlı Kuyusu, Dizdâr-ı Sâbık Birgosu, Yazıcı oğlu Birgosu, Hacı Mustafa Çeşmesi, Kara Ağaç Muslu Çelebi, Mavna Yolu, Değirmenaltı*’dır.”¹⁹

1657 tahririnde nahiyeler adlandırılırken adadaki bahçe, dere, pınar, tepe, liman gibi coğrafi unsurlar nahiyelerin sınırlarını belirlemiştir. 1657 tarihli tahrir kaydındaki bazı nahiyelerin sınırları bahçe, dere, tepelerin bulunduğu mevkilere göre kayıtlanmıştır. Tahrir

¹⁴Evliya Çelebi, *Seyahatname (V. -VI. Cilt)*, İndeksli Tıpkı Basım 3. Cilt, (haz. Seyit Ali Kahraman), TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 92a; Hasan Ali Göksoy, *Türk Tarihinde Bozcaada*, Seyhan Sanatlar Matbaası, İstanbul 2002, s. 22.

¹⁵Cengiz Orhonlu, “Bozcaada”, *Türk Kültürü* Sayı: 83, Ankara 1969, s. 833.

¹⁶Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l- Kibar fî Esrafi'l-Bihar*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 157; Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsatı Ahbâri'l-Hâfikayn)*, (Haz. Mehmet İpşirli), C.3, TTK, Ankara 2007, s. 1682.

¹⁷Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Naîmâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsatı Ahbâri'l-Hâfikayn)*, (Haz. Mehmet İpşirli), C.4, TTK, Ankara 2007, ss.1747-1749; Jean Thevenot, *1655-56'da Türkiye*, (Çev. Nuray Yıldız), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978, ss. 179-182, 215; Vahid Çubuk, *Köprülüler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınevi, İstanbul 1998, s. 35, 39.

¹⁸BOA, MAD. Nr. 4777, ss. 1- 84.

¹⁹BOA, MAD. Nr. 4777, ss. 1- 44; Orhonlu, “Nahiye-i Çelebiağılı kurbü” kısmını “Çelebiağılı Kırı” ; “Nahiye-i Muslu Çelebi” kısmını “Muslu Çavuş” şeklinde okumuştur; Cengiz Orhonlu, “1657 Tarihli Bozcaada Tahriri ve Adadaki Diğer Türk Eserlerine Aid Bazı Notlar” *Türk Kültürü*, S. 86, Ankara 1972, s. 68.

Defterinde İdris Bahçesi, Yazıcıoğlu Bahçesi, Tekfurpınarı, Dolappınar, Kanlıpınar, Halil Odabaşı Deresi (Akyarlar), Aşi Tepesi, Koçba Tepesi adlı nâhiyeler kayıtlıdır.²⁰

1657 tahririnde “nâm-ı diğer” ifadesi²¹ nahiyelerin daha kapsamlı tanımlanmasını sağlamıştır: “Nâhiye-i Çeşme-i Halil Odabaşı nâm-ı diğer Çeşme yolu/odası”, “Nâhiye-i Halil Odabaşı Deresi nâm-ı diğer Akyarlar”, “Nâhiye-i Yazıcıoğlu Bahçesi nâm-ı diğer Yazıcıoğlu Tepesi”, “Nâhiye-i Dizdâr-ı Sâbık Birgosu nâm-ı diğer Elhac Mustafa Birgosu (Burgazlı)” Aynı tahrirde büyük çamlık ve küçük çamlık diye iki çamlık konusu kayıtlıdır. Her iki koru da Mehmed Ali Beyzade adına yazılmıştır. Büyük çamlık adanın Liman Burnu mevkiinde iken, küçük çamlık Büyük Ayazma mevkisindedir. Adanın merası Göztepesi’ndedir. Değirmentepesi’nin kale tarafı da Bozcaada ahalsininin merasıdır.²²

Tahririn birinci bölümünde 440 bağın sahipleri ortaya çıkmıştır ve hüccet verildiğine dair bağların üzerine hüccet yazılmıştır. Bu bağların toplamı 2428,5 dönüm tutmaktadır. Bu 440 bağın 225’i Müslümanlara 215 ise gayrimüslimlere aittir. Bozcaada’daki Dolap Pınarı, Halil Ordubaşı Çeşmesi, İdris Bahçesi, Halil Odabaşı Deresi, Değirmenaltı nahiyelerindeki bütün bağlar Müslümanlara aittir. Tabi diğer nahiyelerde de Müslüman bağları bulunmaktadır. Bunlar Yardım Limanı, Tekfur Pınarı, Koçba Tepesi, Panaya Kilisesi, Dizdâr-ı Sâbık Birgosu, Yazıcıoğlu Birgosu ve Karaağaç Muslu Çelebi ‘dir. Engüride²³ Çiftliği Nahiyesinde kayıtlı olan 13 adet bağın hepsine gayrimüslimler sahiptir. Mavna Yolu, Mısırlı (Muslu) Kuyusu, Bino Oğlu Tarlası, Aşi Tepesi, Hacı Mustafa Çeşmesi ve Yazıcıoğlu Bahçesi nahiyelerindeki bağların çoğunluğuna gayrimüslimler adına hüccet verilmiştir.²⁴ Ayrıca hüccet verilen arazilerin içerisinde iki parça zemin (Hacı Mustafa Çeşmesi Nâhiyesinde)²⁵ ile bir parça bostan²⁶ var iken, geri kalanın hepsi bağdır.

²⁰BOA, MAD. Nr. 4777, ss. 12, 21, 52, 62.

²¹Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *VD*, Sayı: 22, Ankara 1991, s. 438.

²²BOA, MAD. Nr. 4777, ss. 11, 19, 21, 26; Cengiz Orhonlu, 1972, a.g.m., s. 68.

²³Bozcaada’nın 1657 tahrirde bu kelime “*Enfuride (Engüride)*” diye geçer. Engür farsça bir kelime olup “üzüm” anlamına gelmektedir. Bir nevi Bozcaada’da yaş üzümün işletildiği çiftlikler mevcut olduğundan bu nahiyeye bu isim verilmiştir. Ayrıca Adadaki gayrimüslimler çocuklarının adını Enfüride koymayı tercih etmişlerdir. 1657 tahririnde çok sayıda bu isim geçmektedir. Bkz. BOA, MAD. Nr. 4777, ss. 1-44; Cengiz Orhonlu, 1972, a.g.m., s. 68.

²⁴BOA, MAD. Nr. 4777, ss. 1-36.

²⁵BOA, MAD. Nr. 4777, s. 29.

²⁶BOA, MAD. Nr. 4777, s. 30.

Tablo- 3.2: 1657 Yılında Sahiplerinin Adına Hüccet Verilen Bağlar²⁷

Nahiye Adı	Bağ Sayısı	Dönüm
Mavna Yolu	65	356,5
Panaya Kilisesi	42	175
Yardım Limanı	39	280
Tekfur Pınarı	39	201,5
Dizdâr-ı Sâbık Birgosu (Hacı Mustafa Birgosu ve Hacı Mustafa Tepesi)	29	127,5
Mısırlı Kuyusu	28	209
Hacı Mustafa Çeşmesi	26	159
Bino Oğlu Tarlası	23	127
Dolap Pınarı	22	92
Koçba Tepesi	20	84
Sadık Oğlu Kovanlığı	17	146
Yazıcı Oğlu Bahçesi	14	66,5
Aşı Tepesi	11	64,5
Engürüde Çiftliği	13	40
Çelebi Ağılı Kurbü	8	30
Halil Ordu başı Çeşmesi	7	40,5
Kara Ağaç	8	13,5
Halil Odabaşı Deresi (Akyarlar)	6	21,5
Yazıcı Oğlu Birgosu	5	23,5
Kanlı Pınar	4	9,5
İdris Bahçesi	8	68,5
Kara Ağaç Muslu (Mısırlı) Çelebi	8	61,5

²⁷BOA, MAD. Nr. 4777, s. 1-44.

Değirmenaltı	1	31,5
TOPLAM	440	2428,5

Hüccet verilen bağlar arasında zengin Müslümanlardan Hızıroğlu Mehmed, 103 dönüm ve 15,5 dönüm muhtelif yerlerde dört parça bağ dâhil toplamda 118,5 dönüm ile en fazla bağa sahiptir.²⁸ Mehmed Çelebi Ali Beyzade'nin dokuz bağı (Çelebi Ağılı Kurbü, Yazıcıoğlu Birgosu, Hacı Mustafa Çeşmesi, Kara Ağaç Muslu Çelebi'de birer, Mavna Yolu'nda hüccet verilmiş beşbağ) Hacı Süleyman'ın sekiz bağına (Tekfur Pınarı, Halil Odabaşı, Mavna Yolu, Bino oğlu Tarlası'nda birer, Yazıcıoğlu Birgosu ve Hacı Mustafa Çeşmesi, ikişer bağ) hüccet verilmiştir. Ada zenginlerinden Mehmed ve Esir Süleyman adına kayıtlı sekiz bağ (62 dönüm) hüccet olunmuştur. Panaya Kilisesi, Halil Odabaşı Deresi (Akyarlar), Hacı Mustafa Çeşmesi'nde ikişer, Dizdâr-ı Sâbık Birgosu (Hacı Mustafa Birgosu) ve Kara Ağaç Muslu Çelebi'de birer bağ bulunmaktadır.²⁹

Tablo- 3.3: 1657 Tahririne Göre Bozcaada Bağlarında Kadın Mülkleri³⁰

Kişi Adı	Bağ Sayısı	Bulunduğu Nahiyeler
Hızır kızı Saliha Hatun	6	1 Tekfur Pınarı, 1 Sadık oğlu Kovanlığı, 1 Koçba Tepesi, 1 Panaya Kilisesi, 1 Dizdâr Sâbık, 1 Mavna Yolu nahiyelerinde
Lal- nakde Mehmed'in Zevcesi Ayni Hatun	3	2 Halil Odabaşı (Akyarlar) Nahiyesi, 1 Dizdâr-ı Sâbık Birgosu
Nazlı Hatun	2	Koçba Tepesi Nahiyesi
Bulut oğlu İbrahim'in Zevcesi Cemile	1	Koçba Tepesi Nahiyesi
Emine Hatun ve Zeyneb ve Mümine	1	İdris Bahçesi Nahiyesi
Çerçi Kızı Emine	1	Panaya Kilisesi Nahiyesi
Veli Reis'in kızı Fatma	1	Panaya Kilisesi Nahiyesi
Hasan oğlu Ali'nin Zevcesi Fatma	1	İdris Bahçesi Nahiyesi
Hacı Bayram oğlu Mehmed Beşe'nin Zevcesi Muslu Kızı Emine Hatun	1	Dizdâr-ı Sâbık Birgosu (Hacı Mustafa Birgosu) Nahiyesi
Halil Kızı Saime	1	Dizdâr-ı Sâbık Birgosu (Hacı Mustafa Birgosu) Nahiyesi

²⁸BOA, MAD. Nr. 4777, s. 7.

²⁹BOA, MAD. Nr. 4777, ss. 1-36; Ersin Gülsoy, "1656 Yılı Venedik Zabıtından Önce Ve Sonra Bozcaada", *MÜTAD*, Sayı: 20, İstanbul 2008, s. 216.

³⁰ BOA, MAD. Nr. 4777, s. 1-44.

Yusuf Kızı Mümüne	1	Dizdâr-ı Sâbık Birgosu (Hacı Mustafa Birgosu) Nahiyesi
Cihan Çelebi Kızı Güher	1	Mavna Yolu Nahiyesi
Elhac Bekir Kızı Ümmühan	1	Mavna Yolu Nahiyesi
Yahya kızı Cemile	1	Mavna Yolu Nahiyesi
Sinan Kızı Ümmühan	1	Mavna Yolu Nahiyesi
Fatma Hatun	1	Mavna Yolu Nahiyesi
Osman Kızı Asiye	1	Dizdâr-ı Sâbık Birgosu (Hacı Mustafa Birgosu) Nahiyesi
Yusuf Kızı Asiye	1	Tekfur Pınarı Nahiyesi
Toplam	26	

Müslüman kadınlar arasında en çok mala sahip olan Hızır Kızı Saliha Hatun'dur. Saliha hatunun bağları 70. 5 dönüm, adına üç bağ hüccet alan Lal- Nakde Mehmed hanımı Ayni Hatun'un bağları 11 dönüm, iki bağ kayıtlı olan Yahya Kızı Cemile'nin bağları 18.5 dönüm, Koçba tepesinde bağları bulunan Nazlı Hatun'un ise yedi dönümdür.³¹

Hüccet verilen bağ sahipleri arasında sadece Bozcaadalı sakinler değil resmi görevlilerden çavuş ve imâm da vardır. Eyüp Çavuş iki Sadık oğlu Kovanlığı nahiyesi, bir Koçba Tepesi nahiyesi üç parça bağa hüccet verilmiştir. Tekfur Pınarı nahiyesinde İmam Sabık Mehmed Efendi ile Alay Çavuş'un bağları mevcuttur. Bozcaada'da 17. yüzyılın ikinci yarısında askerî ve dinî görevlilerin de hizmetleri karşılığı toprak tasarrufu ettiği veya mülk edinebilecek kadar zengin olduğu görülmektedir.³²

Zengin bir gayrimüslim olan Burgaz veled-i Şita'nın Bozcaada'nın muhtelif yerlerinde sekiz parça bağı vardır. Bağlar Koçba tepesinde, Mısırlı Kuyusu, Engürüde Çiftliği ve Kanlı Pınar birer, Yazıcı oğlu Bahçesi ile Mavna Yolu nâhiyelerinde ikişer tane bağı bulunmaktadır. Bir başka gayrimüslim Yorgi veled Murangos, adada yedi parça bağa sahiptir. Bağlardan ikisi Panaya Kilisesi, üçü Sadık oğlu Kovanlığı, biri Bino oğlu Tarlası, diğeri Mavna Yolu nâhiyelerinde bulunur. Todori Terzi adlı diğer bir gayrimüslimin ise dört Yazıcı oğlu Bahçesi, birer adet Bino oğlu Tarlası ve Mısırlı Kuyusu nâhiyelerinde

³¹Ersin Gülsoy, 2008, a.g.m., ss. 216- 217.

³²Eyüp Çavuş için; BOA, MAD. Nr. 4777, ss. 14-15; Alay Çavuş için BOA, MAD. Nr. 4777, s. 9; İmam Sabık Mehmet Efendi için; BOA, MAD. Nr. 4777, s. 10.

olmak üzere toplam altı parça bağı vardır. Hristiyan Sofya Malasi adlı bir kadının Mısırlı Kuyusu'nda bağı vardır.³³

Tahririn ikinci kısmı ise hüccet verilmeyen bağlar yani sahibi ispatlanamayan bağları göstermektedir. İkinci kısmın başlangıcında şöyle yazar:

*“Defter oldur ki bi- avni’l-llâhi-te’âlâ Bozca Ata feth olunduktan sonra bâ-fermân-ı âlî tahrîr olunan bağların çiftliklerin ve ağılların eshâbı zuhur itmeyüp hüccet virilmeyen bağlardır ki zikr olunur.”*³⁴

Bu bölümde bağlar Venedik zabtından önceki sahiplerinin adıyla yazılmıştır. Bir bağın dört tarafı belirtilerek kaç dönüm ve evlek olduğu belirtilmiştir. Bağların üzerlerinde önceki kısımda olduğu hüccet ibaresi yoktur. Bazılarının üzerinde ne şekilde mahlul kaldığı belirtilir. Bazı satın alınan bağların üzerine kimden kimin satın aldığı gösterilmiş ve yeni sahibinin adı yazılmıştır.³⁵

Tablo- 3.4: 1657 Yılında Miriye İntikal Eden Bağlar³⁶

Nahiye Adı	Bağ ve Zemin Sayısı	Dönüm
Mavna Yolu	94	547
Yardım Limanı	50	236,5
Panaya Kilisesi	45	124,5
Dizdâr-ı Sâbık Birgosu (Hacı Mustafa Birgosu)	36	242,5
Bino Oğlu Tarlası	34	131
Tekfur Pınarı	31	169,5
Yazıcı Oğlu Bahçesi	30	124,5
Engürüde Çiftliği	30	85
Sadık Oğlu Kovanlığı	23	83,5
Hacı Mustafa Çeşmesi	23	78
Dolap Pınarı	22	74
Çelebi Ağılı Kurbü	20	74
Aşı Tepesi	17	73,5
Mısırlı Kuyusu	15	75
Koçba Tepesi	14	82
Kara Ağaç Muslu Çelebi	13	50,5
Kanlı Pınar	8	49

³³ BOA, MAD. Nr. 4777, ss. 2- 44.

³⁴BOA, MAD. Nr. 4777, s. 44.

³⁵BOA, MAD. Nr. 4777, s. 44; Ersin Gülsoy, 2008, a.g.m., s. 217.

³⁶ BOA, MAD. Nr. 4777, s. 44-88.

Halil Odabaşı Deresi (Akyarlar)	6	12,5
Kara Ağaç	6	14
Değirmenaltı	4	23,5
Yazıcı Oğlu Birgosu	3	13,5
Halil Ordu başı Çeşmesi (Çeşmesi Yolu)	2	49
İdris Bahçesi	1	4,5
Toplam	527	2417

Tahririn ikinci kısmında 527 parça arazi kaydedilmiştir. Bu arazilerin 445'i bağ, 82'si zemindir. Bu bölümdeki arazilerin bir kısmı zemin, zemin-i tarla, zemin-i çayır ve zemin-i bağ adıyla kaydedilmiştir. Bunların toplamı 82 parça olup, kapladıkları alan 549.5 dönümdü. 527 parçanın sahipleri vefat etmiş ya da sahibi bulunamamıştır. Sahipleri ortaya çıkmayanların yanında arazinin kendisinin olduğunu ispat edemeyenlere de hüccet verilmemiş ve arazi miriye intikal olmuştur. Çünkü aynı şahsa ait hem hüccetli bağ hem de miriye devredilen bağlar bulunmaktadır. Mesela toplamı 70.5 dönüm olan altı bağ üzerine hüccet olunan Hızır kızı Saliha Hatun'un Yardım Limanı Nâhiyesi'ndeki 12 dönümlük iki parça arazisine hüccet verilmemiştir ve miriye intikal edilmiştir.³⁷ Hüccet verilmeyen bu 527 parça arazinin adanın Venedik işgali öncesindeki sahiplerinin 241'i Müslüman, 286'sı da gayrimüslim'dir. Dolap Pınarı, Yardım Limanı, İdris Bahçesi, Dizdâr-ı Sâbık Birgosu ve Değirmenaltı yine Müslüman bağlarının çoğunlukta bulunduğu nâhiyelerdir. İkinci kısımda bazı bağların üzerine perişan halde olanlara “*harâbe*” veya sahibi vefat ettiğine dair “*müteveffâ*” notu düşürülmüştür.³⁸

İkinci kısımda Müslümanlar arasında Bozcaada'da 34 parça arazi sahibi olan Dizdâr Ahmed göze çarpmaktadır. Dizdâr Ahmed'in bu arazi parçaları bir zemin, bir bağ Dolap Pınarı, üç bağ Yardım Limanı, dört bağ Tekfur Pınarı, bir bağ Sadık Oğlu Kovanlığı, dört bağ Koçba Tepesi, iki bağ Panaya Kilisesi, bir bağ Çelebi Ağılı Kurbü, bir bağ Yazıcı Oğlu Bahçesi, iki bağ Engürüde Çiftliği, altı bağ Dizdâr-ı Sâbık Birgosu, beş bağ Mavna Yolu, bir zemin bir bağ Değirmenaltı, bir bağ İdris Bahçesi nâhiyelerinde bulunmaktadır. Dizdâr Ahmed'in adada hem bağları hem de çiftlikleri vardır. Dizdâr Ahmed, Venedik adayı istila ettiğinde muhtemelen vefat etmiştir. Dizdâr Ahmed'in Ümmühan Hatun adında bir kızı vardır ve bağların kaydında Ümmühan Hatun'un adı da geçmektedir.³⁹ Müslümanlar arasında vefat edenler hakkında bilgi verilmiştir. Mehmed bin

³⁷BOA, MAD. Nr. 4777, s. 47.

³⁸BOA, MAD. Nr. 4777, ss. 44-82; Ersin Gülsoy, 2008, a.g.m., ss. 218-219.

³⁹BOA, MAD. Nr. 4777, s. 84.

Serdar'ın bağlarının üzerinde vefat ettiğine dair: “*Bade'l-istilâyi'l-kefere vefât eylemiştir*” yazmaktadır. Bir zemin 15 bağ olmak üzere adanın muhtelif yerlerinde 16 parça malı bulunmaktadır.⁴⁰

İlgili tahririn yapılış amaçlarından birisi miriye intikal edilen bağ ve arazilerin satışlarını gerçekleştirmektir. Satın alanlar arasında tanıdık iki sima, Vezirazam Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu Fazıl Ahmed Paşa ile bu tahririn emini ve Bozcaada ile Limni'nin Venedik elinden geri alınması sırasında ordu kadısı olan Edirne Kadısı Mustafa Efendi vardır. 1657 yılı bağ ve çiftliklerinden 223,025 akçe vergi alınmıştır. 63,400 akçe Salih Ağa tarafından harcanmıştır. Kalan paradan 93,544 akçe adada görev yapan cebecilerin maaşları, 45,000 akçe de onların zahireleri için Ali Çavuş'a ödenmiştir. Kalede yapılan tamir masrafları için 15,250 akçe Hassa Mimarbaşı Asker Mustafa Ağa'ya verilmiştir. Dellaliye ve diğer giderler için Kadı'ya da 4,285 akçe ödenmiştir.⁴¹

3.1.3. Zeminler

Bozcaada'da 1657 tahririnde bağlarla birlikte zeminler de⁴² kaydedilmiştir. Zeminler tahririn ikinci kısmında geçmektedir. İkinci kısımda toplamda 525 tane arazi çeşidi yazılmıştır. Bunun 82'si zemin olarak geçmektedir. 82 zeminin 48'i müslüman 34'ü gayrimüslim elindedir. Zeminler; “*Zemin, zemin-i tarla, zemin-i bağ, zemin-i çayır*”dır. 1657 tahririnde zeminler dönüm miktarlarıyla beraber kaydedilmiştir. Ayrıca dönümlerin yanında “*Evlek 1, 1.5, 2, 3, 4*” şeklinde evlek miktarları da gösterilmiştir. Bazı zeminlerin sadece dönümleri yazılırken bazılarının hem dönümü hem evlek miktarı verilmiştir.⁴³

1657 yılında bağ ve zeminlerin dağılımı şöyledir: Mavna Yolu Nahiyesi'nde 74 bağ ve 20 zemin vardır. Yardım Limanı Nahiyesi'nde 40 bağ ve 10 zemindir. Panaya Kilisesi Nahiyesi'nde 40 bağ ve beş zemindir. Dizdâr-ı Sâbık Birgosu (Hacı Mustafa Birgosu) Nahiyesi'nde 35 bağ ve bir zemindir. Bino Oğlu Tarlası Nahiyesi'nde 30 bağ ve dört zemindir. Tekfur Pınarı Nahiyesi'nde 29 bağ ve iki zemindir. Yazıcıoğlu Bahçesi Nahiyesi'nde 25 bağ ve beş zemindir. Dolap Pınarı Nahiyesi'nde 21 bağ ve bir zemindir.

⁴⁰BOA, MAD. Nr. 4777, s. 44.

⁴¹BOA, MAD. Nr. 4777, s. 90; Ersin Gülsoy, 2008, a.g.m., s. 221.

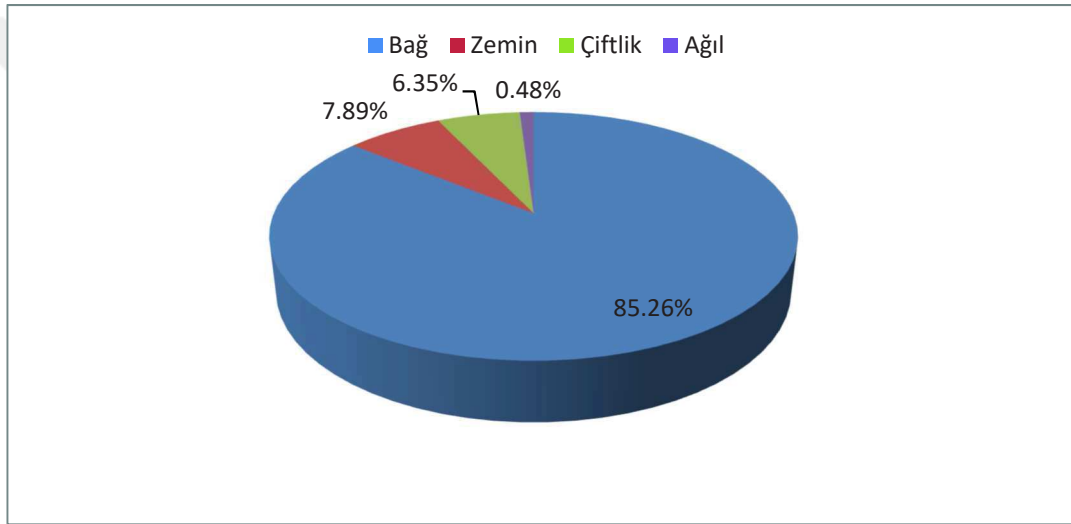
⁴²Tahrirlere çift- nim-çiftten ziyade bir de zeminler kaydedilir. Ziraat sahası olarak görülen bu toprak parçası defterlerde zemin diye kayıtlıdır. Genelde nim-çiftten küçük toprak birimleri için kullanılır. Diğer yandan Gelibolu kazasına tabi nahiyelerde bir çift veya bir çiftten daha büyük zeminlere de rastlanılmaktadır. Nitekim bazı zeminler çiftlik olarak da bahsedilmektedir. Kaza dâhilinde mezra olarak kaydedilen zeminlerde vardır. Bunun yanında bir evlek (¼ dönüm) olarak kaydedilen zeminler de mevcuttur. İbrahim Sezgin, XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 1998, ss. 219- 220.

⁴³BOA, MAD Nr. 4777, ss. 44-82.

Çelebi Ağılı Kurbü Nahiyesi'nde 19 bağ ve bir zemindir. Aşı Tepesi Nahiyesi'nde 16 bağ ve bir zemindir. Sadık Oğlu Kovanlığı Nahiyesi'nde 16 bağ ve yedi zemindir. Mısırlı Kuyusu Nahiyesi'nde 14 bağ ve bir zemindir. Koçba Tepesi Nahiyesi'nde 13 bağ ve bir zemindir. Hacı Mustafa Çeşmesi Nahiyesi'nde 12 bağ ve 11 zemindir. Karaağaç Muslu Çelebi Nahiyesi'nde 12 bağ ve bir zemindir. Halil Odabaşı Deresi (Akyarlar) Nahiyesi'nde üç bağ ve üç zemindir. Değirmenaltı Nahiyesi'nde üç bağ ve bir zemindir. Yazıcıoğlu Birgosu Nahiyesi'nde iki bağ ve bir zemindir. İdris Bahçesi Nahiyesi'nde bir bağ vardır. Halil Odabaşı (Çeşme Yolu) Nahiyesi'nde bir bağ ve bir zemindir.⁴⁴

Grafik- 3.1: 1657 Tahririne Göre Bozcaada'da Toprak Ünitelerinin Dağılımı

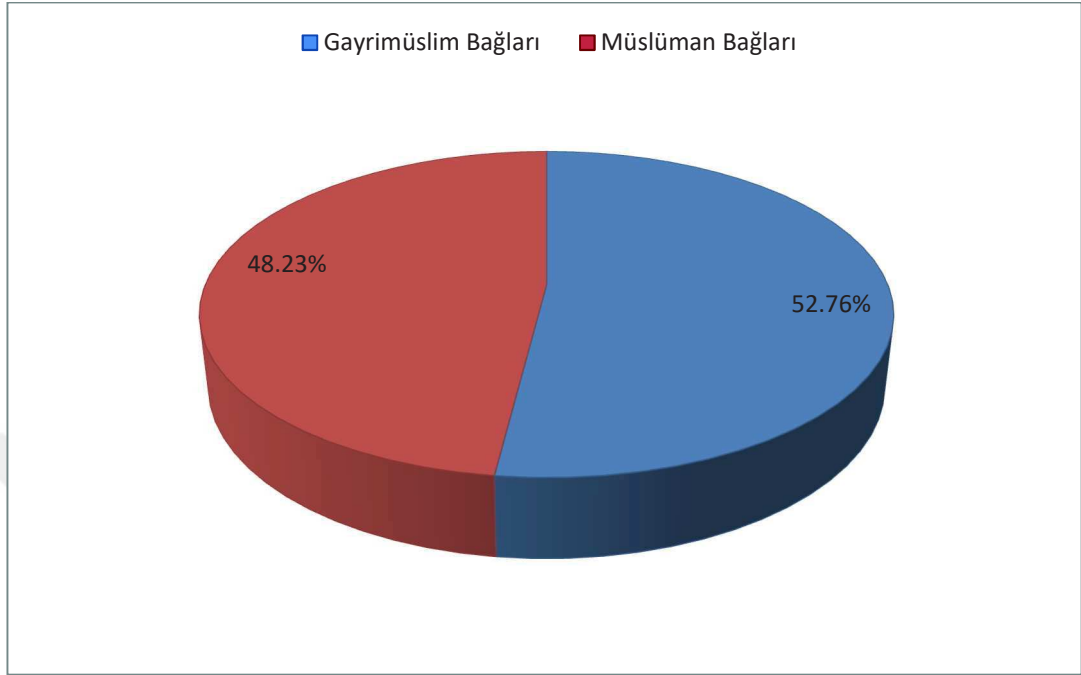

1657 tahririnde Bozcaada'da toplamda 1.038 parça arazi çeşidi kaydedilmiştir. Bunlardan 885'i bağ, 82'si zemin, 66'sı çiftlik ve beş tanesi ağıldır. En çok oranı bağlar kapsamaktadır.⁴⁵

⁴⁴BOA, MAD. Nr. 4777, ss. 44-82.

⁴⁵BOA, MAD. Nr. 4777, ss. 1-85.

Grafik- 3.2: 1657 Tahririnde Gösterilen Bağların Müslüman-Gayrimüslim Elindeki Yüzdeleri

1657 yılı tahririnde birinci kısımda 440 bağ, ikinci kısımda 445 bağ, toplamda 885 bağ kaydedilmiştir. Bağların 467'si gayrimüslimlere, 418'i Müslümanlara aittir.⁴⁶

Sonuç olarak, Bozcaada'da iktisadî alan faaliyetleri çiftlik, zemin ve bağlardır. Tahrirlere göre; adada 16. yüzyılda çiftlik-zeminler ekonomik hayatın kaynağı iken 17. yüzyılda bağlar ön plana geçmiştir. 16. yüzyılda Bozcaada'da nüfus az olup ekonomik kaynaklar kısıtlı iken 17. yüzyılda ada hayatı şenlenmiştir. Ekonomik ve sosyal hayatta olumlu artışlar olmuştur. Adada bu arazi parçalarından Müslümanlar ve gayrimüslimler beraber tasarruf etmektedir. Gayrimüslimler Bozcaada'da daha fazla arazi sahibidir.

3.2. Bozcaada'daki Meslek Grupları

Tahrir defterlerine reayanın isimlerinin yanına, altına ve üstüne mesleği kaydedilmiştir. Kişilerin çalıştığı iş kolları belirtilmediyse de alınan vergi türlerine bakılarak meslek gruplarına bir bilgi sahibi olunabilir. Şehir ve kasabalar dışındaki yerleşme merkezlerinde ödenen vergilerin %90- 95'ini doğrudan tarım ve hayvancılık

⁴⁶BOA, MAD. Nr. 4777, ss. 1- 82.

faaliyetleri ile bu faaliyetlere dayalı vergiler oluşturduğundan ekonomi hammadde üretimine bağlıdır.

Tablo- 3.5: Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bozcaada'da Meslek Grupları⁴⁷

	Meslekler	1535	1595
Gayrimüslim	Cüllah	1	----
	Kethüdâ	1	----
	Derzi	----	2
	Hasırcı	----	3
	Hidmetkar	4	----
	Çoban	8	1
Müslüman	Muytâb	---	8 (2'si haymana)
	Kethüdâ	---	1

Bozcaada'da 16. yüzyılda tarım ve hayvancılıktan ziyade değişik meslek grupları da vardı. 1535'de Müslümanların meslekleri hakkında bir veriye rastlanamasa da Gayrimüslimlerin çeşitli meslekleri kaydedilmiştir. Fakat 1535 tahririne karşılık 1595 tahririnde her iki grubunda meslekleri hakkında veriler mevcuttur. Bu dönemde Müslümanlar içinde sekiz kişi muytâblıktır.⁴⁸ 1595 yılında kethüdâ ünvanına sahip bir Müslüman⁴⁹ kaydedilmiştir. 1535 yılında Gayrimüslimlere ait bir meslek (kethüdâ) olarak göstermiş olsak ise de 1595 yılında zemin sahibi Bozcaadalı Bekir'in de bu ünvana sahip olduğunu belirtmek gerekir. Gayrimüslimlerde ise en dikkat çeken ve tam olarak ne olduğuna dair bilinmeyen meslek hidmetkâr (hizmetkârlık)⁵⁰ idi. Hizmetkârların adada

⁴⁷BOA, TD. Nr. 434, v. 41a; BOA, TD. Nr. 702, s. 99-101.

⁴⁸Günay, bu kelimeyi çalışmasında “muytâb” olarak belirtmiştir. Ayrıca muytâblık mesleğini dokumacılık ve dericilik ve bunlara bağlı iş kolları arasında gruplandırmıştır. Vehbi Günay, XV- XVI. Yüzyıllarda Bergama Kazası, Ege Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1999, s.146.

⁴⁹“Zemin-i der yed Bekir Kethüdâ (Nim)” BOA, TD. Nr. 702, s. 98.

⁵⁰Yasemin Demircan Limni'nin tahrir kayıtlarında bu terime ulaşmıştır ve kitabında terim hakkında kısmen açıklama yapmıştır. Limni Adası'nın çeşitli köylerinde yaşayan Adalılar aynı zamanda Ada'nın ihtiyat kuvvetlerini de oluşturmaktaydı. Bu hizmetlerine karşılık bu kişilere hidmetkâr adı verilmiştir ve bunlar vergi indirimine tabî olmuştur. “... kayıta ifade edildiği üzere ihtiyat kuvvetlerinde yer alan kişilerin ödedikleri cizye vergisi geliri nerede yaşadıklarına bakılmaksızın padişah hassına ayrılmışken ödemekle yükümlü tutuldukları ispençe ve diğer vergilerden elde edilen gelirler ikamet ettikleri yeri ve kim tasarruf ediyorsa onun tumarına tahsis edilmişti. Bu kaidenin tatbikini kolaylaştırmak için reayası arasında ihtiyat kuvvetlerinde yer alan kişilerin bulunduğu köylerin kayıtlarına kaç kişinin vergi indirimine sahip olduğunu bildiren “cemaat-ı hidmetkâr/ hidmetkârân” şeklindeki ibareler ilave edilmiştir.” Yasemin Demircan, *Osmanlı İdaresinde Limni*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 80, 81, 89; Başka bir araştırmada hizmetkar terimi için şöyle bir bilgi vardır: “Gedegra Kalesi'nde kaleyi korumakla görevli askerî görevliler, kalenin

hangi işi icra ettiklerine dair kesin bilgiler tespit edilememekle birlikte bunların Bozcaada'da gayrimüslim reayadan olan ve Bozcaada Kalesi'ne çeşitli hizmetlerde bulunan kimseler olduğunu söyleyebiliriz.

3.3.Vergiler

Osmanlı Devleti'nde ekonomik yapının temelini tarım hayatı oluşturuyordu. Şehirlerin, ordunun iâşesi, kıtlık ve açlık meydana gelmemesi için hububat ekimi, devlet kontrolünde yapılıyordu. Bunda en büyük payı mirî arazi sistemi sağlamaktaydı. Osmanlılar fethettikleri memleketlerdeki örf ve adetlerle halkın alışık olduğu kadimden beri kullanılan vergi usüllerine uzun bir müddet riayetkâr olmakla beraber, gerektiğinde bu usulleri tadil ve ıslah etmekten de geri kalmamıştır. Bütün coğrafyada genel ve ortak bir düzenin yerleşmesini sağlamaya çalışmışlardır. Bazen Hıristyan memleketlerinde uygulanan mahallî örf ve adetleri aynen kabul edip uygulamışlar, hatta uygun olmayan ilkel uygulamaları bir şekilde ortadan kaldırmaktan da çekinmemişlerdir.⁵¹

Osmanlı Devleti'nde Ege adalarının şartları göz önüne alınarak ada sakinlerine bazı vergi kolaylıkları sağlanmıştır. Tarih boyunca adaların çoğunluğunda iktisadi hayat kısıtlı olmuştur. Arazilerin verimsizliğinden halk geçimini denizden sağlamaktadır. Vergi tahsili görevi, bazen ada halkından belirli kişilere bırakılmaktadır. Vergi muafiyetleri adalardaki yetersiz nüfus potansiyelini yerinde tutma amacı taşımaktadır.⁵² Bozcaada'da 17-18. yüzyıllarda genelde bağcılık ve balıkçılık temel geçim kaynağı olmuştur. Bağlar ziraat alanı olarak oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Gayrimüslimlerin ürettiği şarap ve ada halkının temel uğraşı balıkçı dalyanları devlet adına para getiren en önemli gelir kaynağı olmuştur. Adaların gelir seviyesi düşük olduğundan adalara yıllık vergi tahsis edilmiştir. Toplanacak vergilerde belli taksitlere ayrılmıştır. Adaların nüfuzlu kişileri 'maktu' adı verilen bu vergileri toplayarak hükümet yetkilisine teslim etmişlerdir.⁵³

çeşitli ihtiyaçlarını gören hizmetkarlar ve son olarak da bazı reayanın bulunduğu anlaşılıyor ki, bu reayanın da kalenin bazı işlerinde çalıştığı anlaşılıyor." Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskân ve Nüfus (1485- 1576)", *Belleten*, C. LVII, 33, s. 524.

⁵¹Halil İnalçık, "Köy, Köylü Ve İmparatorluk" *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal Ve İktisat Tarihi Kongresi* İstanbul 21-25 Ağustos 1989, Tebliğler, Ankara 1990, s. 2; Ömer Lütfi Barkan, *XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraat Ekonominin Hukukî Ve Malî Esasları Kanunlar I*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1943, ss. LXVII- LXIX, LXIV- LXVI.

⁵²Cevdet Küçük, *Türk Hâkimiyetinde Ege Adalarının Yönetimi*, SAEMK, Ankara 2002, s. 50.

⁵³Yasemin Demircan, "Ege Adalarında Osmanlı Hâkimiyeti", *Türkler*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 679.

1535-1614 yılları arasında adada yapılan tahrir kayıtlarında alınan vergilerin toplamları kaydedilmiştir. Tahrirlere bakarak ada sakinlerinin kaç akçe vergi verdiği tespit edilememekle birlikte bazı vergiler tahmin edilebilmektedir.

Tablo- 3.6: 1535- 1614 Yılları Arasında Bozcaada'da Alınan Vergiler (Akçe)⁵⁴

Vergi	1535	1568	1595	1601	1614
Resm-i Çift, Bennak, Mücerred	201	652	653	653	653
Resm-i İспенçe	1.575	4.175	4.175	4.175	4.175
Resm-i Cizye	2.745	---	---	---	---
Adet-i Ağnâm ve Resm-i Ağıl	2.000	1.500	1.500	1.500	1.500
Öşr-i Susam	115	3.250	1.000	1.000	1.000
Öşr-i Bostan	73	100	100	100	100
Resm-i Küvâre	200	1.500	1.500	1.500	1.500
Resm-i Asiyab-i Badi	120	270	270	270	270
Resm-i Zemin-i Palamud	---	1.320	---	---	---
Öşr-i Şir ve Piyaz	25	---	---	---	---
Harâc-ı Bâğât	852	---	---	---	---
Resm-i Arus Adet-i Deştbanî	2.000	225	---	---	---
Öşr-i Bâğât Müslimîn	---	1.400	1.400	1.400	1.400
Harâc-ı Bâğât-ı Gebrân	---	2.600	2.600	2.600	2.600
Öşr-i Penbe	55	1.577	1.577	1.577	1.577
Bâd-ı Hevâ Cürm-i Cinayet	---	---	4.283	4.283	4.283
Resm-i Gümrük-i İskele	---	2.050	2.050	2.050	2.050
Resm-i Otlak	---	---	1.200	1.200	1.200
İhtisab-ı Cezire-i m.	---	1.025	3.225	3.225	3.225
Öşr-i Bağ	---	---	120	120	120
Resm-i Şire-i Bâğât-ı Gebrân	4.000	---	---	---	---

3.3.1. Reayadan Alınan Vergiler

3.3.1.1. Çift Resmi

Bir çift öküz tarafından sürülebilen ziraat sahalarının ölçüsünü belirlemek için kullanılıp çiftlikle aynı anlamda kullanılır. Bir nevi arazi vergisidir. Kanunnamelerinde çiftlik sahibi köylüyü içine alan bir anlam da kazanmıştır. Bir çiftçi ailesine yetecek kadar çift ya da çiftlik, toprağın kalitesine göre 60 ila 150 dönüm arasında değişen bir arazi parçasını ifade etmektedir. Kanunnamelerde, tam ve yarım çiftlik (nim-çift) arazinin

⁵⁴BOA, TD. Nr. 434, s. 40b; BOA, TD. Nr. 490, s. 146; BOA, TD. Nr. 702, s. 100; TKGMA, TD. Nr. 141, s. 52a; BOA, TD. Nr. 724, s. 93.

miktarı toprağın verimlilik derecesine göre her liva için ayrı ayrı tayin ve tespit edilmiştir. Bu tür toprağı elinde bulunduran köylü, işlediğı toprağı karşılık kanunnamelerde ‘çift resmi, çift hakkı, kulluk akçesi’ adlarıyla anılan belirli miktarda vergi ödemekle yükümlüdür. Çiftlik sahibi, çift resmi ödemekle yükümlüdür. Eğer elindeki toprak miktarı bunun yarısı kadar ise o vakit deftere yarım çift (nim çift) sahibi olarak kaydedilirdi. Toprağı olmayan veya mim-çiftten daha az toprağı sahip olan hane sahibi evli ise ‘bennak’ şeklinde kaydedilirdi. Sonradan çiftlik sahibi olan bir bennak, çift resmi vermeye başlardı.⁵⁵

Resm-i çift yani çift resmi Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde çiftlik veya yarısı kadar tasarruf eden, sancak tahrir defterinde raiyyet olarak kaydedilmiş bulunan köyde ve şehirde yaşayan müslüman reayadan senede bir defa alınan vergidir. Şehirli, ziraat topraklarından bir çift tasarruf ederse çift resmi öder fakat çifti bıraktığı anda bundan kurtulurken, köylüler böyle bir anda çift resmini ödemeye devam ederdi. Bu reaya çiftliklerinden ziyade bir de hassa çiftlikleri askeri vazifelilere bağlı çiftlikler vardır. Hassa çiftlikler sipahi tımarında doğrudan doğruya sipahi tarafından veya kiraya verilmek suretiyle işletilen ufak arazi parçalarıdır. Askeri görevlilere bağlı çiftlikler reaya çiftliklerinden tamamen farklı şartlarla ve askeri vazifeler karşılığında çiftçi askerlerin tasarrufuna verilmektedir. Adada bunun bir örneğini görmek mümkündür. 1595 tarihli tahrir defterinde “*Cemaat-ı müstahfızân karye-i mezbûr*” başlığı altında Bozcaada Kalesi muhafızlarının tasarruf ettikleri çiftlikler sıralanmaktadır.⁵⁶

Adada 1535 tarihinde Müslümanlar arasında dört çift, bir nim çift; 1568 tarihinde 16 çift, 18 nim çift bulunmaktadır. 1595-1614 tarihlerinde ise 13 çift, 21 nim çifttir.⁵⁷

Çift resmi miktarı coğrafî şartlara ve toprak verimliliğine göre değişmektedir. Çift resmin belirlenmesinde toprağın verimliliği ve ekonomik duruma dikkat edilmektedir.⁵⁸ Çift resminin Fatih Kanunnamesi’nde 22 akçedir. 16. yüzyılda asgarî 22, azamî 70 akçe alınmaktadır. Bozcaada’da tahrir defterlerinde tam olarak hepsinde belirtilmemişse de, bir kaç çiftliğin altına çift miktarı yazılmıştır. ‘Çift 13’ şeklinde belirtilmiştir. Adada resmi

⁵⁵Halil İnalçık, “Çiftlik”, *DİA*, C 8, İstanbul 1993, s. 314.

⁵⁶Osman Gümüşçü-Emine Özünlü, “Osmanlı Devleti’nin Resm-i Çift Uygulamalarını Yeniden Düşünmek”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 31/1, 2016, s. 184; BOA, TD. Nr. 702, s. 98; BOA, TD. Nr. 724, s. 90.

⁵⁷BOA, TD. Nr. 434, v. 40b; BOA, TD. Nr. 702, s. 98; BOA, TD. Nr. 724, s. 90.

⁵⁸İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı Ve Erzincan Kazası*, Ankara 1990, s. 178.

çiftten 1595-1614 yılları arasında 13 akçe alınmıştır. 17. yüzyılda da resm-i çiftin miktarı değişmemiştir. Bozcaada'nın resm-i çift vergisi oldukça az görünmektedir.⁵⁹

3.3.1.2. *Bennak Resmi*

Nim çiftten az yer bulunduran, evli veya babasıyla birlikte oturan reayaya bennak denir. Ekinli veya çaba bennak olarak iki kısımda mütalaa edilen bennaklardan nim çiftten az yer tasarruf eden reayaya ekinli bennak, hiçbir şeyi olmayan reayaya da çaba-bennak denirdi.⁶⁰

Tahrir defterlerinde adada 1535'te sekiz, 1568'de ise 20 bennak, 1614'de sadece "*Hasan veled Bekir*" adının altında bennak kaydedilmiştir. Bozcaada tahrirlerinde bennak vergisinden kaç akçe alındığı belirtilmemiştir. Fakat 1595 tahririnde sadece bir nimde dönümü hakkında bilgi verilmiştir. Tahrirde "*Dönüm 10 Resm-i nim*"⁶¹ şeklindedir.⁶²

3.3.1.3. *Mücerred Resmi*

Mücerred, buluğ çağına gelmiş ve bir iş tutabilecek güce sahip müslüman bekârlardır. Tahrir defterlerinde mücerredlerden alınan verginin adı resm-i mücerreddir. Bekâr erkekler mücerred olarak kaydedilirken evlenip ev sahibi olmuş yani aile reisleri hane adıyla kaydedilirdi. Bunlardan alınan vergiye resm-i hane denilirdi. Mücerredler toprak işçisi olarak ya da arazi kiralayarak geçimlerini sağlardı. Bağlı oldukları sipahinin tımarı dışında da serbestçe çalışma hakkına sahiptirler.⁶³ Mücerredlerin durumu bölgesine göre değişiklik göstermekteydi. Bazı bölgelerde bunlar vergiden muaf tutulmuştur. İş ve kazanç sahibi olacak yaşa erişmiş olan bekârlardan resm-i mücerred adı altında 10 akça alınmaktadır. Bazı kanunnamelerde bu zaman ergenlik çağı, bazılarında ise daha açık bir şekilde 20 yaş olarak tayin edilmiştir.⁶⁴

Tahrir defterlerine baktığımızda Bozcaada'daki yıllara göre mücerred sayısı 1535'te beş, 1568'de 11'dir. 1614'de ise sadece 'Mustafa veled-i o' mücerred olarak

⁵⁹BOA, TD, Nr. 702, s.98; BOA, TD, Nr. 724, s. 90.

⁶⁰Halil İncılık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", Belleten, S. XXIII, 1959, ss. 44- 46; İsmet Miroğlu, 1990, a.g.e., s. 179.

⁶¹BOA, TD, Nr. 702, s. 98.

⁶²BOA, TD, Nr. 434, v. 41a, BOA, TD, Nr. 724, s. 90; Yasemin Demircan, Tahrir Defterlerine Göre Boğazönü Adaları (XV. ve XVII. Yüzyıllar), Ankara Üniversitesi, Ankara 1992, s. 180.

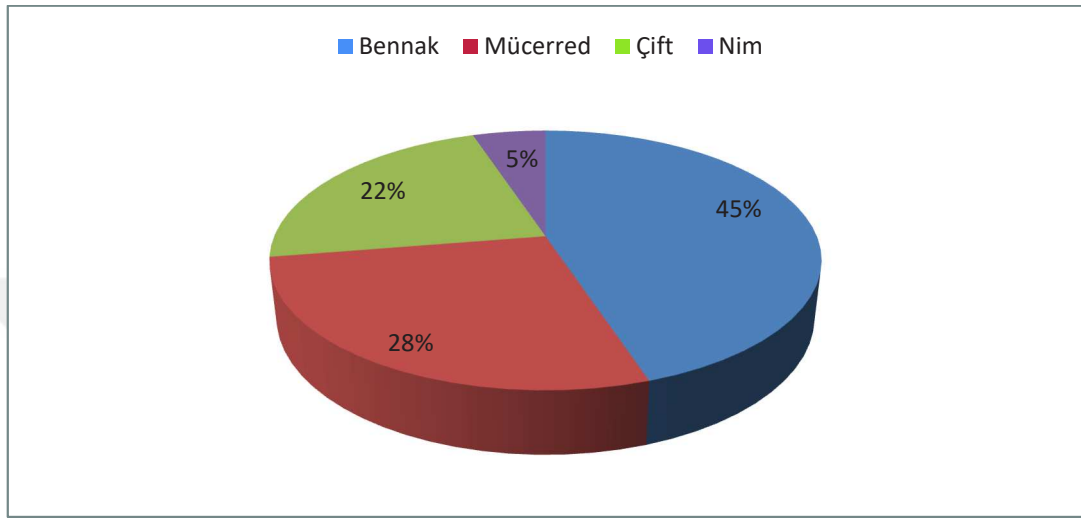
⁶³İsmet Miroğlu, 1990, a.g.e., s.180.

⁶⁴Halil İncılık, 1959, a.g.m., ss. 42- 43.

kaydedilmiştir. Mücerredlerin kaç akçe vergi verdiği veri yetersizliği sebebiyle tam olarak tespit edilememiştir.⁶⁵

Grafik- 3.3: 1535 Yılına Ait Bozcaada'daki Raiyyet Vergilerinin Nüfusa Göre Dağılımı

3.3.1.4. İспенçe Resmi

Müslümanlardan alınan çift resmine karşılık, buluğa ermiş gayrimüslimlerden alınan şahsi vergidir. İспенç çift resmi gibi arazi vergisidir. İспенçenin sipahilere ait olduğunu “*Cizye-i Şâhî İспенçe-i Sipâhî*” tabiri de aynı şekilde açıklanır. Müslümanlar ispenç ödemezlerdi. Fakat ispenç ödeyen bir gayrimüslimin çiftliğini tasarruf altına alan bir müslüman da beraber ispençeyi ödemekle yükümlüydü. Buluğa ermiş her gayrimüslim Hıristiyan veya Yahudi ispençe öderdi. Fatih Kanunnamesi’nde Hıristiyan reâyânın tabi oldukları rüsûm, ispençe resmi için 25’er akçe vergi istenmiştir. Fatih Kanunnamesi’ndeki tariflerle 16. asırdaki tarifler arasında fark yoktur.⁶⁶

Bozcaada’da 1535 tarihinde ispenç-i gebrân vergisi 1.075 iken 1595’te ise 4.175 akçedir. Ada tahrirlerinde ispenç vergisi için kaç akçe ödendiği belirtilmemiştir. 16. yüzyıldaki ispençe ödeyen diğer bölgelere bakıldığında bu dönemde bir gayrimüslimortalama 25 akçe ödemiştir.⁶⁷

⁶⁵BOA, TD. Nr. 434, v. 41a; BOA, TD. Nr. 724, s. 90; Yasemin Demircan, a.g.t., s. 180.

⁶⁶Halil İnalçık, 1959, a.g.m., ss. 56- 60.

⁶⁷BOA, TD. Nr. 434, v. 41a; BOA, TD. Nr. 702, s.101.

3.3.1.5. Dönüm Resmi

Kanunlarda dönüm akçası, dönüm hakkı ve resm-i zemin adlarıyla yazılan bu resim tam veya yarım çiftlikten faydalanan reayadan dönüm başına alınan vergidir. Deftere zemin olarak kaydedilen toprakların genişliği de en fazla bir çiftlik kadardır.⁶⁸ Adada 1569 da “*Resm-i zemin-i palamud*” olarak kaydedilmiştir. 1595- 1600 ve 1618 tarihlerinde ise “*Resm-i zemin-i otlak*” vergileri adı altında alınmaktadır. Hatta 1535 yılı tahririnde “*Resm-i arûs ve tapu-yı zemin deştânî fî sene 2000*” şeklinde yazılmıştır. Üç vergi bir arada yazıldığı için ve adanın kanunnamesi de olmadığından 1535 yılında adadan resm-i zemin ne kadar alındığı tespit edilememiştir. Fakat 1595 senesi tahririnde “*Resm-i zemin-i otlak 1.200 akçe*” şeklinde kaydedilmiştir. 1618’de de tıpkı 1595’deki gibi kaydedilmiştir.⁶⁹

3.3.1.6. Tapu Resmi

Koru veya harman yeri olarak kullanılan veya üzerine cemaatlar adına bina yapılarak ziraatten hariç kalan devlet arazisinden alınan maktu vergiye resm-i tapu denilirdi. Klasik anlayışa göre resm-i tapu çiftlik miktarı kadar bir arziden elde edilen ürünün bir yıllık maliyetidir. Bu maliyetinde toprağa ve bölgeye göre durumu değişebilirdi. Kanunnamelerde bu meblağın bir yıllık mahsul bedeli olduğu ifade edilmekle birlikte, miktarı konusunda açıklayıcı bilgi bulunmamaktadır. Ancak genelde sabit olan resmi tapu miktarının 16. yüzyılın sonlarına doğru olağanüstü artış gösterdiği görülmektedir. 1530’larda çiftlik resmi tapusu 300-600 akçe iken yüzyılın ortalarına doğru 450-1.250 akçeye, yüzyılın sonlarına doğru 4.500-8.000 akçeye yükselmiştir. Ayrıca bu vergiye daha sonraları “*Bedel-i öşür, mukataa-yı zemin ve icâre-i zemin*” denildiği de olmuştur.⁷⁰

Adada 1535 yılı tahririnde “*Resm-i arûs ve tapu-yı zemin deştânî fî sene 2000*” olarak yazılmıştır. Adada 1595’te bu vergi bâd-ı hevâ, asiyab, resm-i arûs ve deştânî ile birlikte toplanmıştır. Toplam miktar defterde 4.273 akçe olarak yazılmıştır. Bu yüzden tapu resminin bu sene ne kadar toplandığı tam olarak tespit edilememiştir.⁷¹

⁶⁸Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reâyâdan Alınan Vergi Ve Resimler” DTCFD, 5/1 1947, s. 504, İsmet Miroğlu, 1990, a.g.e., s. 182.

⁶⁹BOA, TD. Nr. 434, v. 41a; BOA, TD. Nr. 702, s.101; BOA, TD. Nr. 724, s. 93; Yasemin Demircan, a.g.t, s. 186.

⁷⁰Osman Gümüşçü- Emine Erdoğan Özünlü, 2016, a.g.m., s. 208.

⁷¹BOA, TD. Nr. 434, v. 41a; BOA, TD. Nr. 702, s.101; BOA, TD. Nr. 724, s. 93.

3.3.1.7. Ağnam ve Ağıl Resmi

‘Ağnam’, ‘Ganem’in Arapça çoğuludur. Koyun ve keçiden alınan resimdir.⁷² 1535-1614 yılları arasında bu vergiler adet-i ağnam resm-i ağıl beraber toplanmıştır. 1535’te deftere “*Adet-i ağnâm ber reâyâ-yı karye mezbûr maa resm-i ağıl*” olarak yazılmıştır. Bu iki resim birlikte toplanmıştır. Toplanan miktar 2000 akçedir. 1568- 1614 yılları arasında yapılan tahrirlere 1.500 akçe kayıtlıdır.⁷³

3.3.1.8. Kuvâre Resmi

‘Kuvâre’ sözlük anlamı bal peteği anlamına gelir. Belgelerde “*Resm-i kovan*”, “*Resm-i kivare*”, “*Zenbûr resmi*”, “*Öşr-ü asel*”, “*Öşr-ü petek*” ifadeleri geçmektedir. Baldan alınan vergidir. Nakdî veya aynî alınabilmektedir. Reaya kovanlarını arılarını beslemek için başka bir sipahinin tımarına götürürse, kovan resminin yarısını bağlı bulunduğu sipahi, yarısını da kovanın bulunduğu yerin sahibi olan sipahi almaktadır.⁷⁴ Bozcaada’dan kovan resmi alınmakta olup vergi miktarı tespit edilememiştir. Kovan resmi 1535’te 200 akçe, 1569- 1618 arası tahrirlerde 1.500 akçe alınmıştır.⁷⁵

3.3.1.9. Asiyab Resmi

Su veya rüzgâr ile dönen un veya zeytinyağ değirmenlerinden alınan vergiye resm-i asiyab veya değirmen resmi denmektedir.⁷⁶ 1535 tahririnde asiyab resmi 120 akçe, 1568-1614 yılları arası tahrirlerde 9 bab 270 akçe olarak kayda geçmiştir.⁷⁷

3.3.1.10. Bâd-ı Hevâ Resimleri

Bu resimler kimden ne kadar ve ne zaman alınacağı belli olmayan vergilerdir. Deftere tahmini meblağ yazılmıştır. Meblağı tımar arazisinin genişliği ve reayasının nüfusu etkilemektedir.⁷⁸

Arus resmi, cürm-ı cinayet resmi, yava abd-ı abık ve beytülmal resimleri, kışlak resmi, deştânî resmi, tapu-yı zemin resmi gibi farklı adlarda vergiler toplanmıştır.

⁷² Neşet Çağatay, 1947, a.g.m., ss. 485- 486.

⁷³BOA, TD. Nr. 434, v. 41a; BOA, TD. Nr. 702, s.101.

⁷⁴Neşet Çağatay, 1947, a.g.m., ss. 508- 509.

⁷⁵BOA, TD. Nr. 434, v. 41a; BOA, TD. Nr. 702, s.101; BOA, TD. Nr. 724, s. 93; Yasemin Demircan, a.g.t., s. 188.

⁷⁶Neşet Çağatay, 1947, a.g. m., s. 503.

⁷⁷BOA, TD. Nr. 434, v.41a; BOA, TD. Nr. 702, s.101; BOA, TD. Nr. 724, s. 93.

⁷⁸Yasemin Demircan, a.g.t., s. 189.

Evlenecek kızıdan ve dul kadından alınan vergiye arus resmi (resm-i arussiye, gerdek resmi, gelin resmi) denir. Bozcaada'da bu resmin toplandığına dair bilgi mevcuttur. Reaya arasında çıkan kavga sonucu yaralama, adam öldürme gibi suçlardan cürm-i cinayet resmi alınmıştır. İşlenen suçun derecesine göre para cezası ödenmiştir. Sahipsiz hayvanlardan alınan vergiye ise yava resmi ya da resm-i kaçgun denilmektedir. Evinden kaçmış kölelere abd-ı abık veya kaçgun reaya cariyelerine ise kenizek denilmektedir. 1595-1614 yılları arasında Bozcaada'da yapılan tahrirlerde kaydedilen haymanalar çift, nim-çift ve bennak vergilerini ödemektedir. Bunların vergileri yerli Müslüman reaya ile birlikte toplu halde kaydedilmiştir. Konargöçer halk bir köy alanında koyunlarını otlatırsa köyün sipahisine resm-i kışlak ve resm-i otlak ödemek zorundadır. Eğer kışladıkları yerlerde tarımla uğraşırlarsa yine köyün sipahisine öşürden ziyade resm-i zemin ödeyecektir. Her iki durumda da resm-i otlak ödemişlerdir. Adada resmi otlak başlığı altında 1595-1614 yılları arasında toplanmıştır. Kır bekçisine deştân denilirken adet-i deştânî kır bekçiliği resmi anlamda kullanılmaktadır. Bu verginin Bozcaada'da arus resmi ile beraber kaydedildiği görülmüştür.⁷⁹

3.3.1.11. Bağ, Bağçe, Bostan Resmi

Bağ resmi üzüm bağlarından, bağçe resmi meyve bahçelerinden, bostan resmi kavun, karpuz üretilen arazilerden alınan resimdir. Bağ vergisi için toptan ve maktuan haraç bağlamak, bağ mahsulünün öşrü alınmak, asma adedine göre resim almak yerine Rumeli taraflarında bağlarının üzümlerini şarap yapmak için kullanan yerlerde resim olarak para yerine sipahi şarap alırdı. Sipahinin tımarı halkından topladığı bu şarapların evvela satılması için iki ay daha mühlet zaman verilirdi. Halkın şarapları mühürlenir satması men edilirdi.⁸⁰ Bağ resmi, Rumeli taraflarında bağlarının üzümlerini daha ziyade şarap yapmak için kullanan mıntıkalarda, resim olarak sipahi para yerine şarap alırdı. Bağ resminin alınma zamanı hemen hemen imparatorluğun her tarafında bağ bozumundadır. Üzüm yaşına girdiğinde yani eylül sonlarındaydı.⁸¹

16-17. yüzyıllarda Bozcaada'da bağ resmi maktu sistem üzere belli bir rakama göre alınmıştır. 1535 tahririnde “*Harâc-ı Bâğât-ı Müslimîn beşer dönüm fi 60*” yazmaktadır. Bu vergi 852 akçedir. Bu sayı harâc-ı bâğâtın toplanan muhtemel maktu miktarıdır.

⁷⁹Yasemin Demircan, a.g.t., ss. 189-192.

⁸⁰Neşet Çağatay, 1947, a.g.m., s. 488- 489.

⁸¹Neşet Çağatay, 1947, a.g.m., s. 487- 489.

Müslümanın harac başlığı altında bağ resmi ödemesi dikkat çekici bir durumdur. Adalı Müslümanın bir kısmı gayrimüslimden bağ satın aldığı için haraç ödeme mecburiyeti olmuş olabilir. Aynı tahrirde “*Resm-i şire bâğât-ı Gebrân*” ifadesiyle bağ vergisi ile ilgili başka bir vergi adı geçmektedir. Gayrimüslimlerin bağlarından şire/şıra (pekmez) ürettiği akla gelmektedir. Bu vergi gayrimüslim bağlarının hâsılının öşrüdür. Tahrirde şire vergisi için sekiz müdde bir müd⁸² aynî olarak alındığı hakkında ipucu verilmiştir. Diğer tahrirlerde 1568-1614 yılları arasında “*Harâc-ı Bâğât-ı Gebrân*” başlığı altında gayrimüslimlerden bağ vergisi alınmıştır. Bu vergi 1568-1614 yılları arasında maktu olarak 2.600 akçedir. Öte yandan 1568- 1614 yılları arası müslümanların ödediği bağ vergisi “*Harâc-ı bâğât-ı müslimîn*” başlığı altında gösterilmiştir. Bu yıllarda Müslümanların bu vergi için ödediği miktar 1.400 akçedir.⁸³ Adada bostan vergileri için Öşr-i Bostan 1535’te 73 akçe olarak gösterilirken 1568-1614 arası tahrirlerde 100 akçe kaydedilmiştir.⁸⁴

3.3.1.12. İhtisab Vergisi

1569-1614 yılları arasında adada bu vergi toplanmaktadır. Bu vergi çarşı pazarda satılan eşyalara konulan vergidir. Kadının emri altında muhtesibin kontrolünde toplanırdı. Ada ekonomisinde önemli bir yere sahip olan ihtisab vergisi ayrıca adamın çarşı ve pazarlarında canlı bir ticari hayat yaşandığını göstermektedir. İhtisab vergisi 1568 yılında 1.025 akçe olup, 1595-1614 yılları arasında ise 3.225 akçedir.⁸⁵

3.3.1.13. Palamut Resmi

1568 tarihli tahrirde palamut resmi olarak 1.320 akçe alınmıştır. 17. yüzyılda bu resmin alındığına dair herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. 18. yüzyıla ait bir hükümde Halep Eyaleti ve İzmir’in resm-i mazi, palamut ve kök boya mukataasına malikâne mutasarrıfı olan Ahmed, Salih, Osman ve Abdullah, Bozcaada ve diğer adaların (Midilli, Limni, Bozbaba, Tuzla, Kürederesi, Ayvalık, Edremit, Kemer, Kazdağı ve Gümüşlü)

⁸²“*Resm-i Şire Bâğât-ı Gebrân Sekiz Müdde Bir Müd Alınır Adet-i Kanun Üzere ...*” ; BOA, TD. Nr. 434, v. 41a.

⁸³BOA, TD. Nr. 490, s. 146; BOA, TD. Nr. 702, s.101; TKGMA. TD. Nr. 141, v. 52a; BOA, TD. Nr. 724, s. 93.

⁸⁴BOA, TD. Nr. 434, v. 41a; BOA, TD. Nr. 702, s.101; BOA, TD. Nr. 724, s. 93; Yasemin Demircan, a.g.t., s. 193.

⁸⁵BOA, TD. Nr. 702, s.101; BOA, TD. Nr. 724, s. 93; Yasemin Demircan, a.g.t., s. 194.

havalisinde hâsıl olan palamut resminin senevî 1.000 guruşunu, kendi mukataalarına ilhak ettikleri anlaşılmaktadır.⁸⁶

3.3.1.14. Şarap Vergisi (Bedel-i Hamr)

Bedel; Osmanlı maliyesinde vergi veya mükellefiyet gösteren kelime ile birlikte kullanılır ve onların karşılığı anlamını taşır. Bu karşılık bazı belirli hizmetlerin veya gerekli mühimmat ve levâzımın temini gibi mükellefiyetlerin nakde çevrilmesi şeklindedir.⁸⁷ Hamr; Şarap (bâde, habûk, handerîs, rahık, sahbâ) anlamına gelmektedir.⁸⁸

Üzümleri ile ünlü Bozcaada, şarap imalatında da oldukça ünlüdür. Üretilen şaraptan oldukça yüksek meblağlar kazanılmaktaydı. Şarabı genellikle gayrimüslimler üretmektedir. Devlet, 17. yüzyılda bedel-i hamr olarak adlandırıldığı vergiyi mültezimleri aracılığıyla toplatmaktadır. Bu vergi yüksek meblağda toplandığı için Padişah hassından sayılmıştır.

Bedel-i hamr ve şarap imalatı ve satışından elde edilen vergiler doğrudan hazineye gitmektedir.⁸⁹ 17. yüzyıla ait bir belgede Mübaşir Ahmed Ağa'ya Bozcaada reayaları tekâliflerini (resm-i hamr) teslim ettiklerine dair Bozcaada Kadısı Mehmed Efendi'ye arz ettikleri gösterilmektedir. Hamza Ahmed Ağa, reyadan 40.710 akçe meblağı toplamıştır. Bu belgede şarap resmi için bedel-i hamr tabiri yerine resm-i hamr tabiri kullanılmıştır (27 Aralık 1689).⁹⁰

1790 yılında Bozcaada'yı ziyaret eden Fransız seyyah Olivier adada üretilen şaraptan alınan vergi usülleri hakkında bilgiler vermektedir:

“Şarap satıcısı okka başına iki para vergi öder. Vergi muhassılı daha üzümler asmada iken bağları dolaşır, o bağ bozumunda ne kadar üzüm elde edebileceğini, bundan ne kadar şarap yapılabileceğini, bu şarabın ne kadarının ev ihtiyaçları için kullanılabileceğini yetkililer ve muhamminler vasıtası ile önceden hesaplarlar. Zira şarap vergisi sadece satıştan alınır. Bu verginin bazen kadı efendinin müsaadesi ile önceden tahsil edildiği de vakidir. Bozcaada'dan her yıl beş- altı yüz bin okka kadar şarap ihraç edilir. Bu şarapların çoğu İstanbul'a, İzmir'e ve Rusya'ya gönderilir. Bu ülkelerde Bozcaada şarabı diğerlerine, özellikle Rodos ve Taşoz şarabına tercih edilir. Bozcaada'dan şarap vergisi olarak muhassilin eline yılda 30.000 kuruştan fazla para geçer. Adada az miktarda da rakı imal edilir. Rakı için alınan vergi okka başına dört paradır. Türklerde bağcılıkla yapmakla beraber,

⁸⁶Cevdet Küçük, *Türk Hâkimiyetinde Ege Adalarının Yönetimi*, SAEMK, Ankara 2002, s. 159.

⁸⁷Feridun Emecen, “Bedel”, *DİA*, C.5, Ankara 1992, s. 301.

⁸⁸Ferit Develioğlu, a.g.e., 371.

⁸⁹Cevdet Küçük, *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, SAEMK, Ankara 2001, s. 41.

⁹⁰BOA, AE. SÜL. II, Nr. 1-25.

üzümlerinden şarap yapmak gibi alışkanlıkları yoktur. Zaten hem devletin hem de Peygamberin kanunları bunu yasaklamıştır. Bu yüzden üzmlerini Rumlara satarlar. Kendileri için sadece pekmez yapacak ve kışın yiyecek kadar muhafaza ederler.”⁹¹

Ege adaları arasında Bozcaada en iyi şarap üreten ada olmuştur.⁹²

3.3.2. Toprak Mahsullerinden Alınan Vergiler

3.3.2.1. Öşür

Ondabir anlamında olup hububattan alınan vergidir. Miri arazi rejiminin uygulandığı her yerde devlet ziraatla uğraşan reayadan elde ettikleri ürünün öşrünü almaktadır. Miri arazi sisteminde devlete ait topraklarda ziraatla uğraşan çiftçiler bu toprakların daimi ve irsi bir kiracısı olmuştur. Kira bedeli ise önceden tespit edilmemiştir. Arazinin verimine göre nispeti değişen öşrün mülkiyet hakkından dolayı, devletin toprağın mahsulünü reaya ile bölüşmesi neticesinde aldığı kira bedelidir. Öşür ayni ve nakdi olarak alınmaktadır. Arpa ve buğday gibi uzun süre dayanabilen hububattan çoğunlukla ayni alınması kanundu.⁹³ Bozcaada’da öşr-i şir ve piyaz vergisi sadece 1535 yılında, öşr-i bağ vergisi 1595-1614 yılları arası, diğer vergiler ise öşr-i susam, öşr-i penbe (pamuk), 1535-1614 yılları arasında toplanmıştır.⁹⁴

3.3.2.2. Harâc

Harâc, Müslüman olmayan tebaadan alınan vergidir. Bir nevi vücudu sağlam ve reşit gayrimüslimlerden alınır. Kişi başına alınan şahsi vergi mahiyetine ‘cizye’ dahi denilen birinci kısmına harâc-ı ruûs, topraktan alınan vergi veya hasılatın istifade olunan ikinci kısmına ise harâc-i arazi denir. Harâc vergisine tabi bulunan yerlere arazi-i harâciyye denilirdi.⁹⁵ Bozcaada’da harâc arazisine tabi yerler bağlar olmuştur. Tahrir defterlerinde geçen “*Harâc-ı bâğât-ı Gebrân*”, “*Harâc-ı bâğât*” veya “*Harâc-ı bâğât Müslimîn*”

⁹¹Olivier’den aktaran Hüseyin Durmuş, *Bozcaada’nın Sosyo- Ekonomik Yapısı Ve Kültürü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir 2006, s. 178-79.

⁹²Güner Doğan, İngiliz ve Fransız Seyyahlara Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Ege Adaları (Midilli, Sakız, Sisam, Rodos) ve Çevresi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2008, s.109.

⁹³Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul 1993, s. 746; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara 1989, s. 119.

⁹⁴BOA, TD. Nr. 434, s. 40b; BOA, TD. Nr. 490, s. 146; BOA, TD. Nr. 702, s. 100; TKGMA, TD. Nr. 141, s. 52a; BOA, TD. Nr. 724, s. 93.

⁹⁵Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul 1993, ss. 734-736.

başlıkları altında toplanmıştır. 1568-1614 tarihli tahrirlerde gayrimüslimler için bu vergi 2.600 akçe, Müslümanlar için ise 1.400 akçedir.⁹⁶

3.3.3. Ticarî Mallardan Alınan Vergiler:

3.3.3.1. Gümrük Vergisi

Adadan ihraç edilen veya adaya ithal edilen mallardan alınan vergilerdir. Tahrir defterlerinde resm-i gümrük-i iskele diye geçmektedir. Bozcaada'da 1568-1614 yılları arasında gümrük vergisi olarak 2.050 akçe toplanılmıştır.⁹⁷

3.3.3.2. Şarap Ticareti

15. yüzyılda Osmanlı Devleti Bozcaada'ya hâkim olması üzerine Türk kültürü yerleşmeye başlamıştır. Müslüman-gayrimüslim nüfus 16. yüzyıldan beri beraber yaşamışlardır. İki kültür arasında ortak yaşam sonucu adanın sosyo- ekonomik yapısı çeşitlenmiştir. Adanın temel geçim kaynaklarından bir tanesi bağıcılık olmuştur. Adanın iktisadi hayatında üzüm bağları önemli rol oynamaktadır. Adada üzümü yetiştiren, bağıcılığı kendine meslek edinen grup Müslümanlardır. Avrupa pazarlarında Bozcaada şarabının şanını duyuranlar ise gayrimüslimler olmuştur. Bozcaada gayrimüslimleri için şarap imalatı ve satışı oldukça önemliydi.⁹⁸

Fransız oryantalist ve Arkeolog Galland, 1670-1673 tarihleri arasında doğuya yaptığı seyahatinde İstanbul'a geçerken Bozcaada'ya da uğramıştır. Eserinde yazar Bozcaada şarabı hakkında şöyle yorumda bulunmaktadır: *“Bu adada pek çok misket şarabı yetiştiğinden ilk önce bu şaraptan aranıldı. Fakat mahsul taze olduğundan pek iyisi bulunamadı.”* Yazarın, ada bağıcılığı ve bağları hakkındaki yorumu ise şöyledir: *“Bozcaada'nın dağları pek yüksek ve sarp olmadığı için, toprak müsaittir ve latif ovalarda tatlari pek güzel olan üzümlelerin yetiştiği bağlar vardır.”*⁹⁹

Yine 17. yüzyılda seyahati sırasında adaya uğrayan Fransız seyyah Tournefort'tur. O da adanın misket şarabını överek eserinde bahsetmiştir: *“Doğu Akdeniz'in en nefis*

⁹⁶BOA, TD. Nr. 490, s. 146; BOA, TD, Nr. 702, s.101; TKGMA. TD. Nr. 141, v. 52a; BOA, TD. Nr. 724, s. 93.

⁹⁷BOA, TD. Nr. 702, s.101; BOA, TD. Nr. 724, s. 93.

⁹⁸Hüseyin Durmuş, a.g.t., s. 2.

⁹⁹Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıraları (1672- 1673)*, (Çev. Nahid Sırrı Örik), TTK Yayınları, Ankara 1987, ss. 110- 111.

şarabı olan Bozcaada'nın misket şarabıdır. Rum metropolitin evinde en iyi Frentignan'dan hiçte geri kalmayan nefis kırmızı ve beyaz şarabı içtik" der.¹⁰⁰

İngiliz seyyah Biddulph Bozcaada ve Sakız şarabını övmektedir. "*Yunanistan'ın en iyi ve aliyyülâlâ şarapları Sakız ve Bozcaada'da üretilir.*"¹⁰¹

18. yüzyılın sonlarında Bozcaada'ya uğrayan Fransız seyyah Olivier seyhatnamesinde Bozcaada bağcılığı ve şarabına dair bilgi sunmaktadır. Bozcaadalıların bağlarını budama şeklini kendi ülkesindeki tarım yöntemlerine benzeterek izah etmeye çalışır. Bozcaada'da bağ bozumu Fructidor (Eylül) ayının ilk günlerinde başladığını söyler. Bu zamanda Bozcaada üzümlerinin tatlandığı için şarap fermentosyonuna geç kaldığını ve adalıların şarap imali hakkındaki tespitlerini anlatır. Yazarın gözlemlerine göre adalılar şarap fermentosyonu için fiçılara doldurdukları üzümleri dörtte bir su ilave ederek bekletmekteydiler. Yazar adalıların şarab imal ederken suyu orantılayamamalarını biraz eleştirir tavidadır ama yinede adada alkol seviyesi iyi, kaliteli şarap yapıldığını belirtir. Yazar, adadaki Rum Papazı'nın evinde içtiği yerli meşhur misket şarabının hem beyazı hem de kırmızısı oldukça mükemmel bir tada sahip olduğunu ve ülkelerindeki ünlü şarapları aratmadığını vurgular. Papazla içilen şaraba hiç su konmadığını da ekler.¹⁰²

Gayrimüslimler ürettikleri şarabı çeşitli yerlere satmışlardır. Özellikle 17-18. yüzyıllarda tüccar ve konsolosluklara satışlar gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nde şarap yasak olmasına rağmen senede bir kereye mahsus olmak üzere konsolosluklara şarap satın alabilme hakkı verilmişti. Ticaret antlaşmalarının şartlarına göre evlerinde üzüm şırası sıkabilmekteydiler veya taşradan alınan şırayı kullanabilirlerdi. Konsolosluklar özellikle Bozcaada şarabını tercih etmişlerdir. Osmanlı arşivinde mevcut çeşitli defterlerde bahsedilen Bozcaada şarap ticaretine dair hükümlerde bu bilgiler geçmektedir.¹⁰³

1643 senesinde Fransa elçisi her sene Bozcaada'dan 7.000 müdre şıra almaktaydı. Bu alınan miktar nakledilirken gümrük vergisi alınmaması için Bozcaada kadısına merkez tarafından hüküm gönderilmiş ve uyarılmıştır (26 Aralık 1639- 5 Ocak 1640). Bozcaada ve Bandırma kadılarına ve iskele eminlerine gönderilen bir başka hükümde şarabın

¹⁰⁰Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, (Çev. Ali Berktaş), Kitap Yayıncılık, İstanbul 2005. s. 252.

¹⁰¹Hikmet Nazlı Pişkin, *İngiliz Seyyahlara Göre XVII. Yüzyılda Akdeniz ve Akdeniz Limanları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2011, s. 186.

¹⁰²Hüseyin Durmuş, a.g.t., s. 178.

¹⁰³Murat Özkan, *87/5 Numaralı Rusya Ahkâm Defterinin Transkripsiyonu ve İncelenmesi* (s.1-95), Ordu Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2012, s. 303.

nakledilmesine izin vermeleri, müdahale etmemeleri istenmiştir. Ayrıca gümrük vergisi almamaları konusunda ikaz edilmişlerdir (18-27 Eylül 1640).¹⁰⁴

İstanbul'da bulunan Avusturya elçisi için Bozcaada'dan getirilen şarapların Boğaz hisarlarından rahatça geçmesi ile ilgili bir hüküm vardır. Tahmil olunan geminin Boğazlardan geçişi esnasında şarabın İstanbul'a iletilmesine engel olunmaması istenmiştir. Dönemin Avusturya elçisi Bozcaada şarabını tercih edenlerdendir (21-30 Eylül 1665).¹⁰⁵

Ahidnâme-yi hümâyûnlara göre, Rus tüccarlarının payitahta ulaşmak için izledikleri ticari yol güzergâhlarında uğradıkları konaklama yerlerinden bir tanesi Bozcaada olmuştur.¹⁰⁶ Rus tüccarları 18. yüzyılda Bozcaada ve Cezayir-i Bahr-i Sefid adalarından limon suyu, kuruyemiş vesaire ürünleri satın almışlardır. İstanbul gümrüğü eminine yazılan bir hükümde böyle bir durumdan bahsedilmektedir (21-30 Ağustos 1781).¹⁰⁷

18. yüzyıla ait belgede İstanbul'daki Nemçe elçisinin kendisi ve tevabisi için altı aylık şarab ihtiyacını Bozcaada'dan temin ettiği gösterilmektedir. Nemçe elçisinin Bozcaada'dan satın aldığı 45.000 kese hamr ile 25.000 kese arakının Bozcaada'dan kayıklara yüklenip Galata'daki hanesine getirilmesi için istenen bir ferman yazılmıştır. Nemçe elçisi önceden şarabının Bozcaada'dan getirilmesi için merkeze arzuhalini bildirmiş, merkez de şarabın izin ve ruhsatını vermiştir (20 Eylül 1789).¹⁰⁸

Rusya konsolosluklarının şarap ihtiyaçlarının Bozcaada'dan giderilmesi konusunda çeşitli hükümler vardır. İzmir mollasına gönderilen bir hükümde, konsolosların Bozcaada'dan satın aldıkları şarabın nakli esnasında müdahale edilmemesi konusunda görevliler uyarılmıştır. Hatta nakil esnasında gümrük vergisi ya da bahşiş alınmaması konusunda ikaz edilmiştir. Çünkü Konsolos vekili, konsolosları ve tercümanları için Bozcaada'dan aldıkları 1.000 ukiyye (okka) şarabı İzmir'e naklederken bazı görevliler

¹⁰⁴Nermin Genç, *Fransa Ahkâm Defteri (1643-1666)*, Marmara Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2014, s. 180,183, 195.

¹⁰⁵Ercan Alan, *95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet)*, Marmara Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2008, ss. 218-219, h. 647.

¹⁰⁶Miray Kıyartunç, *85/3 Numaralı Rusya Ahkâm Defterinin Değerlendirme ve Transkripsiyonu*, Celal Bayar Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2013, s. 61, 97, 98, 99, 102, 107, 122, 126, 129, 131, 144.

¹⁰⁷Miray Kıyartunç, a.g.t., ss.123-126.

¹⁰⁸BOA, HAT. Nr. 185- 8608.

gümrük vergisi almıştır. Rus orta elçisi Victor Koçubey bunun üzerine rencide olduklarını devlete yazdığı arzuhalinde belirtmiştir.¹⁰⁹

18. yüzyılın sonlarında Rusya'ya giden gemilerde taşınan mallar arasında kuru yemiş, kuru üzüm, hurma, ham sirke, limon, portakal, taze meyve, keçiboynuzu, zeytin, süpürge, hamr (şarap) vardı. Bunlardan limon, portakal sadece kış aylarında diğerleri ise senenin her mevsiminde ihraç edilirdi. Bunlar, Akdeniz Adaları, İzmir, Sisam, Mudanya, Nakşa, Bozcaada, Bandırma civarından temin edilmektedir. Böyle bir genellemeye bakarak bağ ürünleri (kuru üzüm, ham sirke, şarap), taze meyve, narenciye ürünlerinin Bozcaada'dan temin edildiği tahmin edilebilir.¹¹⁰

19. yüzyıl seyyahı Edward Raczynski'de, adanın ticari hayatı ve ithal edilen ürünler hakkında bilgi vermektedir. Ege'nin kuzeyinde ticaretin hayli hareketli olduğunu ve Bozcaada limanında şarap, zeytinyağ ve kuru üzüm yüklü 15 küçük ticaret gemisi veya kayık bulunduğunu söylemektedir.¹¹¹

3.3.4. Cizye Vergisi

İslam litaretüründe tebaadan olan gayrimüslimlerin ödedikleri vergiye, harbî olanlardan ayrı tutulmalarına, can ve mal güvenliğine kavuşturulmalarına karşılık sayıldığı için bu ad verilmiştir. Cizye mutlak vergi manasında da kullanılmıştır. İslam hukukuna göre, gayrimüslim tebaa (zımmî) ile yapılan zimmet antlaşması sonucu alınır. Karşılığında zımmîlerin can, mal, inanç hürriyetleri güvence altına alınır. İslam hukukuna göre cizye yükümlüsü, akil baliğ, maddi gücü yerinde, sağlıklı olan gayrimüslim erkek idi. Ama felçli, yaşlı, çalışamaz halde yoksullar cizye vermekle yükümlü sayılmazdı. Cizyenin miktarı zamanı ve alındığı bölgeye göre değişmekteydi. Ferdi veya müşterek (toplu) cizye almış şekline göre farklılık gösterirdi.¹¹²

Cizye Osmanlılarda alınması için, kişinin bulüğe ermiş gayrimüslim erkek, zımmî reyanın evinden, bağından ve evi içindeki örtü, döşek eşyasından başka, koyun, keçi, hububat, şarap gibi mahsüllerden üçyüz akçe tutarında malı olması vücut ve akılca da

¹⁰⁹Murat Özkan, a.g.t., ss. 72, 303-304.

¹¹⁰İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006. s. 337.

¹¹¹Edward Raczynski, *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, (Çev. Kemal Turan), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980, s. 92.

¹¹²Mehmet Erkal, "Cizye", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 42- 43.

sağlam olması gerekliydi.¹¹³ Başka bir ifadeyle cizye 14- 75 yaş arası sıhhatli gayrimüslim erkekten alınan bir baş vergisiydi.¹¹⁴ Cizye şer'i bir vergi türüdür. Doğrudan padişaha bağlı görevlilerce toplanırdı. Ancak çok özel durumlarda iltizama verilirdi. Cizye gelirleri daima askeri amaç için kullanılırdı. Bazen ocaklık olarak askeri birimlere tahsis edilirdi. Cizye muafiyeti voynuk, martalos, eflak askeri yükümlülüklerde mümkün idi.¹¹⁵

Cizye 17. yüzyılda maliyede yapılan köklü değişikliklere kadar İmparatorluğun pek çok yerinde tek ve sabit bir rakam üzerinden alınırdı. Kişi başına düşen akçe miktarı bölgeden bölgeye değişmektedir. Adalarda özel duruma göre düşük nisbetler de fiziki elverişliliğin yanında ada halkının muhafızlık gibi bazı ek yükümlülükler üstlenmiş olmalarına bağlıdır. Hatta İmroz zımmîlerinin cizyeden muaf oldukları bilinmektedir.¹¹⁶

1535 tarihli tahrirde Bozcaada'da cizye alınmıştır. Defterde “*Resm-i Cizye-i Mezbûre*” ifadesinin altına 2.745 akçe yazılmıştır.¹¹⁷

Bozcaada'da halkın refah seviyesine göre cizye vergisi alınmıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan düzenleme ile kanunname metinlerinde bu durum zikredildi. Fakat bu dönemle ilgili kayıtlarda Bozcaada'nın kanunnamesi yoktur. Muhtemelen çevredeki adalarda uygulanan üsul gerekli kılınmıştır. Halkın refah seviyesine göre cizye alınmıştır.¹¹⁸

Adalarda genelde vergi tahsil etme usulu adına maktu sistemi uygulanmaktaydı. Zira cizye gelirleri doğrudan hazineye gönderilmekteydi. Cizye vergisi toplam bir rakam üzerinden gayrimüslim halktan alınıyordu. Bu vergi genellikle tahrirlerle belirlenmiş ve tahsis edilmiştir. Toplam bir rakam üzerinden hesaplanan vergileri, yörelerdeki cemaat temsilcileri halktan alıp ilgili devlet memurlarına verirdi. İslam hukukuna göre cizye antlaşma şartlarına göre belirlenmiş değişmez bir meblağ üzerinden alınırsa buna ‘maktu’ denirdi. Şayet şahıslardan toplanırsa ‘Cizye ale'r-ruûs’ denilmekteydi.¹¹⁹ Cizyenin belirli bir rakam üzerinden toplandığı maktu sistem, Bozcaada'da sadece 1535 tahririnde uygulanmıştır. Bu tahrirde adadan toplam 2.745 akçe belirli bir tutar üzerinden cizye

¹¹³Boris Christoff Nedkoff, “Osmanlılarda Cizye (Baş Vergisi)”, *Bulleten VIII/32*, (Çev. Şinasi Altundağ) , Ankara 1944, s. 621.

¹¹⁴Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadî Yapısı”, *Osmanlı Devleti Tarihi II*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999, s. 534.

¹¹⁵Halil İncalcık, “Cizye” *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, 45.

¹¹⁶Halil İncalcık, “Cizye”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 46- 47.

¹¹⁷BOA, TD. Nr. 434, v. 41a.

¹¹⁸İdris Bostan, *Ege Adalarının İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, SAEMK, Ankara 2003, s. 75.

¹¹⁹Cevdet Küçük, *Türk Hâkimiyetinde Ege Adalarının Yönetimi*, SAEMK, Ankara 2002, s. 50.

vergisi tahsil edilmiştir. 1568'den 1614'e kadar yapılan tahrirlerde cizye vergisi ile ilgili bir kayıt yoktur. Ada ile ilgili bir kanunname olmadığı için bu konuda net bir şey söylemek oldukça güçtür.¹²⁰

Vergi toplamakta yaşanan sıkıntılar üzerine 1691 Cizye reformu ile toplu vergilendirme kalktı ve şahsi vergilendirme esas alındı. Herkes kendi vergisini ödemekten sorumluydu. Ödemeleri belgelemek üzere mükelleflerin ellerine kağıt ve varak denilen bir vesika verilmesi kararlaştırıldı. Yeni sayımlar yapıldı ve böylece dağıtılacak evrak sayısı belirlendi. Cizye kâğıdı üç seviyeden oluşmaktaydı. Şahısların maddi durumlarına göre a'lâ (yüksek derece), evsat (orta derece), ednâ (düşük derece) diye ayarlanmıştır. Bu evraklar Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim toplulukların tescilli cizye vergisini ödeme kağıdıydı. Kağıtlar mahalline gönderilerek ilgili memur veya cizye toplamayı üstlenmiş mültezim voyvoda ya da cizyedârlar tarafından dağıtılır ve vergiler teslim alınır. Ayrıca cizye toplayıcılarının masrafları da ödeyenlere yüklenirdi.¹²¹ Cizye vergisi hicri yılın başında toplanırdı. Muharrem ayında Cizye evrakları, Cizye muhasebesi kaleminde hazırlanıp toplayacak olanlara teslim edilerek mahalline gönderilen bohçalar, ait oldukları kazanın kadıları huzurunda açılır ve vergi toplanırdı.¹²²

Cizye ödeyenlerin iki ayrı yükümlülüğü vardı. Bunlar vergi toplayıcılarının 'maişet' veya 'maaş' adı verilen kendi masraflarını karşılamak ve merkezdeki cizye kalemine 'resm-i hesab, ücret-i kitabet, harc-ı muhasebe ve kalemiyye' adlarla anılan resm-i kitabet harcını ödemektir. İkinci Osmanlı maliye bürokrasisinde uygulanan genel bir usuldu ve kâtiblik hizmeti karşılığında alınan harçları ifade etmektedir. 1475 tarihli fermana göre cizye toplayıcıları resm-i kitabet olarak her aileden iki akçe, il kethüdaları için bir akçe alırdı. 16. yüzyılda vergi toplayıcıları ve kâtipler kendileri içinde bir akçe almaktaydı. 1691'de maişet adı altında âlâ, evsât, ednâ itibarınca 12, 6, 3 akçeydi. Bunların haricinde birer akçe kitabet ücreti alınır. 1694 fermanına göre bu miktarlar alınırken suistimaller yaşanmasın diye vergi toplayıcıları kendi adına değil hazine adına alması kararlaştırıldı.¹²³

¹²⁰BOA, TD. nr. 434, s. 41a; Yasemin Demircan, a.g.t., s. 183.

¹²¹Halil İnalçık, "Cizye", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 46, 47; İdris Bostan, 2003, a.g.e, s. 76; Cevdet Küçük, *Türk Hâkimiyetinde Ege Adalarının Yönetimi*, SAEMK, Ankara 2002, s. 56

¹²²Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatika)*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul 1998, s. 259.

¹²³Halil İnalçık, "Cizye", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 47; Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlılarda Cizye (Baş Vergisi)", *Belleten VIII/32*, (Çev. Şinasi Altundağ), Ankara 1944, s. 636.

1734 yılında Bozcaada'da cizye, evrak üsuluyle tahsil olundu. Çevre adalarda da evrak üsuluyle toplanmaya başlandı. Bunun gerekçesi ada halklarının ziraate uygun toprağı olmaması, adaların taşlık olduğı ve toplanan cizyelerin düşük olup Kaptan Paşa ve mutasarrıflarının gelirlerine yaramaması gösterilmiştir. Bunun için cizye gelirlerinin hazineye tahsisinin daha uygun olacağı kanısına varılmıştır. Kaptan Paşa haslarına ait adaların da evrak esasına göre en aşağı düzeyde vergilendiğı görülmüştür. Geçimleri için başka yere giden adalıların tekrar cizye talebiyle rahatsız edilmemeleri adına ellerine ödeme tezkireleri verilmiştir. Bu iş içinde adaların ahvalini iyi bilen Kaptan-ı derya Elhac Mehmed Paşa ve Rodos Sancağı mutasarrıfı görevlendirilmiştir. Yanlarına mübaşir ve cizye bürosundan kâtip tayin olundu. Adalara 45.000 cizye kağıdı yollandı.¹²⁴ 1734 senesine ait ada ve mücavir adalar evrak dağıtımını yapılacağına dair kaza kadılarına çeşitli hükümler yollanmıştır.¹²⁵

Cizye bürokrasisi ile ilgilenen kaleme merkezdeki Cizye Muhasebe Kalemi'idi. Bu muhasebeden cizye kâğıtları çıkarılır bunlar bohça halinde tahsildarlara verilir bağı bölgeye dağıtılırdı. Mükellefler tarafından verginin verilmesinin ardından bu kâğıtlar alındığına dair verilirdi. Bu kâğıdın dikkatli bir şekilde saklanması vergi memurlarının talebi üzerine tekrar gösterimesi açısından önemliydi.¹²⁶ Merkeze cizyedârların topladıkları paraları teslim etmesi gerekiyordu. Teslimatlar kalemiye, harc-ı kitabet adlarla anılmaktaydı. 18. yüzyılda adalarla ilgili bürokratik teşkilatlanama cizye vergisine göre oluşturulmuştur. 18. yy.'aait belgelerde Bozcaada cizye kalemi için (Cizye-i Gebrân maa Yahudiyân Kalemi Bozcaada Ceziresi ve Tevabihâ) ifadesi sık sık kullanılmaktadır. 18. yüzyılda Bozcaada aklamı, Limni, Semadirek, İmroz, Bozbaba, gibi Boğazönü adalarıyla ve Sisam'ı içine almaktaydı. Rodos ve ona bağı adalar diğ er grubu oluşturmaktaydı.¹²⁷ Evrakların adalara dağıtımında birçok problem yaşanmaktaydı. Hatta 1736 senesine bir belgede Bozcaada tevabi cizyesi cibayetine memur olan Mehmed, Bozcaada cizye kalemine bağı Sisam adasında evrak dağıtımıyla ilgili önemli bir sorun yaşanmıştır bu sebeble Divân-ı Hümâyûn'a arzuhal göndermiştir. (14 Ocak 1734)¹²⁸ Yine Bozcaada Cizyedârı İbrahim'e yazılan bir hükümde Bozcaada cizye kalemine bağı olan Bozbaba ceziresinde evrak

¹²⁴İdris Bostan, 2003, a.g.e., s. 80- 81.

¹²⁵Cevdet Küçük, 2001, a.g.e., s. 148, 153.

¹²⁶Temel Öztürk, "XVIII. Yüzyıl İlk Yarısı Trabzon Sancağı Nüfus Tespitinde Avarız ve Cizye Defterlerinin Kullanılabilirliği" *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Ekim 2010, ss. 96-98; Rahim Gökdemir, *Maliyeden Müdevver (Mad. d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın 2012, s. 8.

¹²⁷İdris Bostan, 2003, a.g.e., ss. 76- 77; Cevdet Küçük, 2002, a.g.e., s. 56.

¹²⁸Cevdet Küçük, 2001, a.g.e., s. 154.

dağıtımında sıkıntı yaşanmıştır. Bozbaba'nın halkı fakir olduğundan 105 adet evrak almışlardır. Ancak Bozbaba, Bozcaada'ya uzak olduğundan ve korsan yatağı halinde olduğu için buraya müstakil bir cizyedâr tayin edilmediğinden adanın kocabaşları evrak tevzii sırasında Limni'ye gelip evrak almışlardır. Yaşanan zorluklar sebebiyle cizyenin toplam bir rakam üzerinden toplanıp hazineye teslim edilmesi daha kolay uygun olacağı bildirilmiştir (2 Nisan 1751).¹²⁹

18. yüzyılın ikinci yarısında Bozcaada'da da evrak dağıtımında birtakım karışıklar yaşanmıştır. Karışıklıklar cizyedârların hesaplarında olmuştur. 1759- 1760 senesinde Bozcaada ve tevabi cizyesi Cizyedârı Ali, Divân-ı Hümâyûn'a yazdığı bir arzuhalde yaşanan sıkıntı anlaşılmaktadır. Bu cizyedâr diğer cizyedârların şartları çiğnediğini ve cizye tahsilatında hile yaptıklarını dile getirmiştir. Diğer cizyedârlar 3.000 evrakın vergisini almak üzere görevlendirildiklerinde reâyâyâ hile ile hafiyeten evrak vermemişlerdir. Reaya bu hilekârlıktan mağduriyet yaşamıştır. Eksik noksan ve hatalı ödemeler gerçekleşmiştir.¹³⁰ Diğer bir belgede cizye tahsilatında yaşanan kargaşa üzerine 1768-1769 senesinde Cizyedâr İsmail'in merkeze arzuhal gönderdiği görülmüştür. Önceki cizyedârların tahsilatını eksik ve hatalı yapması sonucu Bozcaada'ya tahsilini yapmak için gelen yeni cizyedârların sıkıntı yaşadığı görülmektedir. Doğal olarak cizyedârlar birbirlerinin muhasebelerini olumsuz etkilemişlerdir. Bu durumda Bozcaada'daki bazı cizyedârlar cizye tahsilatında usülsuzluk yapmışlardır.¹³¹

Hüseyin Birhan Ağa, 1747- 1748 senesi cizye vergisi cibayet tahsili için Bozcaada cizyedârı olarak görevlendirilmiştir. Bu görevli adadaki 444 a'lâ, 3.920 evsât, 1.037 ednâ toplamda 5.401 tane cizye evrakından sorumluydu. Toplam 27. 989 guruşu Bozcaada cizye malından almak üzere görevlendirilmiştir.¹³² "Cizye malı" cizyedârın bölgesinden topladığı Bozcaada cizye gelirleriydi.

18. yüzyılda ada cizyesi ile ilgili belgeler evrak dağıtımından ziyade cizyedârların hazineye meblağ teslimleri ve cizye taksitleri, toplanan cizye miktarları, cizye gelirlerinden yapılan ödemeler (mevacib, tayinat, salyane vs. ödemeler) konuları da ihtiva etmektedir.

¹²⁹Cevdet Küçük, 2001, a.g.e., s. 165.

¹³⁰BOA, AE. SMST. III, Nr. 55-4061; BOA, AE. SMST. III, Nr. 126- 9772.

¹³¹BOA, AE. SMST. III, Nr. 44-3183.

¹³²BOA, C.ML. Nr. 530- 21733.

26 Ağustos 1706 tarihinde Bozcaada cizyesi gelirlerinden merkez hazineye teslim edilen miktar 26.906 akçedir.¹³³ 1712 senesinde ada cizyedârı Hamza Ağa'dır. Bu görevli 12 Aralık 1712 tarihinde 400 akçe muhasesebeye teslim etmiştir. Akçacı Mustafa Ağa (Cizyedâr) 1715-1716 senesinde Bozcaada ve tevabileri cizyesini toplayan kişidir. 29 Mayıs 1714 tarihinde Cizyedâr Mustafa Ağa merkez hazineye 215.580 akçeyi teslim etmiştir. 31 Mayıs 1714 tarihinde yine Cizyedâr Mustafa Ağa 179.240 akçeyi merkez hazineye teslim etmiştir. Aynı tarihte 419.160 akçeyi merkeze Cizyedâr Mustafa Ağa teslim etmiştir. 28 Haziran 1714 tarihinde Cizyedâr İbrahim'in merkeze teslim ettiği tutar 340.000 akçedir. 1760-1761 senesinde Bozcaada ve tevabileri cizye kaleminde Cizyedâr Küçük Ali Ağa'dır. Bu kişinin topladığı meblağı 240.000 akçe Cizyedâr Bekir eliyle merkeze teslim edilmiştir (28 Mayıs 1763). Çeşitli yerlerin cizye peşin ve taksit gelirlerini gösteren bir defterde Bozcaada için 1761 senesinde 9.500 akçe toplandığı gösterilmiştir. Bozcaada cizyesinin bu yılki bir taksidi de 5.500 olarak yazılmıştır.¹³⁴

Cizye resminin alınma zamanı olarak bazı kanunnamelerde Nevruz'da bazılarında da yarısı Nevruz'da yarısı kasımda olmak üzere iki taksit olarak zikredilmektedir.¹³⁵ 18. yüzyıl Bozcaada cizye belgelerinde "*Taksit-i evvel*" tabiri kullanılmaktadır. Cizye vergisi taksitler halinde yatırılmaktadır. 1726-1727 senesinde Bozcaada Gebran cizyesi ve Yahudi akçesini Mehmed Ağa birinci taksidi 360.480 akçeyi toplayıp göndermiştir.¹³⁶ 9 Ekim 1767 tarihinde de Cizyedâr Ahmed Ağa birinci taksidi (taksit-i evvel) 644.940 akçeyi teslim etmiştir.¹³⁷

Bozcaada cizye gelirlerinden bazı müesseselere de ödeme yapılmıştır. 1710-1711 senesinde Tersane-i Âmire'ye kethüda olan Ahmed Kaptan'ın salyanesine Bozcaada cizyesinden akçe gönderilmiştir. Bu salyane için ödenen miktar 108.372 akçedir.¹³⁸ 1771-1772 senesinde Mehmed Ağa uhdesinde olan Bozcaada cizyesinden Vezne-i Âmire'ye para gönderilmiştir. Miktar 5.010 akçedir (22 Şubat 1772).¹³⁹

¹³³BOA, AE. SAMD III, Nr. 62- 6200.

¹³⁴BOA, AE. SAMD. III, Nr. 220- 21270; BOA, İE. ML. Nr. 86- 8093, s. 2; BOA, İE. ML. Nr. 86- 8093, s. 3; BOA, İE. ML. Nr. 86- 8093, s. 4; BOA, İE. ML. Nr. 86- 8093, s. 5; BOA, D. CMH. d, Nr. 26815, s. 2; BOA, AE. SMST. III, Nr. 281- 22548; BOA, D. CMH. d, Nr. 26815, s. 2.

¹³⁵Neşet Çağatay, 1947, a.g.m., s. 495.

¹³⁶BOA, AE. SAMD III, Nr. 62-6173.

¹³⁷BOA, AE. SMST III, Nr. 181-14273.

¹³⁸BOA, AE. SAMD III, Nr. 120-11765.

¹³⁹BOA, AE. SMST III, Nr. 315- 25304.

Bozcaada cizye gelirlerinden Kırım Hanları'nın salyanalarına akçe nakledilmiştir. 1712-1713 senesine ait bir belgede Selamet Giray'ın evladı Ahmed Giray ile Mübarek Giray Sultan'ın evladı Mehmed Giray'ın salyanelerine Bozcaada cizye gelirlerinden ve Diyarbakir Voyvodalığı mukatasından akçe verilmiştir. Ahmed Giray'ın salyanesine 215.000 akçe ve Mehmed Giray'ın salyanesine 120.000 akçe toplamda 330.000 akçe gider sağlanmıştır. Fakat bu miktarın ne kadarı Bozcaada'dan sağlandığı tespit edilememektedir.¹⁴⁰ Diğer bir belgede aynı yıl Mehmed Giray'ın salyanesine 160.000 akçe aktarıldığı, Ahmed Giray'ın salyanesine 215.000 akçe aktarıldığı gösterilmiştir. Sultan Demir (Temur) Giray salyanesine 130.000 akçe ödenmiştir.¹⁴¹

Derya eminlerinden Maryolzade Ali Paşa hazretlerinin salyanesine Bozcaada ve tevabileri cizyesi malından ödeme yapılmıştır. 28 Kasım 1706 tarihli bir fermanla bu görülür. Bozcaada ve tevabileri cizyesi emini ve cizye memuru Süleyman Ağa, cizye malından 873 kıta' esedi guruşla 16 adet mukarrer parayı salyaneye vermiştir.¹⁴²

Kaptan Ahmed Reis'in gemisine yüklenen arpanın nakliyat bedeli (navlunu) Bozcaada cizyesi gelirlerinden ödenmiştir. Bu yük İzmir Kalesi'ne teslim edilmiştir. Nakliyat bedeli için Bozcaada'dan ödenen miktar 124.512 akçedir (27 Ekim 1716).¹⁴³

Bozcaada Kalesi mevaciblerinin zaman zaman Bozcaada cizye gelirlerinden temin edildiği görülmüştür. 1726-1727 senesinde Mehmed Ağa uhdesinde Bozcaada cizye kaleminden Bozcaada Kalesi'ndeki Sipah ve Silahdarların mevacibleri ödenmiştir. 1725-1726 senesi neferlerin yevmiyeleri 342 akçeden Reşen mevacibleri için Mehmed Ağa 41.040 akçeyi göndermiştir.¹⁴⁴ 1725-1726 senesinde Cizyedâr Mehmed Ağa ve Elhac Ali Ağa denetiminde Bozcaada cizyesi gelirlerinden silahdarların reşen ve lezez mevacibleri için toplam 66.470 akçe ödenmiştir.¹⁴⁵ 1779-1780 senesine ait bir belgede 15 neferin mevacibleri Bozcaada cizyesi malından ödenmiştir. Bozcaada cizyesinden ödenen miktar 19.986 akçe yazılmıştır (19 Mayıs 1779).¹⁴⁶ 1781- 1782 senesine ait Cizye Muhasebe Kalemi Defteri'ne Bozcaada cizye malından yapılan ödemeler kaydedilmiştir. Burada da

¹⁴⁰BOA, AE. SAMD. III, Nr. 62- 6242.

¹⁴¹BOA, AE. SAMD. III, Nr. 219-21172.

¹⁴²BOA, İE. ADL. Nr. 8- 497.

¹⁴³BOA, AE. SAMD. III, Nr. 148- 14464.

¹⁴⁴BOA, AE. SAMD. III, Nr. 53- 5354.

¹⁴⁵BOA, AE. SAMD. III, Nr. 41- 4012.

¹⁴⁶BOA, AE. SABH. I, Nr. 39- 2889.

sipah ve silahdarların ödenen mevacibleri alt alta yazılmıştır. Toplam 414.552 akçe tutmuştur.¹⁴⁷

Cizyedârlar tarafından toplanan cizye bedelleri, önce adada toplanır, merkezden gelen emirle adanın mahalle ve şahıslarının muhasebeleri görüldükten sonra, geri kalan miktar merkez hazineye gönderilirdi. Toplanan cizye gelirlerin bir kısmı salyâne ve cizyedâr ücretleri için harcanıp bir kısmı da hazineye ödeme yapılırdı.¹⁴⁸ Limni’de bulunan İran şehzadeleri adına 1771-1773 yıllarında Bozcaada’daki cizye gelirlerinden tayinatları için ödeme yapılmıştır. İran şehzadelerinden Sami Mirza’nın oğulları Abbas ve Ali’nin tayinatları için Bozcaada kalemi cizyesinden ödeme yapılmıştır. Limni ceziyesinde ikamet etmekte olan Sami Mirza burada vefat etmiştir. Limni’de halen ikamet eden annesi ve zevcesi için tayinat verilmiştir. Bunun üzerine Bozcaada Cizyedârı Elhac İbrahim kendi tahvilinden çıkardığı 12 aylık tayinatı şehzadenin oğullarına teslim etmiştir. Bir yıllık tayinatın 6.000 guruş tuttuğu ifade edilmektedir.¹⁴⁹

Devlet cizye vergisinin toplanmasına oldukça önem vermiştir. Cizyeden muafiyet çok özel bir durumdur. 18. yüzyıla ait bir belgede Bozcaada reayasının bir yıl cizye vergisinden muafiyet yaşadığını ya da cizye affına uğradığı görülür. Limni Adası’nın düşman tarafından muhasarası sırasında Limni ve Bozcaada reayasının İslam gazilerine ettikleri hizmet ve yardımlarına karşılık, Limni ve Bozcaada reayası bir senelik cizye affına uğramıştır. Yaşanan savaş hali burada cizye affının gerekçesi olarak gösterilmiştir. 1770-1771 yılında cizye vergisi alınırken 1771- 1772 yılında vergi alınmayacaktır. Aynı belgede Bozcaada’da 1.160 âlâ, 1.400 evsât, 1.600 ednâ olduğu gösterilmektedir.¹⁵⁰

Bozcaada’yı 1456 yılında fethedildikten sonra Osmanlı Devleti adalı gayrimüslim sakinlere ekonomik yönden uyum sağlayarak vergi almıştır. Adaya yeni yerleşenlere vergi muafiyeti sağlanmıştır. Ada nüfusunda artış sağlandıktan sonra vergiler de artmıştır. 16. yüzyılda, vergiler merkez tarafından belirli bir rakam üzerinden toplu olarak alınmıştır. Tahrir defterlerinde bu durum açık bir şekilde görülmüştür. Nihayet 17. yüzyılın sonlarına doğru cizye reformu yaşanmıştır. Cizye kişi başına tahsil edilmeye başlanmıştır. Yine

¹⁴⁷BOA, D. CMH. d. Nr. 26931, s. 5.

¹⁴⁸Kıbrıs örneği için Recep Dündar ve Mesut Aydın, “3924 Nolu Cizye Defterine Göre Kıbrıs Eyaleti Baf ve Kula Kazalarında Gayrimüslimler (H. 1061/ M. 1650-1651)” *TÜBAR*, XXXI- Bahar 2012, ss. 82- 83.

¹⁴⁹BOA, AE. SMST. III, Nr. 366- 29152.

¹⁵⁰BOA C. ML. Nr. 14- 649; Cizye vergisinden muaf olma durumu çok özel bir durumdu. Mesela; Bozcaada’daki cizye muafiyeti de savaş halinde olma durumu etkili olmuştur. Yasemin Demircan, *Osmanlı İdaresinde Limni Adası*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 89.

gayrimüslim halkın maddi durumu tespit edildikten sonra yüksek, orta ve düşük olmak üzere derecelendirilerek ferdlerin evrakları maddi durumlarına göre ayarlanmış ve evraklar cizyedârlar aracılığıyla dağıtılmıştır.

3.4. Ziraat Ve Hayvancılık

3.4.1. Adanın Genel Ziraî Özellikleri

Tarıma dayalı ekonomik değerleri benimseyen Osmanlı sistemi, adalarla ilgili mali düzenlemeler yaparken adaları daima ‘sengistan (taşlık)’ tarıma elverişsiz olarak tanımlanmış ve hemen hemen bu yaklaşıma uygun olarak düzenlenmiştir. Ege adaları tarih boyunca daima kısıtlı bir ekonomik yapıya sahip olmuştur. Osmanlı idaresi adalar halkının hallerine uygun vergiler koymuştur. Daha önceki döneme dayanan bir kısım vergileri kaldırmış, çeşitli vergi muafiyetleri tanımış mümkün olabildiği kadar söz konusu adaların birer canlı ekonomik yapıya kavuşmasını, halkının sıkıntı çekmeden hayatlarını sürdürmesini sağlamaya çalışmış gözükmektedir.¹⁵¹

Adaların zirai ürünleri Osmanlı Devleti’nde birer gelir kaynağı olarak teşkilatlandırılmıştır ve merkezle doğrudan bağlantılı bir organizasyon içine alınmıştır. Hatta zeytinyağı ve sakız gibi önemli ekonomik getiriye sahip ürünler adeta birer devlet işletmesi vasfı kazanmıştır. Bunların sürekliliği ve sürdürülebilirliğine Osmanlı hükümet merkezince büyük önem verilmiştir. Bu ürünlere bağlı olarak teşkil edilen vergi üniteleri adaların yakın buldukları Anadolu kıyılarıyla birlikte bir ürün olarak mütalaa edilmiş, hatta yetersiz kaynakları bulunan bir kısım adalar kıyı bölgelerce gerek ticari gerekse insan gücü bakımından desteklenmiştir. Ege Adalarının narenciyeleri, zeytin ürünleri, bağlardan elde edilen mahsulleri Osmanlı sarayı açısından oldukça önemliydi. Adaların çeşitli ürünleri vasıtasıyla merkez ile doğrudan bir malî bağ oluşturulabilmiştir. Bunların dışında adalar malî açıdan klasik Osmanlı yapılanması olan has, tımar, zeamet ve vakıf statüleri içerisinde yer almaktaydı.¹⁵²

¹⁵¹Feridun Emecen, “Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adalarının Mali Yapısı Ve Vergi Sistemi”, *Ege Adaları’nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, (Ed. İdris Bostan), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2003, s. 57.

¹⁵²Feridun Emecen, “Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adalarının Mali Yapısı Ve Vergi Sistemi”, *Ege Adaları’nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, (Ed. İdris Bostan), Ankara 2003, s. 67, 68.

3.4.2. Adada Yetiştirilen Ziraat Ürünleri

3.4.2.1. Hububât ve Bakliyat

Tahrir defterlerine göre Bozcaada'da şair (arpa), hınta (buğday), susam, burçak, erzen (darı) üretilmiştir. Defterlerde bu ürünlerin miktarları karşılığında da kıymetleri (tutarı) yazılmıştır. 1595- 1614 yılları arasında tahrirlerde buğday 782 kile, arpa 917 kile, alaf 1217 kile, burçak 567 kile olarak gösterilmiştir.¹⁵³

3.4.2.2. Bağ, Bahçe Bostan Ürünleri

Tahrir defterlerinde Bozcaada'da sadece ziraat sahası olarak bağlar olmayıp bunun yanında bahçe, bostan ve çamlık korularında olduğu görülmektedir. Bahçelerde meyveler, bostanlarda ise sebzeler yetişmekteydi. 1535 tarihinde tutulan tahrir defterinde Bozcaada'da piyaz (soğan) ve böğrüse (börülce) yetiştirilmektedir. Ayrıca Bozcaada'da 1535 yılında bostan vergisinden 73 akçe alınırken geri kalan dört tahrir kaydında 100 akçe alınmıştır.¹⁵⁴

Bozcaada'daki bahçelerde meyve ağaçları veya bağlar mevcuttur. Hatta 1657 tarihli tahrir kaydındaki bazı nahiyelerin sınırları bahçelerin bulunduğu mevkilere göre belirlenmiştir. Bu bahçelere Bozcaada'nın önde gelenlerinin adı verilmiştir. Mesela İdris Bahçesi, Yazıcıoğlu Bahçesi nâhiyelerinden bahsedilmektedir.¹⁵⁵

Bozcaada'da aynı tahrirde iki tane çamlık korusuna rastlanılmıştır. Kayıta büyük çamlık ve küçük çamlık diye ikiye ayrılmıştır. Her ikisi de Mehmed Ali Beyzade adına yazılmıştır. Ayrıca büyük çamlık Bozcaada'nın Liman Burnu mevkiinde iken, küçük çamlık Büyük Ayazma mevkisindedir. Ada ahalisinin kışlık kozalak, odun ihtiyacını bu korulardan karşıladığı düşünülebilir.¹⁵⁶

¹⁵³BOA, TD. Nr. 702, s.101; BOA, TD. Nr. 490, s. 146; TKGMA, TD. Nr. 141, v. 52a; BOA, TD. Nr. 724, s. 93.

¹⁵⁴BOA, TD. Nr. 434, v. 41a; BOA, TD. Nr. 702, s.101; BOA, TD. Nr. 490, s. 146; TKGMA, TD. Nr. 141, v. 52a; BOA, TD. Nr. 724, s. 93.

¹⁵⁵BOA, MAD. Nr. 4777, ss. 12, 21, 52, 62.

¹⁵⁶Bu iki tane çamlık korusu tahrirde şöyle geçer. Büyük çamlık için : “Koru-yı an kebir çamlık Mehmed Ali Beyzade der kurb-i Liman Burnu” Küçük çamlık için: “Koru-yı an sağır çamlık an yed-i mezbûr der kurb-i Büyük Ayazma” şeklinde kaydedilmiştir. BOA, MAD. Nr. 4777, s. 86.

3.4.3. Hayvancılık Faaliyetleri

3.4.3.1. Küçükbaş Hayvancılık

Ege Adalarının genelinde küçükbaş hayvancılık yapılmıştır. Adalardan ‘Adet-i ağnam’ diye adlandırılan hayvan vergisini devlet alırken yöresel farklılıklara dikkat etmiştir. Vergi toplama usulü ve vergi miktarı coğrafyanın şartlarına göre şekilleniyordu. Sancak kanunnamelerinde “Adet-i zekât” diye bahsedilen koyun vergisinden Osmanlı resmi kayıtlarında resm-i ganem veya resm-i ağnam diye bahsedilir.¹⁵⁷

16. ve 17. yüzyıllara ait tahrir defterlerinde Bozcaada’da hayvancılığın bir geçim kaynağı olduğu ve hayvan vergisinin alındığı tespit edilmiştir. 1535 yılına ait tahrir defterinde Bozcaada’da koyun besiciliğinden elde edilen gelirin kimin tasarrufunda olduğuna dair bilgi mevcut değildir.¹⁵⁸ Fakat 490 ve 141 numaralı tahrir defterlerinde bu gelir Bozcaada’da padişah hassı olarak kaydedilmiştir.¹⁵⁹

Adada koyun vergisi ağıl vergisiyle birlikte toplanmaktaydı. Ağıldan alınan bu vergi ağnam resmine bağlı olup kanunnameler de yatak resmi, yatak hakkı veya çit parası olarak da geçer. Kanunnamelere göre; sürüler 100-300 arası hayvandan oluşmaktadır. Ağıl resmi, koyun ve keçiden alınan ağnam resmi, yaylak, kışlak ve otlak gibi vergilerle birlikte mart ayında alınırdı. Verginin miktarı zamana ve bölgelerin özelliklerine göre değişiklik gösterirdi.¹⁶⁰

Koyun vergisinin genellikle koyun kuzuladıktan sonra Nisan ve Mayıs aylarında alındığı bilinmektedir. Ancak bazı istisnalarda olabilmekteydi. Adalarda uygulanan usullerde şartlara göre değişiklik yapılmaktaydı. Koyun vergisi, genel olarak iki koyundan bir akçe alınması suretiyle toplanırdı. Fakat adalarda bazen bir koyuna bir akçe alınması uygun görülmüştür. Bu durum adalarda kuzulamanın bir mevsime mahsus olmamasından kaynaklandığı ve yeni doğan kuzuların vergilendirilmesinin önüne geçmek için yapıldığı fikrini ortaya çıkarmaktadır. Toplanan vergiler coğrafyanın şartlarına göre şekillenmiştir. Bozcaada’daki koyun vergisine ilişkin uygulama hakkında adaya ait bir kanunname bulunmaması nedeniyle kesin bir şey söylemek şu an mümkün değildir. Ancak diğer

¹⁵⁷Neşet Çağatay, 1947, a.g.m., s. 486.

¹⁵⁸BOA, TD. Nr. 434, v. 41a.

¹⁵⁹ BOA, TD. Nr. 490, s. 146; TKGMA, TD. Nr. 141, s. 52a.

¹⁶⁰Feridun Emecen, “Ağıl Resmi”, *DİA*, C.1, s. 467.

adalarda coğrafi yakınlıktan ötürü uygulanan kaidelerin Bozcaada’da uygulandığı varsayılabilir.¹⁶¹

Tablo- 3.7: 16- 17. Yüzyıllara Ait Tahrir Defterlerine Göre Küçükbaş Hayvancılığın Bozcaada Ekonomisine Yaptığı Katkı Oranı¹⁶²

Tahrir Defterleri	Ağıl Ve Ağnam Vergisi (Akçe)	Toplam Gelir (Akçe)	Hayvancılığın Ada Ekonomisine Katkısı
1535	2.000	16.675	11.9
1568	1.500	45.557	3.2
1595	1.500	45.557	3.2
1601	1.500	45.557	3.2
1614	1.500	45.557	3.2

Defterlerdeki veriler adadaki küçükbaş hayvancılığın sayısı ve hayvancılığın yıllara nazaran nasıl bir yol izlediğini ortaya koymaktadır. Bozcaada’da ağıl resmi koyun vergisi ile birlikte toplanmaktaydı. Tahrir defterlerinde bu iki vergi “*Adet-i agnâm ve resm-i ağıl*” olarak kaydedilmiştir. Adanın ilk sayımı olarak Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait olan 1535 yılı tahrir defterinde küçükbaş hayvancılıktan elde edilen tutarın diğer yıllarda yapılan tahrirlere oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Diğer tahrirlerde ise 1568 ve 1601 yıllarında %25 oranında azalmıştır. Ayrıca 1568’deki hayvancılık gelirleri 1601’de değişiklik göstermemiştir. Bu durum 1614 tarihinde tutulan tahrir için de geçerlidir. Buna göre toplanan ağıl ve koyun vergisinin ada gelirinin değişmemesine bağlı olarak 16. yüzyılın ikinci yarısından 17. yüzyılın ilk çeyreğine kadar küçükbaş hayvancılığın ada ekonomisine katkısında herhangi bir artma veya azalma olmadan sabit devam ettiği görülmüştür.¹⁶³

1657 Bozcaada tahrir sayımında bağlardan sonra Bozcaada ağılları da kaydedilmiştir. Bu ağıllar beş tanedir. Dördü koyun ağılı biri keçi ağılıdır. Koyun ağılları, Bozcaada’nın Göztepe, Çamlık, Kasım Tarlası, Tuzburnu diye adlandırılan mevkilerinde gösterilmiştir. Keçi ağılı ise, Tekfur Pınarı’ndadır. Ayrıca keçi ağılı Mehmed Hızır adlı bir kişi adına kaydedilmiştir. Göztepe’deki ve Çamlık’taki koyun ağılları Mehmed Ali

¹⁶¹Yasemin Demircan, “XV- XVIII. Yüzyıllarda Ege Adaları’nda Çeşitli Yönleriyle Küçükbaş Hayvancılık”, *OTAM*, S. 24, Ankara 2008, ss. 76-79.

¹⁶²BOA, TD. Nr. 434, s. 40b; BOA, TD. Nr. 490, s. 146; BOA, TD. Nr. 702, s. 100; TKGMA, TD. Nr.141, s. 52a; BOA, TD. Nr. 724, s. 93.

¹⁶³BOA, TD. Nr. 434, v. 41a; BOA, TD. Nr. 702, s.101; BOA, TD. Nr. 490, s. 146; TKGMA, TD. Nr. 141, v. 52a; BOA, TD. nr. 724, s. 93; Yasemin Demircan, 2008, a.g.m., ss. 85-86.

Beyzade adına, Kasım Tarlası'ndaki ağıl Dizdâr Ahmed adına, Tuzburnu mevkiindeki ağıl ise Mehmed Hızır adına kaydedilmiştir. Ağıllarla ilgili kısım “Ağıl-hâ-yı Bozcaada” diye başlamaktadır. Sonra koyun ağılları: “Ağıl-ı ağnam an yed Mehmed Ali Beyzade der kurb-i Gözdepesi”; “Ağıl-ı ağnam mezbûr der kurb-i Çamlık”; “Ağıl-ı ağnam an yed Dizdâr Ahmed der kurb-i Kasım Tarlası”; “Ağıl-ı ağnam Mehmed Hızır der kurb-i Tuzburnu” diye kaydedilmiştir. Keçi ağılı için ise: “Ağıl-ı keçi an yed Mehmed Hızır der kurb-i Tekfur Pınarı” şeklindedir.¹⁶⁴

3.4.3.2. Balıkçılık

Bozcaada'da balıkçılık, Çanakkale Boğazı'na coğrafi yakınlığından ötürü oldukça gelişmiştir. Bozcaada'nın en önemli gelir kaynaklarından birisidir. Arşiv belgelerinde genellikle “Mukataa-yı Hâssahâ-yı Cezire-i Bozcaada ve Dalyanhâ-yı Mâhî Kolyoz (Bozcaada mukataası hasları ve Kolyoz Balığı gelirleri)” ifadesine oldukça sık rastlanmaktadır.¹⁶⁵ Bozcaada'da Kolyoz balığından elde edilen mukataa gelirleri padişah hassına dâhil olmuştur. Öyle ki elde edilen meblağlar üzerine, Bozcaada'dan sağlanan önemli bir gelir kaynağı olarak görülmüştür. Bu yüzden kayıtlarda has olarak geçmektedir. Mesela 1612 senesinde Kolyoz balığından elde edilen gelirler 455.222 akçedir.¹⁶⁶

3.4.3.3. Arıcılık

Bozcaada'da küçükbaş hayvan besiciliği ve balıkçılıktan ziyade arıcılığın da Bozcaada ekonomisine getirisi olmuştur. Zira tahrir defterlerinde küvâre vergisinin alındığı bilinmektedir. Küvâre vergisi arı kovanlarından alınan vergilerdir. 16. ve 17. yüzyıllarda Bozcaada'da arıcılık adanın ekonomik kaynaklarından biri olmuştur. 1657 tahririnde yazılı olan nahiyelerden birisinin adı Sadıkoğlu Kovanlığı'dır. Zira kovanlık, kovanların toplu olarak bulunduğu yer anlamına gelir. Bozcaada ahalisi, buraya arı kovanlarını koyduğu için bu isimle anmıştır.¹⁶⁷

¹⁶⁴ BOA, MAD. Nr. 4777, s. 85; Ersin Gülsoy, 2008, a.g.m., s. 219.

¹⁶⁵BOA, İE. ML. Nr. 3/211, s. 2.

¹⁶⁶BOA, MAD. Nr. 4684, s. 9 (1021/1612); Feridun M. Emecen, “Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adalarının Mali Yapısı Ve Vergi Sistemi” *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, (Ed. İdris Bostan), Ankara 2003, s. 69.

¹⁶⁷BOA, MAD. Nr. 4777, ss. 13-14, 53- 54.

3.5. Adada Toprak İdaresi

3.5.1. Haslar

‘Has’, padişaha hanedan mensublarına ve yüksek devlet görevlilerine ait şahsî mülk arazi, yıllık gelir ve dirlikler için kullanılan bir terimdir. Arapça bir kelime olan has Osmanlı idari terminolojisinde has ve hassa (çoğulu havâss) şeklinde girmiştir. Osmanlı Devleti’nde bostaniyân-ı hâssa, doğancıyân hâssa, mehterân-ı hâssa gibi sultan ve saray hizmetinde olanlarla, sultanın, hanedan mensublarının, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, defterdar gibi yüksek devlet memurlarının yıllık geliri en az 100.000 akçeye varan şahsî mülkleri arazileri ve dirlikleri ifade eden bir anlam kazanmıştır. Bu kavram için ‘Hâss-ı (Havâss-ı) Hümâyûn, Hâss-ı Mîr-i Mîrân, Hâss-ı Mîrlivâ, Hâss-ı Defterdar-ı Hazîne gibi çeşitli ifadeler kullanılmıştır. Haslar genel olarak dört grupta incelenir. Bunlar Padişah hasları (Hâss-ı Şâhî, Havâss-ı Hümâyûn), vezirler ve diğer devlet memurlarının hasları (Havâss-ı Vüzerâ, Havâss-ı Mîr-i Mîrân), hanedana mensub hanımlara verilen haslar (paşmaklık) ve son olarak da tekâüt haslarıdır. Bunların dışında nadiren arpalık haslarına rastlanır. Padişah hasları, şehirlerde alınan bazı vergilerden, mukataa gelirlerinden, birçok köyün mezranın hâsıllarından, bâc-ı ubûr, adet-i ağnam, cizye ve cemaat gelirlerinden oluşmaktadır. Fatih Kanunnamesi’nde vezirlere 1.200.000, beylerbeylerine 80.000-1.200.000 akçe arası, defterdarlara 600.000 akçelik haslar verilmesi hükme bağlanmıştır. Ümeraya ait haslar azilleri ve vefatları halinde kendilerinden sonra aynı göreve getirilenlere verilirdi.¹⁶⁸

Bozcaada haslarını tahrir defterlerine göre;1535 tahrir kayıtlarında adanın toplam geliri 16.695 akçe iken 1569, 1595, 1600, 1618 tarihlerindeki tahrirlerde padişah hasları 45.557 akçe olarak kaydedilmiştir. Buradaki ilk tahrir hariç geri kalan dört tahrirde adanın geliri “*Yekun 45.557*” olarak gösterilmiştir.¹⁶⁹

Haslar, gelirlerinin en yüksek miktarlarda toplanıp hazineye girebilmesi için mukataa olarak iltizama verilirdi.¹⁷⁰ 17. yüzyılda Bozcaada’nın en önemli geçim kaynaklarından biri olan balık dalyanlarından gelen gelirlerin Bozcaada hassına dâhil olmuştur. Balıkçılıktan oldukça yüksek meblağlar elde edildiğinden mukataa gelirleri

¹⁶⁸Cengiz Orhonlu, Nejat Göyünç, “Has”, *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 268-269.

¹⁶⁹BOA, TD. Nr. 434, v. 41a; BOA, TD. Nr. 702, s.101; BOA, TD. Nr. 490, s. 146; TKGMA, TD. Nr. 141, v. 52a; BOA, TD. Nr. 724, s. 93.

¹⁷⁰Mübahat Kütükoğlu, *XVI. Asırda Çeşme Kazasının Sosyal ve İktisadî Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 182

sayılarak mültezim ve eminler aracılığıyla toplanmıştır. Bozcaada hasları için arşiv belgelerinde genelde “*Mukataa-yı Hâssa-hâ-yı Cezîre-i Bozcaada Dalyan-hâ-yı Mâhî Kolyoz ve Tevâbî-hâ...*” ifadesi kullanılmıştır. Bozcaada mukataa gelirleri padişah hassı olmuştur.

1686-1687 senesine ait Bozcaada Adası'nın hasları ve çevre kazaların (Biga, Bayramiç, Kala-ı Sultaniye, Kızılcatusla) çeşitli vergilerini gösteren bir defter de Bozcaada haslarının bir senelik gelirleri 426.000 akçe gösterilmiştir.¹⁷¹ Kolyoz balığı dalyanları ve şarap bedelleri 17. yüzyılda adadaki en önemli mukataa gelirlerinden sayılmaktaydı. Bozcaada hasları, padişah haslarındandı. 17. yüzyıl Emin-i mültezimlerinden Osman Hüsrevhazade, Bozcaada'daki padişah haslarından olan şarap bedelleri (bedel-i hamr) ve balık dalyanları akarları konusunda uyarılmıştır. Şarap resimlerinin (bedel-i hamr) teslim alınması, dalyancıların bakiyyeleri kontrol edilmesi, kolyoz balığı miktarı konusunda teftiş edilmesi istenmiştir. Özellikle bu iki gelir kaynağı konusunda uyarılmıştır.¹⁷²

3.5.2. Mukataalar

16. yüzyılın sonlarına doğru tahrir usûlü yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştır. Bu durum Dirlik sahiplerinin giderek zayıflamalarına, merkezi idarenin yeni ihtiyaçlarını karşılamada gittikçe önem kazanan beylerbeyi ve diğer yüksek rütbeli görevlilere ait hasların tabiatıyla padişah haslarının da ülke gelirlerinden aldıkları payın artmasına ve netice itibarıyla iltizam sisteminin geniş çapta kullanılmasına zemin hazırlamıştır. 17. yüzyıla gelindiğinde her ne kadar tımar sistemi varlığını devam ettirdiyse de taşra yönetimindeki merkezî yerini kaybetmiştir. 17. yüzyıl Osmanlı Devleti için hemen hemen bütün klasik kurumların değişmeye başladığı ve hatta kadim diye nitelendirilen uygulamaların yenileriyle yer değiştirdiği örneğin tımar teşkilatı yerine “iltizam” ve tahrirlerdeki sıralı vergiler yerine “avarız” türünden vergilerin toplandığı bir istihale dönemini temsil etmekteydi.¹⁷³

¹⁷¹BOA, D.BRM. d. Nr. 24297, s. 2.

¹⁷²“...Bozcaada'da tahmil olunan hamr fuçularından alına geldiği üzere resimleri alına ve dalyancıardan bazıları kolyoz balık kaçırduub gemilere tahmil edüüp Akdeniz...” şeklindedir. BOA, D. BRM. d. Nr. 24265, s. 163; Ayrıca mültezimlerin dalyanlar hakkında görevleri için; Faruk Doğan, “Osmanlıda Boğaziçi'nde Balıkçılık (18.Yüzyıl- 20. Yüzyıl)”, *Tarih Okulu*, Sayı: X, Mayıs- Ağustos 2011, ss. 51-52.

¹⁷³Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *VD*, Sayı: 22, Ankara 1991, s. 430; Fatma Acun, *Karahisar-ı Şarkî Koyluhisarı Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*, Ankara 2006, s. 25.

Mukataa kavramı, devlete ait bir takım vergilerin veya gelir kaynaklarının iltizam edilmesi ve aynı zamanda ‘sözleşme de kararlaştırılmış olan meblağ’ manasına gelirdi. İltizâm etmekten kastedilen şey “*devlet gelirlerinden birinin toplanması işini üzerine alması*” denilerek¹⁷⁴ mukataayla ilgili yakın manada bir eylemdir.

Mukataa gelirlerini iltizama alan kişiye mültezim denilmektedir. Yani devlet adına gelirleri toplamaktan sorumlu olan kişidir. Bu gelirlerin belirli bir miktar meblağ ve süreye kadar toplanmasını sağlamak adına mültezim ve devlet arasında sözleşme yapılmaktadır. Osmanlı kaynaklarına göre, mukataa sistemi 15. yüzyılın ortalarından başlayarak 19. yüzyılın ortalarına kadar varlığını sürdürmüştür.¹⁷⁵

Mukataa gelirlerini toplamak için devlet mültezimlere başvuruyordu. Mukataa gelirlerinin toplanması iltizam veya emanet usulleriyle gerçekleştirilirdi.¹⁷⁶ Bu tür işlerle ilgilenen kurum Osmanlı Devleti’nde Hazine-i Âmire’idi. Devlet önce tahrirler sayesinde vergileri veya gelir kaynaklarını tespit ettikten sonra, bu mukataa gelirlerinin bir an evvel hazineye girişini sağlamak için, her bir mukataayı devlet merkezinde ya da mukataanın bulunduğu kadılıkta müzayedeye çıkarmaktaydı. Bu işlem esnasında hazineye en çok para miktarını teklif eden ve gelirin bir kısmını peşin vermeyi kabul eden kişi iltizam almaktaydı. Peşinat miktarını en fazla vereceğine dair söz veren kişi tercih sebebiydi. Maksat bir an evvel hazineye para girişini sağlamaktı. Müzayede sonunda iltizam alan kişiye mültezim veya emanet denilmektedir. Kaynaklarda bu kişi “*ber vech-i iltizâm ve mültezim*”¹⁷⁷ şeklinde tasvir edilmektedir. Şayet müzayede sonunda iltizam alan olmazsa devlet o zaman da mukataa gelirlerinin tahsili için “emin” adı verilen ulufeli bir memur tayin ederdi. Diğer yandan bir mültezim mukataayı yürütmekte iken, henüz kendi süresi

¹⁷⁴ Ferit Devellioğlu, a.g.e, s. 497.

¹⁷⁵ Mehmet Genç, “Mukataa”, *DİA*, C. 31, İstanbul 2006 s. 129; Mehmet Ali Ünal, “XVII. Yüzyılın Başlarında Harput Mukaâtatına Ait Bir İcmal Muhasebe Defteri” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, Aralık 1988, ss. 93- 94.

¹⁷⁶ “*Emanet yönteminde hazine tarafından görevlendirilen ve emin denilen kişi ve belli bir memur kadrosu ile işletme söz konusudur. Emin devletten maaş alır ve zarar durumunda sorumluluk üstlenmez. Uygulama madenler gibi önemli ve devlet tarafından kontrol edilmesi gereken işletmeler veya kârlı olmadığı için mültezimler tarafından tercih edilmeyen yerler emanetler tarafından yönetilirdi. Şu halde mukataalar devletin bir memuru eliyle işletiliyorsa buna emânet yöntemi denirdi. Vergi toplama işi veya bir işletmenin idaresi şayet mültezime verilmişse yani özel bir kişiye ihale edildiyse iltizâmen yönetim söz konusudur.*” Deniz Karaman, “ XVIII. Yüzyıl İkinci Yarısında Ankara Sancağı’ndaki Malikâne ve Mukataalara Dair Bazı Bilgiler”, *Bilgi*, Bahar/ 2004, S: 29, s. 140.

¹⁷⁷ “*Müzayedede mukataayı iltizama alan kişiye emin-i mültezim veya ber vech-i iltizâm emin deniliyordu.*” bkz. Mehmet Ali Ünal, “Sinop İskele Mukataasına Ait Bir Temessükât Defteri (XVII. Yüzyıl Başları)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.4, 1989, s. 91; Diğer yandan başka bir makale de bu terim için mukataa gelirlerini toplamak adına devlet tarafından görevlendirilen ulufeli memur için kullanılmıştır. Mehmet Ali Ünal, 1988, a.g.m., s. 94.

bitmemişken iltizam bedelini artıran başka bir kişiye (yani kendisinden daha yüksek meblağı teklif eden başka bir mültezime) devretmek mecburiyetinde kaldığı zaman hazineye yatırmış olduğu meblağı hazineden geri istemekteydi. Bu tarz hususlar mukataa ile ilgili sözleşme de önceden belirlenmekteydi.¹⁷⁸

Osmanlı Devleti'nde 16. ve 17. yüzyıllarda mukataa gelirlerini iltizam veya emanet suretiyle alan kişiler genellikle ehl-i örften yani devlet memurlarından olmaktadır. Bunlar dergâh-ı âlî kulları, çavuşları, müteferrikalar, altı bölük halkı ve yeniçerilerden olmaktadır. Taşrada görevli olan sancakbeyi, mütesellim, kethüda gibi kişiler iltizam işleriyle ilgilenirdi. Mültezim oldukça varlıklı zengin ya da kazanın önde gelen kişilerinden seçilirdi. Zenginlikten ziyade iltizam işini yürütebilecek kudretli bir otorite sahibi olmakta gerekliydi. Çünkü gelirleri toplamak herkesin yapabileceği bir şey değildi. Taşrada genellikle sancakbeyleri mültezim olmaktadır. Sancakbeyleri bu işi yürütürken genellikle dergâh-ı âlî çavuşları, oğulları, kardeşleri, zeamet sahipleri müteferrikalar, tımar defterdarları ve kâtiplerle işbirliğine dayalı bir ekip teşkil etmekteydi. Yapılan bu iş birliği sayesinde gerek sermaye gücü gerekse siyasi nüfuz ve otorite bakımından oldukça kudretli bir birlik oluşturuluyordu.¹⁷⁹

3.5.2.1. 16. Yüzyılda Bozcaada Mukataaları

Bu yüzyılda Bozcaada mukataaları hakkında bilgi veren iki defter vardır. Bunlar Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Bursa Mukataası Kalemî Defteri'dir.(D. BRM. d.)¹⁸⁰ Bu defterlerin numaraları 24239 ve 24245'tir. Arşiv kayıtlarına göre Bozcaada'da ilk iltizam faaliyetleri 1573-1574 tarihinde yapılmıştır. İlk defter “*Defter-i Bakâyâ-yı mukattaât-ı cezîre-i Bozcaada ve tevâbi-hâ*” diye başlamaktadır.¹⁸¹ Mukataa haline getirilen gelir kaynaklarından tahsil edilen gelirlerin yanında maktu yapılan ödemeler bir mukataaya dâhil olmayan ancak ona bağlı köyler (kura) ve mezralardan tahsil edilen gelirler mukataa geliri olarak değerlendirilmiştir. Bunlar “*mukataa-i ... ve tevabihâ*” ifadesiyle bir

¹⁷⁸Mehmet Ali Ünal, “ XVI. Yüzyıl Sonlarında Bir İltizam Sözleşmesi”, *TİD*, Sayı: 6, (1991) ss. 59- 60; Mehmet Ali Ünal, 1989, a.g.m., ss. 91- 92.

¹⁷⁹Mehmet Ali Ünal, 1991, a.g.m., ss. 60- 62.

¹⁸⁰“*Anadolu Defterdarlığına bağlı olan bu muhasebe bürosunun XVI. Yüzyılda yöneticisi “mukataa-ı evvel (birinci mukataacı)” veya “mukataa-ı Bursa” olarak isimlendirilmiştir. Bu büro Bursa (Hüdavendigâr), Biga, Bolu, Balıkesir (Karesi), Kastamonu, Çankırı (Kangrı), Sinop, Kocaeli (İstanbul Boğazı'nın Anadolu bölümü dâhil), Ege Denizi'ndeki Limni ve Bozcaada'daki mukataaların muhasebe kayıtlarını tutmaktaydı.*”

¹⁸⁰ Fatma Şensoy, “Mukataalarda Muhasebe Kayıtları ve XVII. Yüzyıl Başında Bursa Mukataası Örneği”, *MÜFTAD*, 2014, s. 210.

¹⁸¹ BOA, D. BRM. d. Nr. 24239, s. 2.

mukataaya tabi oldukları belirtilmiştir.¹⁸² Böylece tevabi-hâ terimi ile Bozcaada hasları ve Bozcaada dâhilinde olan diğer yerlerin mukataa gelirlerinin gösterildiği anlaşılmalıdır. Yine aynı defterin muhtelif sayfalarında “*An ebna-yı sipahiyan Hamza bin Yusuf an erbab-ı tımar ümerâ-i mültezimân Süleyman an vech-i iştirak an kıst-ı mukataa-yı hassa-hâ-yı Bozcaada ve dalyan-hâ-yı mahî kolyoz ve tevâbi-hâ*” Bozcaada ile ilgili kısımlarda bu cümle sıklıkla geçmektedir. Başka bir deyişle sipahi askerlerden Hamza Bozcaada mukataa gelirlerinde hissesi olan mukataaya ortak olan kişidir.¹⁸³

Bu defter sadece Bozcaada ile ilgili bilgiler içermemektedir. Defterde Bozcaada ile mücavir yerlerin hasları ve zeametleri hakkında mukataa gelir miktarları yazılmıştır. Bu sayılan kazalar veya livalar tamamen toplanarak belirli bir rakam ortaya konulmuştur. O yüzden sadece bu deftere bakarak 16. yüzyılda Bozcaada’daki üç senelik mukataa gelirlerinin miktarını belirlemek oldukça zordur. Defterin muhtelif sayfalarında; toplam gelir miktarı 295. 097 akçedir. Bu meblağ, 1566 Mart ile 1 Mart 1577 tarihine kadar toplanan Bozcaada hasları ve balık dalyanlarından gelen gelirlerle, 1575 Martı ile 28 Şubat 1576 kadar toplanan Balya hasları ve tevabilerinin mukataa gelirleri, 22 Aralık 1576 süresinde toplanan Bekirli Karyesi gelirleriyle 22 Aralık 1576 tarihinde toplanan Biga ile Kal’a-ı Sultaniye kazası ve tevabileri mukataa hisselerinden ve son olarak 19 Mayıs 1577 tarihinde toplanan Beytü’l-mal Amem ve Bozcaada hasları tevabilerinin gelirlerinden sağlanmıştır. Gelirler 295. 097 akçe tutarındadır. Bu yüzden bu miktardan Bozcaada’dan ne kadar geldiği tespit edilememiştir. Ama Bozcaada’da 1577-1576 senesinde üç senelik bir mukataa geliri toplandığı görülmüştür.¹⁸⁴

Aynı defterin muhtelif sayfalarında “*Tahrîrât*” ve “*Minhâ*¹⁸⁵” başlığı altında “*Mevâcib-i Müstâhfızân Kal’a-ı Bozcaada ve Palo-Kasrı*” ifadesi geçmektedir. Bozcaada

¹⁸²Fatma Şensoy, “Mukataalarda Muhasebe Kayıtları ve XVII. Yüzyıl Başında Bursa Mukataası Örneği”, *MÜFTAD*, 2014, s. 228.

¹⁸³BOA, D. BRM. d. Nr. 24239, s. 2.

¹⁸⁴İlgili defterde: “*Der zimmet-i an ebna-yı sipahiyan 1661 akçe fi yevm 29 Hamza Bin Yusuf an erbab-ı tımar-ı ümerâ-i mültezimân ber vech-i iştirâk an kıst-ı mukataa-ı hassa-hâ-ı Bozcaada ve dalyan-hâ-ı mahî kolyoz ve tevabi-hâ an evvel-i mart el-vâki’ 11 zi’l-hicce 984 maa hassa-hâ-ı Balya ve tevabi-hâ an evvel-i mart el vâki’ fi 28 zilkade 983 maa karye-i Bekirli an gurre-i Şevval 984 maa Biga kasaba-ı Kal’a- Sultaniye ve tevabi-hâ an gurre-i Şevval 984 maa Beytü’l-mal-ı âmm tevabi-hâ hassa-hâ-ı Bozcaada ve tevabi-hâ an gurre Rebiü’l-evvel 985 an kıst-ı selase sinin teslimat 295.097*” şeklindedir; BOA, D. BRM. d. Nr. 24239, s. 2, 16.

¹⁸⁵“Mukataa gelir- gider hesapları iki bölüm halinde tasnif edilebilir. Birinci bölüm mukataaların iltizama verilmiş nedeni veya önceki hesap dönemine ait gelir miktarı esas alınıp hesap döneminde yapılan artış ve azalışların hesaplanmasından oluşur.... Bir sonraki aşama “minha” başlığı ile ayrılan bölümdür. Burada mukataa gelirlerinden yapılan ocaklık tahsisleri, ihracat, mahsubat, cizye tahsildarına yapılan maaş, ödemeleri, istirdât-ı evkaf gibi negatif özellikli hesaplardır. Sonuçta “irsaliye”ye ulaşılr. Bu, merkeze

Kalesi ve Palo kasrı Kalesi müstahfızlarının mevacibleri mukataadan ödenmiştir. Bu iki yere ödenen akçe miktarı 197.600 diye belirtilmiştir.¹⁸⁶

Aynı defter, Bozcaada'nın diğer yıllardaki mukataa gelirleri hakkında da bilgi vermektedir. 1 Mart 1574 tarihinde Ezine, Lapseki balık dalyanları ile Bozcaada hasları mukataasından toplanan gelirler 991 akçe olarak hesaplanmıştır.¹⁸⁷ 1 Mart 1580 tarihinde toplanan toplam akçe miktarı 696. 190'dır. Bu miktarın içinde Bozcaada hasları ve Biga, Tuzla balık dalyanlarının mukataa geliriyle sağlandığı görülmektedir. Ayrıca bu yıllarda Bozcaada emin-i mültezimi Yorgi'nin oğlu Kosta olmuştur. Kosta, hakkında Galata'nın gayrimüslim sakinlerinden olduğu ve vefat ettiği bilgisi verilmektedir.¹⁸⁸

11 Mart 1583 senesinde Bozcaada hasları ve balık dalyanları gelirleriyle beraber Biga, Tuzla, Kal'a-ı Sultaniye ve Lâpseki kazası balık dalyanlarından üç senelik toplanan akçe miktarı 2.056.000 akçedir.¹⁸⁹

Arşivde 16. yüzyıl Bozcaada mukataa gelirleriyle ilgili olan bir başka defter 24245 nolu Baş Muhasebe Bursa Mukataası Kalemî Defteri'dir. Bu defterde Bozcaada, Balya, Bekirli köyü, İbrihi, Kal'a-ı Sultaniye, Beytü'l-mal Amme gibi yerlerin haslarının gelirleri Yahudî Salomon çocuğu Musa adlı mültezime iltizâm edilmiştir. Bu kişinin yevmiyesi 26 akçedir. 6 Nisan 1580 tahvil tarihidir.¹⁹⁰

Bozcaada ile beraber diğer bazı yerlerin mukataa gelirleri beraber toplanarak akçe miktarı açık bir şekilde yazılmıştır:

---

gönderilen meblağdır. Bütçelerde birinci ve ikinci bölümdeki hesapların negatif karakterli olanlarından "minha" ayrımıyla "mahsub" olarak isimlendirilen hesaplar bir bölüm halinde düzenlenip irsaliye miktarı bulunmaktadır." Fatma Şensoy, 2014, a.g.m., s. 228.

¹⁸⁶BOA, D. BRM. d. Nr. 24239, s. 4, 6, 9.

¹⁸⁷BOA, D. BRM. d. Nr. 24239, s. 16.

¹⁸⁸Defterde Kosta için: "*Der Zimmet-i Kosta veled-i Yorgi zımmî-i mürde şod an sakinân-ı Galata der kurb-i Bâb-ı Karaköy eş-şehiriün bih Arabi/ Ömer (?) Emin-i mültezim an kıst-ı mukataa-ı hassa-hâ-ı Bozcaada ve Mahi dalyan-hâ-ı mukataa-ı Bozcaada ve Tevabi-hâ*" şeklindedir. BOA, D. BRM. d. Nr. 24239, s. 11,17.

¹⁸⁹BOA, D. BRM. d. Nr. 24239, s. 11, 12, 17.

¹⁹⁰BOA, D. BRM. d. Nr. 24245, s. 2.

Tablo- 3.8: 16. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bozcaada Mukataaları ve Diğer Yerlerden Sorumlu Mültezimin Topladığı Gelir Miktarı¹⁹¹

Mukataalar	Sene	Miktar (Akçe)
Beytü'l-mal Amme ve Bozcaada Hasları ve Kolyoz Balığı Dalyanları ve Tevabileri	An Gurre-i Rebû'l-evvel 988 (16 Nisan 1580)	30.000
Bozcaada Hasları ve Tevabileri	An Evvel-i Mart (987) el -vaki fi 14 Mahremü'l- haram 988 (Nisan/ Mayıs 1579 ila 1 Mart 1580)	15.000
Beytü'l-mal Amme Bozcaada Hasları ve Dalyanları	An Gurre-i Rebü'l-evvel 988 (16 Nisan 1580)	20.000

Beytü'l- mâl-ı amme¹⁹², Bozcaada Hasları ve dalyanlarının toplam gelirleri 20.000 akçe ise hepsinin toplam geliri 30.000 akçe olduğundan Bozcaada'ya bağlı tevabilerin toplam gelir miktarı 10.000 akçedir. Diğer yandan sütun ikiye göre Bozcaada Hasları ve Tevabileri 15.000 gösterilmiştir. Tevabilerin miktarı 10.000 akçedir o zaman buna göre Bozcaada Hasları da 5.000 akçedir.¹⁹³

Osmanlı Devleti'nde iltizâm sistemindeki işleyiş şöyle yürütülürdü. Mukataaların yıllık geliri asgarî olarak tespit edilir bir yıl içinde sağlayacağı azamî değeri, kâr gayesi ile hareket eden mültezimlerin rekabeti ile müzayede şartları içinde belirlenirdi. Mültezimler müzayede konusu olan mukataadan elde edilecek geliri sebep olacak masrafı ve bırakacağı kârı hesap ederken devlete yıllık olarak ödemeyi kabul edecekleri miktara dair tekliflerini yaparlardı. Hazine bunlar arasında en yüksek teklif getireni seçerdi. Mültezime tahvil adı

¹⁹¹BOA, D. BRM. d. Nr. 24245, s. 2.

¹⁹²Arif Bilgin- Fatih Bozkurt, " Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Varissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytü'l-mal Mukataaları", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20) 2010/ 2, s. 4- 5; Deniz Karaman, 2004, a.g.m., s. 161.

¹⁹³BOA, D. BRM. d. Nr. 24245, s. 2.

verilen sözleşmeyle genellikle bir ve üç yıl arası değişen bir dönem için o mukataanın gelirini toplama hakkını verirdi. Ancak mukataanın bedelini artıran yeni talepler çıkarsa devlet yeniden tahvil yapabiliirdi.¹⁹⁴ Bu durumda tahvil tarihi yani mültezimin tasarruf edeceği süre değişmez sadece mültezimlerin tasarruf ettikleri gün sayısınca iltizam bedeli üzerinden muhasebe görülürdü.¹⁹⁵

Tahvil şartları belirlenirken mültezime yardımcı olan emin, nazır, kabz-ı mâl, kâtip, müfettiş, kefil gibi görevlilerden seçilirdi. Bu görevlilerin ihtiyaca göre sayıları artırılır ve çeşitlendirilirdi. Mültezimler buldukları yerin kadısını müfettiş olarak tercih edebilirlerdi. Mukataa grubunun birleşmesi ve birleşmiş mukataaların işlemleri nazır yönetiminde olurdu. Mukataaların gelirlerini tahsil edecek görevli kabz-ı mâl olarak sözleşmelerde gösterilirdi. Kabz-ı mâl olan kişinin kefaleti mukataa gelirini ödeme sorumluluğudur. Nazır, emin, kefil olarak vb. kişiler de kabz-ı mâllığı üstlenebilirdi. Mültezimin ölümü durumunda kabz-ı mâlın ödeme yükümlülüğü doğmakta bu yüzden emlağı aranmaktaydı. Kefil ise herhangi bir mukataanın zarar etmesi veya mültezimin ödemeleri yapmaması durumunda zarardan sorumlu tutulurdu. Her mültezimin tahvile gösterdiği bir kefil olmalıydı.¹⁹⁶ İslam geleneğinde mültezimler emin ve imâm tarafından kontrol edilirdi. Osmanlılarda ise bu mültezimin yanına hükümet adına konulan ve mültezimin hesaplarını kontrol eden bir emin tarafından yapılırdı.¹⁹⁷

Bozcaada'da da mukataalara yeni talep gelmesi üzerine mültezim değişikliği yapılmıştır. Receb ve Hamza, Bozcaada hasları ve Kolyoz Balığı dalyanlarının mukataa gelirleri, Biga Livası ve tevabilerini 1577-1580 tarihleri arasında iltizam eden mültezimlerdir. 1580 senesinde tahvil süresi dolduğundan yeni bir sözleşmeye ihtiyaç duyulmuştur. Yeni tahvile göre bu yerler için hesaben mültezim 40 bin akçe ziyâde ile toplam üç yıla on iki yük (1.200.000 akçe)¹⁹⁸ ve 70 bin akçe vereceğine dair söz verilmiştir. Böylece Yahudi Musa yeniden mültezim olmuştur.¹⁹⁹ Bunun üzerine Rumeli Beylerbeyi çavuşlarından Timur ile erbab-ı tımardan (geçimini tımardan sağlayan) Hamza

¹⁹⁴Halil İncalcık, "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi" *Osmanlı İmparatorluğu Toplum Ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 29; Fatma Şensoy, 2014, a.g.m., s. 211- 213.

¹⁹⁵Halil Sahillioğlu, "Bir Mültezimin Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Darphane Mukataaları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/ 1-2 (1962-63), s. 163.

¹⁹⁶Fatma Şensoy, 2014, a.g.m., ss. 213- 216; Rifat Günalan, "İstanbul'da Balıkçılık: XVI. Yüzyılda Dalyan Mukataaları", *Tarih Dergisi*, Sayı: 48, (2008/2), İstanbul 2009, s. 21.

¹⁹⁷Halil İncalcık, 1996, a.g.m., ss. 28- 29.

¹⁹⁸Yük: Yüz bin akçe yerine kullanılan tabirdir. Kısacası 1.000.000 yerine 10 yük denir. 1 yük 100.000 olduğundan buradaki 12 yük 1.200.000 akçedir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, İstanbul 1993, s. 639.

¹⁹⁹BOA, D. BRM. d. Nr. 24245, s. 3.

kulları ellerinde halen tımar bulunmadığından Divân-ı Âlî'ye'ye gelmişlerdir. Mültezim Musa Yahudi'nin 40 bin akçeyle 25 bin akçenin halen elinde bulunduğunu teslim etmediğini beyan etmişlerdir. Bir nevi merkeze mültezimi şikâyet etmişlerdir. Bu sefer yeniden bir tahvil yapılmıştır. Defterde Bozcaada'daki mukataalar için yapılan bu iltizam sözleşmesinin (tahvil) şartları hakkında bize ipucu verilmektedir.²⁰⁰ Defterde geçen ifadelerle göre tahvilin şartları şöyledir:

Tahvile göre yeni mültezim mukataayı üç yıla 13 yük (1.300.000 akçe) akçeye iltizam edildiğine dair söz verilmiştir. Yevmi 15 akçe olmak şartıyla Timur emin, Hamza da kâtib olmuştur. Hüddamı da istedikleri kişiyi seçme serbestliği verilmiştir. Ayrıca Gelibolulu Mustafa Çavuş gelebilecek bir zarara karşılık 30.000 akçe ile kefil olmuştur. Mustafa Çavuş nazır ve kabz-ı mâl seçilmiştir. Mustafa Çavuş'un tımarına 2.000 akçe terakki verilmiştir. Ayrıca Vilayet kadılarında istedikleri kadıyı müfettiş olarak seçme hakkı verilmiştir. Mukataalarda birinin kârının diğerinin zararına mahsub edileceği belirtilmiştir. Önceki mültezim döneminde Nevruz ve Ağustos irsaliyeleri için havale gelmediğinden dolayı merkez, nazır olan Mustafa Çavuş'u her irsaliye akçesini vaktinde Hazine-i Âmire'ye getirip teslim etmesi için uyarmıştır. Kanun üzere Gelibolu kadısı huzurunda Mustafa Çavuş 30.000 akçe ile kefil olmuştur, mukataaların zabtına mübaşeret etmemesi konusunda uyarılmıştır.

16. yüzyılın Bozcaada mukataaları ile ilgili bir mühimme defterinde başka bir veriye ulaşılmıştır. 1584-1585 tarihlerine ait mühimme defterinin Gelibolu kadısına ve Boğaz dizdârlarına yazılan bir hükmünde; Bozcaada ve Kolyoz Balığı dalyanlarına iltizam emini, Şobnari veledi İlya adlı Yahudi olmuştur. Buna ek olarak hükümde bu yılda kolyoz balığı dalyanlarından elde edilen gelirin revaçta olmadığı bu yüzden buğday tebdil edildiğinden bahsedilmektedir.²⁰¹

3.5.2.2. 17. Yüzyılda Bozcaada Mukataaları

17. yüzyıl Bozcaada mukataaları hakkında bilgi veren birden fazla arşiv defteri vardır. 17. yüzyılda en erken tarihli defter 1612-1614 senesine ait Bâb-ı Defterî İstanbul Mukataası Kalemi (D. İSM. d.) 25369 numaralı defterdir. Bu defter Bozcaada'daki mukataaların 1612-1615 seneleri arasındaki iltizam faaliyetlerini ihtiva eder. Osman

²⁰⁰BOA, D. BRM. d. Nr. 24245, s. 3.

²⁰¹Musa Günay, 55 Numaralı Mühimme Defteri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun 1996, s.141.

Ebubekir, Bozcaada hasları ve Kolyoz Balığı dalyanlarının ve tevabilerinin gelirlerini Mart 1612'den 7 Mayıs 1613'e kadar toplamak için görevlendirilmiştir. Mehmed Çavuş ise nazır, kabz-ı mâl ve aynı zamanda kefil. Eminin üç senelik topladığı mukataa geliri 2.825.000 akçedir. Bozcaada Kazası'ndan 30 Nisan 1616 tarihinde mahsulden elde edilen üç senelik gelir 1.490.472 akçedir.²⁰²

Bozcaada Kazası'nın bu deftere göre bazı yıllardaki mahsullerden elde edilen mukataa gelirleri, emin ve mültezimleri şöyledir:

1612- 1614 yılları arası mahsulden elde edilen gelir 470.833 akçedir. Bu miktarı toplayan mültezim Süleyman Bey'dir. Ayrıca Mehmed İsmail nazır ve kabz-ı mâldır.²⁰³

1613- 1615 yılları arası bu mukataanın mahsulünden elde edilen gelir 470.833 akçedir. Bunu toplayan mültezim Şaban'dır.²⁰⁴

1614-1616 yılları arası mahsulün getirisi 549.350 akçedir. Mültezim Osman görevlidir. Mahmud Çavuş nazır, kabz-ı mâl ve kefil olmuştur.²⁰⁵

Mukataa gelirleri, kalelerin ocaklık gelirlerine temel kaynak olmaktaydı. Bir sancak veya eyalete ait gelirler, öncelikle o mahalin giderleri için sarf olunduktan sonra geri kalanın irsaliye olarak merkez hazinesine gönderilmesi prensip haline gelmişti. Bu sırada irsaliyenin bir sancak veya beylerbeylikte tımar ve zeâmet gelirleri haricinde, geliri doğrudan merkez hazinesine ait olan mukataalar ile padişah haslarının hasılatından gönderildiği de icap ederdi. İşte devlet takip ettiği politika gereğince görevlilerin mevaciblerini veya bölgenin masraflarını merkezden finanse etmek yerine daha pratik ve pragmatik yaklaşımla mukataa gelirlerinden karşılamayı uygun bulmuştur.²⁰⁶ 17. yüzyılda yukarıda adı geçen bu mültezimlerin mukataa hesaplarından Bozcaada Kalesi neferlerinin bir kısım mevacibleri ödenmiştir. Süleyman mültezimin hesabından 465.949 akçe, Mültezim Şaban'ın hesabından 170.784 akçe, Mültezim Osman Ebubekir tarafından 463.768 akçe Bozcaada Kalesi'ne teslim edilmiştir.²⁰⁷

Bozcaada'da yevmiyeler ve mevacibler genelde mukataa gelirlerinden ödenmekteydi. Bu durum sadece Bozcaada Kalesi neferatların yevmiyeleri için geçerli bir

²⁰²BOA, D. İSM. d. Nr. 25369, s. 2.

²⁰³BOA, D. İSM. d. Nr. 25369, s. 2.

²⁰⁴BOA, D. İSM. d. Nr. 25369, s. 2.

²⁰⁵BOA, D. İSM. d. Nr. 25369, s. 2.

²⁰⁶Mehmet Ali Ünal, 1989, a.g.m., s. 101; Mehmet Ali Ünal, 1988, a.g.m., ss. 96- 99.

²⁰⁷BOA, D. İSM. d. Nr. 25369, s. 2.

durum değildi. 1619 senesi Bozcaada Kadısı Mevlana Abdalbaki arzına göre, Seyyid Mehmed 14 Temmuz 1619 tarihinde yevmi üç akçeyle kâtib olarak tayin edildi. Bu yevmiye Bozcaada mukataası mahsulünden ödenmiştir. Sadece kale görevlilerinin yevmiyeleri değil aynı zamanda adadaki diğer görevlilerin de yevmiyeleri bu tür kaynaklardan sağlanıyordu.²⁰⁸

1617-1620 yıllarında Bozcaada haslarını ve Kolyoz balığı dalyanlarının mukataa gelirlerini iltizam eden mültezim Harun Done adlı Yahudi'dir. Bu kişi iki sene bu mukataaları elinde bulundurmıştır. İki sene sonra tahvil süresi dolmuştur. Bozcaada hasları Kolyoz Balığı dalyanları ve tevabilerinin Mart 1619- 2 Kasım 1620'a kadar mukataa geliri 2.784.000 akçedir. Ayrıca 12 Ağustos 1619 Bozcaada haslarından mukataa gelirlerine dâhil olan üzüm şarabından (bedel-i hamr) elde edilen gelir 124.000 akçe olarak hesaplanmıştır.²⁰⁹ Bu sırada Mehmed Çavuş Mart 1619 mahsulünden gelen peşin paradan kendi menfaati için bir miktar akçe almıştır. Mart 1619 mahsulünden altı kile Osman Hüsrevhazade'ye verilmiştir.²¹⁰

1619- 1621 senesinde adadaki iltizam faaliyetlerinde bazı sorunlar yaşanmıştır. Defterde, Biga Mukataası'ndan olan diğer Osman bir sene süreyle Bozcaada haslarını zabt etmiştir. Diğer Osman Emin-i mültezim iken Dergâh-ı Âlî çavuşlarından Mehmed Çavuş kefil, nazır ve kabz-ı mâldır. Mart1620 başlangıcından Subaşı Halil (?) mukataasıyla birlikte altı kile 30 yük (3.000.000 akçe) ve 4 bin akçeyle alıp bu mukataaları bir sene zabt etmiştir. Fakat bu sırada daha önceki mültezim Yahudi Harun Done izin almadan iki- üç defa mukaataayı üzerinden alıp tekrar zabt etmiştir. Diğer Osman ve Mehmed Çavuş'un tahvilini bozarak düzeni alt üst etmiştir. Yahudi Harun Done, emr-i şerifi olmadan kendini emin-i mültezim ve Dergâh-ı Âlî çavuşlarından Mehmed'i²¹¹ kendine ortak ederek kefil, nazır ve kabz-ı mâl olarak seçmiştir. Böylece diğer Osman ve Mehmed Çavuş'un yerine mukataayı zabt etmiştir. Osman Hüsrevhazade ise, Divân-ı Âlî'ye'ye gelerek bu durumu izah etmek için şikâyette bulunmuştur. Osman Hüsrevhazade, 30 bin akçe ve 100 bin akçe ile 6 kile ve 30 yük (3.000.000 akçe) 84 bin akçe iltizam kabul edilmekle beratları ulaşıncaya değin Diğer Osman, mukataayı zabt eylemeyi beklemiştir.²¹²

²⁰⁸BOA, İE. ML. Nr. 3/ 211, s. 12, 10 Şevval 1028 (20 Eylül 1619).

²⁰⁹BOA, D. BRM. d. Nr. 24265, s. 163.

²¹⁰BOA, D. BRM. d. Nr. 24265, s. 162.

²¹¹BOA, D. BRM.d. Nr. 24265, s. 162-163.

²¹²BOA, D. BRM. d.Nr. 24265, s. 163.

1620-1621 senesine ait belgelere göre, Bozcaada mukataasına Osman Bey emin, Mehmed Çavuş nazır, kabz-ı mâl ve kefilidi. 1620-1621 senesinde Emin Osman Bey ve nazır ve kabzı-mâl Mehmed Çavuş tarafından yapılan ödemeler şöyledir:

Bozcaada mukataası Şubat/Mart 1620- 2 Kasım 1621 gelirlerinden, Müteferrika Odabaşı Osman Ağa elinden 78.350 akçe Bozcaada Kalesi'ne teslim edildi. Bu paranın ulaşmasını sağlayan kişinin Osman Ağa olduğu zikredilmektedir.²¹³ Ayrıca Bozcaada mukataası Şubat/ Mart 1620- 1 Kasım 1621 gelirlerinden 13. 619 akçe Ali Bey elinden teslim edilmiştir.²¹⁴ Bozcaada mukataası 1620-1621 gelirlerinden 10.060 akçe İbrahim Ağa'ya teslim olunmuştur.²¹⁵

Adadaki 1621 senesi balık dalyanlarından gelen mukataa gelirleriyle Bostancılar odasından Lütfü Bey eliyle 105. 864 akçe hazineye teslim olunmuştur. Bu miktar üç kısma bölünerek gönderilmek üzere kese olunmuştur. Toplam miktarın Kolyoz nazırı Mehmed Çavuş ve Emin Osman Bey elinden 60.000 akçe bir keseye konulup 39.000 akçe de ayrı bir keseye konulup teslim edilmiştir. Ayrıca 600 akçe de masraflar için ayrılmıştır.²¹⁶

10 Mart 1621 tarihinde Bozcaada mukataası mahsulünden toplam 153.000 akçe Gelibolu'daki acemi oğlanların 1619- 1620 senesine ait Lezez mevacibleri karşılanmıştır. Bu miktar Kahya Mehmed tarafından teslim edilmiştir.²¹⁷

Çelebi oğlu olan Fahrü'l-kudat Abdülkadir Efendi'nin babası Mehmed Efendi'nin, günlüğü 10 akçeden bir senelik hakkı 3.600 akçe Emin Osman Bey ve nazırı Mehmed Çavuş huzurunda Bozcaada mukataa mahsulünden karşılanmıştır.²¹⁸

Gelibolu'da alimlerin alimi (a'lemü'l-ulema) Şahin Efendi tarafından Çelebi oğlu Şerif Mehmed'in Sağıroğlu Süleyman'ın yevmi 10 akçe olarak belirlenmiştir. 1620 Ocak- 1621 başlangıcından itibaren bir senelik maaşının tamamı 3.600 akçe Bozcaada mukataası Emin Osman Bey ve Nazır Mehmed Çavuş tarafından verilmiştir.²¹⁹

²¹³BOA, İEML.Nr. 3/ 211, s. 1, (10 Zilkade 1030/ 26 Eylül 1621).

²¹⁴BOA, İEML.Nr. 3/ 211, s. 2, (13 Zilkade 1030/ 29 Eylül 1621).

²¹⁵BOA, İE.ML.Nr. 3/ 211, s. 3, (16 Muharrem 1030/ 11 Aralık 1620).

²¹⁶BOA, İE.ML.Nr. 3/ 211, s. 4, (16 Cemaziye'l-evvel 1031/ 29 Mart 1622).

²¹⁷BOA, İE.ML.Nr. 3/ 211, s. 5, (10 Cemaziye'l- ahir 1031/ 23 Mart 1622).

²¹⁸BOA, İEML.Nr. 3/ 211, s. 6, (11-20 Şevval 1030/ 29 Ağustos- 7 Eylül 1621).

²¹⁹BOA, İEML.Nr. 3/ 211, s. 7, (11-20 Rebiü'l-evvel 1031/ 24 Ocak-2 Şubat 1622).

Yevmi üç akçe olmak üzere kâtib olan Mevlana İbrahim, Mart başlangıcından bir senelik yevmiesini (1620- 1621) 1.080 akçeyi Emin Osman Bey ve nazırı Mehmed Çavuş elinden almıştır. Bu harçlık yine Bozcaada mukataasından ödenmiştir.²²⁰

Bozcaada dalyanları, Lapseki Kazası ve Kal'a-ı Sultaniye ve tevabilerinden 1619-1620 arası tam bir senede elde edilen gelir 504.000 akçe Emin Osman Bey ve Nazır Mehmed Çavuş tarafından hazineye teslim edilmiştir.²²¹

Bozcaada Kalesi müstahfızlarının 1620-1621 Recec mevacibleri için toplam 36.993 akçe, 1620-1621 Reşen mevacibleri için toplam 37.983 akçe, 1620-1621 Lezez mevacibleri için toplam 38.485 akçe ve 1620-1621 Masar mevacibleri için toplam 38.763 akçe Bozcaada mukataası gelirlerinden ödenmiştir.²²² Ayrıca Bozcaada mukataa gelirlerinden Mart 1621'de kale mevacibleri için, Bozcaada Kalesi Dizdârı Mehmed Ağa'ya 1.730 akçeyi teslim edilmiştir.²²³

Bozcaada'daki Dide-bân Halil oğlu Ahmed yevmi beş akçe olmak üzere Şubat 1619-1620 arası tam bir senelik harçlığı 1.800 akçe hesaplanmıştır. Bozcaada mukataası mahsulünden ödenmiştir.²²⁴

Bozcaada Kolyoz Dalyanı ve Tevabi Emîni Osman Abdullah'ın²²⁵ ve Nazırı ve Kabz-ı mâli Mehmed Çavuş tahvillerinden Bostancılar Kâtibi Mehmed eliyle Bozcaada mahsulünden sağlanan gelirlerden 16 Ağustos 1621 tarihinde 27.683 akçe hazineye teslim edilmiştir.²²⁶

Bozcaada mukataa mahsulünden 1.972 akçe ve 28 akçe ek ile tamamı 2.000 akçe olan meblağın Emin Osman ve Nazır Mehmed Çavuş isteği üzerine Hüseyin Dizdâr eliyle 6 Kasım 1621 tarihinde hazineye teslim edilmiştir.²²⁷

Şubat 1619- 1 Kasım 1621 arası Bozcaada mukataa gelirlerinden Emin-i Mültezim Osman ve Nazırı Mehmed Çavuş isteğiyle Mehmed Ağa eliyle 100.000 akçe hazineye teslim edilmiştir.²²⁸

²²⁰BOA, İEML.Nr. 3/ 211, s. 12 (arka sayfa), (Evail Rebiü'l-evvel 1031/ 14-23 Ocak 1622).

²²¹BOA, İE. ML. Nr. 3/ 211, s. 13.

²²²BOA, İE. ML. Nr. 3/ 211, s. 13.

²²³BOA, İE. ML. Nr. 3/ 211, s. 13.

²²⁴BOA, İE. ML .Nr. 3/ 211, s. 13.

²²⁵Daha önce de bahsedilen 1620-1621 senelerinde bir sene Bozcaada mukataalarına Emin-i mültezim olan Osman (Diğer Osman) iki isme sahip olduğu diğer adı Abdullah olduğu başka bir belgede görülmüştür. BOA, İE. ML. Nr. 3/222.

²²⁶BOA, İE. ML. Nr. 3/222, (Evahir Şevval 1030/ 8-16 Eylül 1621).

²²⁷BOA, İE. ML. Nr. 3/223, (10 Şevval 1030/28 Ağustos 1621).

18 Mart 1622 devlet malı haslarına yeni emin ve mültezim olarak Osman seçilmiştir. Ahmed adlı kişi de kefil, nazır ve kabz-ı mâl olmuştur. Deftere göre Gelibolu, Kal'a-ı Sultaniye, Lapseki, Biga, Bozcaada hasları mukataaları ve tevabileri bu kişinin iltizam hakkı olarak gösterilmiştir. Ayrıca bu defterin Bozcaada ile ilgili sayfasında Hüseyin adlı kişinin de 'kâtib' olarak seçildiği kaydedilmiştir. Bu kâtibin günlük yevmiesi 10 akçedir. Bu harçlık Bozcaada mukataasından karşılanmıştır.²²⁹

Devlet emanet yöntemi ile mukataa gelirlerini mültezimlere vermeyip kendi atadığı görevli ile de tarafından toplattırmaktaydı. Mukataayı emânet yöntemiyle işleten memura emin adı verilmekteydi. Mukataanın kâr veya zarara uğramasından sorumlu tutulmayan bu görevli hizmeti karşılığı maaş veya dirlik alırdı. Emin bu faaliyeti yürütürken yanında yardımcı görevliler de vardı. Mukataa emânet iken şartlara göre iltizama da verilebilirdi. Mukataayı emanette iken iltizamen üzerine alan çoğunlukla eminlerin kendileri olurdu. Emin sıfatını korumak üzere bunlar tahvil sonunda belli bir meblağ ödemeyi kabul ederlerdi. Böylece hem emin hem de mültezim sıfatını almış olurlardı. Emin olan kişi bu sıfatından dolayı ücret alır bunu ödediği mukataa bedelinden mahsup etmekteydi. Mültezim olmalarından dolayı da mukataanın kâr ve zararını kendileri yüklenir hazineye iltizam şartlarına göre belirli zamanlarda ödeme yaparlardı. Bu şekilde var olan mukaataaları toplam şekline iltizam ve emanetten başka üçüncü bir karma yöntem geliştirmiştir. Bu yönteme "*emânet-i ber- vech-i iltizâm*" adı verilmiştir.²³⁰ Bu ifadenin diğer bir şekli kaynaklarda "*ber- vech-i emânet emin ve mültezim*" veya "*ber-vech-i iltizam emin-i mültezim*" şeklinde geçmektedir. Emânet ile mukataayı iltizama alanlar belirli bir meblağ ödemekle yükümlüydü. Mültezimi kastetmenin başka formudur. Müzayede sonunda mukataayı en yüksek yüksek fiyatla ve en fazla peşin parayla kabul edene mültezim ve emin denilmekteydi. Eğer müzayede sonunda iltizamı alan çıkmazsa bu gelirin tahsisi için devlet ulufeli memur tayin ederdi buna emin denilirdi.²³¹

Bozcaada'da 17. yüzyılda çeşitli miktarda her üç yöntemle mukataa geliri toplanmıştır. Özellikle üçüncü yöntem sık sık uygulanmıştır. 1621-1622 senesinde Bozcaada hasları ve tevabilerinin mukataa gelirlerine görevli olan Osman için "*Emanet Osman ve an ebnâ-yı sipâhiyân 126. bölükte yevmi 14 akçe ulufeye mutasarrıf olan*" tabiri

²²⁸BOA, İE. TZ. Nr. 1/68, s. 1, (11 Zilkade 1031/ 17 Eylül 1622).

²²⁹BOA, D. BRM. d. Nr. 24265, s. 162.

²³⁰Özlem Başarır, 18. Yüzyılda Malikane Uygulaması Ve Diyarbekir Voyvodalığı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2009, ss. 28- 30.

²³¹Fatma Şensoy, 2014, a.g.m., s. 212.

kullanılmaktadır. Buradaki ‘emanet’den kasıt devlet malının kendisine emanet edildiği sorumlu tutulduğudur. Ayrıca Emanet Osman için sipahi askerlerden (ebnâ-yı sipâhiyân) 126. bölükten olduğu bilinmektedir. Günlük yevmiyesi de 14 akçedir.²³²

17. yüzyıla ait mukaata defterine göre 1622-1623 yılında Gelibolu ve Bozcaada mukataalarının mültezimi Mehmed Ağa olarak gösterilmiştir. Mehmed Ağa hakkında:

“İltizâm-ı Emanet-i Mehmed Ağa Ağa-ı Acemiyân Gelibolu emin-i mültezim mukataa-ı hassa-hâ-ı cezâire-i Bozcaada ve dalyan-hâ-ı mâhî kolyoz ve tevabihâ şod iltizam mezbur der divân-ı âli ber muceb ferman-ı şerif el-vâki’ fi 5 Cemaziye’l-ahir 1032” şeklindedir.²³³

Bozcaada mukataalarını Gelibolu’da Acemiler Ağası olan Mehmed Ağa iltizam etmiştir. Ayrıca bu defterin muhtelif sayfalarında görüldüğü üzere, Mehmed Ağa’nın Bozcaada haslarından başka (şarap bedeli ve balık dalyanları), Biga Hasları (Beytü’l-mâl), Tuzla, Kozluca, Naib Halil Karyesi mukataa gelirleri olan yerleri iltizam etmiştir. Bu yerlerin 1622-1623 senesinde toplam mukataa geliri 1.542.000 akçedir. Bu miktarın sadece 62.000 akçesi Bozcaada şarap bedelinden (bedel-i hamr) sağlanırken 1.364.000 akçesi de Bozcaada’daki balık dalyanlarından sağlanmıştır. Yani toplamda 1.542.000 akçe gelirin 1.426.000 akçesi Bozcaada mukataa mahsullerinden sağlanmıştır.²³⁴

Gelibolu’da Acemilerin Ağası olan Mehmed Ağa İstanbul’a gelerek Bozcaada mukataalarını iltizam etmek istemiştir. Mukataalar, Şubat 1619’dan itibaren kapıkulundan Osman emin-i mültezim Ahmed Çavuş da nazır ve kabz-ı mâl olmuştur. Bu kişiler, emin-i tahvile göre anlaşıkları miktar 15 yük 42 bin akçe ve 30 yük (3.000.0000) ile 84 bin akçeyi toplamaktan sorumluydular. Ayrıca bu miktarların Mart 1620 ile 10 Mart 1623 tarihleri arasında toplanması şartıyla anlaşılmıştır.²³⁵

Arşiv kayıtlarına göre 20 Şubat 1624 tarihinde Bozcaada hasları balık dalyanlarının mukataa gelirlerine 271. bölük sipahi askerlerden yevmiyesi 15 akçe olan Osman İsmail Bekirî emin-i mültezimidi.²³⁶ 1621- 1623 yıllarında Gelibolu’dan Mehmed Ağa’ya Bozcaada ve Biga Livâsı haslarının mukataa gelirleri emânet edilmiştir. 1622-1623 yılında Bozcaada hasları tevabileri, balık dalyanları, şarap ve cizye mukataası gelirleriyle; 1623

²³²BOA, D. BRM. d. Nr. 24265, s. 163; BOA, İE. TZ. Nr. 1/68 s. 2.

²³³BOA, D. İSM. d. Nr. 25377, s. 2.

²³⁴BOA, D. İSM. d. Nr. 25377, s. 2.

²³⁵BOA, D. İSM. d. Nr. 25377, s. 2.

²³⁶“Emânet Osman İsmail Bekirî an ebnâ-yı sipâhiyân bölük 271 fi yevm 15 emin-i mültezim mukataa-ı hassa-hâ-ı Bozcaada ve dalyan-hâ-ı mâhî...” BOA, D. BRM. d. Nr. 24265, s. 177.

yılında Biga Livası haslarından Beytü'l-mâldan gelen toplam gelirin miktarı 4 yük 95.667 akçe (495.667 akçe) olduğu görülmektedir. Bu miktar Gelibolu'daki Mehmed Ağa'nın elinden toplandığı bilinmektedir. Zira, Osman İsmail Bekirî için yine aynı defterde “*emin-dâr*” ifadesi kullanılmaktadır. Esas mültezimin Mehmed Ağa olduğu, Osman İsmail'in de onun yardımcısı ve emin-i mültezimidir.²³⁷ Gelibolulu Mehmed Ağa, Biga ve Bozcaada mukataa gelirlerini toplarken güvendiği Osman İsmail ile beraber çalışmıştır. Zira mültezimler iltizam faaliyetlerini yürütürken takım çalışması yaptığını daha önceki sayfalarda belirtmiştik.²³⁸

Emin-i mültezim Osman İsmail Bekirî'nin, 9 Mart 1624 tarihinde Bozcaada mukataa gelirlerinden topladığı miktar 454.669 akçedir. Ayrıca 17 Haziran 1624 tarihinde Bozcaada'dan şarap ile cizye mukataası gelirlerinden 20.667 akçe toplamıştır.²³⁹

17. yüzyılın ilk çeyreğinde Bozcaada mukataaları hakkında oldukça belge vardır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, 1625-1626 tarihinden yüzyılın son çeyreğine kadar Bozcaada mukataaları ile ilgili belgelere rastlanılmamıştır. Sadece 17. yüzyılın son çeyreği dâhilinde, 1676-1678 yıllarında Bozcaada mukataaları hakkında bilgi ihtiva eden arşiv defterinin bir sayfası vardır. Bu defter, Biga haslarından Behram diğer adıyla Kızılcıca Tuzla Memlehası, Bozcaada hasları, Gönüllüyan-ı yemin ile yesar mevacibleri ve Beytülmal mukataalarını ihtiva eden Muhasebe İcmal Defteri'dir.²⁴⁰

Defterde, yukarıda bahsedilen yerlerin 1676-1677 senesine ait mukataa gelirlerinin toplamı 2.046.000 akçedir. Bu miktardan Bozcaada'ya ait olan miktar 426.000 akçedir. Bu yılda, Bozcaada mukataa gelirlerinden kale görevlilerin mevacibleri ödenmiştir. Bozcaada Kalesi'ndeki sağ ve sol gönüllüler, bevvalar, fener tabyası, cebeciler, topçular, müstahfızlar kale görevlilerinin Recec, Reşen, Lezez, Masar mevacibleri ödenmiştir.²⁴¹

²³⁷“Osmanlı iltizam sistemi esnekliği sayesinde mültezim, aldığı işi mekan temelinde bölüp ortaya çıkan hisseleri bu tür gelirleri daha iyi toplayabilecek ve kendisine karşı sorumlu olacak yerel alt mültezimlere de satabilmiştir.” bkz. Fatma Şensoy, 2014, a.g.m., s. 209.

²³⁸BOA, D. BRM. d. Nr. 24265, s. 177.

²³⁹BOA, D. BRM. d. Nr. 24265, s. 177.

²⁴⁰BOA, D. BRM. d. Nr. 24290, s. 2.

²⁴¹Belge de Bozcaada ile ilgili olan kısım: “*Mukataa-ı Hassa-hâ-ı Cezîre-i Bozcaada ve Dalyan-hâ-ı Mâhî Kolyoz ve Tevabi-hâ an evvel-i mart el vâkî' fi 3 Muharrem 1088 akçe 454. 669*” şeklindedir. BOA, D. BRM. d. Nr. 24290, s. 2.

Tablo- 3.9: 1676-1677 Yıllarında Bozcaada Kalesi Neferlerinin Mevacibleri İçin Bozcaada Mukataa Gelirlerinden Yapılan Ödemeler²⁴²

Cemaat	Mevacib Türü	Sene	Ödenen Miktar (Akçe)
Sağ Gönüllüler	Recec	1676	191.328
Sağ Gönüllüler	Reşen	1676	191.328
Sağ Gönüllüler	Lezez	1676	191.328
Sol Gönüllüler	Recec-Reşen	1676	263.529
Sol Gönüllüler	(?) ²⁴³	1676	191.791
Cebeciler ve Topçular	Reşen	1676	98.540
Fener Tabyası	Recec-Masar	1676	70.443
Müstahfızlar	Reşen-Lezez	1676	128.240
Kapıcılar	Recec-Reşen	1676	15.780
Müstahfızlar	Masar	1677	27.530
Müstahfızlar	Masar	1677	54.102
Sol Gönüllüler	Masar	1677	191.528
Sağ Gönüllüler	Masar	1677	191.528

²⁴²BOA, D. BRM. d. Nr. 24290, s. 2.

²⁴³Belgede mevâcib türü yazılmamıştır. Ama sayfada Gönüllüyân-ı Yesar'ın 1087(1676) senesine ait Reşen ve Recec mevâcibleri verilmiştir. Bu miktarda Masar ya da Lezez mevâcibi olacağı tahmin edilmektedir.

Cebeciler ve Topçular	Masar	1677	91.059
Müstahfızlar	Recec	1677	54.102

1679-1681 senelerinde Bozcaada'da mukataa emini Mustafa Ağa'dır. 1680-1681 senesinde Bozcaada Kalesi'ndeki müstahfızların mevacibleri ödenmiştir. Bozcaada Kalesi'ne ödenen miktar 54.870 akçedir.²⁴⁴ 17. yüzyılın son çeyreğine ait Bozcaada mukataalarıyla ilgili başka bir kaynağa ulaşılamamaktadır.

3.5.2.3. 18. Yüzyılda Bozcaada Mukataaları

Arşiv belgelerine göre 18. yüzyıla ait Bozcaada mukataaları ile genelde Bozcaada Kalesi'ndeki neferâtın mevâcibleri ödenmiştir. 17. yüzyıla nazaran 18. yüzyıl Bozcaada mukataaları hakkında daha sınırlı bilgiler mevcuttur. Çünkü belge sayısı oldukça azdır. 18. yüzyılda en erken tarihli belge, 1710-1711 senesine ait cebeci mevâcibleri için Biga ve Bozcaada mukataalarından hazineye yapılan ödemeleri ihtiva eden belgedir. Bu belgenin tam tarihi 4 Şubat 1711'dir. Bu mukataalardan Mayıs 1709- Nisan 1710 sonuna kadar cebeci mevacibleri ödenmiştir. Nefer sayısı 26, yevmiyeleri 139 akçe ve toplam ödenen 50.626 akçedir.²⁴⁵

18. yüzyıl mültezimleri hakkında çok fazla bilgi yoktur. İlk olarak, 1717 senesindeki mültezimin Halil adlı kişinin olduğu tespit edilmiştir. Belge de bu kişi için "Cezîre-i Bozcaada'da mukataa emîni olan umdetü'l-eşbah Halil bin Abdullah nâm kimesne" tabiri kullanılmaktadır. Mukataa emini²⁴⁶ 1717 senesinde Bozcaada mültezimi Halil adlı kişidir. Mültezim Halil, Bozcada mukataa gelirlerinden denizde mürûr ve ubur eden ulaklar/oğullar için 59 guruş ödemiştir.²⁴⁷

18. yüzyılda muhasebe icmal kayıtlarına göre sırasıyla 1718-1721²⁴⁸, 1729-1732²⁴⁹, 1764-1768²⁵⁰ yıllarında Bozcaada Kalesi'ndeki bölüklerin mevâcibleri Bozcaada mukataa

²⁴⁴BOA. AE. SMMD. IV Nr. 56- 6496, 14 Zilkade 1091 (6 Aralık 1680).

²⁴⁵BOA, AE. SAMD III Nr. 83-8328.

²⁴⁶Mehmet Ali Ünal, 1991, a.g.m., s.60.

²⁴⁷BOA, İE. ADL. Nr. 8/538.

²⁴⁸BOA, C.ML. Nr. 370/15223.

²⁴⁹BOA, C.ML. Nr. 602/ 24845.

²⁵⁰BOA. C. ML. Nr. 635/ 26104.

gelirlerinden ödenmiştir. Kale ocaklıklarının akçe miktarı ve ödeme tarihleriyle birlikte aşağıdaki tablo da özetlenmiştir:

Tablo- 3.10: 18. Yüzyılda Bozcaada Kalesi Neferlerinin Mevacibleri İçin Bozcaada Mukatası'ndan Yapılan Ödemeler²⁵¹

Cemaat	Mevacib Tarihi	Ödenen Miktar (Akçe)
Sol Gönüllüler	Şubat 1718- Ocak 1719	399.578
Sağ Gönüllüler	Şubat 1718- Ocak 1719	385.241
Cebeciler	Ocak 1719-Ocak 1720	37.967
Topçular	Ocak 1720-30 Aralık 1720	66.375
Fener Tabyası- Muhafızları	Ocak 1719-Ocak 1720	1.649
Muhafızlar	Ocak 1719-Ocak 1720	(?)
Kapıcılar	Ekim 1728-23 Eylül 1729	83.592
Sağ Gönüllüler	1729-13 Eylül 1730	352.593
Muhafızlar- Cebeciler	Eylül 1729-13 Eylül 1730	65.752
Muhafızlar- Topçular	Eylül 1729-13 Eylül 1730	83.592
Sol Gönüllüler	Eylül 1729-9 Ocak 1731	365.471
Sağ Gönüllüler	Agustos 1764-17 Agustos 1765	346.717
Cebeciler	Agustos 1764-11 Şubat 1766	34.170

²⁵¹BOA, C.ML. Nr. 370/15223, Nr. 602/ 24845, Nr. 635/ 26104.

Muhafızlar	Agustos 1764-13 Mart 1766	24.754
Topçular	Agustos 1764-13 Mart 1766	59.738
Sol Gönüllüler	Agustos 1764- 13 Mart 1766	359.382
Muhafızlar	Agustos 1764-13 Mart 1766	81.482

Muhasebe icmal kayıtlarına göre bu akçeler Bozcaada mukataası gelirlerinden ödenmiştir ve Hazine-yi Âmire'ye teslim edilmiştir. Bu kayıtlarda Biga Livası'na ait hesaplara da rastlanılmaktadır. Bozcaada ve Biga Livası'nın hasları mukataalarının bir senelik gelir- gider hesapları belgelerde beraber yazılmıştır. Biga Livası hasları Behramkale (Kızılca Tuzlası) ve Bozcaada haslarından Kolyoz Balığı dalyanlarının 1720-1721 senesine ait yani bir senelik varidât ve teslimlerinin toplam miktarı 1.860.384 akçedir. 1731-32 senesinde ise bu toplam miktar 1.886.384 akçedir. 1767-1768 yılında ise bu miktar 1.924.550 akçe olmuştur. 18. yüzyılda Biga ve Bozcaada haslarına ait mukataa gelirlerinde görüldüğü çok fazla bir artış olmamıştır. Bu yıllara göre yazılan miktarların ne kadarının Bozcaada'ya ait olduğu tespit edilememiştir çünkü belgeler de açık bir şekilde beyan edilmemiştir.²⁵² Fakat 1704-1705 senesine Biga ve Bozcaada'daki bir senelik mal-ı mîrîlerini²⁵³ gösteren bir belgede bu iki yerin toplam miktarı 1.482.636 akçedir. Buradaki toplam akçenin 1.032.636 akçesi Biga Livâsı hasları ve tevabilerinin mukataa gelirlerine ait iken, 450.000 akçesi Bozcaada hasları ve balık dalyanlarına aittir.²⁵⁴

Bozcaada gelirleri padişah hasları sayılarak direk padişah hazinesine aktarılmaktaydı. Bozcaada haslarından oldukça yüksek meblağlar sağlandığı için devlet kontrolünde olmaktadır. Devlet, 16-18. yüzyıllarda Bozcaada'daki mukataa gelirlerini gerek emânet gerek iltizam yöntemi ile toplatmaktaydı. Bozcaada hasları olan balık dalyanları üzüm bağlarından sağlanan şarap bedelleri mukataa gelirleri seçilen emin ve mültezimler aracılığıyla toplanmaktaydı. Bu toplanan gelirler ile önce Bozcaada'nın temel masrafları karşılanarak prensip gereği daha sonra hazineye gönderilirdi. Özellikle 16-18. yüzyıllarda Bozcaada Kalesi neferlerinin maaşları Bozcaada mukataa gelirlerinden emin ve

²⁵²BOA, C.ML. Nr. 370/15223;BOA, C.ML. Nr. 602/ 24845; BOA. C. ML. Nr. 635/ 26104.

²⁵³Devlet hazinesine ait mal, devlet malı, mîrî malıdır. Ferit Develioğlu, a.g.e., s. 666.

²⁵⁴BOA, C. ML. Nr. 462/ 18783.

mültezim hesabından ödenmiştir. Ayrıca 16- 17. yüzyıllarda iltizam faaliyetleri 18. yüzyıla nazaran daha yoğun olmuştur.

3.5.3. Mülkler

Bozcaada'da mülk olarak akla ilk gelen yerler Bozcaada'nın meşhur üzüm bağları, çiftlikler ve ağıllardır. Bozcaada arazi dağılımında mülk topraklar çoğunluğu oluşturmaktaydı. 1657 tarihli Bozcaada tahrir defterinden bu anlaşılmaktadır. 1657 tahririnde Bozcaada'da sahibi bulunan bulunmayan toplamda 1.038 parça arazi çeşidi kaydedilmiştir. Bunlardan 885'i bağ, 82 zemin, 66 çiftlik ve beş tanesi ağıldır. Bozcaada'da tahririn birinci ve ikinci kısmına toplamda 885 bağ kaydedilmiştir. Birinci kısımda 440 bağ ikinci kısımda 445 bağ vardır. Bunlar adada yaşayan Müslümanlar ve gayrimüslimler adına kaydedilmiştir. 885 bağın yine 467'si gayrimüslimin 418'i müslümanlara aittir. Aynı tahrirde Bozcaada mülk halinde bulunan birçok çiftlik sahiplerinin adlarıyla kaydedilmiştir. Tahrire 66 tane çiftlik kaydedilmiştir. Bunların 52'si müslümanlara 14'ü gayrimüslimlere aitti. Yeni satın alınan çiftlikler üzerine yeni sahibinin adı not dilerek kaydedilmiştir. Sahipleri arasında ada halkından ve devlet görevlisi ümera da vardı.²⁵⁵

1657 tahririnde Bozcaada'da Vezîriâzam Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu Fazıl Ahmed Paşa ve Ordu Kadısı Mustafa Efendi'nin de mülklerinin var olduğu görülmüştür. Bu mülkleri bu tahrir sırasında satın almışlardır. Fazıl Ahmed Paşa'nın hem bağları hem de çiftlikleri vardır. Fazıl Ahmed Paşa Bozcaada'dan beş parça bağ ve sekiz adet çiftlik satın almıştır. Beş parça bağ tahrire göre, biri Yazıcıoğlu Bahçesi'nde²⁵⁶, biri Dizdâr-ı Sâbık Birgosu²⁵⁷, üçü de Mavna Yolundaydı. Mavna Yolu'ndaki bağların ikisi Hacı Yusuf'un üstüne kayıtlıdır. Bunların üzerine "*Bağ-ı mezkûr mîrîsin edâdan sonra Ahmed Beğ'e berât-ı şerîfle tevcih olunmuşdur*" diye yazılmıştır. Bunlardan biri 16 dönüm diğeri 15 dönümdür. Mavna yolundaki üçüncü bağ dizdâr kızı Ümmühan adına kayıtlıdır. Bu bağ yedi buçuk dönümdür. Bu üç bağın toplamı 38.5 dönümdür.²⁵⁸ Fazıl Ahmed Paşa'nın satın

²⁵⁵BOA, MAD nr. 4777, ss. 83-85.

²⁵⁶"Bağ-ı Seyyid Mustafa bir tarâfi Pavluğa Kolyoz bağına bir tarâfi kendi tarlasına bir tarâfi Yazıcı Oğlu Bağçesine bir tarâfi Süle oğulları zemînine. Dönüm 14" Bu yazının üzerinde "Veziriazam hazretlerinin Veled-i necibi Ahmed Beğ hazretlerine berat-ı şerîfle mahlul olmağın tevcih olunmuşdur." yazmaktadır. BOA, MAD. Nr. 4777, s. 62.

²⁵⁷Hacı Yusuf'un bağı olarak bilinmekteydi ve bu bağ beş dönümdü. Fazıl Ahmed Paşa'nın satın aldığı gösterilmiştir; BOA, MAD. Nr. 4777, s. 70.

²⁵⁸BOA, MAD. Nr. 4777, s. 80; Ersin Gülsoy, 2008, a.g.m., s. 220.

aldığı çiftliklerin hepsi bir çift miktarındaydı. Tahrire göre, sekiz tane çiftliklerin üzerine “*Mîrîsin edâdan sonra Ahmed Beğ’e berat-ı şerifle tevcih olunmuşdur*” yazılmıştır. Fazıl Ahmed Paşa’nın bu çiftlikleri de mülk edinmiştir.²⁵⁹ Ayrıca Fazıl Ahmed Paşa’nın satın aldığı bu mülkler, kendisi Erzurum Beylerbeyi iken buradaki mîrî arazileri satmakla görevli mübaşir Salih tarafından başkasına satılmıştır. Bu durum devlet merkezine bildirilince, gerekli çalışmalar yapılmış ve yapılan satış işlemi geçersiz sayılmıştır. Bozcaada kadısına bu konuda emir gönderilmiştir.²⁶⁰

Bozcaada’da mülk satın alan devlet ricalından diğer önemli kişi hem Ordu kadısı hem de 1657 tahririnin emini olan Kadı Mustafa Efendi’dir. Mustafa Efendi adadan sadece iki bağ ve iki çiftlik²⁶¹ satın almıştır. Bu bağlar 23 dönümdür. Tahrire göre bu bağların bir tanesi Mavna yolunda bir tanesi Koçba Tepesi’ndedir. Mavna Yolu’ndaki bağ Abide Hatun adına kayıtlıdır. Tahrir sırasında bu bağın sahibi ortaya çıkmayınca bağ Kadı Mustafa Efendi tarafından satın alınmıştır. Bu bağ 13 dönümdür. Mustafa Efendi’nin Koçba Tepesi’ndeki bağı ise, Dizdâr Ahmed adına kayıtlıdır. Bu bağ 10 dönümdür. Kadı Efendi’nin bu bağı da satın aldığına dair üzerine yazılmıştır.²⁶²

Sonuç olarak bu bölümde adadaki ziraat, toprak üniteleri, meslekler, vergiler, hayvancılık faaliyetleri, haslar ve mukataalar kısacası Bozcaada’nın iktisadî yapısı incelendi. İktisadî açıdan Bozcaada, daima az ve sınırlı geçim kaynaklarına sahip olan ama kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek ekonomik gücü olan bir ada olmuştur. 1657 tahririnde Bozcaada’da toplamda 1.038 parça arazi çeşidi kaydedilmiştir. Bunlardan 885’i bağ, 82’si zemin, 66’sı çiftlik ve beş tanesi ağıldır. En çok oranı bağlar kapsamaktadır 1657 tahririne göre, bağların 467’si gayrimüslimlere, 418’i Müslümanlara aitti dolayısıyla Bozcaada’da gayrimüslimler daha fazla bağ sahibiydi. Bağcılık ve balıkçılık oldukça gelişmiş, adanın ekonomik gelir-gider dengesini sağlayan temel unsurlar olmuştur. Üzümden ve balıktan gelen gelirlerin fazla olması sebebiyle bu gelirler Köprülü Mehmed Paşa Vakfı’na ve diğer ada sakinlerinin kurduğu vakıflara akar kaynağı olmuştur. Ayrıca Bozcaada’da gayrimüslimlerin bağlarından ürettiği şaraplar deniz ticaretinde önemini korumuştur. Ege

²⁵⁹BOA, MAD. Nr. 4777, ss. 83-85.

²⁶⁰BOA, MAD. Nr. 4777, s. 2; Ersin Gülsoy, 2008, a.g.m., s. 220.

²⁶¹BOA, MAD. Nr. 4777, s. 84.

²⁶²“*Sabıkan Ordu-yı Hümayun Kadısı ve hala Edirne Monlası olan Zahki Mustafa Efendi hazretlerine mîrîsin edâ itmekle berat-ı şerifle tevcih olunmuşdur. Fî 10 Rebiülahir sene 1068*”; BOA, MAD. Nr. 4777, ss. 55, 81.

adaları içerisinde şarap ihracatında Bozcaada, 18. yüzyılda önde gelen ve en çok tercih edilen ada olmuştur. Bozcaada şarabı bu dönemde oldukça meşhurdur.

Bozcaada'da 16.-17. yüzyıllarda vergileri tahsil etme usulü hakkında maktu sistem uygulanmaktaydı. Vergiler belirli rakam üzerinden halktan alınmaktaydı. Osmanlı Devleti vergileri alırken Bozcaada'nın coğrafi şartlarına veya özel durumlarına dikkat ederek tahsil etmiştir. Adada 16-17. yüzyıllarda küçükbaş hayvancılık, balıkçılık ve arıcılık yapılmaktaydı. Özellikle balıkçılık 16-18. yüzyıllarda Bozcaada'nın en önemli mukataa gelir kaynağı olarak padişah hassı dâhilindeydi. Diğer yandan Bozcaada ahalisi temel geçim kaynağı olan zirai sahası olan bağlarından üzüm yetiştirmekten başka buralara yerleştirdiği arı kovanları aracılığıyla da arazilerinden başka türlü faydalanmanın yolunu bulmuştur ve kendilerine yeni kazanç yolu oluşturmuştur.

Bozcaada'da 16.-18. yüzyıllarda mukataa gelirleri ile Bozcaada Kalesi ocaklık giderleri (mevacibler) ve Bozcaada vakıflarının giderleri sağlanmıştır. Osmanlı Devleti böylece 16-18. yüzyıllarda Bozcaada'daki çeşitli görevlilerin maaşlarını ve bölgenin masraflarını merkezden finanse etmek yerine daha pratik ve pragmatik yaklaşımla mukataa gelirlerinden karşılamayı uygun bulmuştur. İktisadî hayattaki canlılık vakıf giderlerinin karşılanmasına olanak yaratmıştır. Bozcaada'daki vakıflara cizye ve mukataa gelirlerinden başka ada çarşısında bulunan dükkanlar sayesinde de akar sağlanmıştır. İktisadî hayat dinî-kültürel hayatın şekillenmesinde etkili olmuş böylece Bozcaada'da ekonomik ve sosyo-kültürel yapı bir bütünlük içerisinde ilerleme kaydetmiştir. Bozcaada var olan nüfusunu koruyabilmiş gelir gider dengesini oluşturabilmiştir.

SONUÇ

Çalışmada, Tahrir, Evkaf, Hurufat Defterleri ile perakende arşiv belgelerine dayanarak adanın 16-18. yüzyılları arasında sosyo-ekonomik ve fizikî yapısında meydana gelen değişiklikler ele alınmıştır. Bozcaada'daki camii, mescid, mekteb, medrese, çeşme, han, hamam vb. hayratların yüzyıllar içindeki durumları incelenip, bunların adanın dini, kültürel ve toplumsal hayat ile fizikî yapısının şekillenmesindeki etkileri ele alınmıştır. Ayrıca ada ekonomisini düzenleyen iktisadî unsurlar da incelenmiştir.

Antikçağlarda 'Tenedos' olarak bilinen Bozcaada, Türkiye'nin Ege Denizi'ndeki iki adasından biridir. Bozcaada, Çanakkale Boğazı'nın kilit noktası olduğu için birçok devlet veya imparatorluk tarafından her dönem dikkat çekmiştir. Tarihde Bozcaada sırasıyla Pers, Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti altına girmiştir. Bu yüzden Bozcaada tarihte birçok isim ile anılmıştır. Bu isimler tarihsel süreçte sırasıyla Leukophrys, Tenedos, Boşada, Bohçaada, Bozada (Bozcaada) gibi isimlerdir. 13. yüzyıldan sonra Venedik ve Ceneviz İtalyan şehir devletlerinin ilgi odağı olmuştur. Venedik ve Ceneviz, ticaret ve deniz politikalarından dolayı Bozcaada'yı sahiplenmek istemişlerdir.

Ada tarih boyunca savaşlar sebebiyle ara ara boşaltılmış ya da uzun süre hiç iskân edilmemiştir. Özellikle 14. yüzyılda Venedik, Ceneviz, Bizans adaya sahip olmak için uzun yıllar mücadele etmişlerdir. 14. yüzyılda Venedik- Ceneviz mücadelelerine sahne olan Bozcaada yapılan savaşlar neticesinde "Boş Ada" olarak metruk bırakılmıştır. Adaya kimin hâkim olacağı belirlenemeyince ada 1383'te boşaltılmıştır. Hatta ada halkı Girit ve Ağrıboz'a (Eğriboz) nakledilmiştir. Bozcaada 1383-1456 yılları arasında boş kalmıştır.

Türklerin bu ada ile ilk tanışması önce Çaka Beyliği sonra Aydınogulları Beyliği'nin Bizans ile siyasî ilişkileri esnasında Bozcaada'yı kuşatmalarıyla olmuştur. Bozcaada, II. Mehmed zamanında 1456 yılında fethedilmiştir. Fakat adada tam olarak hakimiyet sağlanması ve idari teşkilatlanmanın kurulması 1480 sonrası olmuştur. Bozcaada, 1480-1656 yılına kadar kesintisiz Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır. 1656 yılında Bozcaada Venedik işgaline uğramış bir yıl Venedik elinde kaldıktan sonra Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından geri alınmıştır. Bundan sonra Bozcaada zaman zaman düşman gemileri tarafından abluka altına alınmış olsa da I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti hakimiyetinde kalmıştır.

15. yüzyılda Osmanlıların Bozcaada'yı fethi ile beraber adada şenlendirme çalışmaları başlamıştır. Osmanlı Devleti ilk olarak adaya iskan siyaseti uygulamış ve Bozcaada'ya yerleşenlere vergi muafiyeti sağlamıştır. Osmanlı Devleti bir yandan Bozcaada'nın nüfusunu artırmaya çalışırken diğer yandan adada idarî yapılanma süreci de yavaş yavaş oluşturmaya başlamıştır. Fakat 16.-17. yüzyıllarda Bozcaada'da nüfus ve yerleşim az olmuştur. Tahrir defterlerine göre Bozcaada varoşunda gayrimüslimler beş mahallede meskûndü. Müslümanlar ise Bozcaada Kalesi'nde meskûndular. Müslümanlar kale görevlisi olarak hizmet etmekte karşılığında toprak tasarruf etmekteydiler. Bozcaada'da, 1535 yılında 405, 1568 yılında 850, 1595 yılında 1.490, 1601 yılında 1.520, 1614 yılında 1.530 vergi nüfusu mevcuttu. Ada nüfusunda gayrimüslim nüfus daha fazla olmuştur. Adada 16. ve 17. yüzyılın ilk yarısına kadar Gayrimüslim- Müslüman nüfus oranı 1/6'lık değerini hep korumuştur. 16. ve 17. yüzyıllara ait tahrirlerde 'çift resmi'ne tabi topraklardan başka, 'zemin'adı altında araziler de vardı. 1568- 1614 yılları arasında çiftlik ve zemin adı altında ve sahipleri Türk olan 37 adet toprak parçası mevcuttu. Adalı Müslümanlar bu toprakları ya çocukları ya da kardeşleriyle birlikte işletmişlerdir. Ayrıca bu topraklardan Müslüman-gayrimüslim olarak beraber faydalananlar da olmuştur.

16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sancaktan eyalete geçiş aşamasında Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin kurulması ile Bozcaada Gelibolu Sancağı'na bağlı bir kazâ olmuştur. Böylece Bozcaada'nın sosyo-ekonomik ve idarî yapısında ciddi boyutta değişiklikler şekillenmeye başlamıştır. Devlet, Bozcaada'ya idarî ve askerî görevliler tayin etmiştir. Bozcaada üç asır boyunca bu görevliler arasında en üst merci olan bir kadı ve bir dizdâr tarafından yönetilmiştir. Bozcaada Kalesi'nde özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren askerî görevli sayısı artmıştır. Bu artışın en önemli sebebi 1656 yılında Bozcaada'nın Venedikliler tarafından işgal edilmesidir. Bozcaada Kalesi'nde bir dizdâr emri altında 17. yüzyılda muhafızlar, gönüllüler cemaatleri bulunurken 18. yüzyılda bunlara topçular, cebeciler ve kapıcılar cemaatleri de dâhil olmak üzere toplamda beş çeşit cemaat vardır.

İncelediğimiz yüzyıllarda bir iskan sahası olan Bozcaada Kalesi, Osmanlı Devleti için önemini hep muhafaza etmiştir. 17-18. yüzyıllarda Bozcaada Kalesi'ndeki cemaatler arasında en fazla nüfusa sahip olanlar gönüllüler ve muhafızlar cemaatleridir. Özellikle 1656 Venedik İstilasası sonrası ve 18. yüzyılda da Bozcaada'nın savunmasında büyük rol oynayan bu cemaatlerin diğer cemaatlere nazaran sayıları daha yüksektir. Muhafız sayısı

17. yüzyılın ikinci yarısında ortalama 80-160 aralığında olduğu bilinmektedir. Fakat bu ortalama 18. yüzyılda 80-90 nefer civarında tutulmuştur. Buna karşılık sağ ve sol gönüllüler cemaatinin nefer sayısı 17.-18. yüzyıllarda daha sabit kalmıştır. Bu iki asırda sağ ve sol gönüllerinin her birinin nefer sayısı 160-165 dolaylarında tutularak Bozcaada Kalesi'nde toplamda 320-330 gönüllü bulunmaktaydı. 16. yüzyıl ve 17. yüzyılın ilk çeyreğinde kale görevlileri vazifeleri karşılığında tımar tasarruf ederken, 17. yüzyılın ikinci çeyreği ile beraber bu durum değişmiştir. 17.-18. yüzyıllarda Bozcaada kale görevlileri ulufelidir. Bozcaada Kalesi neferlerinin mevacib ödemeleri en başta Biga Livası ve Bozcaada mukataa gelirlerinden sağlanmıştır. Daha sonra bunlara Saruhan Sancağı (Manisa), Suğla Sancağı (İzmir) ve Rodos Sancağı gibi sancakların çeşitli gelirleriyle ek ödemeler yapılmıştır.

1657 yılında Köprülü Mehmed Paşa tarafından Venedik'in elinden geri alınan Bozcaada, bu sırada Osmanlı-Venedik savaşları esnasında ağır hasara uğramıştır. Bu yüzden Bozcaada'da oluşan bu hasarları onarmak ve tamir etmek için 1658 yılında Köprülü Mehmed Paşa önderliğinde adayı tekrar şenlendirme çalışmaları yapılmıştır. Köprülü Mehmed Paşa kendi adına kurduğu vakfına çeşitli kaynaklar sağlamıştır. Bu vakıf sayesinde külliye formu şeklinde Bozcaada varoşuna çeşitli yapılar inşa edilmiştir. Köprülü Mehmed Paşa, Bozcaada'da bir camii, bir mekteb, bir mescid, otuz dört oda, iki mahzenli büyük bir han, kale içinde bir hamam, bir kahvehane, bir ahır, bir ev, bir dolap kuyusu, seksen dört dükkân, dokuz yel değirmeni, bir ekmek fırını, Ada varoşunda bir hamam, iki debbağhane (tabakhane) yaptırmıştır. Bunlara gelir getirmesi amacıyla Limni Adası'nda iki köyü ve Eferi köyünde bulunan bir tepe ve 1.000 koyunu kışlağıyla beraber vakf etmiştir. Bundan sonra Bozcaada her yönden hızlı bir gelişme göstermiştir.

16. yüzyılda Bozcaada'da Türk-Müslüman mahalle kültürü tam olarak şekillenememiştir. Müslümanlar daha çok Bozcaada Kalesi'nde ikamet ederek görevleri karşılığı toprak tasarruf etmişlerdir. Fakat 1656 Venedik istilası sonrası Köprülü Mehmed Paşa'nın adayı savaş sonrası şenlendirme çalışmaları ile Bozcaada'da Türk-Müslüman mahalle kültürü gerçek boyutta ilerleme kaydetmiştir. 1657 sonrasında kale içindeki Müslüman yerleşimi dışında ada varoşundaki ilk mahalle Köprülü Mehmed Paşa Camii etrafında şekillenmiştir. Ada varoşundaki bu camii, adanın merkez camiisi olarak etrafında çarşı, han ve pazar kültürünün gelişmesine de etki etmiştir. Böylece iktisadî hayat sosyal hayat ile bütünleşmiş şekilde mahalle kültürü oluşurken diğer yandan ada varoşunda nüfus

artışı sağlanmış sosyo-ekonomik hayat canlılık kazanmıştır. Daha sonra artan nüfus ve mimarî yapılar etrafında daha fazla mahalle oluşmaya başlamıştır. Fakat Köprülü Mehmed Paşa Camii ada merkezî olma rolünü hep korumuştur.

18. yüzyılda Bozcaada nüfusunda daha da artış yaşanmıştır ve buna bağlı olarak idarî yönetim gelişip sosyo-kültürel hayatta önemli gelişmeler ile ilerlemeler olmuştur. Bu dönemde kale eteklerinden kıyı şeridine doğru bir yayılma söz konusu olmuş ada varoşu bir ada-kent olma özelliğini kazanmıştır. Bozcaada, klasik Türk şehri havasına bürünmüştür. 18. yüzyılda Bozcaada'da nüfus ve mahalle sayısındaki artış bu durumu desteklemektedir. Ada varoşunda yeni camii, mescid, mekteb ve medrese binaları etrafında yeni mahalleler ortaya çıkmıştır. 16. yüzyılda inşa edilen Hüdavendigâr Camii, 17. yüzyılda inşa edilen Köprülü Mehmed Paşa Camii'ne ek olarak 18. yüzyılda Alay Bey Camii (Miralay/ Koca Ahmed Ağa Camii), Fındıklı Mehmed Paşa Camii, Hamamcı Çelebioğlu Camii ve Seyyid Abdullah (Çelebi) Camii inşa edilmiştir. Bu camiilerin yanına mescid, mekteb ve medrese yapıları da eklenmiştir. 17. yüzyılda kurulan Köprülü Mehmed Paşa Camii etrafında oluşan mahalle ile bu dönemde Alay Bey Camii ve etrafında gelişen mahalle statülerini hep korumuşturlar. Köprülü Mehmed Paşa Camii ve Alay Bey Camii vakıflarının güçlü akara sahip olması, mahallelerinin daha yoğun nüfusu olması sebepleriyle daha sonraki yüzyıllarda da bu mahalleler izini kaybetmemişlerdir. Böylece 18. yüzyılda ada varoşunda oluşan dinî-mimarî yapılar etrafında mahalleler genişlemiş ve ada nüfusu artmıştır. Böylece adada mahalle kültürü gerçek anlamda izini bulabilmiştir.

Bozcaada'daki camiiler ve diğer mimarî yapılar devlet adamları veya adanın önde gelenleri önderliğinde oluşturulan vakıflar aracılığıyla inşa edilmiştir. Bu mimarî yapıların kendilerine ait birer vakfı olmak üzere büyük camii vakıfları (İçkale Camii, Köprülü Mehmed Paşa Camii, Alay Bey Camii) diğer küçük yapıların da bir kısım masraflarını karşılamıştır. Bozcaada'daki vakıflar maddi açıdan birbirlerini desteklemiştir. Bozcaada'da üç asır boyunca kurulan vakıflar, Bozcaada'nın fizikî yapısında değişiklikler meydana getirmiştir. Vakıfların sosyal hayat içindeki rolü göz önüne alındığında vakıf-ada, vakıf-toplum, vakıf-siyaset, vakıf-ekonomi gibi yönlerle Bozcaada'nın sosyo-ekonomik yapısını çeşitlendirmiştir. Vakıfların vakıf-ada ve vakıf-hayrat ilişkilerinde öncelikle adanın beledi hizmetleriyle kamu binalarının yapımında aldıkları sorumluluklar ve gerçekleştirdikleri eylemler mevcuttur. Bu açıdan Bozcaada'da vakıflar tarafından inşa edilmiş camii, mescid, mekteb, medrese, çeşme vb. hayratların vakıflar aracılığıyla yapım onarım ve sürekliliği

sağlanmıştır. Bu yapılar adanın dinî, kültürel ve toplumsal hayatı ile fizikî yapısının şekillenmesini sağlamıştır.

17-18. yüzyıllarda kurulan vakıflar hayrî binalar inşa ederek toplumsal yapıların varlıklarını ve hizmetlerini devam ettirmelerini sağlamışlardır. 18. yüzyılın başında inşa edilen Alay Bey Camii için kurulan çeşitli vakıflar ile birçok camii, mescid, mekteb ve medresenin masrafları sağlamıştır. Biga, Bozcaada, Kolyoz dalyanları, mukataa ve cizye gelirleri ile Bozcaada vakıflarının akarları olmuştur. 18. yüzyıla geldiğimizde hayrî, akar, nükud türlerinde olan çeşitli vakıflar aracılığıyla Bozcaada'nın fizikî yapısı şekillenmiştir. 18. yüzyılda ada varoşu ve Bozcaada Kalesi dâhilinde, sekiz camii, dört mescid, üç sıbyan mektebi, üç medrese, iki hamam, üç çeşme, dört vakıf, çeşitli yerlerde mezarlıklar ve bir kilise mevcuttur. Ekonomik faaliyetler vakıflar yoluyla da desteklenmektedir. Bozcaada vakıfları, camii, mescid, mekteb ve medrese gibi kamu binalarını inşa eden sosyal vakıflar olmalarının yanında çeşme-suyolları tamir, kaldırım ve kuyu bakımı gibi beledî hizmet veren vakıflar olmuştur.

17-18. yüzyıllarda Bozcaada'da ada halkından başka dışarıdan gelen yabancılar da (sürgünler) zaman zaman yaşamaktaydı. Bozcaada, Osmanlı Devleti'nin sürgünler için tercih ettiği önemli bir sürgün yeri idi. Bozcaada gerek İstanbul'a yakın olmasından, gerekse teşkilatlı, güçlü bir kale ile korunan bir ada olması sebebiyle sürgün menfası olmuştur. Bozcaada'da muhtelif konularda beş çeşit sürgün çeşidi mevcuttur. Bunlar devlet ricâlinden, mülkî yöneticilerden, askerî sınıftan, ulemâ sınıfından ve reâyâdandır. 17-18. yüzyıllarda Bozcaada'ya sürgün olanların sürgün sebepleri, görevini düzgün yapmama veya kötüye kullanma, halka zarar verme, kötü söz ve hakaret etme, yalancı şahitlik, kendini mehdi ilan etme, idarecilerin işlerine karışma, eşkiyalık, kargaşa çıkartıp haydutluk yapma, asilere yardım ve yataklık etme, fuhuş, tecavüz, içki içme, hırsızlık, gasp etme, hür olan kişiyi esir pazarında satma, adi kişilerle halkın huzurunu bozacak eylemlerde bulunmaktır. Bozcaada 17-18. yüzyıllarda kalebend ve cezirebendlerin sürgün yeri olarak da kullanılmıştır. Bunların Bozcaada'ya gönderilme sebepleri fahiş fiyatla kömür satmak, devlet görevlilerine karşı gelmek, görevinde ihmalkârlık, uygunsuz davranışlarda bulunmak, adam yaralamak, ıtlak şartına riayet etmemek gibidir. 18. yüzyılda Bozcaada'ya cezirebend olarak gönderilenler içinde en dikkat çeken ve Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran unsur olan Kırım Hanları (Kırım Tatarları)'dır.

16-18. yüzyıllarda Bozcaada gelirleri padişah hassına dâhildi. Bozcaada hasları tahrir defterlerine göre 1535 tarihinde adanın toplam geliri 16.695 akçe iken 1568, 1595, 1600, 1614 tarihlerindeki gelirler 45.557 akçedir. Bozcaada haslarından oldukça yüksek meblağlar sağlandığı için devlet kontrolündedir. Bozcaada'daki Kolyoz balığı dalyanları ve şarap bedelleri 16-18. yüzyıllarda padişah hassına kaynaklık eden önemli mukataa gelirleriydi. Devlet, Bozcaada mukataalarını iltizam sistemine göre idare etmiştir. Devlet, 16-18. yüzyıllarda Bozcaada'daki mukataa gelirlerini gerek emânet yöntemine göre eminleri ile gerek iltizam sistemi dâhilinde mültezimleri aracılığıyla işletmiştir. Bozcaada hasları olan balık dalyanları üzüm bağlarından sağlanan şarap bedelleri mukataa gelirleri için seçilen emin ve mültezimler aracılığıyla toplanmıştır. Bu toplanan gelirler ile prensip gereği önce Bozcaada'nın temel masrafları karşılanmış daha sonra hazineye gönderilmiştir. Osmanlı Devleti böylece 16-18. yüzyıllarda Bozcaada'daki çeşitli görevlilerin maaşlarını ve bölgenin masraflarını merkezden finanse etmek yerine daha pratik ve pragmatik yaklaşımla mukataa gelirlerinden karşılamayı uygun bulmuştur. Özellikle 16-18. yüzyıllarda Bozcaada Kalesi neferlerinin maaşları ve Bozcaada vakıf giderleri Bozcaada mukataa gelirlerinden sorumlu olan emin ve mültezimler aracılığıyla ödenmiştir.

Bozcaada'da mevcut ticarî yapıların nitelikleri ve sayıları da iktisadî yönden gelişmişliğin deliliydi. Ada varoşundaki çarşıda bulunan dükkanlar, esnaf zümresi ve iktisadî canlılık ile adada gelir-gider dengesinin oluştuğunun göstergesidir. 1657 Venedik istilasından sonra Köprülü Mehmed Paşa'nın şenlendirme politikası ile yaptırdığı camii etrafında gelişen pazar ve han kültürü ile çarşıdaki 84 dükkan Bozcaada'da iktisadî hayatın canlanmasının ilk adımı olmuştur. Bu durum 18. yüzyılda'da devam etmiş ve Bozcaada'da sosyal ve iktisadî hayat birbirini destekleyerek bir bütünlük oluşturmuştur. Bu dükkanlardan gelen gelirler aynı zamanda Bozcaada vakıflarının akarlarıydı.

Bozcaada sivil nüfusunun önemli bir bölümü ada varoşunda yaşamaktadır. Bozcaada nüfusunun en önemli geçim kaynakları ziraat yaşamında bağcılık iken hayvancılık da balıkçılık olmuştur. Bozcaada'da hayvancılık dâhilinde arıcılık da hatırı sayılır uğraşlardan birisidir. Bunlar 16-18. yüzyıllarda iktisadî yaşamı dengeleyen ve ada ekonomisine gelir sağlayan temel unsurlardır. Bozcaada'nın meşhur üzüm bağları ve balık dalyanları Osmanlı döneminde hem ada halkı için hem de devlet adına önemli gelir sağlamıştır. 16-18. yüzyıllar arasında bağcı(köylü)-reâyâ ada nüfusunun en önemli kısmını teşkil etmektedir. Adada bağcılığı kendine meslek edinen grup Müslümanlardır. Adada

üzümü işleyip şarap haline getiren Avrupa pazarlarında Bozcaada şarabının şanını duyuranlar ise gayrimüslimlerdir. Bozcaada halkı üzüm bağlarından elde ettiği gelir ile geçimini sağlayarak aynı zamanda devlete vergisini ödemiştir. Özellikle gayrimüslimler ürettikleri şarap ile cizye vergilerini ödemiştir. Bozcaada'da klasik dönemde vergiler maktu sisteme göre toplanmıştır. Osmanlı Devleti 16-18. yüzyıllarda Bozcaada'da halkın refah seviyesine göre vergi almıştır. Adanın ekonomik durumuna göre vergi miktarı düşük tutulmuştur. Burada devlet fizikî, coğrafi ve iklimsel şartları ön planda tutarak ada halkına tolerans tanımıştır. 1535-1614 yılları arasında Bozcaada'da buğday, arpa, bostan, çavdar, alaf, ceviz, ayva, armut, pamuk, soğan, burçak, incir, hububat ve meyveler yetiştirildiği tespit edilmiştir. Fakat adalıların üzüm dışındakilere pek rağbet göstermediği, üzüm dışındakilerin ada halkına pek kazanç sağlamadığı ve toprağın veriminin düşük olduğu bilinmektedir. Meşhur Bozcaada üzümleri ve lezzetli şarabı ada nüfusuna daha iyi gelir sağlamıştır. Bu yüzden Bozcaada'nın ekonomik hayatı kısıtlı ve gelir kaynağı tek yönlüdür. Yinede Bozcaada gelir-gider dengesini koruyabilen kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek ekonomik güce sahip olan bir ada olmuştur.

16-18. yüzyıllarda padişah hasları arasında bulunan Bozcaada gelirlerine baktığımızda Bozcaada'nın Ege Denizi'nde iktisadî açıdan orta ölçekli sayılabilecek adalar arasında önemli bir yeri olduğu ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acehan, Abdullah (2008). Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 1/5, s.12-29.
- Acun, Fatma (2000). Osmanlı Tarihi Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul, s.319-332.
- Acun, Fatma (2006). *Karahisar-ı Şarkî Koyluhisarı Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*, Ankara.
- Afyoncu, Erhan (2003). Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 267-286.
- Afyoncu, Erhan (2004). Mevacib. *DİA*, C. 29, Ankara, s. 418-420.
- Ahmed Vasıf Efendi (1978). *Mehâsünü'l-Âsâr ve Hakakiü'l-Ahbar*, (Haz. Mücteba İlgürel), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Akgündüz, Ahmet (1996). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osav Yayınları.
- Akyüz, Julide (2003). Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara (Şer'ıye Sicillerinin Sayısal ve Muhteva Analizi Denemesi), Ankara Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Alan, Ercan (2008). 95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Anonim Osmanlı Tarihi (1688- 1704)* (2000). (Haz. Abdulkadir Özcan), Ankara: TTK Yayınları.
- Antoine Olivier (1977). *Türkiye Seyahatnamesi (1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul)*. (Çev. Oğuz Gökmen), Ankara
- Antoine Galland (1998). *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*. (Haz. Charles Schefer), C. I -II, (çev. Nahid Sırrı Örik), Ankara: TTK Yayınları.
- Anna Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi* (2004). Bozcaada, C.4, İstanbul: Ana Yayıncılık.

- Arıkan, Zeki (1996). Tahrir Defterlerinde Geçen Deyimler. *Osmanlı Araştırmaları XVI*, İstanbul, s. 1-13.
- Armağan, Latif (1996). XV. Yüzyılda Teke Sancağı, (Tapu Tahrir Defterlerine Göre), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Aybet, Gülgün Üçel (2003). *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530- 1699)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, Yusuf Alperen (2011). *Sultanın Kalyonları Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701- 1770)*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Aygen, Mehmet Saadettin (1985). *Bütün Yönleriyle Bozcaada*. Türkeli Matbaası, Afyon.
- Barkan, Ömer Lütfi (1943). *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâ Ekonomisinin Hukukî ve Malî Esasları Kanunlar 1*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Barkan, Ömer Lütfi (1953). Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi. *Türkiyat Mecmuası*, S.10, İstanbul, s. 1-25.
- Başar, Fahameddin (1997). *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717- 1730)*. Ankara: TTK.
- Başarır, Özlem (2009). 18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodalığı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Baştav, Şerif (1989). *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461) Osmanlı Türk-Bizans Münasebetleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 97.
- Batmaz, Eftal Şükrü (1996). Osmanlı Devleti'nde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış. *OTAM*, S.7, Ankara, s. 1-10.
- Baykara, Tuncer (1990). *Aydınoğlu Gazi Umur Bey (1309- 1348)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Baykara, Tuncer (2000). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Baytimur, Suha Oğuz (2015). 25 Numaralı Kal'abend Defteri (1/61- a. Sayfa) (H. 1205/ M. 1790-1791), Fırat Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.

- Bernard Randolp (1998). *Ege Adaları Arşipeloga*. (Çev. Ümit Koçer), İstanbul.
- Beydilli, Kemal (1997). Halil Hamid Paşa. *DİA*, C.15, İstanbul, s. 316-318.
- Bilgin, Feridun (2013). Mekan ve İnsan Gelibolu ve Barbaros Hayreddin Paşa (Osmanlı Devleti'nin Deniz Hâkimiyeti). *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı: 14, Çanakkale, s. 17-31.
- Bilgin Arif; Bozkurt, Fatih (2010). Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Varissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytü'l-mal Mukataaları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20) /2, 1-31.
- Bostan, İdris (1997). Kapudan Paşa. *DİA*, C. 24, İstanbul, s. 354-355.
- Bostan, İdris (2003). *Osmanlı Bahriye Teşkilatı XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire* Ankara: TTK Yayınları.
- Bostan, İdris; Kurumahmut, Ali (2003). *Haritalar Ve Coğrafya Eserlerine Göre Ege Denizi Ve Ege Adaları*. Ankara: Stratejik Araştırma Ve Etütler Milli Komitesi (SAEMK).
- Bostan, İdris (2003). *Ege Adalarının İdari Mali, Sosyal Yapısı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi,.
- Bostan, İdris (2006). *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*. İstanbul: Kitap Yayınevi,
- Bostan, İdris (2010). *Osmanlılar ve Deniz (Deniz Politikaları Teşkilat Gemiler)*. İstanbul: Küre Yayıncılık.
- Canatar, Mehmet (2002). Kethüda. *DİA*, C. 16, Ankara, s. 332-333.
- Çağatay, Neşet (1947). Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyâdan Alınan Vergi Ve Resimler. *DTCFD*, 5/ 1, s.483-511.
- Çavuşdere, Serdar (2007). 14. Yüzyıl İtalyan Kaynaklarında (Zibaldone Da Canal, Francesco Balducci Pegolotti, Pignol Zucchello) Türkiye Ticaret Tarihine Dair Kayıtlar, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş.

- Çavuşdere, Serdar (2014). Marino Sanudo Torsello'nun Gözünden XIV. Yüzyılın Birinci Yarısında Ege'de Egemenlik Mücadelesi, 1291-1353 Latinler, Denizci Türkmen Beylikleri Ve Haçlılar, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Çubuk, Vahit (1988). *Köprülüler*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Danişmend, İsmail Hami (1971). *İzahlı Osmanlı Kronolojisi Tarihi*. C.1, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Daşcıoğlu, Kemal (2010). Sürgün (Osmanlılarda). *DİA*, C. 38, İstanbul, s.167-169.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995). *Zübde-i Vekaiyât Tahlil ve Metin (H. 1066- 1116/ M. 1656-1704)*. (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara: TTK Yayınları.
- Demir, Mesut (2010). 1686-1687 (H. 1097- 1098) Tarihli Atık Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Marmara Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Demircan Yasemin (1992). Tahrir Defterlerine Göre Boğazönü Adaları (XV. Ve XVII. Yüzyıllar), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Demircan, Yasemin; Keleş Hamza (1999). Köprülü Mehmet Paşa'nın 1068 (1658) Tarihli Bozcaada Vakfiyesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.7, NO:2 Ekim, Kastamonu, s. 127-142.
- Demircan, Yasemin (2002). Ege Adalarında Osmanlı Hâkimiyeti. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, *Türkler*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 670-688.
- Demircan, Yasemin (2014). *Osmanlı İdaresinde Limni Adası*. Ankara: TTK Yayınları.
- Demircan, Yasemin (2008). XV-XVIII Yüzyıllarda Ege Adalarında Çeşitli Yönleriyle Küçük Baş Hayvancılık. *DTCF*, s. 71-95.
- Demirsoy, Muhammet (2001). 109 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Ege Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Demlikoğlu, Uğur (2014). .H. 1142 (M.1729-1730) Tarihli Büyük Kale Defterine Göre Hemedan Kalesi Piyade ve Süvari Levendleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 24, Sayı:1, Elazığ, s. 283-295.

- Devellioğlu, Ferit (2010). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları.
- Doğan, Güner (2008). İngiliz ve Fransız Seyyahlara Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Ege Adaları (Midilli, Sakız, Sisam, Rodos) Ve Çevresi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Doğan, Faruk (2011). Osmanlıda Boğaziçi'nde Balıkçılık (18. Yüzyıl- 20. Yüzyıl). *Tarih Okulu*, S.10, Mayıs- Ağustos, s. 39-57.
- Doğru, Halime (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya- Müsellem- Taycı Teşkilâtı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*. İstanbul.
- Donald, M. Nicol (2000). *Bizans Ve Venedik Diplomatik Ve Kültürel İlişkiler Üzerine Bir Araştırma*. (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Sabancı Üniversitesi.
- Donald, M. Nicol (2003). *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dökmeci, Volkan (2011). Venedik Kaynaklarına Göre II. Beyazıt Ve I. Selim Dönemlerinde Osmanlı Denizciliği Ve Korsanlık, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Dukas (2013). *İstanbul'un Fethi Dukas Kroniği (1341-1462)*. (Çev. V. Mirmiroğlu), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Durmuş, Hüseyin (2006). Bozcaada'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Kültürü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Dündar, Receb (1998). Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Dündar, Receb; Aydın, Mesut (2012). 3924 Nolu Cizye Defterine Göre Kıbrıs Eyaleti Baf Ve Kula Kazalarında Gayrimüslimler (H. 1061/ M. 1650-1651). *TÜBAR*, XXXI-Bahar s. 77-98.
- Edward Raczynski (1980). *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*. (Çev. Kemal Turan), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Emecen, Feridun (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara.
- Emecen, Feridun (2004). Çift Resmî. *DİA*, C.8, s. 309-310.

- Emecen, Feridun (2004). Bennak. *DÍA*, C. 5, s. 458-459
- Emecen, Feridun (2004). Ağıl Resmi. *DÍA*, C.1, s. 467-468.
- Erdoğan, Meryem Kaçan (2011). 1166-1167 (1752-1754) Tarihli R 37 Numaralı Ruşçuk Şer'iyeye Sicili'nin Tanıtımı Ve Fihristi. *Vakıflar Dergisi*, S. 35, Haziran s. 155-176.
- Erdoğan, Muzaffer (1962). *Lale Devri Baş Mimarı Mehmed Ağa*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Ergenç, Özer (1980). Osmanlı Şehirlerinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri. *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071- 1920)*, Ankara, s. 407-413.
- Ergenç, Özer (1981). Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler. *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bidiriler*, C.II, Ankara s. 667-683.
- Ergenç, Özer (1984). Osmanlı Şehrindeki "Mahalle" nin İşlev Ve Nitelikleri Üzerine. *Journal of Ottoman Studies (Osmanlı Araştırmaları)*, IV, İstanbul, s.69-78.
- Ergenç, Özer (1995). *Osmanlı Kalsik Dönemi Kent Tarihçiliğine XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.
- Evliya Çelebi (2014). *Seyahatname (V ve VI Cilt)*. İndeksli Tıpkı Basım C.3, (Haz. Seyit Ali Kahraman), Ankara: TTK Yayınları.
- Faroqhi, Suraya (1994). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul.
- Genç, Mehmet (2006). Mukataa. *DÍA*, C. 31, İstanbul, s. 129-132.
- Genç, Nermin (2014). Fransa Ahkam Defteri (1634- 1666) İnceleme Metin, Marmara Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- George William Frederick (1978). Howard, *Türk Sularında Seyahat*. (Çev. Şevket Serdar Türet), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Genç, Y. İhsan; Küçük, Mustafa; Gündoğdu, Reşit; Satar, Sinan; Karaca, İbrahim; Yıldırım, H. Osman; Yılmaz, Nazım (2010). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. Ankara.
- Gökdemir, Rahim (2012). Maliyeden Müdevver (Mad. d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri (Transkripsiyon ve Değerlendirme). Adnan Menderes Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın.

- Gökman, Muzaffer (1977). *Tarih Boyunca Ege Kavgası*. İstanbul: Eğitim- Öğrenci Yayınları.
- Göksoy, Hasan Ali (2002). *Türk Tarihinde Bozcaada*. Seyhan Grafik Sanatlar Matbaası, İstanbul.
- Gülsoy, Ersin (2004). *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul: Tarih Ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Gülsoy, Ersin (2008). 1656 Venedik Zabtından Önce Ve Sonra Bozcaada. *Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı: 20 (Prof. Dr. Mücteba İlgürel'e Armağan II), İstanbul, s. 209-222.
- Gümüşçü, Osman; Erdoğan Özünlü, Emine (2016). Osmanlı Devleti'nin Resm-i Çift Uygulamalarını Yeniden Düşünmek. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII/ 1, s. 177-217.
- Günelan, Rıfat 2009. İstanbul'da Balıkçılık: XVI. Yüzyılda Dalyan Mukataaları. *Tarih Dergisi*, Sayı: 48, (2008/2), İstanbul, s. 17-27.
- Günay, Vehbi (1999). XV- XVI. Yüzyıllarda Bergama Kazâsı. Ege Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Günay, Musa (1996). 55 Numaralı Mühimme Defteri. Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun.
- Gündüz, Ahmet (1998). Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639), Fırat Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ.
- Hezarfan, Ahmet (2004). *Rumeli ve Anadolu Ayan ve Eşkiyası 2*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- İnalcık, Halil (2004). Çiftlik. *DİA*, C. 8, İstanbul s. 313-314.
- İnalcık, Halil (1993). Cizye. *DİA*, C. 8, İstanbul, s. 45-46.
- İnalcık, Halil (1959). Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü. *Belleten* , S. XXIII, s. 31-65.
- İnalcık, Halil (1988). *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arnavid*, TTK, Ankara 1988.
- İnalcık (1990). Halil. Köy, Köylü ve İmparatorluk. V. *Miletlerarası Türkiye Sosyal Ve İktisat Tarihi Kongresi İstanbul 21-25 Ağustos 1989*, Tebliğler, Ankara.

- İnalcık, Halil (1996). İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi. *Osmanlı İmparatorluğu Toplum Ve Ekonomi*, İstanbul.
- İnalcık, Halil (1998). Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum Ve Tarikatlar. *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*, İstanbul.
- İnalcık, Halil (1999). Osmanlı Fetih Yöntemleri. *Cogito*, S. 19, s. 443-472.
- İnalcık, Halil (2000). Osmanlı Deniz Egemenliği. *Türk Denizcilik Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 43-65.
- İnalcık, Halil (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I, 1300-1600*, Eren Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, Halil (2002). Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu. *Türk Denizcilik Tarihi*, T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, Ankara s.99-105.
- İnalcık, Halil; Arı, Bülent (2005). Türk İslam Osmanlı Şehirciliği Ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, S. 6.
- İnciciyan, P. Guiose (1976). *18. Asırda İstanbul*, (Ter. Hrand D. Andreasyon), Baha Matbaası, İstanbul
- İpşirli, Mehmet (1994). *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, C.1, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu) İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul.
- Jean Thevenot (1978). *1655-1656'da Türkiye*. (Çev. Nuray Yıldız), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Joseph De Tournefort (2005). *Tournefort Seyahatnamesi*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Jorga, Nicolae (2012). *Osmanlı Tarihi I-V*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Jorga, Nicolae (2014). *Büyük Türk Fatih Dönemi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Karaca, Behset (1997). XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Karaca, Müge. 94 Numaralı Mühimme Defterinin Özetli Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi. Atatürk Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2008.

- Karacan, Tuba Meryem. 101 Nolu Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya 2010.
- Karaman, Deniz (2004). XVIII. Yüzyıl İkinci Yarısında Ankara Sancağı'ndaki Malikâne ve Mukataalara Dair Bazı Bilgiler. *Bilig*, Bahar/S: 29, s. 139-176.
- Kâtip Çelebi (1973). *Tuhfeti'l Kibar Fi Esrafi'l Bihar*. (Haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul: 100 Temel Eser Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Kâtip Çelebi (2007). *Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan (Tuhfeti'l Kibar Fi Esrafi'l Bihar)*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kritovulos (1967). *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani (İstanbul'un Fethi)*. (Çev. Karolidi) İstanbul.
- Kejanlı, Türkan (2010). Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale ve Merkez- Çarşı Gelişimi. *E-journal Of New World Sciences Acamedy*, Volume: 5, Number: 3, Article Number: 3C0049, s. 287-302.
- Keleş, Adem (2011). 75 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (172- 332). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kılıç, Orhan (2012). Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri Ve Mevacib Defterleri. *OTAM*, 31/ Bahar s. 87-128.
- Kılıç, Mustafa (1996). 107 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon, Tahlil ve Değerlendirme, Marmara Üniversitesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Kılıçarslan, Yasemin (1993). Cebeci. *DİA*, C. 16, Ankara s. 182- 183.
- Kıyartunç, Miray (2013). 85/3 Numaralı Rusya Ahkam Defterinin Değerlendirme ve Transkripsiyonu. Celal Bayar Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa.
- Koca, Salim (2001). *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Giresun Fen Edebiyat Fakültesi, Trabzon.

- Koca, Uğur. 17 Numaralı Kalebend Defterine Göre H. 1182-1188 (M. 1768- 1774) Yılları Arasında Osmanlı Devletinde Suç, Suçlu Hapishaneler Ve Cezalar, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.
- Koç, Yunus (2005). Osmanlı'da Kent İskânı ve Demografisi (XV- XVIII. Yüzyıllar). *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, S. 6, 161-210.
- Korkmaz, Şerif (2011). Bozcaada 1840'da Sosyal ve Ekonomik Yapısına Dair Tespit ve Değerlendirmeler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXVI Sayı: 2 Aralık, s. 423-458.
- Köksal, Osman (2006). Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı Hümayunları. *OTAM*, Sayı: 19, Ankara, s. 283-341.
- Kumrular, Deniz (2007). *Türkler ve Deniz*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kurat, Akdes Nimet (1966). *Çaka Bey*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 24.
- Kurtoğlu, Fevzi (1932). *Türklerin Deniz Muharebeleri*, İstanbul: Deniz Matbaası.
- Küçük, Cevdet (2001). *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Küçük, Cevdet (2002). *Türk Hâkimiyetinde Ege Adalarının Yönetimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- Kütükoğlu, Mübahat (1998). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul.
- Kütükoğlu, Mübahat (1999). Osmanlı İktisadî Yapısı. *Osmanlı Devleti Tarihi 2*, (Ed. Ekmelleddin İhsanoğlu), İstanbul.
- Kütükoğlu, Mübahat (2010). *XVI. Asırda Çeşme Kazasının Sosyal ve İktisadî Yapısı*. Ankara: TTK Yayınları.
- Michael Heberer Von Bretten, *Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588* (2003). (Çev. Türkis Noyan), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Miroğlu, İsmet (1990). *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Ankara: TTK Yayınları.
- Nâimâ Mustafa Efendi (2007). *Târih-i Nâimâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*. (Haz. Mehmet İpşirli), C.3- 4, Ankara TTK Yayınları.

- Nedkoff, Boris Christoff (1944). Osmanlılarda Cizye (Baş Vergisi). *Belleten* 8/32, (Çev. Şinasi Altundağ), Ankara, s. 599-652.
- Oğuzoğlu, Yusuf. Dizdar, *DİA*, C.9, s. 480-481.
- Orhonlu, Cengiz (1969). Bozcaada. *Türk Kültürü* Sayı: 83, Ankara 830- 835. (a)
- Orhonlu, Cengiz (1969). Bozcaada'da Türk Eserleri ve Kitabeleri. *Türk Kültürü*, Sayı: 86, Ankara s.139-149. (b)
- Orhonlu, Cengiz (1972). 1657 Bozcaada Tahriri ve Adadaki Türk Eserlerine Ait Bazı Notlar. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 26, İstanbul s.67-74.
- Orhonlu, Cengiz, (1974). "Bozcaada'daki Köprülü Mehmed Paşa Cami ve Vakfı Hakkında", *Türk Kültürü* Sayı: 142-143-144, Ankara s. 385-390.
- Orhonlu, Cengiz (1993). Bozcaada. *DİA*, C.6, İstanbul, s. 317-319.
- Orhonlu, Cengiz - Nejat Göyünç (1997). Has. *DİA*, C. 16, İstanbul s. 268-270.
- Ortaylı, İlber (1994). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ortaylı, İlber (2001). "Kadı", *DİA*, C. 24, Ankara, s. 69-72.
- Ostrogorsky, George (2006). *Bizans Devleti Tarihi*. (Çev. Fikret Işıltan), Ankara: TTK Yayınları.
- Öz, Mehmet (1991). Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler. *VD*, S. 22, Ankara, s. 429-439.
- Öz, Mehmet (1993). "Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskân ve Nüfus (1485- 1576)" *Belleten*, C. 57, s. 511-537.
- Özcan, Abdulkadir (1994). *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), C.1, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul.
- Özcan, Abdulkadir (1996). Gönüllü. *DİA*, C. 14, Ankara s. 152-154.
- Özcan, Abdülkadir (2001). Kapıcı. *DİA*, C. 24, Ankara s. 345-347.

- Özkan, Murat (2012). 87/5 Numaralı Rusya Ahkâm Defterinin Transkripsiyonu ve İncelenmesi (s.1-95). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi, Ordu.
- Özkaya, Yücel (2002).“Kaymakam”, *DİA*, C. 16, Ankara, s. 84-85.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III*, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (2011). *Osmanlı- Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Piri Reis (2002). *Kitab-ı Bahriye*, Ankara: TTK Yayınları.
- Piri Reis (1988). *Kitab-ı Bahriye I*, (Ed. Ertuğrul Zekai Ökte), The Historical Research Foundation İstanbul Research Centers, İstanbul.
- Pişkin, Hikmet Nazlı (2011). İngiliz Seyyahlara Göre XVII. Yüzyılda Akdeniz ve Akdeniz Limanları, İstanbul Üniversitesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Ruy Gonzales de Clavijo (1993). *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat I*. (Ter. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul.
- Sağır, Yusuf (2012). Osmanlı Arşiv Belgelerine Ve Vakfiyelerine Göre Köprülü Ailesi Vakıfları. Dokuz Eylül Üniversitesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Sahillioğlu, Halil (1962-1963). Bir Mültezimin Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Darphane Mukataaları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/ 1-4, s.145-218.
- Sertoğlu, Midhat (1986). *Osmanlı Tarih Lûgati*. İstanbul.
- Strabon (1991). *Coğrafya Anadolu (Kitap: XII, XIII, XIV)*, (Çev. Adnan Pekman), İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Süreyya, Mehmed (1996). *Sicill-i Osmani*. C. 1-2-5, (Haz. Seyit Ali Kahraman), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şakiroğlu, Mahmut H. (1992). Cezayir-i Bahr-i Sefid. *DİA*, C.7, s. 500-501.
- Şahin, İlhan (1992). Nahiye. *DİA*, C.32, İstanbul, s. 306-308.
- Şemsettin Sami (2009). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul.

- Şensoy, Fatma (2014). Mukataalarda Muhasebe Kayıtları ve XVII. Yüzyıl Başında Bursa Mukataası Örneği. *MÜTAD*, s. 200-247.
- Takaoğlu, Turan; Bamyacı, Onur (2008). Antik Çağda Tenedos. *Bozcaada Değerleri Sempozyumu (25-26 Ağustos)*, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları:77, s.71-82.
- Tansel, Selahattin (1971). *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi Ve Askeri Faaliyetleri*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Taş, Hülya (2014). *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara: TTK Yayınları.
- Tulum, Mertol (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara.
- Torun, Murat (2014). 3 Numaralı (H. 983- 984/ M. 1575- 1576) Tarihli Mühimme Zeyli Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s.1-175). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Turan, Şerafettin (1993). Barbaros Hayreddin Paşa. *DİA*, C. 5, s. 65-67.
- Turan, Şerafettin (2000). *Türkiye- İtalya İlişkileri 1 Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine Kadar*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Uluçay, Çağatay (1951). "Sürgünler Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'da Sürgünler" *Belleten*, Sayı: 60, C.15 Ekim, Ankara: TTK Yayınları, s. 507-592.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1945). *Osmanlı Devletinde Saray Teşkilatı*, Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Tarihi*, C. 3, Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocaklıkları 1-2*, Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2007). *Osmanlı Tarihi*, C. 4, Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2010). *Osmanlı Tarihinden Portreler Seçme Makaleler 1*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Ünal, Mehmet Ali (1989). *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ünal, Ayhan Afşin (2000). XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Ege Adaları ya da Kapudan Paşa Eyaleti). *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12, Kayseri s. 251-261.
- Ünal, Mehmet Ali (1991). XVI. Yüzyıl Sonlarında Bir İltizam Sözleşmesi. *TİD*, Sayı: 6, s. 58-77.
- Ünal, Mehmet Ali (1988). XVII. Yüzyılın Başlarına Harput Mukaatına Ait Bir İcmal Muhasebe Defteri. *Ordu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3 Aralık, s. 93-107.
- Ünal, Mehmet Ali (1989). Sinop İskele Mukataasına Ait Bir Temessükât Defteri (XVII. Yüzyıl Başları). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.4, s. 31-139.
- Witteck, Paul (1986). *Menteşe Beyliği 13-15' inci asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, (Çev. Orhan Şaik Gökyay), Ankara: TTK Yayınları.
- Yavaş, Alptekin (2009). "Bozcaada Namazgâh Meydanı Çeşmesi ve Cebeci Baş Es-Seyyid Abdullah Ağa'nın Vakfiyesi", *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı:18, Nisan, s.139-153.(a)
- Yavaş, Alptekin (2009). Bozcaada Köprülü Mehmet Paşa Ve Alay Bey Camileri. *XIII. Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazı Ve Araştırma Sonuçları*, Ekim, Denizli s. 671-680.(b)
- Yazıcı, Gülgün; Yazıcı, Mesut; Şahin, İmran (2008). Bozcaada'da Osmanlı Medeniyeti Tanıkları: Kitabeler. *Bozcaada Değerleri Sempozyumu (25-26 Ağustos)*, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları: 77, s. 99-130.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1994). *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), C.1, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara: TTK Yayınları.
- Yücel, Kazım Kürşat (1996). 18 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil Metin), İstanbul Üniversitesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Tahrir Defterleri (TD.): Nr. 490, 434, 702, 724.

Mühimme Defterleri (MD.): Nr. 3, 5, 6, 12, 10, 18, 55, 75, 88, 92, 94, 95, 100, 107, 108, 109, 190.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.): Nr. 4777, 4684.

Ali Emiri Tasnifi (A.E.):

Abdülhamit I (AE. SABH. I): Nr. 99- 6772, 224-14831, 234-15501, 332-22930, 39-2889.

Ahmed III (AE. SAMD. III): Nr. 31-2916, 1-100, 62-6200, 69-6960, 69-6962, 70-7003, 71-7199, 73-7340, 25-2390, 120-11765, 148-14464, 157-15439, 175-17072, 219-21172, 220-21270, 53-5354, 62-6173, 62-6242, 41- 4012, 83-8328, 44-4391.

Mehmed IV (AE. SMMD. IV): Nr. 106-12318, 23-2578, 32-3659, 47-5323, 56-6496, 56-6577, 48-5534, 48-5535, 50-5745, 56-6579, 56-6580.

Murad III (AE. SMRD. III): Nr. 2- 89.

Mustafa II (AE. SMST. II): Nr. 13-1269, 16-1569, 30-2910, 35-3471, 42-4131, 47-4646, 49-4923, 59-6184.

Mustafa III (AE. SMST. III): Nr. 116-8912, 126-9772, 154-12152, 156-12317, 181-14273, 281-22548, 300-23952, 315-25304, 33-2257, 366-29152, 44-3183, 55-4061, 59-4341, 6-388, 99-7468, 244-19432.

Osman III (AE. SOSM. III): Nr. 24-1667, 10-667.

Süleyman II (AE. SÜL. II): Nr. 26-2643, 27-2692, 1-25, 26-2641, 6-533.

Bâb-ı Defteri (B.D.):

Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Anadolu Muhasebesi Kalemi (D.. AHM. d...): Nr. 24534, 24793.

Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Bursa Mukataası Kalemi (D.. BRM. d...): Nr. 24239, 24245, 24290, 24265, 24297.

Bâb-ı Defteri İstanbul Mukataası Kalemi (D. İSM. d...): Nr. 25377, 25369.

Bâb-ı Defteri Büyük Ruznamçe Kalemi Defterleri (D. BRZ. d...) Nr. 20893.

Bâb-ı Defteri Cizye Muhasebesi Kalemi Defterleri (D. CMH. d...) Nr. 26815, 26827, 26895, 26931.

Cevdet Tasnifi (C.):

Adliye (C. ADL.): Nr. 10-643, 100-6007, 32-1928, 16-1008, 9-602, 34-2020, 80-4837.

Askerîye (C. AS.): Nr. 1105-4889, 308-12749, 321-13265, 435-18111, 1158-51528, 856-36650, 448-18657, 41-1874.

Bahriye (C. BH.): Nr. 21-994.

Evkaf (C. EV.): Nr. 2-97, 225-11249, 248-12363, 254-12957, 366-18598, 383-19405, 396-20095, 430-21791, 432-21885, 445-22540, 481-24305, 517-26127, 583-29418, 614-30958.

Hariciye (C. HR.): Nr. 19-902, 27-1319, 84-4175.

Mâarif (C.MF.): Nr. 119-5912, 145-7248, 151-7546, 72-3598, 86-4296, 87-4312.

Maliye (C. ML.): Nr. 61-2782, 14-649, 370-15223, 39-1757, 462-18753, 530-21733, 602-24845, 635-26104.

Zaptiye (C. ZB.): Nr. 8-374, 31-1526, 88-4383, 74-3665, 75-370, 75-3723.

Hatt-ı Hümayunlar (HAT.): Nr. 776-36408, 776-36408A, 776-36408B, 776-36408C, 776-36408D, 185-8608, 187-8855, 204-10585, 201-10370, 211-1395, 15-636, 213-11575, 1382-54589.

İbnü'l-emin Tasnifi (İ.E.):

Adliye (İE. ADL.): Nr. 8-495, 3-191, 8-497, 3-216, 8-538.

Askeriye (İE. AS.): Nr. 28-2481, 28-2515, 29-2583, 3-226, 4-275, 4-316, 6-562, 65-5885, 4-325, 68-6134, 14-1385.

Bahriye (İE. BH.): Nr. 8-719.

Ensab (İE. ENB.): Nr. 5-542.

Dahiliye (İE. DH.): Nr. 21-1953.

Evkaf (İE. EV.): Nr. 24-2890, 28-3247, 42-4736, 51-5690, 72-7809, 2-125, 540-5944.

Maliye (İE. ML.): Nr. 16-1496, 24-2332, 209, 3-211, 3- 222, 3-223, 16-1492, 43-4190, 73-6841, 86-8093, 88-8279.

Şükr-ü Şikayet (İE. ŞKRT.): Nr. 5-474.

Tımar ve Zeamet (İE. TZ.): Nr. 7-672, 1-60, 1- 68.

Kamil Kepeci Tasnifi (KK.): Nr. 424, 39-4914.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-I Kadime Arşivi (TKGMA):

Tahrir Defterleri (TD.): Nr. 141.

Evkaf Defterleri (EV.): Nr. 2144-2238.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıt Arşivi

Hurufat Defterleri (HD.): Nr. 1164, 1164, 1164, 1165, 1165, 1171, 1171, 1171, 1171, 1171, 1171, 1174, 1186, 1193, 1195, 1196, 1196, 1198, 1200.

Yayınlanmış Arşiv Vesikaları

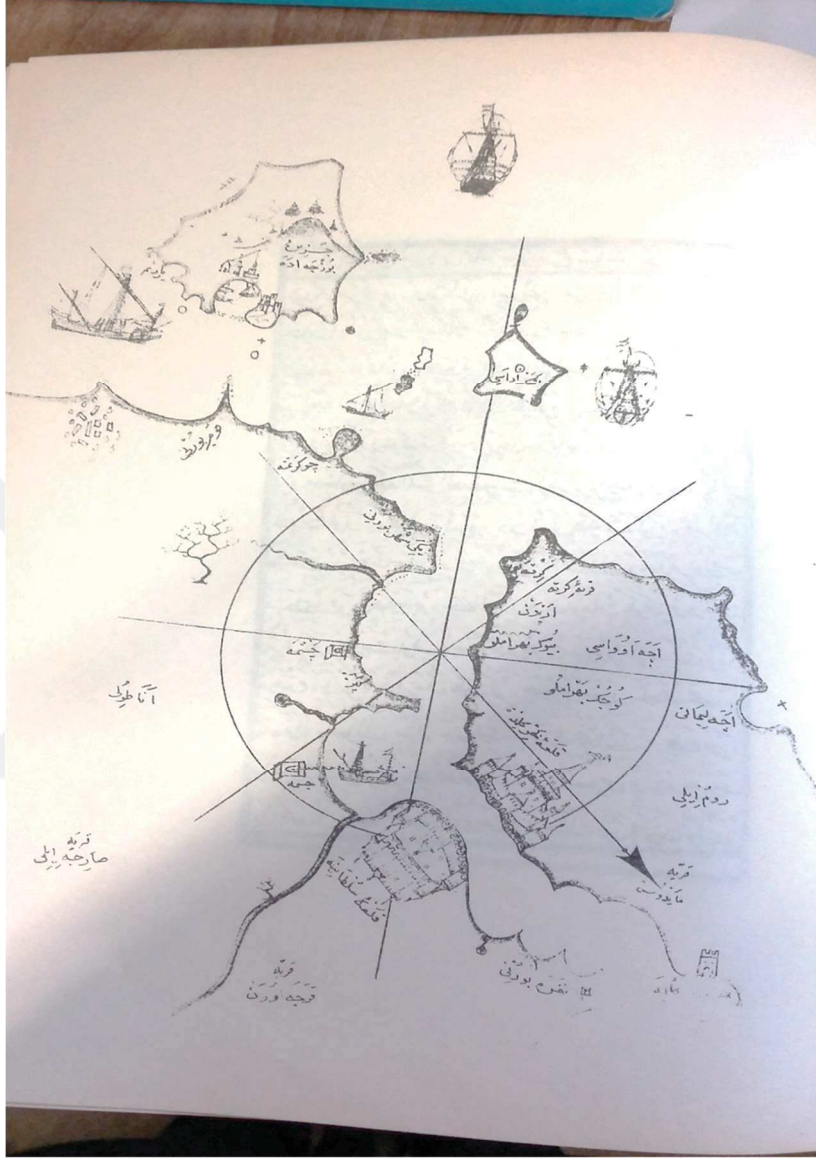
5 Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565-1566), Özet ve İndeks, Ankara 1994.

6 Numaralı Mühimme Defteri, Özet Transkripsiyon İndeks II, Ankara 1995.

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/ 1570-1572), Tıpkı Basım, Ankara 1996.

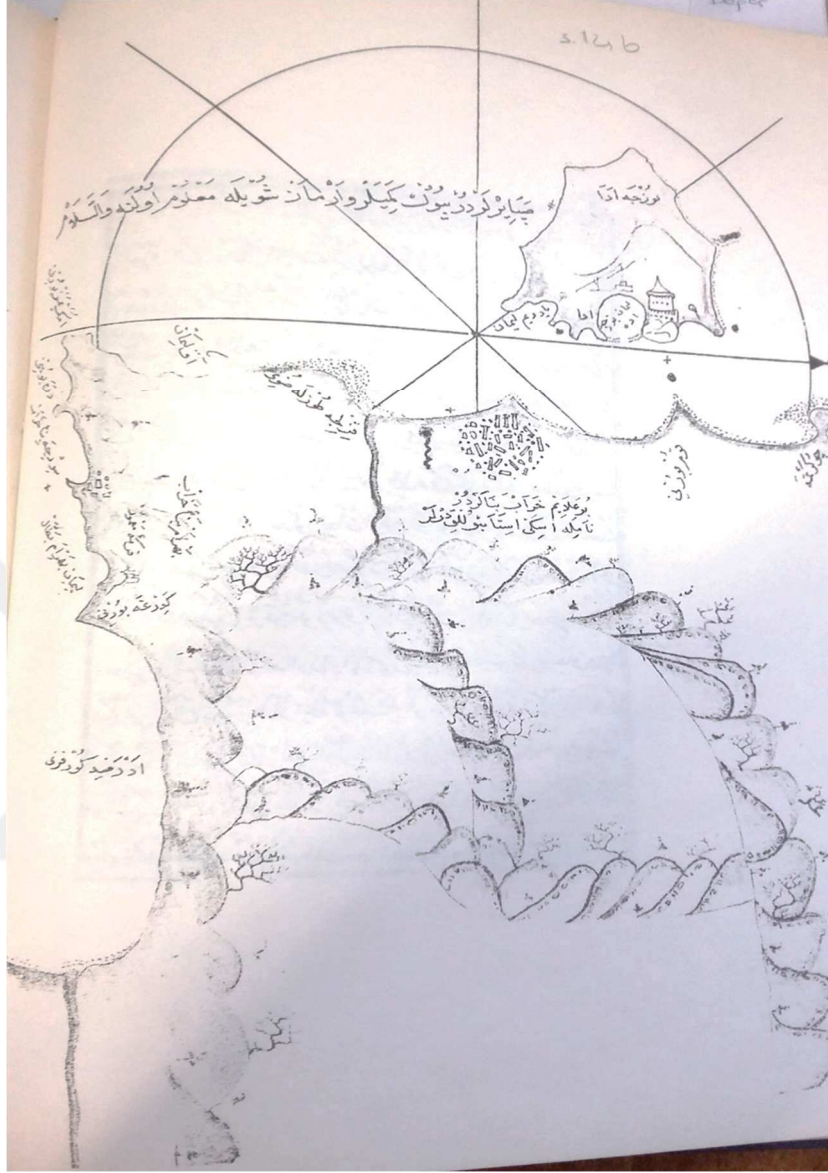
EKLER

EK-1

Çanakkale Boğazı ve Bozcaada (Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 93)

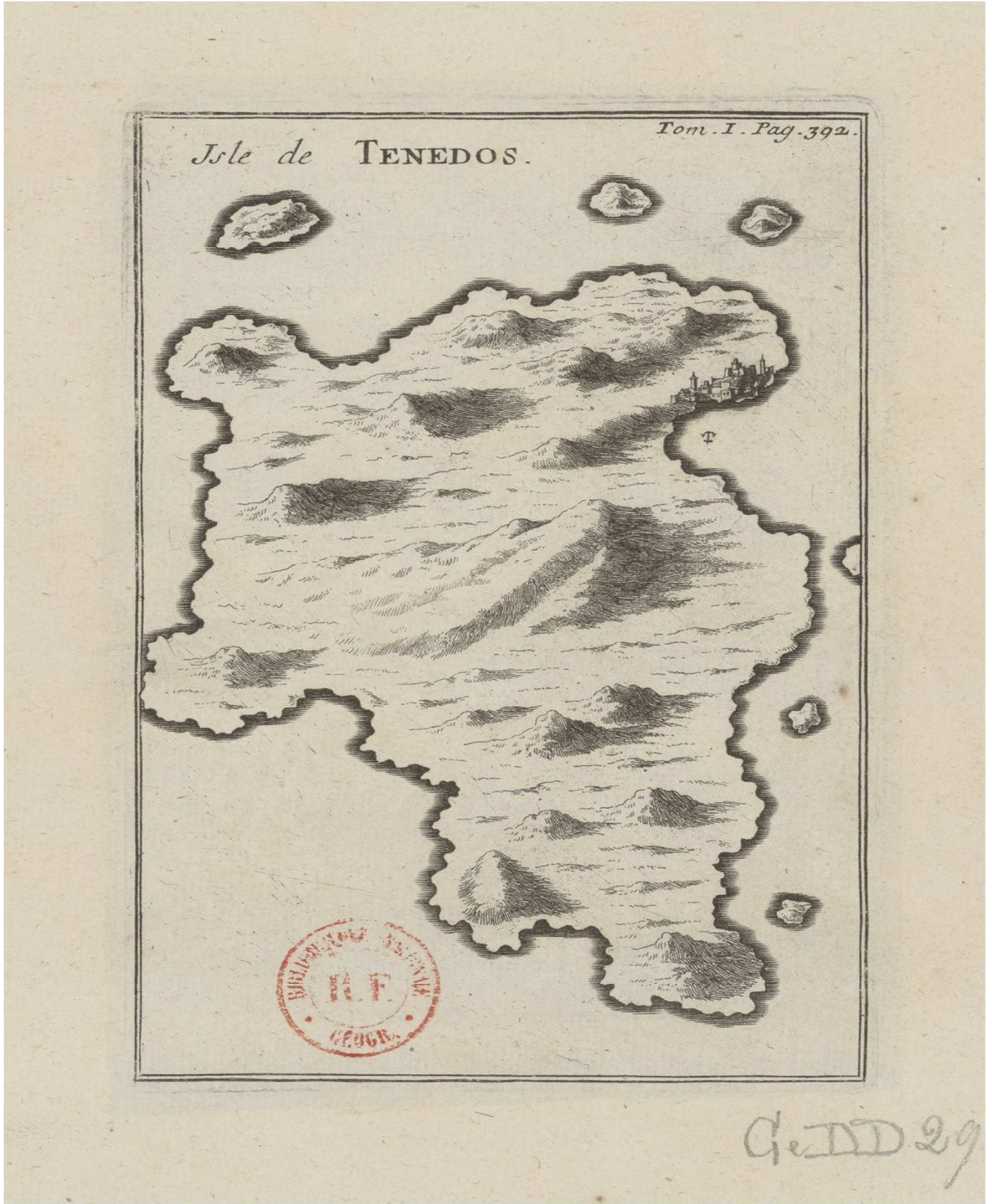
EK-2

Piri Reis Eseri Kitab-ı Bahriye'de Bozcaada (Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, TTK, Ankara 2002, s.146)

EK-3

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Seyyah Joseph Tournefort'a Göre Bozcaada Çizimi (Source gallica.bnf.fr/ Bibliothèque nationale de France)

EK- 4

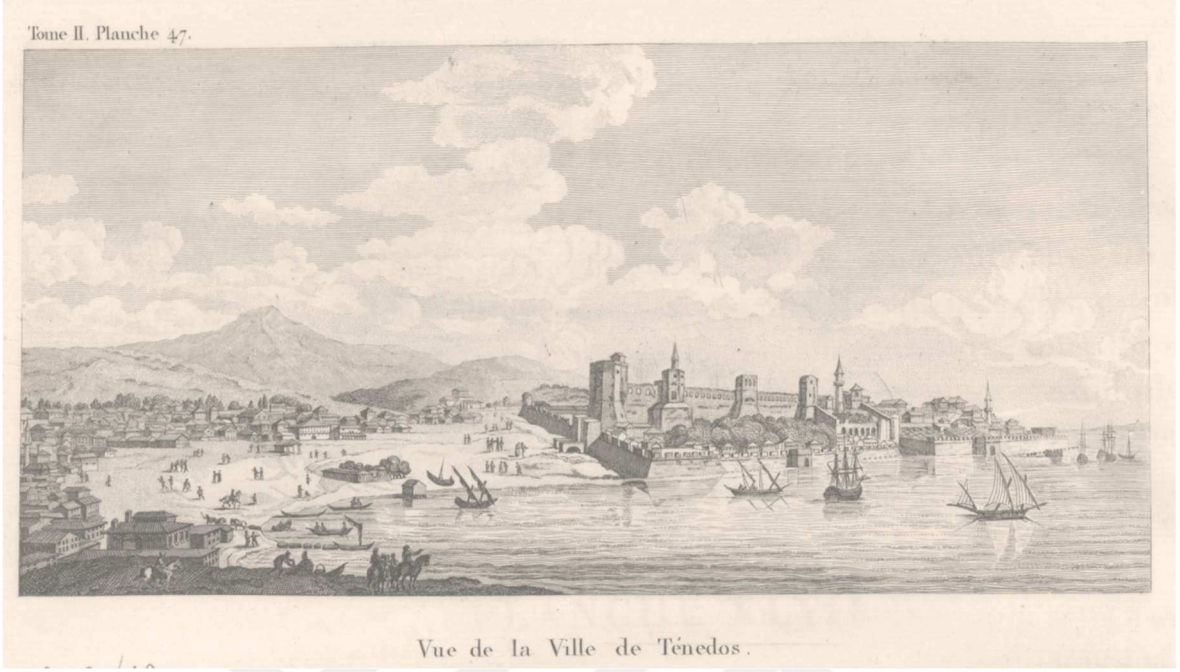
Melling'in 1819 yılına ait bir gravüründe Bozcaada (İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI; Hasan Ali Göksoy, *Türk Tarihinde Bozcaada*, Seyhan Grafik Sanatlar Matbaası, İstanbul 2002, s. 128)

EK-5

Geç Dönem Bozcaada (İBB ATATAÜRK KİTAPLIĞI)

EK-6

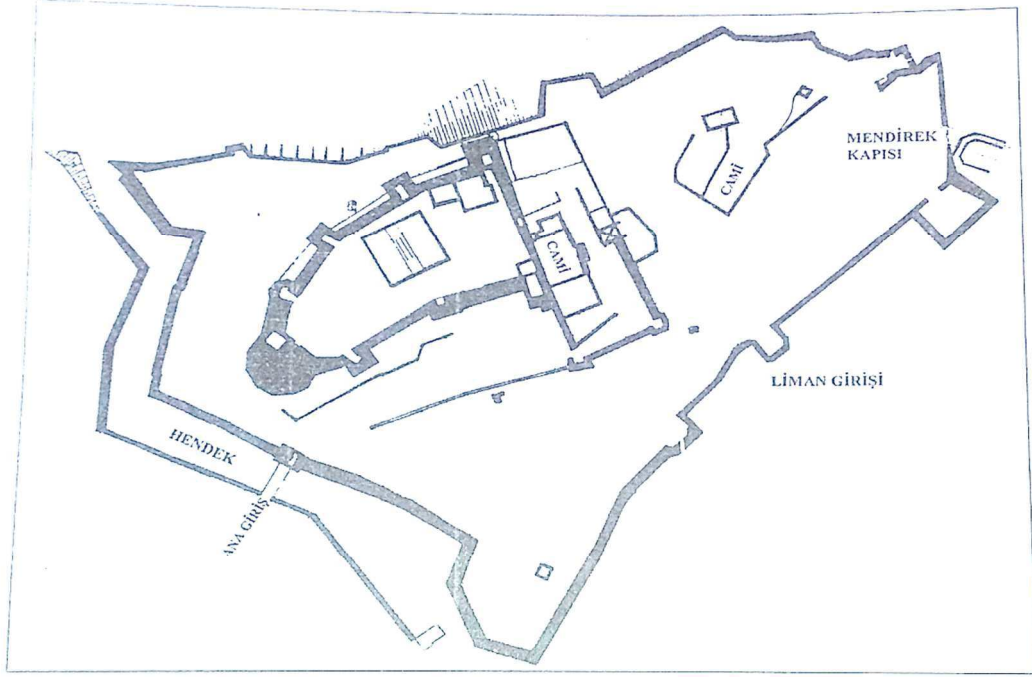
1809 Choiseul- Gouffier'nin La Grèce Cilt 2'sinde Bozcaada (İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI; Hasan Ali Göksoy, *Türk Tarihinde Bozcaada*, Seyhan Grafik Sanatlar Matbaası, İstanbul 2002, s. 58.)

EK-7

1855 Tarihli Bozcaada Kale-i Şahanesini Gösteren Çizim (M.H. Gürünay, Bozcaada Harita ve Gravürleri, Bozcaada Yerel Tarih Araştırma Yayınları I, Çanakkale 2006, s. 119)

EK-8

Bozcaada Kalesi planı

Bozcaada Kalesi Planı (Hasan Ali Göksoy, *Türk Tarihinde Bozcaada*, Seyhan Grafik Sanatlar Matbaası, İstanbul 2002, s. 122)

EK-9

Bernard Randolph'un Kitabında Bozcaada. A)Tenedos şehri ve kalesi B)Yenikale C)Rumların yaşadığı köy (Hasan Ali Göksoy, *Türk Tarihinde Bozcaada*, Seyhan Grafik Sanatlar Matbaası, İstanbul 2002, s. 24)

EK- 10

Bozcaada Kalesi'nin Günümüzde Görüntüsü

EK-11

Bozcaada Kalesi Giriş Kapısındaki Kitabe

EK- 12

Bozcaada Kalesi'nin Tamiri ve II. Mahmud'un Tuğrası

EK-13

Bozcaada İçkale Görüntüsü

EK- 14

Bozcaada Kalesi Dış Surlar

EK- 15

Bozcaada Kalesi'ndeki Mezar Taşları

EK- 16

Alay Bey Camii

EK- 17

Alay Bey Camii Giriş Kapısındaki Ön ve Arka Tarafta Okunamayan (Hasarlı) Kitabesi

EK-18

Alay Bey Camii Avlusundaki Mezarlık

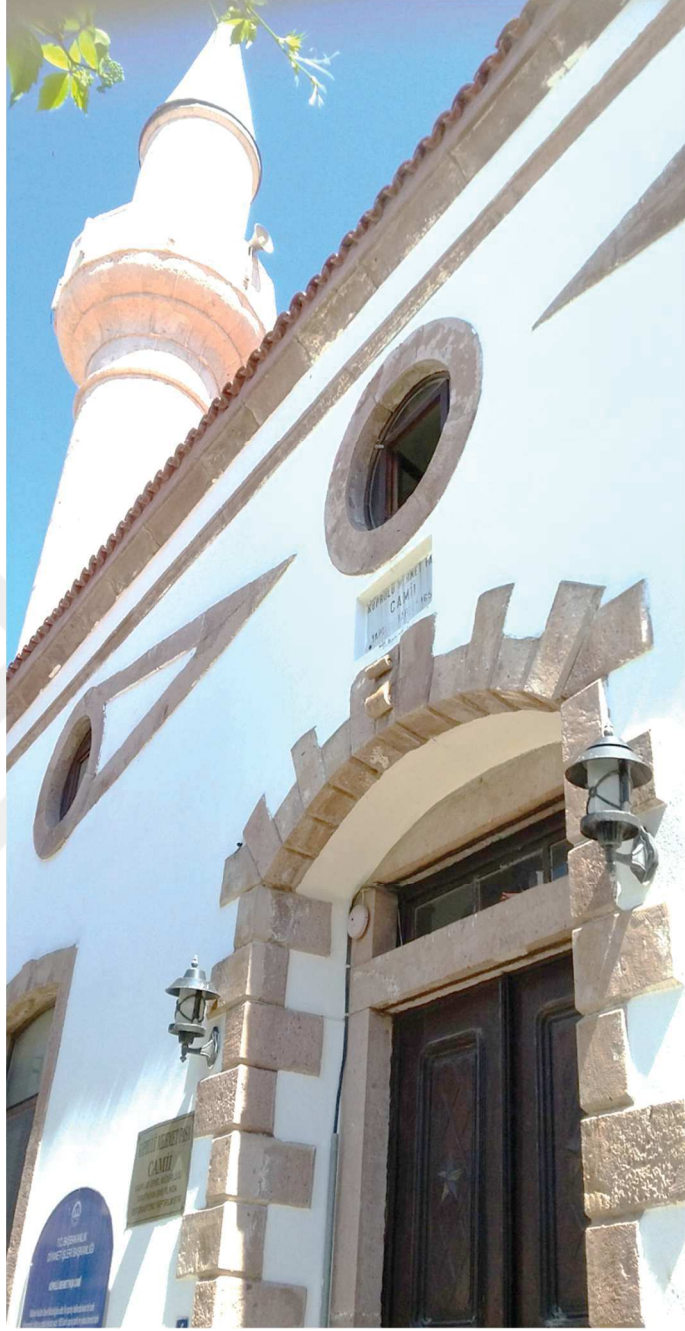
EK- 19

Alay Bey Camii Avlusundaki Sadrazam Halil Hamit Paşa Mezarı

EK-20

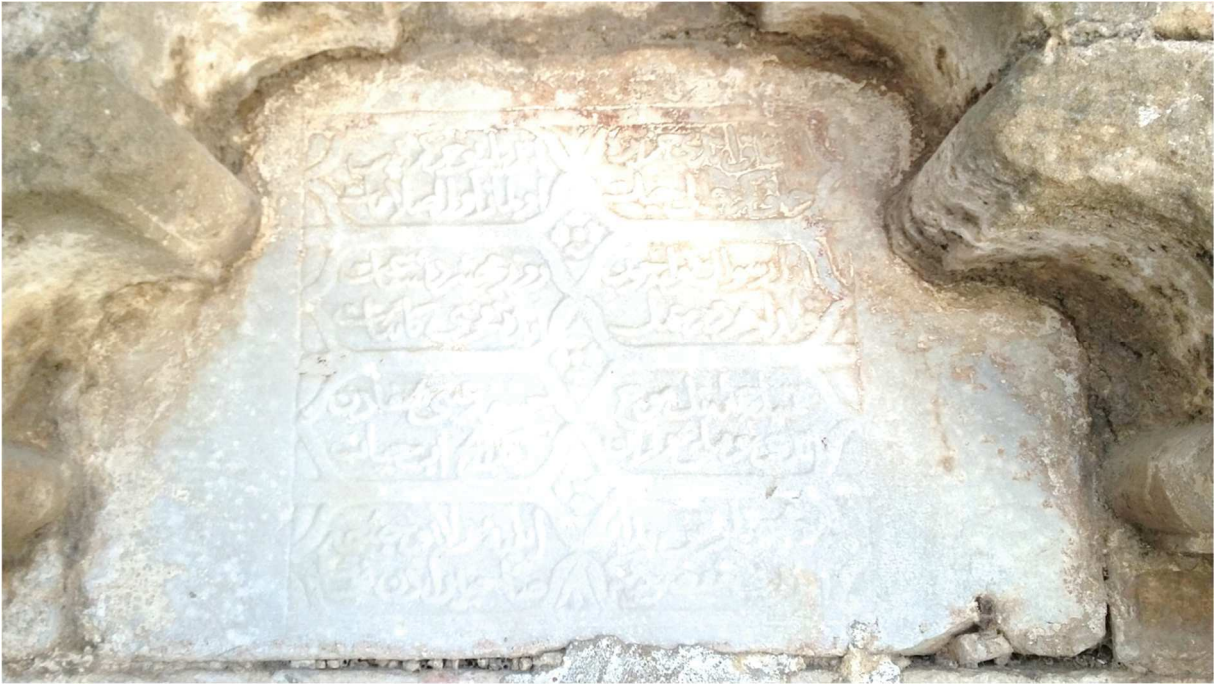
Köprülü Mehmed Paşa Camii

EK- 21

Namazgah Çeşmesi

EK- 22

Namazgah Çeşmesi Kitabesi

EK- 23

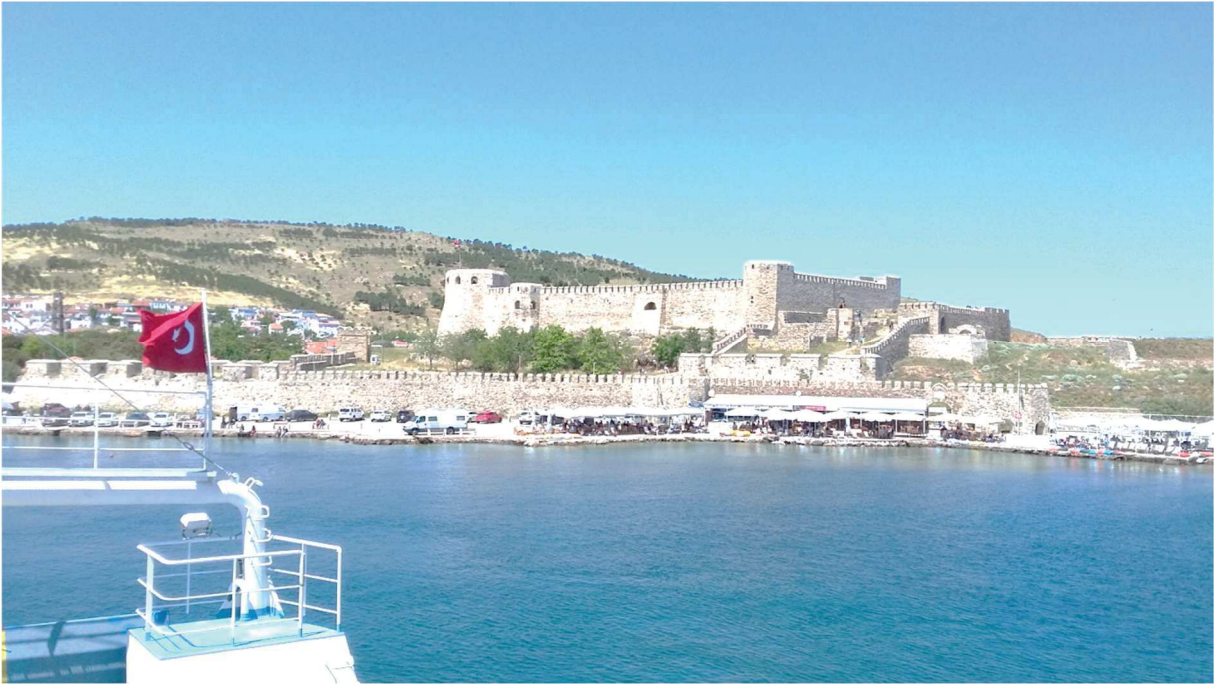
Günümüzde Olmayan Bozcaada Çeşmelerinden Biri

EK- 24

Bozcaada Kilisesi

EK- 25

Bozcaada ve Kalesi